

KETEBE

Deli Petro'dan Putin'e Derin Rusya

Güç Mücadeleleri, Gizli Teşkilatlar, Darbeler ve İsyanlar

TELMAN NUSRETOĞLU

ISBN: 978-625-7014-25-0

© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

Ketebe Yayınları: 235

Tarih

Editör

Samir Babaoğlu

Kapak

Harun Tan

Düzeltili

Cihan Aldık

Mizanpaj

İrem Sönmez

1. BASKI

Şubat 2020
İstanbul

ketebe.com

Ketebe Yayınları

Sertifika No. 34989

Maltepe Mahallesi Fetih
Caddesi No: 6 Dk: 2
Topkapı 34010 İstanbul
Tel: 212.612 29 30
e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt

Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad.
No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok
Kat: 2 34310 Haramidere -
Avcılar / İstanbul Sertifika No: 44452
Tel: 212.412 17 00

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KETEBE

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	8
Giriş	9

Birinci Bölüm

RUS DEVLETÇİLİĞİNİN ŞEKİLLENİŞİ

Ruriklerin Kökeni ve İlk Rus Askerî İdari Elitini Oluşturan Drujinnikler.....	23
Darbeci Komutan Oleg'in Kiev Operasyonu	31
Kiev Rusya'sından Altın Orda'ya Rus Knezliklerinde İktidar Mücadelesi.....	34

İkinci Bölüm

ALTIN ORDA HAKİMİYETİ ARIFESİNDE RUS KNEZLİKLERİNDE SİYASİ DURUM

Altın Orda Devleti'nin Gerilemesi ve Moskova Etrafında Yeni Rus Gücünün Doğuşu.....	43
Knez Topraklarında Baskak Gücü ve İlk İstihbarat Ağı.....	51

Üçüncü Bölüm

MOSKOVA ETRAFINDA TOPLANAN KNEZLİKLER

Merkezî Devlet Elitinin Şekillenışı ve III. İvan'ın Soylu Çocukları	63
--	----

Dr. Telman Nusretoğlu

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin şu anda işgal altında olan Zengilan bölgesinde dünyaya geldi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye eğitim için gelen ilk öğrencilerdendir. Lisans ve yüksek lisans eğitimini Marmara Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi'nin Genel Türk Tarihi Bölümü'nden doktorasını aldı. Azerbaycan ve Türkiye basınında yüzden fazla makaleleri yayınlanmış, pek çok televizyon programına konuk olmuştur.

İstanbul'da yayınlanan *Rusya'nın Azerbaycan'da Hakimiyet Kurma Mücadelesi*, *Azerbaycan'da Rus Kilisesi ve Rusçuluk Faaliyetleri* adlı kitapları bulunmaktadır. Aynı zamanda *Yeni Üniversite Anlayışı*, *Keşif Üniversitesi*, *Osmanlı Savaş Esirleri* kitaplarının da ortak yazarlarından biridir. Azerbaycan, Türkiye, Beyaz Rusya ve Rusya'da çeşitli akademik dergilerde makaleleri yayınlanmıştır.

Azerbaycan'daki Türk İslam Araştırmaları Merkezi Başkanı ve Hazar Üniversitesi Öğretim Üyesi'dir.

Moskova-Üçüncü Roma Fikrinin Ortaya Çıkışı.....	71
Rusya Tarihinin Kritik Rollerinden Birini Üstlenen Don Kazakları.....	77
Katolik Avrupa İle İlişkiler, Alman Etkisi, Polonya ve Litvanya ile Mücadele	80
Korkunç İvan ve Opriçninasının Boyarlarla Mücadelesi.....	85
IV. İvan'ın İngiltere'ye Sığınma Planı.....	95

Dördüncü Bölüm

RURİKLERİN SONU

Godunov Dönemi ve Rusya'nın Karanlık Tarihi.....	99
Yalancı Dmitriler Dönemi ve Boyarların İhaneti	106
Rusya'nın Utanç Günleri ve Moskova'yı İşgalden Kurtaran İrade	114

Beşinci Bölüm

ROMANOVLAR RUSYA'SI

Yağma, Talan ve Darbelerden Büyük İmparatorluğa	119
Rus Ordusunda Alman Gücü.....	131
Aleksey Mihayloviç'in Gizli İdaresi ve Kriptografinin Gelişimi..	134
Bitmeyen Saray Çekişmeleri ve Petro'nun İnşa Ettiği Yeni Rusya	140
Preobrajensk Yapılanması ve Oğlunun İdam Fermanına İmza Atan Çar.....	143
Osmanlı Topraklarında Kiliseler Aracılığıyla Kurulan İstihbarat Ağı.....	149

Altıncı Bölüm

ÇARLIK SARAYINDA BİTMEYEN İKTİDAR MÜCADELELERİ

Gizli Konseyler ve İktidar Değişimi	159
Dekabristler ve Masonlar.....	176
Üçüncü Şube	189

Kırım Savaşı Sonrasında Şiddetlenen Küresel Paylaşım Mücadelesi ve Rusya'da Gelişen Süreçler	195
Devrimler Rusya'sındaki Siyasi Sürecin Arka Planı.....	212

Yedinci Bölüm

KURŞUNA DİZİLEN ROMANOVLAR VE BOLŞEVİKLERİN KARANLIK İLİŞKİLERİ

"Kızıl Terör"	250
Bolşevik Desteğiyle Kurulan IMF ve Kremlin'deki Güç Mücadeleleri	271
Korku Rejiminden Perestroyka'ya	290
Sovyetlerin Çöküşü ve KGB'nin Putin Üzerinden Kurguladığı Yeni Emperyalizm.....	296
Rusya'nın Açmazları veya Yeni Devrim Mümkün mü?	316
Sonuç	320
Kaynakça	324
Son Notlar	333

KISALTMALAR

- a.g.e** : Adı Geçen Eser
a.g.m : Adı Geçen Makale
a.y : Aynı yer
Bkz : Bakınız
Çeka : Vserossiyskaya Çrezvıçaynaya Komissiya (SSCB'nin ilk istihbarat ve güvenlik teşkilatı.)
GRU : Glavnoe Razvedıvatelnoe Upravlenie (Baş İstihbarat İdaresi)
GPU : Gosudarstvennoe Politiçeskoe Upravlenie (Devlet Siyasi İdaresi)
Çast : Kısım
d : Delo
Dok : Dokument
Ed. Hr : Edinıne Hraniliş (Ortak arşiv deposu)
F : Fond
İzd : İzdatelstvo (Yayınevi)
KGB : Komitet Gosudarstvennoe Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)
KP : Komünist Partisi
L : List
NKVD : Narodny Komissariat Vnutrennih Del (İçişleri Halk Komiserliği)
RF : Rusya Federasyonu
RDEBA : Rusya Devlet Eski Belgeler Arşivi
RDATA : Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi
RDTA : Rusya Devlet Tarih Arşivi
ROK : Rus Ortodoks Kilisesi
s : Sayfa
S : Sayı
SPB : Sankt-Peterburg
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
t : Tom
vb : ve benzeri
vd : ve diğerleri

GİRİŞ

Rus düşünürlerden biri şöyle der: “Rusya’yı arşınla ölçmek, akılla anlamak zordur.” Girift ve komplike yapısı, karmaşık etno-kültürel örgüsü, zıtlıklarla dolu siyasi ve sosyolojik karakteristiğine rağmen pek çok tarihi sarsıntı, kaos ve devrimleri aşarak iddiasını sürdürebilen Rusya’nın, derin katlarından akan suların istikametini belirlemeye çalışmakla, güçlü ve zayıf yönlerini tespit etmeyi amaçlamakla zor bir görevi üstlendiğimizin farkındayız.

Devrim ve isyanların Rusya’nın dün, bugün ve geleceğindeki yerini belirlemek sistem krizlerinin, devlet ve toplum hayatının belirgin hastalıklarının nedenlerini ortaya çıkarmak, Rusya uzmanları için her zaman aktüalitesini korumuştur. Sadece 20. yüzyılda Rusya’da Romanovları ve Sovyetler Birliği’ni tarihin arşivine gönderen, dünyanın siyasi gelişim sürecini derinden etkileyen iki toplumsal hadise yaşanmıştır. Bir bakıma Rusya tarihinin, imparatorluğa doğru yükselişle kaos, istikrarsızlık ve sistem krizlerine inişi arasında gelişen bir tarih olduğunu ifade edebiliriz. Rus tarihi aynı zamanda pek çok gizemli olayla doludur. Bu gizli ve uzantı niteliğindeki legal güçlerin nüvesini, felsefesini anlamak, Rusya’daki tarihi süreçlerin mekanizmasını çözmek açısından da önemlidir.

Rusya'nın stabil olarak devlet ve siyaset hayatını şekillendiren, farklı siyasi görüşlere sahip olsalar da aynı kültürel iklim ve kimlikte birleşen doğuştan zengin, eğitim düzeyi yüksek, kalımsal bir milli aristokrasi sınıfı olmamıştır. Bu yüzden tarih boyunca keskin kutuplar ve rejimler arasında savrulmuş, Speranski'nin Devlet Duması'nda* yasaların ve devletin koruyucusu Lordlar Kamarası oluşturma projesi de başarılı olamamıştır.

Rus tarihiyle ilgili okuduğumuz, analiz ettiğimiz eserlerin, ulaştığımız belge ve bilgilerin ışığında farklı rejimler altında süregelen, fakat altı ana kimlikte tarihin önümüze koyduğu Rusya'yı, içindeki güç odaklarını, esas elit kesimleriyle birlikte (Kiev, Tatar, Moskova, Petersburg, Sovyet ve Putin Rusya'sı) yedi bölüm halinde genel hatlarıyla tasvir etmeye çalıştık.

Önümüzdeki en kapsamlı sorulardan biri, farklı dönemlerdeki Rus merkezî devlet elitinin şekilleniş süreci oldu. Amacımız bu süreçler üzerindeki en önemli etkenler olan Boyar ve Knez sülalelerinin ortaya çıkışını, etnik kökenini, aralarında oluşturdukları kombinasyonları, mücadelelerini tespit ederek aydınlatmaktır. Kuşkusuz diğer knezliklerle** kıyaslandığında Moskova eliti Rusya tarihinde çok daha mühim bir role sahip olmuştur. Özellikle bazı Boyar ve Knez sülaleleri sürekli olarak Rus özel kuvveti, istihbarat ve ordu yapılanmasında kilit konumlarını sürdürmüşlerdir. Çeşitli nedenlerden aralarındaki paylaşım ve uzlaşma ortamı kaybolduğu zaman da merkezi devlet yapısı ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalmış, Rusya siyaseti önemli kırılmalar yaşamıştır. Ancak ünlü Rus tarihçisi Nikolay Karamzin'in de ifade ettiği gibi, devlet ve millet hayatını yönlendiren önemli Rus elitleri, dış tehdit ve tehlikeler karşısında zaman zaman birleşme erdemini de gösterebilmiştir. Yukarıda da vurguladığımız gibi, Rus tarihinde kalımsal

* Devlet duması Rusya'da Rusya Federal Meclisi'nin alt meclisidir. *Editörün notu.*

** Knezlik, bir çeşit dükalıktır. *Editörün notu.*

aristokrasi sınıfından bahsetmemiz mümkün olmasa da, her zaman etkisini korumaya çalışan soylular, kilise eliti, güvenlik bürokrasisi, sanayi-finans çevrelerini yönlendiren kesimler ve entelektüel-bilim çevrelerini hesaba katmak gerekiyor.

Rus tarihi ve toplumu aynı zamanda siyasi kutuplaşmalar ve aşırılıklar, beklenmedik ataklarla doludur. Her anlamıyla olaylar uç noktalar arasında cereyan eder. Bu durumun nefret de sempati de uyandırma vasfı vardır. Rusya, Batı ve Doğu arasında yayılcı ve zorba politikalarıyla zaman zaman Batı'nın da Doğu'nun da halklarını tedirgin etmiştir. Tarihin pek çok döneminde Türk kavimlerinin etki ve hakimiyetini üzerinde hissetmiş; bu durum teyakkuz halini, milli birliğini, savaçılığını pozitif yönde etkilemiştir. "Sıcak denizlere inme" hayalinin peşinde koşan Rusya, başta Türk milletinin son cihan devleti Osmanlı olmakla birlikte, Türkistan'dan Kafkasya'ya bütün Türk kavimlerinin milli güvenlik ve bağımsızlığı hususunda esas tehditlerden biri haline gelmiştir.

Rusya hiç bir zaman Batı'daki anlamıyla aristokratik ve burjuva bir toplum olamamıştır. Eski pagan inancı olan Putperestlik, bozkır kültürünün etkisi ve asketik Ortodoksluk Rus kimliğinde belirleyici role sahiptir. Hristiyanlığın kutsal metinlerinin Kiril ve Mefodi tarafından Slav diline tercüme edilmesi, Rus Ortodoks kimliğinin oluşumunu hızlandırarak, Yunan-Latin kültürünün etkisi altında yok olmaktan kurtarmıştır. Bazı Rus tarihçileri bu durumu Rusya'nın eğitim ve kültür alanındaki uzun süren geri kalmışlığının esas nedeni olarak görmüştür. Yukarıda, farklı rejim ve ideolojilere sahip altı devre ve kimlik üzerinden ifade etmeye çalıştığımız gibi sürekliliğin bozulması ve kırılma, Rus tarihinin bariz özelliklerinden biridir.

Bu altı devre içinde genelde Batılı devletlerle, özeldyse Almanya ile kültürel, sosyolojik, yapısal olarak en fazla bütünleşilen dönem kuşkusuz Büyük Petro dönemidir. Kiev Rusya'sı dönemini de siyasi-askeri-dini düzlemde İskandinav ve

Bizans etkisiyle şekillenen bir dönem olarak değerlendirebiliriz. Özellikle Altın Orda hakimiyeti dönemi, Moskova merkezli inşa edilen, Sovyetlerin Batı'dan kopuk ve çatışma halinde olduğu bir dönemdir. Rusya'nın elit kesimlerini de muhafazakâr ve yenilikçi olarak tanımlamak mümkündür. Genelde siyasi, ekonomik reform, yenilik taraftarlarının da burjuvazi, bürokrasi ve entelektüel kesim içinden çıktığını ifade edebiliriz.

Rusya tarihi büyük ölçüde güç mücadeleleri ve zorbalık üzerinde inşa edilmiş bir tarihtir. Varyak Vikingleri ganimet için geldikleri Slav topraklarındaki knezlikler arası çatışmayı güç ve otoritelerini kullanarak çözmüş ve o topraklarda hakimiyet kurmuşlardır. Altın Orda, uzun süren tahakkümünü yine güç üzerinden hayata geçirmiştir. Moskova Çarlarının hakimiyetleri totaliter karakterde olmuş, Romanovların hakimiyeti öncesindeki kaos yıllarına zorbalık damgasını vurmuş, I. Petro reformlarını silah gücüyle uygulamış, kilise de kendisinden ayrılan mezheplere karşı zor kullanma yolunu seçmiştir. Çarlık Rusya'sının ekonomik hayatının en belirgin kavramlarından biri olan serflik sistemi bütün özgürlükleri kısıtlayıcı, gücün ve tahakkümün esas alındığı bir sistem olmuştur. Bu listeyi terör ve silahlı ayaklanmalar yoluyla iktidarı ele geçiren Bolşeviklere kadar uzatabiliriz. Knezler, Çarlar, generaller, Bolşevik liderler, özel kuvvet yapılanması, derin istihbarat ve güç oluşumu üzerinden hakimiyetlerini sürdürmüş bu kurumlar, Rus coğrafyasının ve devletin korunmasında belirleyici olmuştur. İskandinav, Türk, Alman, Leh, Baltık kültürü ve Pagan mitolojisi ile birlikte Ortodoksluk, Rus milletinin karakteri üzerinde etkili olmakla birlikte, bir yandan da pek çok zıtlığı beslemiştir.

Rus Ortodoks Hristiyanlığı'ndaki parçalanma, tarikatlar ve onların dini anlayışları, resmi kiliseyle ilişkileri, sosyolojik ve siyasi sürecin önemli etkenlerinden biri olmuştur. Siyasi, askeri ve ekonomik açıdan Rus Devleti'nin en önemli lojistik üstlerinden olan manastırların mülki ve iktisadi gücü ve

siyasi hakimiyeti etrafında başlayan Joseph Volotskiy-Nil Sorskiy çatışması, özgürlükleri kısıtlayan ve Çarlığın siyasi arzu ve hedeflerine hizmet eden devlet Hristiyanlığıyla daha saf, münzevi ve uhrevi hayat yanlısı tarikatların mücadelesi açısından önemlidir. Kilisedeki bölünme ve Rus tarikatçılığı, asırlar boyu devam eden isyanların, köylü ve işçi hareketlerinin, muhalif çizginin de moral ve motivasyon kaynağını oluşturmuştur.

Filofey'in geliştirdiği Moskova-Üçüncü Roma fikri dini ve siyasi açıdan Rus tarihinin üzerinde durulması gereken önemli bir kavramdır. Rus Devleti'nin ve Çarlığın yüceltilmesi, Ortodoks Hristiyanlık açısından kutsallık atfedilmesi tezinden yola çıkılarak kilisenin ve din adamlarının Rus tarihine kazandırdığı bu kavram, Türk cihan hakimiyeti anlayışına benzetilerek Rus Devleti'nin emperyal damarlarını beslemiş, Hristiyanların kurtarıcısı, yeryüzü Çarlığı, Tanrı'nın temsilcisi gibi mistik bir anlam kazanmıştır. Bu anlayışı, İvan Grozni geliştirmiş ve kilise-devlet bütünleşmesi daha da kuvvetlendirerek Rus Devleti'ne teokratik bir karakter kazandırmıştır.

Petro reformları, Rus tarihinin ve kimliğinin daha da önemli bir kırılma noktasıdır. Aslında Moskova'nın Batı'yla iyi ilişkileri 15-16. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Rus ordusu silah ve mühimmatını büyük ölçüde Batı'dan almış, ilk Alman tarzı yaşayış biçimleri oluşturulmuş ve Almanlar Rus askeri-siyasi hayatında etkili olmaya başlamıştır. 17. yüzyılda Rusya'nın ticaret ve sanayisi büyük ölçüde Hollanda ve İngiliz tüccarlar başta olmak üzere yabancılar tarafından ele geçirilmiştir.

18. asırdan itibaren Mason localarının Rusya'da etkili olduğu görülür. İlk mason locası 1731 yılında açılmış, Rusya'nın ekseriyetle parlak kültür ve bilim insanları bu localarda yetişmiş, özgürlük ve liberal değerler onlar üzerinden Rusya'da yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Masonlar, Rusya'da öyle etkili olmuşlardır ki, 1783 yılında II. Katerina, Mason localarını

tehlikeli bulup kapatmak istediğinde Metropolit Platon'a sormuş ve Platon'dan "Keşke bütün Ortodoks Hristiyanlar onlar gibi iyi olsaydı" cevabını almıştır. I. Aleksandr da onlara yakınlık duymuş, Pavel Pestel ve Turgenyev gibi önemli isimler başta olmak üzere askeri birliklerde örgütlenerek silahlı ayaklanma başlatan Dekabristler de Mason localarından yetişmiştir. Rusya'daki pek çok ayaklanma ve isyan hareketinin dini-mistik bir motifi ve ezoterik bir yanı mevcuttur.

18-19. yüzyıllarda Rusya'da başlayan Slavyonofiller (Doğucular) ve Batıcılar tartışması, bugün hâlâ heyecan uyandıran bir tartışmadır. Batıcılar, Petro'nun reformlarını her yönüyle savunur ve Rusya'nın geleceğini Batıcı çizginin sürdürülmesinde görürler. Slavyonofiller ise kültürün milliliği prensibinden hareketle Rusya'nın Ortodoksluk esaslı kendine özgü bir yolu olduğunu ve Batılılaşmanın Rusya'yı milli çizgisinden uzaklaştıracağını savunurlar. Bu kitapta, bilinen tarihi bilgileri tekrar etmek yerine, sonraki asırlarda baş veren kritik olayları doğru anlayabilmek adına ulaştığımız bilgi ve belgeler ışığında Rusya tarihinin bilinmeyenleri üzerinde daha çok durmaya çalıştık.

Kuşkusuz, Rusya tarihi sürekli devrimler, darbeler ve sosyal krizler üreten bir tarihtir. Süreklilik içinde cereyan eden bu sosyal-siyasi sarsıntıların atmosferini, karakterini, nedenlerini anlayabilmek için Rusya'nın güç ve hakimiyet yapısının nüvesini oluşturan kurumları ve anlayışları da bilmek gerekir. Rusya'da halk ve yönetici elitler hiç bir zaman Batı'da ve Osmanlı'da olduğu gibi birbirini anlama ve ülke içindeki ortak çıkarlarda buluşma noktasında birbirine yakınlık duymamıştır.

Kilise ve din adamları başlangıçtan itibaren Rus-Ortodoks birliği fikrine, coğrafi ve ideolojik olarak Rusya'nın genişlemesine önemli katkılar sağlamıştır. Zaman zaman Rus Devleti'nin yok olmaktan kurtulmasına da önemli katkılar sundular; fakat kilise ve din adamları, manevi cazibesini kaybederek hal-

ka zulmeden idareci elitin bir parçası haline geldikten sonra, onların da birleştirici ve lokomotif gücü kayboldu. Bolşevik devrimi arifesinde Ortodoks kilisesinde de bölünmüşlük had safhaya ulaştı. O dönemde Rusya'da farklı Ortodoks tarikatlarına mensup 5 milyondan fazla insan vardı.

Rusya, idari ve siyasi yapısı, etnik kimliğinin oluşum süreci, demografik ve tarihi yapısı itibarıyla oldukça girift ve çetrefilli bir ülkedir. Kolay yönetilebilir bir ülke değildir. Rurikler ve Romanovlar dönemi Rusyası Çarlarının büyük bir kısmı saray suikastleri ve bombalı eylemler sonucu hayatlarını kaybetmiştir. İktidar ve güç mücadeleleri uğruna babalar oğullarını işkence altında öldürmüş, kadınlar kocalarını zehirlemiş, tahtın çocuk yaştaki varisleri saray içi mücadele sonucunda acımasızca öldürülmüş, yakın akrabalar birbirinin hayatına son vermiş, ülke bazı dönemlerde kargaşa ve yok olmanın eşiğine gelmiştir. Fakat bazı yetenekli Çarlar, devlet adamları ve halk kahramanlarının da yardımıyla Rusya, dünyanın coğrafi, askeri ve siyasi süper güçlerinden biri haline gelmiştir. Bolşevik devrimi başarılı olunca Romanovların son Çarı Nikolay 18 aile ferdiyle birlikte kurşuna dizilmiş ve Rusya tarihinde 300 yıllık bir dönem kapanmıştır. Yeni ideolojik, siyasi ve kültürel oluşumun zor kullanması sonucu Rusya devletinin yok olması tehlikesi altında ağır bir iç savaşı ve keşmekeşli bir dönemi atlatarak emperyal iddiasını sürdürmeyi başarmış ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında da dünyanın iki büyük gücünden biri haline gelmiştir.

Moskova bir kaç asırdır dünyanın ve stratejik Avrasya bölgesinin oyun kurucu gücü olarak varlığını sürdürmektedir. Ruriklerden Romanovlara, Bolşeviklerden Putin'e Rusya yönetiminde despotik ve otokratik bir çizgi dahilinde Çarlar, saray ve Politbüro'nun derin kulislere hakim olan dar yönetici kesiminin varis sorununu çözmeye devam ettiğini, bu durumun siyasi gerginlik ve çekişmeleri de beraberinde getirdiğini, aynı zamanda siyasi maharet ve hakimiyetin sürdürülmesi

kurallarının da geliştirilmesine katkı sağladığını da belirtmemizde fayda var. Küçük yönetici elit kesimle büyük imparatorluğun çıkar grupları, etnik ve dinsel yapıları, önemli şahsiyetleri arasında denge oluşturmadan bu ülkede hakimiyetin sürdürülmesi, siyasi ve ekonomik istikrarın muhafazası mümkün değildir. Çar ya da Başkan, özellikle derin ordu ve istihbarat yapılanmalarının ve bürokratik hiyerarşinin etkin isimlerinin desteğini almaya muhtaçtır. Bu destek halkın, sevgi ve sempatisinin sağlanmasında kilit önemdedir. Bu desteğin kaybedilmesi aynı zamanda otokratik rejimlerde hakimiyetin kaybedilmesi anlamına gelmektedir.

Rusya gibi tarihi süreç boyunca totaliter, otokratik karakterini sürdüren rejimlerdeki başka bir önemli mesele de, farklı kesimler içinden hakimiyetin değiştirilmesinin büyük ölçüde piramidin başındaki Çar, Başkan veya onu kuşatan muktedir grubun itimadını kazanmaktan ve ona yakın olmaktan geçtiğidir. Rusya tarihinde askeri ve istihbarat yapılanmasında yer alanların, sarayın kirli işlerini gerçekleştirenlerin, imparator veya imparatoriçe ile aşk yaşayanların bu yükseliş trendini daha iyi yakaladıklarını kolaylıkla müşahade etmek mümkündür. 17. yüzyıla kadar Rus Çarları, gelin seçme merasimleri yoluyla Rus kızları arasından kendilerine eş seçiyorlardı. 18-19. yüzyıllardan itibaren Avrupa'nın kral aileleriyle akraba olma eğilimi ve saraydaki Almanlaşma Rus elitinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Çar evlendiği zaman gelinin ailesi de ülke yönetiminde söz sahibi olmaya başlıyordu. Çarlık Rusyasında saray yönetimi; aile hiyerarşisi, askeri-bürokratik kesim ve Ortodoks dini elitin karışımından oluşmaktaydı. Alman kökenli askerler, uzmanlar, Tatar knezler ve muzaffer generalerin Çarlık yönetiminde etkin olduğunu gözlemlenir. Özellikle Rus knez ve boyarlarının önemli bir kısmının Tatar kökenli oldukları bilinmektedir.

Rus siyaset ve devlet kültürünün üç ana unsurunu önemle vurgulamak gerekir: Bizans, İskandinav ve Türk. Bizans, Rusya'ya

Ortodoks Hristiyanlığını ve kilise ve manastırlar kurumunu, diğer ikisi de askeri ve devlet kültürünü kazandırmıştır. Baltık Denizi'nden Karadeniz havzasına kadar geniş coğrafyalarda yaşayan farklı etnik kimliklerin de Rus kimliğinin şekillenmesinde etkisi olduğu bir gerçektir. Çok milliyetlilik Rusya tarihine, ordusuna ve siyasetine has bir özelliktir. Bizans, Ortodoksluk ve Altın Orda hakimiyeti Rus kültürüne imparatorluk geleneği kazandırmıştır. Ancak manastırlar ve kilise Rusya'nın tarihi serüveninde özel bir yere sahiptir. Nitekim, bu konuya da ayrıntılarıyla değindik. Sarayın kilise üzerindeki mutlak hakimiyetini sağlayan I. Petro reformlarına kadar Rus-Ortodoks kilisesi de müstakil ve derin bir yapılanma olarak saraya ve Çar ailesine meydan okuyacak güçteydi; fakat bu reformlardan sonra kilise iktidar üzerindeki eski gücünü kaybetse de önemli kilise ve manastır merkezleri iktidar ve güç adına ordu ve istihbarat faaliyetlerinde kritik rollerini sürdürmeye devam ettiler. Başka bir mesele, önemli Rus devlet adamlarından Şuvalov, Potyomkin, Menşikov gibi pek çok ismin siyasi kariyerlerinde imparatoriçenin sevgilisi olmaları rol oynamıştır.

Yukarıda da vurguladığımız gibi, asırlar boyunca Rusya'da defaatle isyanlar, kanlı iç savaşlar, darbeler, inkılaplar baş göstermiş, rejimler, yönetici elitler değişmiş, ancak Rusya bütün bu sarsıntıları atlatarak ülke bütünlüğünü korumuş, küresel iddialarını muhafaza edebilmiştir. Devrimler, Rusya toplumsal yapısının ve milli hafızasının sürekli olarak ürettiği bir hadisedir. Geçmişini anlamak kuşkusuz geleceğe de ışık tutmak açısından önemlidir.

Rusya tarihinin önemli araştırmacıları Rus toplumunun sürekli sarsıntılar, devrimler ve darbeler üretme potansiyelini sosyal gruplar arasındaki ekonomik ve kültürel aşırı kutuplaşmaya ve Rusya'nın sürekli geri kalmışlığına bağlarlar. Rusya devrimlerinin ortak özellikleri, yönetici elit arasındaki amansız kutuplaşmanın artarak devam etmesi, siyasi-ekonomik krizlerle ahalinin giderek fakirleşen durumuyla paralel

devlet buhranının da derinleşmesi, radikal grupların birleşmeye başlamasıdır. İşte ana hatlarıyla bütün bu keşmekeşli, gizemli siyasi serüveni, kritik değişim ve kırılma dönemlerini, iç ve dış siyasi etkileri, konfigürasyonları anlatmaya çalışırken Rusya'nın emperyal iddiaları ve milli devletçiliğindeki sürekliliği sağlayan derin yapılar ve kurumlar üzerinde de durmaya, gücünün sırrını ortaya koymaya çalıştık.

Rusya'yı derin kriz ve çözülme süreçlerinden hangi irade ve etkin gruplar çıkarmıştır? Bütün bu darbe ve devrimlere rağmen Rusya nasıl oldu da bu yaralayıcı, öldürücü süreçler sonunda yine toparlanarak, yeni sistemin ve dönemin şartları içinde milli devletçiliğini muhafaza edebilmiştir? Kuşkusuz bu tarihi hadiselerin ciltlere sığacak kadar karmaşık ve girift iç ve dış müdahaleler süreci vardır. Rusya'nın pek çok hayati badireler atlattığı da kuşkusuzdur. Burada özellikle bir önemli faktörün üzerinde durmak anlamlı olacaktır. Rus varlığının, Rus kültürünün temelleri çok milletli zeminde gelişmiş, fakat dini-ideolojik olarak Ortodoks Hristiyanlık, teşkilat yapısı olarak da İskandinav ve Altın Orda geleneği devlet geleneğinin şekillenmesinde önemli olmuştur. Farklı tarihi, etnik, ideolojik damarlardan beslenerek zaman zaman birbirleriyle antagonist çatışma içine girseler de aydınlarından askeri-devlet çevrelerine kadar hep Rusya'nın geleceği, kaderi, yönü ve güçlü pozisyonunun sürdürülmesi hakkında düşünmüş ve fikir üretmeye çalışmışlardır. 11. yüzyıl Kiev Rusya'sının metropoliti İlarion'un ünlü "yasa ve kurtuluş" hakkındaki düşüncelerinden Rus yıllıklarına ve günümüz mütefekkir ve devlet adamlarının eserlerine kadar Rus siyasi düşünce tarihinin esas konusu, Rusya'nın insanlık ve dünya tarihinde yerini belirlemek, konumunu ve misyonunu yükseltmek olmuştur. Bu uzun fikir serüveni ve arayışın esas köşe taşlarına zaman zaman atıfta bulunduk.

Şunu da vurgulamakta fayda vardır: Güçlü merkezi yapı ve birleştirici Rus kültürü zayıflama dönemine girdiğinde, Rus devletçiliği için esas tehdit olan farklılıkların kutuplaşması baş

göstermiştir. Burada amacımız Rusya'nın bilinen siyasi-aske ri tarih serüvenini anlatmak değildir; günümüzün Rusya'sını da doğru anlayabilmek için daha derin katlarda cereyan eden olaylara ışık tutmaktır. Rurik'ten Putin'e Rus gücünün merkezindeki askeri ve istihbarat yapılanmalarının geçmişini, kuruluşunu, kritik süreçlerdeki faaliyetlerini, bazen Çarları da yöneten bu kurumların başındaki şahsiyetleri, siyasi rakiplerini nasıl bertaraf ederek iktidar içi dengeleri dizayn ettiklerini, Rus tarihindeki önemli kırılma noktaları ve sıçrayışların dinamizmini ana hatlarıyla yazmaya çalıştık.

Şunu biliyoruz ki, devletlerin ortaya çıktığı ve sağlam temeller üzerinde bina edildiği çoğu toplumda, aynı zamanda o toplumun kaderine hükmeden ve devleti muhafaza etme vazifesini üstlenen aileler, sülaleler, elit kesimler var olmuştur. Bu etkili kesim hakimiyetlerini muhafaza edebilmek için ekonomiden istihbarata, silahlı güç yapılanmasına kadar en belirleyici alanları kontrol altında tutmak amacıyla faaliyetlerini aralıksız sürdürmüş, aileler, sülaleler, yönetici kesimler arasında bu cazibe merkezleri uğrunda zaman zaman dış güçlerin de müdahil olduğu mücadeleler ve korkunç boyutlara varan iç savaşlar yaşanmıştır. Devletin ve milli varlığın tamamen ortadan kaldırılması tehlikesi karşısında bu grupların kendi aralarında uzlaşma ve paylaşım da gidebildiği görülmüştür. Rusya tarihi bu bağlamda çok karışık ve enteresan olaylarla doludur. Bugünkü Rusya'yı anlayabilmek için Rusya'ya hakim olan bu derin yapılanmaların da tarihini, kökenlerini, dahi li mücadelelerini, ilişkilerini, vizyonlarını bilmek elzemdir. Türk ve Rus tarihlerinde bu manada bazı paralellikler de görmek mümkündür. Türk tarihinde olduğu gibi Rusya tarihinde de asker ağırlıklı etkin oluşumlar devletin bekasının sürdürülmesinde önemli roller üstlenmiştir. Rusya tarihini, Rus devlet ve milletinin şekillenmesini, ekonomik sistemini özellikli kılan en önemli meselelerden biri de coğrafyası ve iklim şartlarıdır. Rus köylüsü Avrupa ve Osmanlı köylüsünden

farklı olarak iklim şartlarından dolayı yedi ay boyunca tarımla uğraşamamaktadır.

Tarih boyunca Rus devlet ve toplum hayatında kilise ve manastırlar belirleyici bir konuma sahip olmuştur. Rus milli kimliğinin, edebiyat ve tarihinin şekillenmesinde manastırlar etrafında yoğunlaşan dini-kültürel-siyasi hayatın ve kaleme alınan yıllıkların önemli rolü olmuştur. Yaklaşık her önemli manastırda bulunan bir veya bir kaç yıllık Rus tarihinin en eski birinci el kaynakları arasındadır. Nikonov yıllığının verdiği bilgiden hareketle, yazıldığı dönemlerde bile yıllıkların Knezler ve drujinniklere yönelik, oldukça önemli kaynaklar olduğunu anlıyoruz. Knezler kendi aralarında taht için kavgaya tutuştuğunda üstünlüklerini ortaya koymak için zaman zaman yıllıklardaki bilgilere başvurmuşlardır. Kirillo-Belozerskiy, Spaso-Kamenniy, Solovetskiy, Troitso-Sergeyovo, Uspenkiy gibi manastırlarda neler olduğunu bilmeden Moskova Çarlarının saraylarında gelişen olayları anlamak mümkün değildir. Bu yüzden din ve devlet otoritesi arasındaki mücadeleyi, İvan Grozni ve Petro'nun reformlarla dini otorite üzerinde kesin bir hakimiyet oluşturma çabalarını, kilisedeki fikir akımlarını, manastır-kiliselerin saray ve Rus derin devleti olarak adlandırabileceğimiz yapılarla ilişkilerini derinlemesine değerlendirmeye çalıştık.

Kiev Knezliği'nden başlayarak yaklaşık bin yıllık süre içinde Rusya'nın kaderine hükmeden Rurik ve Romanovlar sülalesinin hakimiyet serüvenini, devleti şekillendiren özel kuvvet ve güvenlik yapılanmalarının tarihini, Rus siyasi ve kültürel kimliğinin oluşumundaki Türk ve Alman etkisini, saray içi kavga ve ittifakları, gelişen ve değişen siyasi konfigürasyonları, Bolşevik Devrimi'ne giden süreci ve bu devrimin arka planını, çağdaş Rusya'yı yöneten güçleri ve siyasi süreçlerin özelliklerini yedi bölüm halinde ana hatlarıyla anlatmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUS DEVLETÇİLİĞİNİN ŞEKİLLENİŞİ

RURİKLERİN KÖKENİ VE İLK RUS ASKERÎ İDARİ ELİTİNİ OLUŞTURAN DRUJİNNİKLER

Slav kabilelerinin, Rus milletinin teşekkül tarihi hâlâ pek çok bilinmeyenle doludur. Özellikle Doğu Avrupa Slavlar, şu anda yaşadıkları toprakların yerli halkları arasında değildir. Büyük milletler göçü esnasında Sarmatlar, Hunlar, Gotlar, Avarlar Avrupa'ya doğru yürüdükçe Slavlar da Baltık, Adriyatik ve Ege kıyılarına doğru göç etmiştir.¹ Slavların, Rus milletinin ana vatanlarının neresi olduğu konusunda da tarihçiler arasında ortak bir kanaat yoktur. Ünlü Rus tarihçisi Sergey Solovyev, eski Rus meskenlerini Novgorod Gölü ve üç nehir üzerinden tasnif etmiştir. Bu tasnife göre Novgorod Gölü etrafı, Dvı'nın batısı, İdil'in yukarı havzası ve Dinyeper etrafı Rusların ilk yaşam meskenleri olmuştur.² Yine Solovyev'e göre doğu Slavlarının büyük su yoluyla güneyden kuzeye yayılışı tarih öncesi çağlardan başlayarak denizlere ulaşana kadar devam etmiştir.³ Linguistik araştırmalara dayanarak bazı dilbilimciler Slavların ana yurtlarını Tuna etrafı ve Vistül nehri havzası olarak gös-

termektedir.⁴ Antropologların o bölgede karakteristik bir Slav tipini ortaya koyamamış olması, eski Slav kabileleri ve onların yaşadıkları meskenlerle ilgili araştırmalar yapan tarihçilerin de işini zorlaştırmaktadır. Yunan alfabesiyle yazılan Slav dilindeki ilk yazılı metinler 8. yüzyıla aittir. İlk defa Bizans tarihçileri Prokopius ve Jorda'nın eserlerinde Slav kabileleriyle ilgili bilgilere ve çeşitli tasvirlerle rastlıyoruz. İlk Rus yıllığının da Kiev'de 11. yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilmektedir.⁵

Pek çok tarihçi Slavları Güney, Batı ve Doğu Slavları olarak üç gruba ayırıyor. Bizans tarihçileri de dahil, bazı erken dönem kaynakları Venet ve Sklavenlerle birlikte Karadeniz kıyılarında Dinyeper Irmağı'na kadar uzanan bölgelerde yaşayan Antları, Venedleri de doğu Slavları olarak görür.⁶ Antlarla ilgili ilk bilgilerse onların Gotlara karşı verdiği savaşlarla ilgilidir. Gotların tarihçisi Jordan, 9. yüzyılın sonlarında Gotların kralı Hermanarih'in ölümü sonrasında Ostrogotların komutanı Vinitar'ın Antların ülkesine saldırılar yaptığı hakkında bilgi verir.⁷ Aynı Bizans kaynakları Antların komutanları İdar ve oğulları Mejamir, Dobrogast hakkında da bilgiler verir. Hunların Gotları mağlup ederek Doğu Avrupa'ya, yani Batı'ya doğru devam eden yürüyüşleri, kuşkusuz Antlar ve Doğu Slavları başta olmakla o coğrafyalarda yaşayan diğer halklar üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Hunlar, Avarlar ve ardından gelen Hazarlar döneminde Antlar yer yer Türk hakimiyeti altına girerek askeri, kültürel ve siyasi anlamda Türk etkisi altında kalmışlardır. Özellikle Avrupa Hunları, Avar ve Hazarların Slavlarla ilişkileri ve onların üzerinde bıraktıkları tesirler çok sayıda araştırmaya konu olan ve çalışmamızın dışında kalan geniş bir konudur. Özellikle, ünlü Rus tarihçileri Nikolay Karamzin'in, Mihail Artamanov'un, Lev Gumilev'in eserlerinde bu yönde çok fazla tespit ve değerlendirmeler yer almaktadır. Sarmatlar gibi İrani kavimlerin de Rus kimliğinin ve kültürünün oluşmasında, siyasi teşekküllerinin ortaya çıkmasında etkili olduğu bilinmektedir.

Güney Rusya'nın Don, Tuna, Dinyeper gibi pek çok coğrafi adı Fars dilinden alınmıştır.⁸

Rusya'da yapılan dilcilik araştırmalarında da doğu Slavlarının en eski spesifik dil özelliklerinin ortaya çıkışı 5-6. yüzyıllar olarak kayıtlara geçmiştir. 6-7. yüzyıllarda Volın ve Dinyester'in yukarı kısmında yaşayan Hunlar ve Avarlara karşı mücadelede Bizans'ın da kendisine müttefik olarak gördüğü Volın kabilelerini (Dulebler) Rus tarihçileri Doğu Slav kabileleri olarak değerlendiriyorlar. Bu tezden yola çıkarsak, Slavların da kabile ittifakları oluşturarak ilk siyasi teşekküllerini bu dönemlerde ortaya çıkardıklarını kabul edebiliriz. Ancak Volınlıların bu siyasi teşekküllerinin Avarlar tarafından ortadan kaldırıldıkları bilinmektedir. 6. yüzyılın ortalarına doğru Bizans İmparatoru Jüstinyen'in döneminden itibaren, Doğu ve Batı Slavlarının Bizans hakimiyeti altında bulunan Tuna'ya, yani Balkan yarımadasına doğru saldırılar gerçekleştirerek o coğrafyalara yayılmaya başladıkları hakkında da Bizans kaynaklarında bilgiler yer almaktadır. Güney Slavlarının muhtelif milletleri olan Hırvatlar, Slovenler, Sırp'lar de bu yürüyüşler sonucunda o coğrafyalarda teşekkül etmişlerdir. O tarihlerde Slavların doğuya doğru Don ve Oka ırmaklarının yukarı kısmına, İdil ve Oka ırmakları arasına, Neva'ya doğru yayıldıkları ve buralarda Türklerle karşılaştıkları da malumdur. Bizans'ın yer yer Slav kabilelerini paralı savaşçılar olarak da kullandıkları bilinmektedir. Bizans-Slav ilişkileri ayrıntılarıyla aydınlatılmayı gerektirecek kadar karışıktır ve bu konularda ilk kaynaklar esasında çok sayıda kıymetli eserler de kaleme alınmıştır.

Tarihçilerin esasen ittifak ettikleri konu, büyük kavimler göçü sırasında Doğu Slavlarının Baltık kıyıları ve Karpatlar'da kendilerine yurt edindikleri ve 6-8. yüzyıllardan itibaren de Dinyeper havzası ve Doğu Avrupa'ya yayıldıklarıdır. Bizans kaynaklarının Orta Dinyeper havzasında kendi kabilelerine Knezlik yapan Kiev hakkında verdiği bilgilerden

yola çıkarsak, Kiev Derebeyliği'nin oluşum süreciyle ilgili de kanaat sahibi olmamız mümkündür. Rus yıllıkları ve Bizans tarihçilerinin eserlerinde Kiev, Ladoga, Rostov, Suzdal, Beloozero, Pskov, Çernigov, Novgorod gibi şehirler ve buralarda devam eden ticari ve sosyal hayat hakkında bilgiler yer almaktadır.⁹ Avrasya coğrafyasında milletlerarası ilişkilerin yoğunlaştığı Hazar Denizi, İdil Irmağı ve kara yollarını kullanarak Slav tüccarların Bağdat'a kadar ulaştığı, Baltık Denizi'nden Karadeniz'e uzanan bir yolun geliştiği dönemde Varyagların da Dinyeper havzasında, Rus topraklarında görülmeye başlandığı ve Slavlarla temas sağladığı anlaşılıyor. Kaynaklarda, Knezler ve Drujinacıların kendi tebaalarından vergi olarak topladıkları malları Konstantinopolis'e (İstanbul) götürerek sattıklarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır.¹⁰ Knezlerin ve Drujinacıların boş toprak sahalarını, tarıma yararlı alanları ele geçirerek kendi votçinalarını ve çelyad ve holoplar olarak adlandırdıkları esirleri buralarda çalıştırdıklarını, Çarlık Rusya'sının ekonomik hayatına damgasını vuran tahkimcilik usulünün de bu dönemlerden itibaren şekillendiğini görüyoruz. Baltık kıyısından İdil havzası ve Doğu Avrupa'ya kadar uzanan, Rus tarihçilerin Slavlığın, Rus kimliğinin şekillendiği alan olarak gördükleri coğrafya, Slav olmayan etnik kimliklerin de yoğun olarak yaşadıkları, asırlar boyunca da Türk boylarının etki alanında bulunan bir alandı. Doğu Slavlarının Batı sınırlarındaki komşuları Baltık dilli kavimler olan Letonlar ve Litvanların atalarıydı.¹¹

Eski Rus kimliğinin ve devletçiliğinin şekillenmesinde Baltık kökenli kabilelerle birlikte, Fin-Ugor dilli kabilelerin de önemli etkisi olmuştur. Ayrıca, Kareller, Belozeler, Çudlar gibi etnik grupların da Rus Drujinalarına katılarak Rus Devleti'nin oluşmasına katkı sundukları bir gerçektir. Eski Rusların komşuları olan İdil ve Tuna Bulgarlarının Hazarlarla karşılıklı etkileşim içinde oldukları, ticaret yaptıkları, güneydoğu Rus kabilelerinin Hazarlara haraç verdikleri, Türklerin yönetimi

altında yaşayarak Hazar hakanının ordularında askerlik yaptıkları da bilinmektedir. Hazarların başkenti İtil'de pagan Slavlardan oluşan bir kasabanın olduğunu görmekteyiz.¹²

Yukarıda tasvir etmeye çalıştığımız karmaşık etnik ve coğrafi konfigürasyon içinde, İdil ve Dinyeper arasında Rus kimlik ve devletçiliğinin oluşmasında İskandinav kökenli savaşçı Varyagların büyük rolü olmuştur. 9. yüzyılın başlarında Varyag Vikingleri ganimet arayarak denizleri dolaşüyor, Avrupa ülkelerine saldırılar yapıyorlardı.¹³ Bu Varyag çetelerinin haraç toplamak için Slav kabilelerinin yaşadıkları bölgelere yürüyüş yapmaları sonucunda ilk temaslar oluşmuştu. Bunun sonucunda Hazarlar, Kıpçaklar ve diğer Türk boylarının tahakküm ve saldırılarından korunmak ve kendi derebeylikleri arasındaki anlaşmazlıkları çözebilmek için Slav kabilelerinden Varyaglara sığınmışlardı. Bu süreç en eski Rus Devleti olan Kiev Rusya'sının kurulmasına neden olmuştur. Rus tarihçiliğinin önemli meselelerinden biri de Doğu Slavlığının, yani Rus Devleti'nin ortaya çıkışı ve şekilleniş sürecidir. Kuşkusuz, kabile ve kabile ittifakları döneminden devletleşme dönemine geçiş de kademeli olmuştur. Kabile birleşmelerinin olduğu iki önemli coğrafyadan biri Kiev diğeri de Novgorod'dur. 6-9. yüzyıllar arasında bu iki coğrafya etrafında sosyal, siyasi ve ekonomik boyutlarıyla devletleşme süreci devam etmiştir.

Abbasiler dönemiyle birlikte Orta Doğu'nun siyasi haritasının şekillenmesinde Orta Asya'dan getirilen Türk komutanların önemli bir rol üstlenerek askeri hizmet sunduklarını ve sonradan iktidarları ele geçirerek yeni devletler kurduklarını biliyoruz. Savaşçı Varyagların nezdinde benzer bir süreç Rus milletinin ve devletinin şekillenmesinde de ortaya çıkmıştır. Rus Lavrentev yıllığının vermiş olduğu bilgilere göre, 860'lı yıllarda Slavlar ve kuzeybatı kabileleri kendi aralarındaki siyasi anlaşmazlıkları çözmek için Varyag güçlerini ülkelerine davet etmiş, Varyag Knezi Rurik ve kardeşleri Sineus ve Truvor onların bu çağrısına karşılık vermiştir.

Rus yıllığı *Eski Zamanların Hikayesi*'nde Novgorod topraklarında yaşayan Sloven, Kriviç, Fin-Ugor kabilelerinin bitmeyen savaşlarından bahsedilmektedir. Rurik ve kardeşlerinin ilk görevi Slav kabilelerinin arasındaki çekişmeleri adaletle çözmek ve onları dış güçlerin saldırılarından korumak olmuştur. Rurik, kardeşlerinin ölümü sonrasında hakimiyet sahasını biraz daha genişleterek Beloozer, İzborsk ve Ladoga bölgeleriyle birlikte Novgorod'u da ele geçirmiştir. Paralı asker konumunda olan yerel Slav kabilelerinin direnişine rağmen burada da hakimiyetini kurmuş ve knezliğini ilan etmiştir.¹⁴ Rurik'in ilk olarak hangi coğrafi alan ve knezlik toprağında hakimiyetini tesis ettiğiyle ilgili Rus yıllıklarında çelişkili bilgiler yer almaktadır. Lavrentev yıllığı kesin bir dille Novgorod topraklarını işaret ederken, İpatyev, Pereyasavl-Suzdal ve bazı diğer yıllıklar bunun Ladoga olduğunu ifade etmektedir.¹⁵ Bu dönemden itibaren biçimlenen yeni Rus hakimiyetine karşı ortaya çıkan Slav direnişi kırılarak Varyag öncülerle itaatkar Slav kabilelerinin bütünleşmesi ve yeni devletin temellerinin atılması süreci başlamıştır.

“Rus” kelimesinin ortaya çıkışı ve kökeni de Rusya tarihinin bilinmeyenleri arasındadır. Eski Rus yıllıklarına göre “Rus” Rurik'in de ait olduğu Varyag kabilelerinden birisinin adıdır. Rus tarihçilerinin bazıları bu bilgiyi inandırıcı bulsalar da, bazıları da çok geç bir zamanda ortaya çıkan bir efsane olarak değerlendiriyor. Onlara göre “Rus” adı Kiev'in güneyindeki Ros Irmağı havzasında şekillenen büyük Slav kabileleri ittifakını ifade ediyor.¹⁶ Rusya'da yaşayan Alman asıllı bilim adamları Z. Bayer ve G. Miller, 18. yüzyılın ilk yarısında, yıllıkların Varyaglarla ilgili verdiği bilgileri esas alarak Norman tezini geliştirmişlerdir. Bu teze göre Rus Varyaglar İskandinav kökenli Normanlardır ve Rus devletçiliğinin ortaya çıkışı da onların sayesinde olmuştur.¹⁷ Norman tezinin kaynağının Nestor'un düzenlediği *Eski Zamanların Hikayesi* adlı Rus yıllığı olduğu kesindir. Fakat bazı Rus tarihçiler, *Eski Zamanların Hikayesi*'nin Monomah'ın oğlu Mistislav Vladimiroviç'in

knezliği döneminde yeniden düzenlendiğini ifade ediyorlar. Anne tarafından İngiliz kralının torunu, eşi Varyag kraliçesi olan Mistislav Vladimiroviç'in, yıllıklar üzerinden Avrupa merkezli bir Rus tarihi inşa etmeye çalıştığı iddia ediliyor.¹⁸

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, tarihi serüvenin içinde Rus tarihinin ve iktidar elitlerinin şekillenmesini tek faktörlü ve düz bir çizgi içinde değerlendirmek mümkün değildir. Ancak unutmamak lazım ki Novgorod çok etnik yapıya sahip bir merkez olduğundan dolayı burada yaşayan kabileler kendi aralarında anlaşmazlığa düşerek tarafsız bir güç olarak gördükleri Varyagları kendilerini yönetsinler diye Novgorod'a davet etmişlerdir. Dolayısıyla, Ruriklere kadar da burada bir devlet kurma teşebbüsü ve siyasi düzenin olduğu bellidir. Ancak Novgorod'un etnik yapısı ve sonraki dönemlerde sürdürülmeye çalışılan Rus knezliklerinden bağımsız siyasi-idari yapısı da, daha derin ve objektif araştırmalara muhtaçtır.

Varyag çeteleri VIII-IX yüzyıllarda gerçekleştirdikleri yürüyüşlerle Batı Avrupa'nın siyasi haritasının şekillenmesinde etkili oldular ve onların Novgorod'da ortaya çıkmaları da kuşkusuz Rus devletçiliğinin oluşumunu hızlandırdı. Knez İgor (912-945) ve Svyatoslav (945-972) dönemlerinde Kiev Rus Devleti'nin toprakları daha da genişlemiş, I. Vladimir (980-1015) ve I. Yaroslav (1019-1054) bu devletin kuruluş sürecini tamamlamıştır. Aynı zamanda Ukraynalılar ve Beyaz Rusların da devletçilik tarihinin temellerini oluşturan Kiev Rus Devleti'ni erken feodalite döneminin monarşisi olarak tanımlamak mümkündür. Devletin başında büyük knez bulunsa da, o küçük knezler ve drujinnikler olarak isimlendirilen askeri kanadın seçkinlerinin oluşturduğu boyarlar arasındaki güç ve çıkar dengesini gözetmek zorundaydı. Kiev Rusya'sının Bizans ile imzalamış olduğu antlaşmalar, bu devletin bilinenin aksine kuvvetli bir merkezi devlet yapısına sahip olmadığını da ortaya koyuyor. Antlaşmalar yalnız büyük Rus knezi adına değil bütün knezler adına imzalanıyordu.¹⁹

Rurik hakimiyetinin esasını, hem knezlerin muhafızlığını üstlenen hem de bazı adli-idari işlemlerin uygulayıcıları olan Boyar-Drujinacılar adlı özel kuvvet oluşturmaktaydı. drujinniklerin arasından Rus Devleti'nin ilk yönetici sınıfı, komutanlık, danışmanlık, elçilik görevlerini yapan eliti seçilmiştir. Bu özel yetiştirilmiş askeri kuvvet Türk askeri sistemini esas alarak onluk ve yüzlük sistem içinde örgütlenmiş, knez nezdinde çok ciddi itibar kazanan tecrübeli askerler çetin ve gizli görevlere gönderilmiştir. drujinnikler adlandırılan bu özel kuvvetler bundan sonra Rus topraklarının yönetiminde önemli görevler üstlenmişlerdir. Drujinikler knezlere en yakın kişiler olarak, çoğu zaman onlarla aynı sofradan yemek yiyerek aynı yerde yaşıyorlardı. Knez, savaş ve barış meselelerini, yürüyüşlerin organize edilmesini, haraç toplanması, yargı ve idarecilikle ilgili önemli konuları onların komutanlarıyla istişare ediyordu. drujinnikler knezlerin mülklerini koruyup kollamak, onların topraklarını idare etmek, kaleler inşa etmek, cezaları uygulamaktan sorumluydular.

DARBECİ KOMUTAN OLEG'İN KİEV OPERASYONU

879 senesinde Rurik'in ölümünden sonra oğlu İgor'un yaşı küçük olduğu için Novgorod yönetimi drujinniklerin komutanı ve Rurik'in yakın koruması Oleg'in yönetimi altına geçmiştir. Böylece Rus tarihinde komutanın iktidara el koyduğu ilk olay yaşanmıştır. Oleg, ilk askeri yürüyüşünü güneye doğru başlatmıştır. Smolensk ve Lyubeç şehrinin ele geçirilmesinden sonra Oleg liderliğindeki drujinnikler 882 yılında Askold ve Dir kardeşlerinin idaresi altında bulunan Kiev'i ele geçirmek için harekete geçmiştir. Oleg, Rus devlet tarihinde Kiev'le Novgorod'u birleştiren ve Rus yönetici elitinin şekillenmesinde büyük rolü olan devlet adamıdır. Bu tarih, Rus Devleti'nin de teşekkül tarihidir. Rus şehirlerinin anası olarak adlandırılan Kiev'in başkent ilan edilmesiyle devlet Kiev-Rus Devleti olarak adlandırılmıştır. Oleg, Doğu Slavlarının topraklarından asker ve haraç toplayarak oralarda devlet nizamını da tesis etmeye başlamıştır.²⁰

Kiev'in zaptedilmesi, Rus tarihine istihbarat, dezenformasyon ve özel savaş taktiklerinin kullanıldığı ilk özel kuvvetler

operasyonu olarak da geçmiştir. Oleg, kuvvetlerinin esas bölümünü Kiev yakınlarında kurmuş olduğu miras alanında bırakarak az sayıda askerleriyle birlikte Kiev köprüsüne yönelmiştir. Kendisinin de içinde bulunduğu bu grubun “Oleg’den Bizans’a kıymetli hediyeler götüren tüccarın kervanı” olduğunu ve hastalandığını, şehire giremediğini ve sahip olduğu gizli bilgileri Kiev’in hakimi Askold ve Dir kardeşlerine bizzat ulaştırması gerektiği yönündeki dezenformasyonu Kiev içinde yaymıştır. Askold ve Dir kardeşler bu habere inanmış, bunun bir tuzak olabileceğini tahmin etmemiştir. Az sayıda korumalarıyla birlikte Kiev köprüsüne; “Tüccar Oleg”in yanına yaklaşan kardeşler Oleg’e esir düşmüştür. Bu operasyon Oleg liderliğindeki Rus kuvvetlerine Kiev’in de hakimiyetini sağlamıştır.²¹

Oleg, Rus tarihinde karşı istihbarat ve özel harp taktiklerini en iyi kullanan knezlerden biri olarak da bilinmektedir. 907 senesinde Konstantinopolis kuşatmasında Bizanslılar Oleg’e “zehirli hediyeler” göndererek onu öldürmeye çalışsalar da bunu başaramamışlardır. Bu yürüyüşün sonucu olarak Bizans’la Kiev Rusyası arasında antlaşma imzalanmıştır. 941’de İgor’un knezliği döneminde de Rusların Bizans’a yürüyüşleri devam etmiş ve Bizans’la yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma gereği Rus savaşçı birlikleri, ödenen yüksek paralar karşılığında Bizans ordusunun Fransa, İtalya, Sicilya ve Girite yapmış olduğu seferlerde onların tarafında savaşmıştır.

Selçuklu hakimiyeti öncesinde Rus birlikleri Hazar üzerinden Azerbaycan topraklarına da talan ve yağma amaçlı yürüyüşler düzenlemişlerdir. Svyatoslav (964-972) döneminde Rus drujinaları Hazarlara karşı verdikleri mücadeleler ve Tuna’ya doğru yürüyüşleriyle içeride ve dışarıda şöhretlerini artırarak etkinliklerini kalıcı hale getirmişlerdir. Güçlü liderlerin idaresi altında bulunan Rus Devleti, drujinnikler başta olmakla, iktidarı ve ülke içinde siyasi dengeyi iyi oluşturarak istikrarı sağlamış ve başarılı bir genişleme gerçekleştirmiştir. I. Vladi-

mir’in (980-1015) knezliği döneminde Peremişel dahil edilerek Doğu Slavlarının Sanok’a kadar olan toprakları, 992’de Karpat Dağlarının yamaçlarındaki Hirvat toprakları Rus Devleti’ne birleştirilmiş oldu.

Aynı dönem Radimiçler ve Vyatiçlerin de toprakları Kiev’in yönetim alanına girmiş oldu. Peçeneklere karşı başarılı savunma hatları oluşturuldu. Doğu Slav kabileleri, Varyaglar ve diğer etnik grupların Rus halkına dönüşmesi süreci de bu dönemde büyük ölçüde tamamlanmış oldu. Güçlü liderler ile asker merkezli yönetim eliti arasındaki denge ve istikrarın temin edilmesi, Rus yükselişinin başlıca nedenlerindedir. Fakat bu yükseliş sürekli olamadı. Peçenek saldırılarıyla birlikte Kiev dönemi ve sonrasında Rurik sülalesinin karşı karşıya kaldığı en büyük tehlike yerleşik düzen temsilcilerinin, yani şehir soylularının kendi güç ve etkilerini korumak için knez ailesine karşı vermiş olduğu mücadeleler ve buna paralel olarak saray içinde yaşanan taht kavgaları olmuştur. Zayıf ve dirayetsiz liderler başa geçince bu kavga ve savaşlar Rus yönetici eliti arasındaki bölünmeyi de derinleştirmiştir. Rusya tarihinde hiç bitmeyen iç kavga ve darbeler tarihinin başlangıcını da bu olaylardan başlatmamız mümkündür.

Kiev’in zengin soyluları günden güne ağırlaşan vergi yükünden dolayı karşı geldikleri Knez İgor’u öldürdükten iktidarı karısı Olga devraldı. Olga, basit hilelere başvurarak ona evlilik teklifinde bulunmak için saraya gelen soyluları orada öldürtüp kocasının intikamını aldı. Bu da Rurik sülalesiyle şehirdeki müesses nizamın temsilcilerinin arasındaki kavgayı daha da derinleştirdi. Bu savaşta drujinnikler Rurik hanedanının yanında konuşlanarak şehir isyanlarının bastırılmasında önemli görevler üstlendiler. 972 yılında Svyatoslav’ın öldürülmesiyle çocukları arasında taht kavgaları başlayınca özel kuvvetler arasında da bölünme ve karışıklıklar baş gösterdi ve yeni şekillenmekte olan özel kuvvet temelli hakim yönetici elit dağılmaya, devlet de çökmeye başladı.

KİEV RUSYA'SINDAN ALTIN ORDA'YA RUS KNEZLİKLERİNDE İKTİDAR MÜCADELESİ

I. Yaroslav öldükten sonra (1054) oğullarının elinde olan Çernigov, Pereyaslavl, Smolensk, Volin knezlikleri Kiev'den ayrılırlar da, ilk zamanlar Rus Devleti'nin birliği sağlanmış görünüyordu. Yaroslav'ın üç büyük oğlu Kiev knezi İzyaslav, Çernigov knezi Svyatoslav ve Pereyaslavl knezi Vsevolod aralarında anlaşma yaparak Rusya topraklarında genel asayişini beraber sağlıyor, dış saldırılara karşı ittifak içerisinde mücadele ediyorlardı. Saray içi mücadeleler, darbe ve suikastlerle oluşan iç karışıklıklara paralel olarak, bu tarihlerden itibaren knezler, drujinnikler ve kilisenin güçlenen hakimiyetine karşı isyanlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

1024 ve 1071 yıllarında Suzdal ve Beloozero'da "Smerdler"* adlı serflerin (topraksız köylüler) isyanı oldu. Bu isyanların

* X-XIV yüzyıllarda Rus knezliklerinde köy topluluklarının da üyesi olan, özgür, toprak sahibi, bu toprakları miras yoluyla evlatlarına devredebilme hakkı olan, fakat doğrudan kneze bağlı olan köylü sınıfına verilen isim. Smerdlerin knez köylüleri olduğu hakkında bilgiler eski Rus Yasası'nda yer almaktadır. Bu köylüler zamanla feodal düzenin gelişmesiyle birlikte özgürlüklerini kaybederek tahkimci köylülere dönüşmüşlerdir.

öncülleri de sihirbazlar olarak adlandırılan Rusların eski pagan inancının temsilcileriydi. İsyanın başlıca nedeniyse açlık, kıtlık ve yoksulluktu. Knez ve boyarlarla iktidar ve zenginliği bölüştüğü için kilise de bu isyanların hedefinde yer aldı. Kiliesedeki papazlardan farklı olarak putperest kâhinler Rus köylülerine daha yakın ve adaleti daha çok savunur pozisyondaydılar. 1068 yılında Kiev'de sanatkarlar ve tüccarlar başta olmak üzere bir isyan dalgası daha başlamış, Kıpçak saldırıları karşısında sürekli yenilen knezlerin güçsüz durumuna itiraz eden sıradan halk kitleleri de bu isyanlara destek vermişti. Bu isyanlar sırasında knez İzyaslav'ın sarayına ve drujinnik komutanlarının evlerine saldırılmış, zindandaki mahkûmlar serbest bırakılmış, knezin hazinesi ele geçirilerek talan edilmişti. İsyanlılar Polotsk knezi Vseslav'ı tahta çıkarmıştır. Ancak o da isyancılarla anlaşamadığı için kısa sürede Kiev'den kaçmıştır. İzyaslav, daha sonraki dönemlerde Çarlık Rusyası tarihinde de tekrarlandığı üzere Polonya kralının ordusuyla şehre girerek isyancıları amansızca bastırmıştır.²²

Bu olay sonrasında knezlerin, drujinnik komutanlarının ve boyarların mülkünü korumak için Rus Yasası (Russkaya Pravda) çıkarılmıştır.* 1068 yılındaki isyandan sonra pek çok boyar ve devlet görevlisinin öldürüldüğü, ciddi boyutlarda talan ve yağmaların yaşandığı ikinci büyük isyan da 1113 yılında yine Kiev'de gerçekleşmiştir.²³

11. asrın sonları ve 12. asrın başlarında Kiev, Rus ülkesinin resmi olarak merkezi konumundaydı. Şehirler ve knezlikler

* 1017 senesinden itibaren Kiev Rusya'sında çıkarılmaya başlanan eski Rus Yasası'dır. Rus tarihinin en önemli yazılı kaynakları arasındadır. Kiev Rusya'sının hukuk sistemi, sosyal, kültürel, ekonomik hayatıyla ilgili önemli bilgiler aktaran birincil kaynaklardandır. Bu yasayla ilgili ilk bilgileri ünlü Rus coğrafyacısı ve tarihçisi V. N. Tatişev, Rusya tarihiyle ilgili yazmış olduğu eserinde ortaya çıkarmıştır. Knez Yaroslav tarafından knezlik mahkemelerinin kullanacağı bir yasa olarak tanzim edilse de daha sonraki dönemlerde kapsamı genişlemiştir. Geniş bilgi için bakınız. V. N. Tatişev, İstoriya Rossiyskaya, M;L, 1968. t. VII

güçlendiği için bölgesel iktidar sahipleri ve feodaller daha merkezi bir otoriteye tabi olmak istemiyorlardı. Knezler ise aralarında büyük toplantılar yaparak işleri düzenlemeye çalışıyorlardı. 1097 yılında Lyubeç'te böyle bir toplantı yapılmış, her knezin kendi bölgesini koruması ve idare etmesi kararı alınmıştır. Lyubeç'teki toplantı knezler için bir nevi bağımsızlık ilanıydı. Büyük knez Svyatapolk Kiev'in, knez Vladimir Monomah, Pereyaslav ve Rostov-Suzdal'in, Oleg ve iki kardeşi Novgorod, Sever, Çernigov ve Ryazan'ın, David Volin'in, Vasilko Terebovl knezliğinin, Volodar da Peremişel'in hükümdarı ilan edildiler.²⁴

Knezler daha Lyubeç'ten ayrılmaya fırsat bulamadan David, Svyatapolk'un yardımıyla Terebovl knezliğini ele geçirerek Vasilko'yu kör etti ve iç savaflara Polonya da müdahil oldu.²⁵ 12. yüzyılın başlarında yaşanan bu iç çekişmeler isyanları da tetiklemiş oldu. Rus topraklarının her tarafında yine yerel isyanlar ortaya çıktı. Bunların en şiddetlisi ve kitlesel olanı 1113 yılında başlayan knez Svyatapolk İzyaslav himayesinde sürdürülen faizci-tefecî düzene karşı olan isyandı. İçinde knezin de bulunduğu belli elit azınlık ve tüccarlar buğday ve tuz ticareti, talancılık ve tefecilikle uğraşiyor, halkı soyup soğana çeviriyordu. Svyatapolk'un ölümünü fırsat bilen halk ayaklanarak yine drujinniklerin komutanlarının ve bazı tüccarların evlerine saldırdılar. Korku içindeki Kiev seçkinleri, Pereyaslav knezi Vladimir Monomah'ı yardıma çağırdılar. Monomah Kiev'e gelip faiz konusunda yeni yasa yayınlayarak isyancıları sükûnete davet etti. Rus Yasası'na ünlü Monomah ilavesi yapılarak geliştirildi ve Rus tarihinde ilk kez Rus halkının meşru talepleri yasa yoluyla karşılanmış oldu.²⁶

Bu teşebbüs aynı zamanda Rus devletçilik tarihinde halkla devlet arasındaki ilk uzlaşma hadisesi ve isyanın karmaşaya dönüşmeden meşru çerçeveye çekilmesiydi. Monomah düzenlemeleriyle Rus Yasası'nın geliştirilmesi istikametinde de

önemli bir adım atılmış oluyordu. Vladimir Monomah, Rus topraklarında karışıklık ve isyanları engelleyerek otoritesini güçlendirebilmek için knezlere, kendi aralarındaki husumet ve kavgaları sonlandırma çağrısı yapıyordu. Büyük knez aksi halde onları mallarına el koymakla tehdit ediyordu. Kıpçak tehdidi de belli bir dönem Rus knezliklerini bir arada tutan faktörlerin başında gelmekteydi.

Rusya tarihinin çoğu döneminde olduğu gibi Kiev Rusya'sında da elit kesimin zenginliğiyle beraber soygunculuk faaliyetlerinin artması ve halkı bir arada tutan dış düşman tehdidinin de zayıflamasıyla merkezden kaçma eğilimleri hız kazanmış ve devlet çökmeye başlamıştır. Büyük Kiev knezi iktidarının zayıflamasında güney vilayetlerinin çöküşü de önemli etkenlerden biri olmuştur. Bu dönem Rus Yasası'nın çıkarılmasıyla beraber devlet hayatında vuku bulan en önemli pozitif gelişmelerden biri de knezler arasında Veçe* adlı istişare mekanizmasının oluşturulmasıdır.

Kiev'i yöneten Çernigov knezi ölünce, Veçe onun kardeşi İgor'u yeni knez olarak kabul etti. İgor, kendi tebaasına karşı baskı ve soygunculuk politikalarını devam ettirince halk yeniden ayaklanarak boyarların ve komutanların evlerine saldırmaya başlamıştır. Kiev'in elitleri bu sefer yardım için başka bir Rus knezine başvurmuştur. Rostov-Suzdal knezi Yuri Dolgoruki, İgor'u tahattan uzaklaştırarak Kiev'de hakimiyetini tesis ettikten sonra, bu sefer onun beraberinde getirdiği ayanlar halkı ezmeye başladı. 1157'de Dolgoruki öldükten sonra Kiev halkı tekrar isyan ederek onun ve oğlunun evlerini ve mülklerini yağmaladı.²⁷

* Eski Slavca bir kelime olan Veçe XIV. yüzyıla kadar Rus toplumunda kullanılan istişare meclisi, halk toplantısı mahiyetindeki kurullara verilen isimdi. Knezler başta olmakla önemli komutanlar, icma liderleri, şehir ileri gelenleri bu veçelere katılıyor, önemli kararlar alınıyordu. Türklerin kadim toy, kurultay kültürünün bu veçelerin şekillenmesinde etkili olduğu fikri bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Eski Ruslarda ayrı ayrı knezlik ve şehirlerde de böyle veçeler düzenlenmekteydi.

1169 yılında Kiev, Yuri'nin oğlu, Vladimir knezi Andrey Bogolyubski'nin orduları tarafından alındı ve yeniden yağmalanarak tarumar edildi. Bu olaylardan sonra da Rusya'nın büyük Vladimir-Suzdal, Galiç-Volin, Çernigov ve Smolensk gibi knezlikleri arasında Kiev için mücadele devam etti.²⁸

Drujinniklerden sonra Rusya devletçiliği tarihinde kilise ve din adamlarının da etkin bir grup olarak öne çıkmaya, sarayı ve Rus siyaset ve fikir hayatını yönlendirmeye başladıklarını görüyoruz. Kilisenin etkin bir siyasi güç olarak ortaya çıkışını ileriki bölümlerde ayrıntılı biçimde sunacağız. Bu bölümde, Rusların Hristiyanlığı kabul süreci ve Hristiyanlıktan önceki inanç sistemi hakkında ana hatlarıyla bilgi sunacağız. Doğu Slavlarının eski inancı totemizm, fetişizm gibi kelimelerle ifade edebileceğimiz pagan ve putperestlik inancıydı. Roda, Rojanits, Çura gibi ayinlere eski Rusların inanç sistemi yansımaktaydı. Slavlar ağaçlara, taşlara, ateşe tapıyor, kutsallık atfettileri ormanlık alanlarda, ırmak kenarlarında dua okuyorlardı. Ziraat ve tarım işlerinde de çeşitli ayin ve bayramları vardı. "Yarilo günü", "Lada günü", "Kupala günü" gibi kutsal saydıkları günleri vardı. Slavların Gök ve Ateş Tanrısı Svarog olarak adlandırılmaktaydı. Svarog'un oğlu Dajbog Güneş Tanrısıydı. Yıldırım Tanrısı Perundu. Stribog rüzgara, Volossa ticarete ve ziraata hamilik eden Tanrı'ydı. Kiev ve Novgorod'da yapılan kazı çalışmalarında puthaneler ortaya çıkarılmıştır.²⁹

Vladimir'in knezliği döneminde dini alanda reformlar gerçekleştirerek, mabetleri ve Tanrıları birleştirmek girişimi olsa da bunda başarılı olamamıştır. Knezin hanımı Olga ve Igor döneminde bazı drujinnikler de dahil olmak üzere, Rus Devleti'nin bazı tebaaları arasında Hristiyanlığı seçenler olsa da, devletin topyekün Hristiyan olmasında Bizans'ın girişimleri etkin olmuştur. Hristiyanlığın resmi kabulüne kadar bazı zengin Ruslar İstanbul'da (Konstantinopolis) yaşamakta idiler. Bunlar, köle ticareti de dahil, karşılıklı ticaretin geliştirilmesi

için uğraşılıyor, Rusların giderek Hristiyan kültürünün etkisi altına girmelerine aracı oluyorlardı.

Rus Devleti Hristiyanlığı kabul etmeden önce Bizans İmparatoru II. Basileios, Vladimir'den askeri yardım talep etmiştir. Vladimir, imparatorun kız kardeşi Anna'nın kendisiyle evlenmesine razı olması şartıyla gerekli askeri desteği vereceğini beyan etmiştir. Anadolu'daki isyanları bastırmak için askere ihtiyacı olan II. Basileios de bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Savaş sonrasında Rus knezinin nüfuzunun artmasından korkan II. Basileios antlaşmanın şartını yerine getirmemiş, Vladimir de Kırım'daki Bizans şehri Herson'u işgal etmiştir. II. Basileios gelişen olaylar sonrasında kız kardeşi Anna'yı Rusya'ya göndermek zorunda kalmıştır.³⁰ Hristiyanlık bir imparatorluk öğretisi ve dini olması bakımından müttefik kazanmak, güç ve etki üretmek açısından Ruslara oldukça cazip gelmekteydi. Knezlere de hakimiyetlerinin kutsanması, merkezi otoritenin meşruluğunun pekiştirilmesi açısından önemli fırsatlar sunuyordu. İleride ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi Hristiyanlık medeni hukuktan yargı sistemine, toplumsal ve siyasi hayata kadar Rus toplumunun hayatında pek çok yenilikler getirmiştir.

Anna'yla evlilik Rus Devleti'nin Hristiyanlığı kabul etmesi sürecini de hızlandırmıştır. Rusya devlet olarak 988'de Hristiyanlığı resmen kabul etmiş, ardından zorlama ve şiddet yoluyla Rus topraklarında Hristiyanlaştırma faaliyetleri başlatılmıştır. Devlet, Kiev'de putları yıkıyor, mabetleri yakıyor, Hristiyanlığı kabul etmeyenlerin mallarına el koyuyordu. Rusya'nın Hristiyanlığı kabul etmesi Rus medeniyetinin de gelişmesine ve diğer Hristiyan devletleriyle yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu tarihler aynı zamanda Avrasya sahasındaki Türk boylarının da kitleler halinde İslamiyeti kabul ettiği dönemlerdir. Yoğun bir şekilde etkileşim içinde olan her iki toplumun farklı kültür iklimine dahil olmasıyla, bu

dönemlerde ayrışmanın, farklılaşmanın giderek belirginleştiği görülmektedir.

Hristiyanlığın kabulü Rus devlet ve toplum hayatının çok önemli unsurlarından biri olan kilise ve din adamlarının yönetim sahnesine çıkmasına, manastırların Rus istihbarat ve savunma sisteminde yer almasına da zemin hazırlamıştır. Rusların Hristiyanlığı kabulü zor ve şiddet kullanılarak gerçekleşse de Amerika ve Baltık havzası örneğinde olduğu gibi bunu dışarıdan bir güç topluma dayatmamış, Hristiyanlığı seçen Rusya'nın yönetici eliti sonrasında total bir din değiştirme süreci başlatmıştır. Rusya topraklarının Hristiyanlaştırılması yaklaşık yüz yıl kadar devam etmiştir.³¹

Hristiyanlığın kabulü Rus Devleti'ni kuvvetlendirmiş, antik medeniyetin, felsefenin ve Bizans kültürünün Rus topraklarındaki yayılması Rus kültürünün gelişmesine neden olmuştur.³² Anna'yla evlilik aynı zamanda Rus knezlerinin nesliyle Avrupa hanedanları arasında nikah ilişkilerinin başlamasına, Almanlar başta olmakla Rus sarayının belirli bir ölçüde Batı'nın etkisi altına girmesine yol açmıştır. I. Yaroslav'ın kızı Anna, Fransa kralı I. Henri'yle, diğer kızı Yelizaveta da Norveç kralı Haralt ile evlenmiştir. İngiltere kralı Edmund'un oğulları Kiev'de Yaroslav'ın sarayında yaşamaktaydı. Vladimir Monamah, İngiliz kralının kızıyla evlenmişti. Varyaglar da hızla Kiev Rusyasına göç ederek buralarda yaşamaya başlıyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

ALTIN ORDA HAKİMİYETİ ARİFESİNDE RUS KNEZLİKLERİNDE SİYASİ DURUM

ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN GERİLEMESİ VE MOSKOVA ETRAFINDA YENİ RUS GÜCÜNÜN DOĞUŞU

Rusya tarihinde knezlerin iktidar, toprak ve güç uğruna baba, oğul, kardeş ayrımı yapmadan birbirini öldürdüğü, şehirleri, kasabaları yakarak tahrip ettiği, yağmaladığı dönem Türk-Moğol hakimiyetine kadar devam etti. İki asırdan beri devam eden siyasi ve askeri bölünmüşlük ortamında, Rus knezlikleri arasındaki bu kavga esnasında askeri gücün birleştirilememesi ve dış düşmana karşı savunma ve istihbarat ağının oluşturulamaması, Moğol saldırıları karşısında Rusları çaresiz duruma düşürmüştür. Cengiz Han yasasına sadık olan Altın Orda ise birlik ve beraberlik içinde, disiplinli hareket ederek, her bir sefere başlamadan önce muhatap milletler ve onların yaşadığı coğrafyalar hakkında bilgiler elde ediyor, düşmanın zaaflarını, gücünü tespit ediyor ve ona göre harekete geçiyordu.

Bu istihbarat faaliyetleri sonucunda Altın Orda, Rus knezliklerinin dağınık ve birbiriyle kavgalı durumda olduğuna, ordularının birleşik emir-komuta zinciri altında savaşılabile

becerilerini artık kaybettiklerine emin olmuşlardır.³³ Türk-Moğol hakimiyeti arifesinde Kiev, eski siyasi önem ve cazibesini kaybetmişti. Diğer knezlikler de sosyo-ekonomik olarak bir çöküş yaşamaktaydı. 12. yüzyılda Rus topraklarında onlarca knezlik ve derebeylik birbiriyle mücadele halindeydi. Bu knezliklerin her biri de müstakil devlet olarak varlıklarını sürdürüyordu. Knezler etrafında çok sayıda bürokratik-askeri kadrolar bulunuyordu: mühürdarlar, kapıcılar, yüzbaşılar, binbaşılar, voyvodalar, mahkeme, hazine işlerine bakanlar...

Knez ve boyarların drujinniklerden oluşan kendi askeri birlikleri vardı. İktidar bu elit tabakanın egemenliğinin sürdürülmesine hizmet etmekteydi. Zaman zaman knez ve boyarlar arasında da mal ve iktidar uğrunda mücadeleler şiddetlenmekteydi. Vladimir Monamah gibi knezler de genel amaç ve hedefler uğruna, bu parçalanmış yapıyı ortadan kaldırarak, Rus topraklarında nizamın ve asayişin hakim olması ve kendi otoritesinin de bütün knezliklerde kabul edilmesi için çabalar sarf etmekteydi. Daima tahakkümü altında buldukları Kıpçakların saldırılarına karşı savunma stratejilerinin geliştirilmesi ve ortak askeri birliklerin kurulması, onların topraklarına seferler organize edilmesi gibi meseleler de Rusları birleştiremiyordu.

1103 yılında Dolob Gölü yakınında gerçekleşen knezler toplantısında Kıpçaklara karşı ortak saldırı fikri, mağlubiyet korkusu ve yazın tarıma zarar verir endişesiyle knezler tarafından olumlu karşılanmamıştır.³⁴ Süregelen Kıpçak tahakkümünü kırmak Rus knezliklerinin esas dış güvenlik sorunu olmaya devam ediyordu. Bu da Rus topraklarındaki iç siyasi gelişmelere belirli bir ölçüde etki ediyordu. Özellikle 12. yüzyılda Rus topraklarına Kıpçak saldırıları yoğun ve tehlikeli bir hal almıştı. Kıpçak komutanlar şehir ve köyleri yağmalıyor, esir aldıkları Rusları pazarlarda satıyordu. 1185 tarihinde Novgorod-Severs knezi İgor, Kıpçaklar üzerine düzenlenen ortak

saldırıda esir alınmış, Rus birlikleri mağlup edilmişti. Ünlü İgor alayı hakkındaki destanda da İgor'un Kıpçaklara karşı bu mücadelesinden bahsedilmektedir.³⁵

Altın Orda hakimiyetine kadar olan dönemde Rus devletçiliği ve toplumunun şekillenmesindeki Türk etkisi, özellikle Hazarlar ve bakiyeleri ve eski Slav kavimleriyle ilişkileri, Rusya'yı anlamak için üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Fakat M. İ. Artamanov, Lev Gumilev başta olmakla büyük tarihçiler tarafından pek çok eserin kaleme alındığı bu konu bizim odaklandığımız alanın dışındadır. Gumilev'e göre Avarların Avrupa'ya göçü esnasında Slavların Türklerle ilk kitlesel teması başlamış, hatta bu temas neticesinde eski Slav kabilelerinin etnogenezi değişmiştir.³⁶

Hazar Kağanlığı, 9. yüzyıla kadar Kafkaslar, Karadeniz Havzası, Ural Dağları, Dinyeper Nehri etrafında dominant bir güçtür ve Slav kabileleri de onlara vergi ödeyerek idaresi altında kalmışlardır. Hatta bazı araştırmacılar, Kiev şehrinin de temellerinin Hazarlar tarafından atıldığını iddia etmektedir. Hazar Kağanlığı'nın zayıflayıp yavaş yavaş tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Kiev Rus Devleti'nin yıldızı parlamıştır. Eğer Hazar İmparatorluğu yıkılmasaydı, muhtemelen bugünkü Rusya coğrafyasında Türk unsuru yine siyasi-askeri güç olarak dominant konumunu sürdürecekti, stratejik Avrasya coğrafyasında tarih farklı bir şekilde akacaktı. Türk nüfuzu bu coğrafyalarda muhtelif faktörlerin etkisiyle zayıflamaya veya istikametini başka yöne çevirmeye başladıkça Slavlar da çevresini genişletmeye devam ediyordu.

Bazı knezlerin Kıpçaklarla işbirliği yapmaları ve Rus knez aileleriyle Kıpçak hanları arasındaki evlilikler de bu dönemde sık görülmektedir. Knezler ve boyarların zenginleşmesi ve belirli merkezler etrafında kendi sistemlerini kurmaları da devam ediyordu. Çernigov, Smolensk, Ryazan gibi büyük knezliklerde "Udel knezlikleri" adı verilen küçük knezlikler

ve Boyar varlıkları artmaya devam ediyor ve zaman zaman onların arasında da siyasi çekişmeler şiddetleniyordu.

12. yüzyılın sonlarına doğru Rus Devleti Vladimir-Suzdal, Polotsk-Minsk, Turovu-Pinsk, Smolensk, Murom-Ryazan, Çernigov, Kiev, Pereyaslavl, Galiç-Volin, Tumtarakan, Novgorod ve Pskov knezliklerine bölünmüştü.³⁷ Bu knezliklerde de ayrıca parçalanma devam ediyor, yeni Udel knezlikleri ortaya çıkıyordu. Bu knezliklerden en büyükleri Vladimir-Suzdal, Galiç-Volin ve Novgorod knezlikleriydi. Bu knezliklerin toprakları orman bakımından zengindi. Halk, tarım ve ziraat işleri, hayvancılık, balık avcılığı, orman arıcılığı, tuz çıkarmak gibi işlerle uğraşıyordu. Irmaklar vasıtasıyla Doğu ve Batı arasında ticari ilişkiler de sürdürülmekteydi.

11. yüzyıldan itibaren Moskova etrafında yerleşme faaliyetlerinin yoğunlaştığını görüyoruz. Novgorod ve Smolensk'ten ve Kıpçak yürüyüşlerinden kaçanlar Rus Devleti'nin gelecekteki başkentine akın etmişlerdir. Bir Slav kabilesi olan Vyatichlerin oturduğu bölge olan Moskova'nın uygun coğrafi konumu Yuri Dolgoruki tarafından keşfedilerek geliştirilmiştir. Yeni kale şehir, Çernigov, Smolensk, Ryazan gibi knezliklerin komşuluğunda, Vladimir-Suzdal topraklarına güneyden giden yolları da koruyabilecek bir stratejik coğrafyada bulunuyordu.³⁸

Yuri Dolgoruki bir taraftan eski Rus Devleti'nin payitahtı olan Kiev uğrundaki mücadelesini sürdürüyor, diğer taraftan da yeni cazibe merkezi Moskovadaki boyar ve zengin tüccarlardan mülkler alarak oradaki konumunu güçlendiriyordu. Yuri'nin ölümünden sonra Türk hanımından olan oğlu Andrey, Rostov-Suzdal topraklarının knezi oldu ve güney knezliklerini de nüfuzu altına aldı. Andrey, Kiev'de hakimiyet kurmak için seferler yapıyor ve komşu knezliklerden de bu seferler için destek alıyordu. 1169 yılında Kiev'i ele geçirdi. Daha sonra Novgorod için oldukça önemli olan ticaret

yollarını da kontrol altına alarak bu knezlikte kendi adamının knez olmasını sağladı.³⁹

Andrey, kendi ikametgahını Vladimir-Klyazma knezliğindeki Bogolyubova köyüne taşımıştı. Soyadını da buradan alan Andrey, giderek Rus Devleti'nin büyük knezi konumuna yükseliyordu. Ancak o da çok arzuladığı bütün Rus topraklarını kendi yönetimi altında birleştirme hedefine ulaşamadı. Andrey Bogolyubski'nin bu projesine karşı, etki alanlarının daraltılmasından hoşnutsuz olan knez ve boyarlar Kuçkoviç'in etrafında birleşerek onu suikastle öldürüp yönetimi ele geçirdiler. Bu kez de boyarlar arasında taht kavgaları başladı. Sevdikleri knezlerin öldürülmesinden rahatsız olan Rus halkı isyan çıkardı. Kızgın kalabalıklar önlerine geçen knez ve boyarları öldürmeye, mallarını mülklerini yağmalamaya başladılar. Durum Andrey'in kardeşi Gnezdo lakabıyla ünlenen Vsevolod Yuriyeviç'in knez yapılmasıyla kontrol altına alındı. "İgor Destanı"nda Vsevolod'un büyük knezlik yolundaki yorulmaz faaliyetlerinden bahsedilmektedir.⁴⁰ Vsevolod, Kiev ve Novgorod'u da kendi hakimiyetini tanımaya mecbur etse de onun ölümüyle yine knezler ve boyarlar arasında feodal çatışmalar şiddetlenmeye başladı. Vsevolod Yuriyeviç döneminde Rus topraklarının doğu sınırları genişledi ve Nijni Novgorod şehrinin temelleri atıldı.

Rusya'nın en önemli knezliklerinden biri de Büyük Novgorod kneziydi. Novgorod, Volhov Irmağı'nın kıyısında, İlmen Gölü'nün çevresinde bir şehirdi. Novgorod, Slovenlerle birlikte Fin-Ugor halkları olan Vodlar, İngrililer, Kareller, Çud halklarının da vatanydı. Bu topraklarda ziraat, okçuluk, balıkçılık, arıcılık ve demircilik gibi faaliyetler yapılıyordu. Şehirde diğer zanaatlar da gelişmişti. Özellikle, Novgorod'un çevre kasabaları olan Pskov, Ladoga, Staraya Russa, Torjok, İzborok'ta yoğun olarak zanaatkarlar yaşamaktaydı. Novgorod tacirleri Gotland Adası'na, İsveç'e, Danimarka'ya gidiyor, Alman şehirleriyle Novgorod arasında ticaret geliyordu. 1102 tarihinden itibaren

büyük Kiev knezinin oğlunun otoritesini kabul etmekten imtina eden Novgorodlular, knezlerini Veçe toplantılarında seçmeye başlamışlardı. Boyarlar ve piskoposlar Novgorod'un yönetiminde büyük paya sahipti. Bu yüzden Rus tarihçileri Novgorod'u aristokrasi cumhuriyeti olarak tanımlamaktadır.⁴¹

Asıl hakimiyet Veçe'nin elindeydi. Bu sebeple de boyar ve drujinnik grupları arasında iktidar mücadelesi sürüyordu. Kilise, özellikle Novgorod'un yönetiminde önemli bir etkiye sahipti. Piskoposlar devlete ait toprakları yönetiyor, dış politikaya müdahale ediyor ve kilise mahkemelerine de başkanlık yapıyordu.⁴² Novgorod'un salnamesi de piskoposların sarayında yazılıyordu. Ayrıca, boyarlar şurasına da başkanlık ediyorlardı. Piskopos'un hizmetinde bürokratik feodaller ve askeri birlikler vardı. Knezin de faaliyetlerini denetliyor, bazı önemli görevlere atamalar yapıyorlardı. Eski Rusçada kullanılan "posadnik", yani knezin veziri görevini de üstlenen piskoposun kendi yardımcısı da orduya komutanlık yapan binbaşydı. Knez, kendi drujinasıyla birlikte yalnız savaş zamanlarında başkomutanlığı üstleniyordu.

Knez, aynı zamanda Rus Devleti'nin başka knezliklerle ilişkilerinin sürdürülmesinden sorumluydu. Kilisenin devlet yönetiminde etkisini artırmasından sonra, knez ve onun boyarlarının Novgorod topraklarında mülk sahibi olması ve ticaretle uğraşması yasaklandı. Knezle meclis konumundaki Veçe arasında anlaşma imzalanıyor, ona belirli bir miktar maaş bağlanıyordu. Novgorod elitinin Veçe kararı yoluyla istemediği knezi topraklarından kovma yetkisi vardı. Kilisenin güdümündeki posadnikler özellikle geniş yetki ve imkânlarla sahipti. Novgorod'da posadnik Miroşkiniçler neslinin uzun süren tahakkümüne karşı halk isyan etmiş, sarayları, mülkleri yağma edilerek yakılmıştır.⁴³ Knez olarak Vsevolod'un (Büyük Gnezdo) oğlu Yaroslav uzun dönem halk ve boyarlarla uyumlu şekilde Novgorod'da knezliğini sürdürmeyi başarmıştır. Kilisenin posadnikler üzerinden elde ettiği nüfuzu, Novgorod'a teokratik bir devlet görüntüsü veriyordu.

Daha büyük bir Slav knezliği olan Galiç-Volin knezliği de Galiç ve Volin knezliklerinin birleşmesinden oluşmuştu. Galiç toprakları Polonya ve Karpat Dağları üzerinden Macaristan'la sınırdı. Kiev ve Pinsk knezlikleriyle komşuydu.⁴⁴ Burada da boyar sınıfı yeteri kadar zenginleşmiş, knezlik topraklarında ticari hayat oldukça canlanmıştı. Galiç boyarları büyük bir siyasi gücü ellerinde bulunduruyordu. Galiç ve Vladimir tuz, demir madenciliği, kuyumculuk ve zanaat faaliyetleri alanında gelişmişti. Bizans ve Kiev'le ilişkiler bağlamında gemicilik de bu knezliğin önemli gelir kaynakları arasındaydı. Volin knezliği ise Kiev'den ayrılmış, Galiç'le birleştikten sonra Volodar ve Vasilko kardeşlerinin bu knezliği kuvvetlendirmesiyle, Polonya ve Macaristan Devletleri Galiç-Volin etkisine karşı birleşmiştir.⁴⁵ Galiç knezliği Yaroslav Volodimiroviç'in döneminde çok güçlenmişti.

Knez Roman Mistislaviç (1199-1205) Galiç'le Volin'i birleştirmekle kalmamış, aynı zamanda knezlik topraklarında boyarlara karşı etkili bir mücadele vererek hakimiyetini sağlamlaştırmıştır. Roman Mistislaviç otoritesini bazı Rus knezliklerine de kabul ettirerek büyük knez unvanı kazanmıştır. Roman'ın vefat etmesinden sonra oğulları Danil ve Vasilyok'un küçük olmasını fırsat bilen boyarlar Galiç'te iktidarı ele geçirmiştir.⁴⁶

Murom-Ryazan knezliği 1127 yılında Çernigov'dan ayrılmış fakat Türk akıncılarının sürekli saldırıları karşısında güç gösteremeyerek, zayıf ve bölünmüş feodal bir yapı olarak Moğol işgaline kadar varlığını sürdürmüştür. Turov-Pinsk, Çernigov, Pereyaslavl, Polotsk knezlikleri ise Rus tarihinde siyasi, askeri ve ekonomik olarak fazla bir varlık gösterememiştir. 12. yüzyılın sonlarına doğru artık Kiev Rus Devleti'nin iç siyasi bütünlüğü tamamen bozulmuş ve çok sayıda Udel knezlikleri ortaya çıkmıştır. Ancak Novgorod, Vladimir-Suzdal, Galiç-Volin gibi knezliklerde etkin çoğunluk yönetime katılıyor, knezlerin yetki ve görevlerinin antlaşmalarla belirleniyordu. Daha

merkeziyetçi bir devlet yapısı, Litvanya yanlısı bağımsız dış politika ve ortak yönetim biçimi vardı.

Genel olarak 13. yüzyılda Rus knezlikleri arasında liderlik uğruna mücadelenin şiddetlendiği, knezliklerde hakimiyetin varislere geçmesinde uygulanan hanedandan en yaşlı ismin seçilmesi ilkesine uyulmadığı ve bu nedenle knezliklerin farklı Udel knezliklerine bölünmesine neden olduğu görülmektedir. Rus yıllıklarının da tasvir ettiği gibi bu çatışma ve siyasi bölünmeler Kiev Rusya'sının sonunu getirmiş, üstelik Rus knezlikleri topyekün işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Üstelik, Rusya'nın parçalı iç siyasi manzarasıyla birlikte dış siyasi konjonktür ve güç odaklarının Avrasya'da dini-siyasi hakimiyet uğruna devam eden mücadelesi de Rusların oldukça çetin bir döneme girdiklerini ortaya koyuyordu. Almanların başını çektiği Katolik Avrupa, Rus knezliklerinin sıkışmışlık durumunu fırsata dönüştürerek Ortodoksluğu Slav topraklarından silip atmaya çalışıyordu. Novgorod ve çevre knezliklerde Alman hakimiyetine karşı bir mücadele de söz konusuydu. Bu zorlu jeopolitik konjonktürde, dağınık haldeki Rusya siyasi eliti önce dirense de, dini-millî varlıklarını koruyabilmek adına stratejik seçimlerini Batı'dan değil, Doğu'dan, yani Moğollardan yana kullanmak zorunda kalmışlardır. Aleksandr Nevski ve babası Yaroslav'ın jeostratejik seçimi aynı zamanda Rus siyasi birliğinin de temellerini oluşturmuştur.

Yaroslav'ın ölümü sonrasında hanedanın içinde derinleşen parçalanma ciddi boyutlara ulaştı ve ikiye ayrılan Monamah ve Svyatoslav kanadı kendi içinde de bölünerek bütün Rus topraklarında iç mücadelelerin şiddetlenmesine neden oldu. Merkezi otorite ortadan kalktıkça vergi sistemi çöktü ve Rus toprakları birbiriyle mücadele eden vilayetlere bölündü. Ticareti de elinde bulunduran şehir aristokrasisi ve binbaşı, yüzbaşı konumundaki komutanlar knez yönetimlerinin güçlü olduğu dönemlerde vilayet ve şehirlerde merkezi hakimiyetin uzantısı olmuş, zayıflama ve parçalanma dönemiyle birlikte tekrar etkisini artırarak yeni siyasi güç merkezleri oluşturdu.⁴⁷

KNEZ TOPRAKLARINDA BASKAK GÜCÜ VE İLK İSTİHBARAT AĞI

1220 yılında Cengiz Han'ın en büyük komutanlarından Cebe ve Subutay'ın komutasındaki Moğol birlikleri İran ve Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra Gürcü Çarlığı ve Şirvanşahlar'ı hakimiyetleri altına aldılar. Sonra Derbent'i geçerek Kuzey Kafkasya'da Kıpçaklarla savaşmaya başladılar. Cebe ve Subutay'ın orduları karşısında tutunamayarak geri çekilen Kıpçakları takip eden Moğollar, Kırım ve Sudak kalesine ulaştılar. Kıpçak-Rus ittifakını bozmak, Rusları kendi taraflarına çekmek amacıyla Kiev'e gönderilen Moğol elçisi orada öldürülünce daha büyük bir savaş kaçınılmaz hale geldi. Kiev, Çernigov, Galiç, Volin ve Smolensk knezleri Kıpçaklarla ittifak yaparak Moğol ordularının karşısına çıktılar.⁴⁸

31 Mayıs 1223 tarihinde Kalka Irmağı'nın kıyısında gerçekleşen savaşta Rus-Kıpçak orduları Moğollar karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar. Altı Rus knezi öldürüldü. Galiç ve Volin knezleri kaçarak canlarını kurtardılar. Savaşa katılmayan Rus knezlerini de kuşatan Moğollar, oradaki Rus birliklerini de kılıçtan geçirerek Ruslara ağır bir darbe vurdular. Bu, Moğolların

Rus topraklarına ilk seferiydi. Cengiz Han'ın ölümünden sonra Batu komutasında tekrar Batı'ya doğru sefere çıkan Moğollar, 1237 yılında Ryazan knezliğinin sınırlarına ulaştılar. Batu Han, Ryazan knezinden ona itaat ederek haraç vermesini talep etti ama knez reddetti. Ryazan Knezi, Vladimir ve Çernigov knezlerini yardıma çağırrsa da onlardan bir yardım gelmedi. Moğollar harekete geçerek Ryazan başta olmakla Rus topraklarını birer birer işgal ederek talan etmeye başladılar.⁴⁹ Suzdal, Vladimir knezlikleri ve Moskova ele geçirilerek yakıldı, insanlar kılıçtan geçirildi. 1238 yılının Mart ayında Moğollar knez Yuri'nin birliklerini kuşatma altına alarak onları da imha ettiler. 1239'da Batu Han'ın orduları yeniden harekete geçerek Çernigov ve Pereyaslav'a hücum ettiler. Bir sene sonra Moğollar Kiev'i kuşatarak çetin bir savaş sonunda şehri ele geçirdiler ve oradan da Batı Avrupa'ya yöneldiler.

Moğol İmparatorluğu'nun Asya'ya doğru genişlemesi de devam etti. İran'ın istilası tamamlandıktan sonra 13. yüzyılın ortalarında Bağdat'ta Abbasi hilafetine de son verildi. Cengiz Han'ın uçsuz bucaksız imparatorluğu onun oğulları arasında taksim edilmeye başlandı. Batu Han'ın sağlığında Saray şehri başkent seçilerek, Deşt-i Kıpçak, İdil Havzası ve Rus topraklarını hakimiyeti altına alan Altın Orda Devleti kuruldu.⁵⁰

1243 yılında Batu Han, Vladimir knezi Yaroslav'ı Saray şehrine davet ederek onu Kiev de dahil, bütün Rus topraklarının büyük knezi olarak görevlendirdi. Bu atama Rus siyaset tarihinde önemli sonuçlara yol açmıştır. Rusya, knezliklerinin tek hakimiyet çatısı altında birleştirilmesi için Rus knezlerine yeni bir fırsat sunmuş oldu. Rus knezleri artık Han'dan ferman aldıktan sonra Rus şehirlerini idare edebiliyorlardı. Altın Orda'nın talebiyle Rus askeri birlikleri seferlere Moğollarla beraber katılmak zorundaydı.⁵¹

Altın Orda, Rus knezlikleri üzerindeki hakimiyetini daha da kuvvetli hale getirmek için knezlikler arasındaki siyasi denge-

leri iyi oluşturuyor, onların arasındaki çekişmeleri körüklüyor ve zaman zaman da askeri müdahalelerde bulunuyordu. Knezleri korkutmak, öldürmek, rüşvetle ele almak gibi yöntemler de kullanılıyordu. 1245 yılında sarayda Çernigov knezi öldürülmüş, 1246'da da Karakurum'da knez Yaroslav zehirlenmişti. Onun zehirlenmesinden sonra büyük knezlik için oğlu Andrey Yaroslaviç onaylanmıştı. Vergi toplanabilmesi için bu dönemden itibaren knezliklerde nüfus sayımı yapılmaya başlanmıştır. Altın Orda hakimiyetinin ilk dönemlerinde vergi toplama işini bizzat Altın Orda memurlarının kendileri gerçekleştiriyordu. Daha sonra iltizam sistemine geçilerek bu iş Doğu'nun zengin tüccarlarına havale edilmeye başlandı.

Rus toprakları üzerindeki siyasi ve askeri kontrolü sağlamak için knezliklere "baskaklar" olarak adlandırılan han memurları gönderiliyordu. Bu memurlar knezleri denetlemekle görevliydi. "Baskak" veya "daruga", Türkmen akıncı birliklerine benzer öncü askeri birliklerden oluşmaktaydı. Baş "baskak"ın karargahı Vladimir-Klyazma'da bulunuyordu ve özel askeri birliklere sahipti. Baskaklar güç ve başka yöntemler kullanarak Rus topraklarındaki sömürge sistemini kökleştiriyor, hakimiyetlerini sürekli hale getiriyorlardı. Rus siyasi tarihinde yönetici elitlerin şekillenmesinde baskakların da ciddi bir rolü olmuştur. Onlar knezliklerde büyük tarım arazileri kurarak zenginleşiyor, Rus topraklarında Türk-Tatar elitinin oluşumunu şekillendiriyorlardı.⁵²

Bu dönemde Papa, Altın Orda Devleti'ne karşı kilise ittifakı oluşturma girişiminde bulunmuştur.⁵³ Vatikan, Moğolların Macaristan'ı da ele geçirdikten sonra Alman topraklarına yöneleceğini ve Roma'ya kadar geleceklerini tahmin ediyordu. Bu yüzden ittifak girişimleri kendisini muhtemel tehlikeden korumaya yönelikti. Galiç-Volin knezi Danil bu teşebbüse sıcak baksa da Batı'dan beklenen yardım gelmeyince saray egemenliğine karşı etrafına topladığı knezlerle birlikte mücadele vermeye çalıştı. Ancak başarılı olamayınca Lviv,

Lutsk ve başka şehirlerde savunma amaçlı inşa ettirdiği kaleleri sarayın talebi üzerine yıkmak ve vergilerini yeniden ödemek zorunda kalmıştır.⁵⁴

Kuzeydoğu Rusya knezliklerine Aleksandr Nevski'nin büyük knez olarak atanmasıyla Rusya-Altın Orda ilişkilerinde Rus knezliklerinin birliğini kuvvetlendirecek yeni bir dönem başlamıştır. Onun siyaseti sarayla iyi geçinerek Batı'dan gelen tacizleri durdurmak, Rus topraklarında huzur ve asayişi sağlayarak ekonomik yükselişi gerçekleştirmektir. Aleksandr Nevski aynı zamanda içerideki feodal çekişmelere son vererek kendi iktidarı etrafında aşama aşama Rus birliğini oluşturuyordu. Altın Orda, Rus knezliklerini iç işlerinde serbest bırakmış ve kilisenin faaliyetlerine engel olmamıştır.⁵⁵

Altın Orda işgal ettikleri ülkelerin milli ve dini kimliklerine göre hareket etmelerine engel olmuyor, daha fazla vergi alabilmek için ekonominin ve ticaretin canlanmasına olumlu yaklaşıyordu. Özellikle, Rus Ortodoks Kilisesi bu dönemde Rusçuluk ve bağımsızlık fikrinin önemli merkezlerinden birisi haline geldi. 1261'de Aleksandr Nevski'nin teklifiyle sarayda Rus Ortodoks Kilisesi'nin piskoposluğu açılmış, daha sonraki dönemlerde Moskova knezliği Ortodoks kilisesi üzerinden Saray'da bir istihbarat ağı kurabilmiştir. Piskoposluğun esas faaliyetlerinden biri, herhangi bir Rus knezliğinde itaatsizlik, çatışma veya isyan girişimi olduğu zaman sarayın görevlendiği bir Tatar beyiyle birlikte olay yerine giderek sorunları çözmektir.⁵⁶ Altın Orda hakimiyetinin Rus devletçiliği üzerinde oldukça pozitif sonuçları olduğunu da belirtmekte fayda var. İlk olarak Almanlar ve Polonyalıların Rus knezliklerini işgal ederek oraları tamamen Almanlaştırmasının önüne geçilmiştir.⁵⁷ Nitekim 13. yüzyılın ikinci yarısında Novgorod ve Pskov'un Almanlar tarafından işgal girişimi Altın Orda atlılarının şehirde bulunması sayesinde önlenebilmiştir. Aynı dönem Smolensk de Litvanya'nın işgalinden Altın Orda himayesini kabul ederek kurtulmuştur. Alman-Livonya birlikleri,

sayıları az olsa da Tatar askerlerinin olduğu yerlere girmeye cesaret edemiyordu. Gumilev'e göre Tatar hakimiyeti aynı zamanda Rus knezliklerine ideolojik, siyasi ve dini bağımsızlıklarını da koruma fırsatı sunmuştur.⁵⁸

Mesele dini açıdan değerlendirildiğinde, Avrupa'dan Baltık kıyılarına doğru yayılan katolik baskısının bertaraf edilmesi ve Ortodoks-Slav çizgisinin Rus topraklarında muhafaza edilmesinde Altın Orda hakimiyeti önemli rol oynamıştır. Berke Han döneminde Altın Orda'nın İslamiyet'i kabul etmesinden sonra bile Ruslara dini anlamda bir baskı yapılmamıştır. Kiliseler ve din adamları haraç ve diğer vergileri ödemekten muaf tutuluyordu. Kiev Rusya'sının dağılma sürecine girmesi ve aynı dönem içinde Haçlıların da Konstantinopolis'i ele geçirmesiyle, Rus knezliklerinin jeopolitik tasavvurlarında yer alan Bizans'ı andıran kutsal Çarlık algısı, Altın Orda'yla yer değiştirmiştir. Rusların tarihi süreç içerisinde Türk kavimleriyle yakın temas halinde olması da bu değişimde etkili olmuştur. Altın Orda himayesini kabul etmeyen knezliklerin de Litvanya-Polonya işgaline uğrayarak kederli sonla tanışması ve Rus kimliklerini kaybetmesi, Altın Orda'nın Rus tarihi üzerindeki pozitif etkilerinin algılanması açısından önemlidir. Bu durum, Aleksandr Nevski gibi akıllı knezlerle ilişkileri iyi tutarak siyasi ve askeri olarak güçlenme olanağı da sağlamaktaydı. 1257 yılında Altın Orda yönetimi yeni bir nüfus sayımı için kendi memurlarını Rus topraklarına gönderdi. Novgorod ve Pskov'da yeni nüfus sayımı ve artan vergilerden dolayı isyanlar başladı. İsyanlılar Nevski'nin bölgedeki valisini öldürdüler. Aleksandr isyanı amansızca bastırarak elebaşlarını öldürdü. Hanın talebi üzerine 1259 yılında hanlığın defterdarları, sayım memurlarıyla birlikte Novgorod'a girdi. Şehirde yeniden alevlenen isyan Nevski'nin yardımıyla bastırıldı. Nevski'nin bu tutumu onun Saray nezdinde itibarının daha da yükselmesini ve otoritesinin diğer Rus topraklarında da kuvvetlenmesini sağladı.⁵⁹

Altın Orda, kilise ve manastırlardan vergi almayarak, boyarlardan ise oldukça cüzi vergiler toplayarak onları yanına çekiyordu. Boyarlar, Moğol hakimiyetine yakın olmak için can atıyor ve bu da Rus köylüsünde Altın Orda'yla birlikte knezler ve boyarlara karşı da nefret oluşturuyordu. Aleksandr Nevski ise akıllı politikalarla sarayla ilişkilerini iyi tutarak, yönetimi altındaki Rus topraklarına gerçekleştirilen saldırıları engelliyor ve siyasi-askeri açıdan knezliğini güçlendiriyordu. Bu siyaset Rus topraklarında, zamanla Baskakların konumunun zayıflamasına, knezlerin gücünün daha da artmasına neden olmaktaydı. Nitekim, 13. yüzyılın sonlarında artık bazı knezliklerde vergi toplanması işinin de Rus knezliklerine verildiğini görüyoruz. Ancak tüm bunlarla birlikte Rus topraklarında Altın Orda hakimiyetinin ve Baskakların Rusya elitinde etkisi sonraki yüzyıllarda daha net bir şekilde hissedilecektir.⁶⁰

Altın Orda hakimiyeti Rus topraklarında aynı zamanda devlet sisteminin, askeri nizamın daha da kuvvetlenmesine ve kurumsallaşmasına neden oldu. Oleg döneminde olduğu gibi yeniden knezlerin ve sarayın muhafızlığını üstlenen özel kuvvetler, devlet işlerinde daha da etkin konuma gelmeye başladılar. Moğol baskısını ve kontrolünü daima kendi üzerlerinde hissedenden Rus knezleri, çalışmalarını gizlemeye, istihbarat toplamaya, yönetimde dezenformasyon gibi metotları kullanarak buna göre gruplar oluşturmaya başladılar. Artık 14. asırdan itibaren de Moğolların zayıflama ve iç çekişme dönemine girdiğini gören Moskova knezliği, diğer Rus knezliklerinin Moskova etrafında birleştirilmesi projesini başlatmış oldu. 1380 yılındaki Kulikova Savaşı'nda, Dmitri Donskoy komutasındaki birleşik Rus knezlik ordularının Altın Orda'yı mağlup etmesinde, Rus Ortodoks Kilisesi'nin Altın Orda içinde oluşturmuş olduğu istihbarat ağının ciddi bir katkısı oldu.⁶¹ Dmitri Donskoy döneminden itibaren boyarlar ve tüccarların da casusluk ve istihbarat işinde görevlendirildiğini görüyoruz. Moskova knezi 1380'de Mamay Mirza'yla savaşa hazırlanırken

Altın Orda'daki Rus casusu boyar Zahar Tyütçev'den Altın Orda ordusunun sayısı ve Mamay'ın Ryazan ve Litva kneziyle ittifak yapıp yapmayacağıyla ilgili kıymetli bilgiler almıştır. Tyütçev, ilk Rus diplomatı ve istihbaratçılarından biri olarak dikkat çekmektedir. Nikonov yıllığında onun bu faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Görünürde Altın Orda'yla ilişkileri geliştirmek amacıyla Mamay'ın yanına gönderilen Tyütçev'in asıl görevi Moğol kuvvetlerinin sayısı ve planları hakkında bilgi toplayarak, Moskova'yı kesintisiz bilgilendirmektir. Moğollarla yaklaşan savaş ortamında Ryazan knezliğinin tutumunun ne olacağı noktasında da Tyütçev'in vermiş olduğu bilgiler çok önemli olmuştur.⁶²

Nikonov yıllığında, Tyütçev'den sonra onun vermiş olduğu bilgileri teyit etmek amacıyla özel kuvvet birliğinden Rodiona Rjevski, Vasili Tupikin'in de Moğolların içine gönderildiği ve onların da aynı bilgiyi teyit ettiği yönünde notlar vardır. Bu bilgiler ışığında Dmitriy Donskoy Mamay'ın Litva knezi Yagaylo ve Ryazan knezi Oleg'le Moskova'ya karşı ittifak oluşturma çabalarının devam ettiğini görerek Mamay'a karşı derhal harekete geçmiştir. Zahar Tyütçev bu tehlikeli görevden Moskova'ya sağ salim dönebilmıştır.⁶³ Bu gizli istihbarat savaşında Mamay Mirza'nın Moskova'ya karşı kullandığı boyar İvan Velyaminov tutuklanarak 30 Ağustos 1379 tarihinde, Moskova'da "vatana ihanet" suçlamasıyla idam edilmiştir. 1373 senesinde knez Dmitri Donskoy geleneksel olarak boyar Velyaminovlar'ın kontrolünde olan Moskova muhafız kuvvetleri komutanlığı görevini onlardan aldıktan sonra Velyaminov Moskova yönetimine düşman olmuş, önce Tver'de sonra da Altın Orda'da Dmitri aleyhinde faaliyetlerde bulunmuştur. Daha sonra Mamay tarafından Tver knezine ittifak teklifiyle gönderilirken yolda Dmitri'nin askerleri tarafından yakalanmıştır.⁶⁴

Moskova için Altın Orda ve Litva knezliği yönünden gelen tehlikeler devam ediyordu. 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genişleyen ticari ilişkiler sonucunda İran, Türkiye,

İngiltere, İsviçre vb. ülkelere sık sık ziyaret gerçekleştiren Rus tüccarların sunmuş olduğu olanaklarla Rus Devleti'nin dış istihbarat faaliyetleri de artmaya ve sistemli hale gelmeye başlamıştır. Böylece, Rus knezliklerinden ve Moskova içindeki muhalif siyasi yapılardan gelecek tehlikeleri bertaraf etmek için geliştirilen iç istihbaratla birlikte, dış istihbarat da kurulmaya başlanmıştır.

III. İvan (1440-1505) kalıcı zaferlerin elde edilmesi için istihbaratın önemini kavrayan Rus devlet adamlarından birisiydi. Kızı da dahil, pek çok önemli silah arkadaşını bu tür gizli istihbarat işlerinde görevlendirmiştir. 1495 senesinde III. İvan, kızı Elena'yı Litva knezi Aleksandr'la evlendirmiş, Elena da Litva sarayında Rusya'nın ajanı gibi görev yapmıştır. Elena, Litva knezinin sarayına gönderilirken onun uyumlu bir hayat yaşayabilmesi için belli süreliğine Vasili Romadonovski başkanlığındaki altı kişilik bir heyet de gözlemci olarak Litva Sarayına gönderilmiştir. Bu heyete de Rus Devleti için casusluk yapma görevleri verilmiştir. Bu heyetin arasında Elena'nın yazacağı gizli mektupları Moskova'ya ulaştırmak için özel görevlendirilmiş bir kişi de vardı.⁶⁵

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı'ya gönderilen Rus Büyükelçi Vasili Korobov'un da Osmanlı ordusunun durumu, Safevilerle ilişkiler, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı'yla ilişkileri, Mengli Giray'ın Rus birliklerine karşı muhtemel saldırısı, Azak'taki Osmanlı askerleri vb. konularda Moskova'ya gizli bilgiler gönderdiğini anlıyoruz. Yine 1542 senesinde Vasili Morozov başkanlığında Polonya kralı I. Zygmunt'la görüşmek için Polonya'ya gönderilmiş olan heyete bir takım gizli görevler verilmişti. Heyetin asıl görevi Polonya'nın Osmanlı, Kırım, Macaristan, Almanya'yla ilişkilerini tespit ederek bu yönde bir rapor hazırlamaktı.⁶⁶

Rus knezliklerinin tek çatı altında birleştirilmesi faaliyetleri 14. yüzyılın sonlarından itibaren başlayarak 17. yüzyıla

kadar devam etmiştir. Rusya'nın bu siyasi birleşme tarihini iki aşamada değerlendirebiliriz. Birincisi, 14. yüzyılın başlarından itibaren Moskova knezliğinin güçlenmeye başlaması ve Rus siyasi coğrafyasının şekillenmesi aşaması; ikinci aşama 15. yüzyılın başlarından itibaren birleşme süreciyle paralel olarak knezler arasında devam eden çatışmalar ve 16. yüzyıldan başlayarak Moskova etrafında merkezleşmiş devlet yönetiminin teşekkülünün büyük ölçüde tamamlanmasıdır.

Kuzeydoğu Rus knezliklerinde de Moskova'nın yörüngesinde bir siyasi süreç geliyordu. Şehir ticaret yolları kuzeydoğu Rus topraklarının merkezinden geçiyordu ve tarım medeniyetinin en çok geliştiği bölge de Moskova'ydı. Yuri Daniloviç döneminde (1303-1324) onun Altın Orda nezdindeki itibarı Moskova'nın büyük knezlik statüsüne yükselmesinde etkili olmuştur. İki yıl Altın Orda'da yaşayan Yuri, Özbek Han'ın kız kardeşi Könçek Hatun'la evlendi ve daha sonra "büyük Vladimir knezi" unvanı aldı. Altın Orda yönetimi daha önce Vladimir knezliğinin "büyük knez" unvanını Mihail'e vermişti. Yuri Daniloviç hem Han ailesiyle akrabalık ilişkisinden, hem de Tver knezinin Novgorod knezi ve Metropolit'le çekişmelerinden faydalanarak unvanı ele geçirdi.

Rostov'da yüksek vergi talebinden dolayı ortaya çıkan isyanı da fırsat bilen Yuri Daniloviç Altın Orda'dan vergi toplama işini devraldı. Tüm bunlar Yuri Daniloviç'in diğer knezlikler üzerindeki etkisini daha da artırdı.⁶⁷ Rus topraklarında ihtişamlı knez ve boyar malikaneleri artmaya, Metropolit ve piskoposların sahip oldukları topraklar günden güne çoğalmaya başlamıştı. Yuri Daniloviç'in 1325'deki ölümünden sonra kardeşi İvan Kalita, yeni Moskova knezi oldu. İvan Kalita'nın Moskova ve Rostov knezliklerinde 50'den fazla köyü vardı. Troitse-Sergeyev, Kirill-Belozero ve Solovetski manastırlarının toprak ve mülkleri hızla çoğalmaktaydı. Bütün Rus topraklarında boyar sınıfının etkisi gün geçtikçe artıyordu ve başka Rus topraklarının Moskova'yla birleşmesiyle birlikte Moskova'daki

boyarların çeşitliliği de hızla değişiyordu. 14. yüzyılda Moskova knezine hizmet eden 35 civarında etkin ve ünlü boyar sülalesi vardı. Bu dönem aynı zamanda Ukrayna'nın, Beyaz Rus coğrafyası ve kimliğinin de şekillenmeye başladığı dönemdi. Aynı dönemde İdil-Oka Irmakları arasında; yani Slav topraklarının kuzeydoğu kısmında ise Rus halkının ve dilinin oluşmaya başladığını görüyoruz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOSKOVA ETRAFINDA TOPLANAN KNEZLİKLER

MERKEZÎ DEVLET ELİTİNİN ŞEKİLLENİŞİ VE III. İVAN'IN SOYLU ÇOCUKLARI

Moskova knezliği topraklarında yaşayan halkın dilinin ve kültürünün bütün kuzeydoğu Rusya'nın dil ve medeniyetine tesir ettiği bir süreç gelişiyordu. Kuşkusuz, Rusların Altın Orda hakimiyetinde yaşamaları, Kıpçak ve Baltık halklarıyla komşulukları, bu dil ve medeniyetin üzerinde kendi izlerini de bırakmıştır.

III. İvan (1462-1505) döneminden itibaren Moskova knezliği Yaroslavl, Perm, Rostov, Novgorod, Tver, ernigov ve Gomel'i de birleştirerek etki sahasını daha da genişletmiş oldu. Bu, aynı zamanda düşmanların ve tehlikenin artması anlamına geliyordu. III. İvan, iktidarı için en ciddi tehlikeyi başta Litva knezi olmakla dış devletlerden, içerideki tabi knezlikler ve Moskova'da yuvalanan hoşnutsuz gruplardan bekliyordu. Bu yüzden hem dış istihbaratın oluşturulmasına önem veriyor, hem de yakın çevresinden ve saray içinden ihanetleri en şiddetli bir biçimde cezalandırıyor, suikast ve zehirlenme

girişimlerine karşı da sürekli tedbirli olmaya çalışıyordu. III. İvan güvenliğini artırmak amacıyla “Rında” olarak adlandırılan soylu ailelerin genç çocuklarından oluşan özel muhafız birliği de oluşturmuştu. Bu konularda ona eşi olan Bizans imparatorunun yeğeni Sofya da yardım ediyor, adeta İvan’ın güvenlik danışmanı olarak görev yapıyordu.

15-16. asırlar Altın Orda boyunduruğundan kurtularak bağımsızlık yönünde ciddi adımların atıldığı, Moskova merkezli Rus elit kesimi ve bürokrasisi içinde yeni konfigürasyonun şekillendiği, iç çekişmelerin derinleştiği, bu çekişme ve kavgalarla birlikte Rus devletçiliğinin, Çarlık idaresinin kurum ve kuruluşlarıyla temellerinin inşa edildiği bir dönemdir. Bu dönem Rus tarihinde bütün yönleriyle önemlidir. Rus knezleri ve boyarlar arasında bitmeyen iktidar kavgaları ve dış tehditler Moskova knezlerini daha sıkı güvenlik tedbirlerine başvurmaya, muhafız alayını ve özel kuvvetleri güçlendirmeye sevk ediyordu. 1493 yılında Moskova’da bir kaç kişi devlete ihanetle itham edilerek idam edilmişti. Knezin yakın çevresinden, Litva knezine ajanlık yaptığı suçlamasıyla idam edilenler de vardı. Tehlikeli faaliyetlerin içinde yer alan bazı boyarlar da Rusya’nın farklı bölgelerine sürgün edilmişti.⁶⁸

III. İvan döneminde siyasi ve kurumsal olarak merkezleşmiş Rusya Devleti’nin oluşum sürecinin artık tamamlandığını görüyoruz. III. İvan bu anlamda Rusya tarihinde en önemli devlet adamlarından biri sayılır. O, Moskova merkezli Rus Devleti’nin daha da kuvvetlenmesi, köklü, sürekli ve istikrarlı bir çizgi üzerine oturması için tedbirler üzerinde çalışıyordu. Rus topraklarındaki Tatar etkisinin tamamen kırılması ve emperyal vizyona sahip Rus Devleti’nin oluşması için yoğun çaba sarf ediyordu. Devlet hazinesinin ve gizli belgelerinin korunması için özel gayret gösteriyor, Belozero ve Vologda gibi kentlerin gelişmesine ayrıca önem veriyordu. Spaso-Pri-lutskiy, Kirillo-Belozerskoy, Ferapontovskiy gibi manastırların önemi III. İvan döneminde daha da artmaya başladı.⁶⁹ 1463

yılında Yaroslavl, 1474’te de Rostov knezliği olmak üzere iki knezlik daha Moskova’yla birleştirildi.⁷⁰

III. İvan’ın “Moskova merkezli birleşik Rusya” hayalinin önünde iki esas engel Novgorod ve Tver knezliğiydi. Novgorod yönetiminde iki etkin siyasi grup mevcuttu. Yetkilerin önemli bir kısmını elinde bulunduran Novgorod knezinin temsilcisi İsaak Boretskiy ölünce eşi Marfa Boretskaya devlette söz sahibi olmaya başlamıştı. Marfa’nın başını çektiği grup Novgorod’un Litva üzerinden Polonya’ya bağlanmasını istiyordu. Moskova karşıtı gruplaşma Litva’yla görüşmeler yaparak daha da güçlenmeye çalışıyordu. Halk kitleleri Moskova’yla birleşme taraftarı olsa da, Novgorod’u yöneten boyar grubu Marfa’nın da baskısıyla Moskova’ya sırt çevirerek 1471 yılının yazında Polonya kralının ve Litvanya knezi IV. Kazimierz’in himayesini kabul eden bir antlaşmaya imza attı. Kazimierz Moskova’yla mücadelede Novgorod boyarlarına destek vereceğine, Novgorod’u Moskova’nın saldırılarından koruyacağına söz verdi. III. İvan bu tehlikeyi görerek knezleri, boyarları, tüccarları ve geniş halk kitlelerini toplayarak Novgorod üzerine milli bir sefer düzenlenmesine karar verdi. Metropolit de Novgorod boyarlarının imzaladığı antlaşmayı ihanet olarak gördüğünü açıkladı ve sefere destek verdi.

Moskova’yla Novgorod arasındaki savaş birkaç gün devam etti ve Novgorod’un yenilgisiyle sonuçlandı. Novgorod büyük kneze savaş tazminatı ödeyerek onun gönderdiği valiyi kabul etmek zorunda kaldı. Bağımsız dış politika yetkisi de elinden alındı. Moskova’yla düşman olan boyar gruplaşmasının Litvanya ve Polonya’yla ilişkileri devam etse de, boyarlar arasında Moskova’nın etkisi artmaya başladı. 1477 yılında III. İvan, Novgorod’a tekrar yürüdü ve knezliği tamamen kendi kontrolü altına aldı. Novgorod’un bağımsızlığının sembollelerinden “veçe” sistemi de lağvedildi ve şehir istiklalini tamamen kaybetti. Bütün Novgorod toprakları III. İvan’ın yönetimi altına geçti.⁷¹

1485 tarihinde aldığı istihbaratla Tver knezinin de IV. Kazimir'le temas halinde olduğunu öğrenen III. İvan ordusuyla Tver üzerine yürüyüş düzenledi. Tver'in Udel knezleri ve boyarlar Moskova'nın yanında yer aldı, knez Mihail Borisoviç (1461-1485) ise kendi adamlarıyla birlikte Litvanya'ya kaçmak zorunda kaldı. Daha sonra Pskov köylülerinin de isyanını fırsat bilen III. İvan oraya da yürüyüş gerçekleştirerek Pskov'u da Moskova'ya birleştirdi.⁷²

Altın Orda birlikleri ve Litva knezinin Moskova'yı kuşatma girişimleri de başarısız olunca artık birleşmiş bir Rus Devleti tarih sahnesinde yerini almaya başladı. Fakat, tarihi boyunca Türk korkusu, Polonya ve Litvanya müdahaleleri, içerideki knez ve boyarların ihanetleri Rus Devleti'nin yakasını bırakmadı. İlerideki bölümlerde anlatacağımız üzere yaklaşık bir asır sonra Rus Devleti tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Moskova merkezli Rusya Devleti'nin ortaya çıkmasına ve siyasi parçalanmışlığın ortadan kaldırılmasına rağmen, Saray-Votçina sisteminin artık bu yeni devleti yönetmek için yeterli olmadığı görüldü. Her dönem siyasi şartlara göre revize edilerek Rusya'nın varlığının korunmasında önemli role sahip olan bazı kurumsal yapılar III. İvan döneminde geliştirildi. Buna rağmen Rusya'nın, tarihi boyu en kritik iç siyasi meselelerinden biri olan, bütün knezlik şehirlerindeki aristokrasiyi oluşturan knezler, boyarlar, komutanlar, tacirler ve din adamları arasındaki güç mücadelelerini durdurmak, onların dış güçlerle ilişkilerini engellemek ve içerideki siyasi istikrarı sağlamak hâlâ önemini korumaya devam ediyordu.

Rusya'nın Altın Orda döneminde kurulan vassallık sisteminin yeni, bağımsız sisteme geçmesi gerekiyordu. Bunun için hüküm bütün ülke topraklarında geçerli olan yasalar çıkarılmalı, idareler oluşturulmalıydı. Mahkeme sistemi, vergilerin toplanması yeni dönemin şartlarına uygun olarak güncellenmeli, dağınık knezlik askeri birlikleri tek çatı altında toplanmalıydı. Knezler, boyarlar eskiden olduğu gibi vassal değil, Bü-

yük Knezin tebaalarıydı. Daha önce olduğu gibi Büyük Knezin bilgisi olmadan başka ülkelerle bağımsız ilişkiler kurmak ülkeye ihanet sayılıyordu. Udel knezliklerinin sayısı azaltılıyor ve III. İvan onlardan kayıtsız şartsız kendisine tabi olmalarını talep ediyordu. III. İvan'ın Udel knezi olan kardeşlerinden biri büyük kneze tabi olma konusunda isteksiz davranınca, knez onu cezaevine göndermişti.⁷³ Mahkemenin ve Büyük Knezin kararlarıyla knez ve boyarların dokunulmazlıkları sınırlandırılıyor, üzerlerindeki Moskova hakimiyeti artıyordu.

Büyük Knez, Rusya tahtının varisi konusunda da boyarlar ve knezlerin tahakkümünü ve müdahil olma çabalarını engelleyerek oğlu III. Vasili'nin önünü açtı. III. Vasili (1505-1533) de ona karşı gelen boyarları cezalandırdı. Büyük Knezlik makamının giderek kutsallaştırılması, sarayda uygulanan yeni ritüel ve törenler, Büyük Knezin ihtişamla karşılanması, III. İvan'ın güç gösterisi, onun hakimiyetini bütün Rus topraklarında kabul ettirmesi açısından önemliydi. III. İvan'ın Bizans İmparatorunun akrabasıyla evlenmesi, daha Vladimir Monamah zamanında Bizans'tan getirildiği söylenen kıymetli taşlarla süslü taht omuzluğu ve fesi kullanması da bu amaca hizmet ediyordu.

Bu dönem Moskova elitinde yaşanan değişim ve yeni oluşumlar da sonraki dönemde Rusya'da cereyan eden siyasi mücadeleleri anlamak açısından önemlidir. Bütün ülke topraklarındaki eski knezler, onların evlatları ve nesilleri Moskova knezine hizmet etmeye, onun yönetiminde yer almaya başladıkça Moskova'nın geleneksel boyar aristokrasisi yönetim sahnesinden yavaş yavaş uzaklaşıyordu. Bunların geniş toprakları, malikaneleri, hatta bazılarının askeri gücü de vardı. Büyük Knez şimdilik yeni merkezi yönetimin kuvvetlenmesinden hoşnutsuz olan bütün bu boyar gruplarıyla mücadele edecek güçte değildi. Ancak, kilise de Büyük Knezin yönetiminin güçlenmesi için ona destek veriyor, karşılığında da manastırlara ve geniş topraklara sahip olan ruhani elit kesim güçleniyordu.

III. İvan döneminde Volokolamsk Manastırının yetkilisi İosif Volotksi dindarlar arasında büyük nüfuza sahipti. Onun lideri olduğu Ortodoks Cemaat kilisesi, bütün devlet ve toplum hayatında rolünün daha da artırılmasını savunuyor, “kafirlerle” aman verilmemesini talep ediyordu. Büyük knezin güçlü iktidar modelini savunuyor, Hristiyanları kneze ve onun hakimiyetine kayıtsız şartsız destek vermeye çağırıyordu. Nil Sorski'nin başını çektiği başka bir Hristiyan cemaatse yine büyük kneze destek vermek ve toplum hayatında kilisenin rolünün artırılmasını savunmakla birlikte, din adamlarının daha uhrevi bir hayat yaşamaları gerektiği fikrini de savunuyordu. Aynı zamanda manastırların zenginleşmesine, toprak sahibi olmalarına karşı çıkıyor, adalet ve eşitlik için isyan eden köylülerin yanlarında yer alıyordu.⁷⁴ Kilise topraklarını hazine topraklarına devredip kendi ayanları arasında paylaş-tırmak düşüncesinde olan III. İvan, belli bir döneme kadar onlara sıcak bakıyordu. Ancak İosif Volotksi'nin taraftarları daha güçlü oldukları için III. İvan onlara yanaşmak zorunda kaldı. Münzeviler olarak adlandırılan ve maddi zenginliklerden uzak, daha temiz ve dindar bir hayatı savunulara karşı III. İvan'ın desteğiyle manastırlarda amansız bir mücadele ve tasfiye başlatıldı. Bu Rusya tarihinin esas meselelerinden biri olan kilise ve dini cemaatler arasındaki bölünmenin de başlangıcıydı.

III. İvan'ın önemli icraatlarından biri de devleti Büyük Knezle birlikte yöneten meşveret meclisi konumundaki Boyar Duması'nın kurulmasıydı. Büyük Knez kendi dvoryanları arasından Boyar Duması'na üyeler seçiyordu. Boyar Duması'nın üyeleri ordu birliklerine komutan, önemli sivil görevlere bürokrat olarak atanabiliyordu. Bu atamalarda onların soylu olmaları ve temsil ettikleri soylar önemliydi.⁷⁵ Rusya tarihinde hükümdarların çocuk yaşta buldukları veya zayıf karakterde oldukları dönemlerde boyarların devleti yönettiklerine ve boyar gruplarının kendi aralarında güç çatışmasına girdiklerine sık

sık rastlıyoruz. Boyar Duması'yla birlikte oluşturulan merkezi idari yapılardan biri de Rus devlet yönetiminde sivil bürokrasisinin de temelini oluşturan “Prikazlar”dı. Önce diplomatik misyonla uğraşan sefir divanhaneleri daha sonra “Razryad” olarak adlandırılan askeri-savunma teşkilatı kuruldu. Emlak ve toprak işlerini yöneten ve denetleyen bir yapı daha kuruldu. 1535 yılından itibaren de Rusya'da tek para birimi tedavüle sokuldu. Guberniya Hazine İdaresi bütün ülkenin mali işlelerinden sorumluydu. Prikazların ve bunun devamı olarak baş idare ve teşkilatların kurulması, saraydaki görevlilerle birlikte, boyar ve dyaklar⁷⁶ arasından seçilen büyük bir memur ordusunun da ortaya çıkmasına neden oldu.⁷⁷

Prikazlara genel itibarıyla boyarlar başkanlık etse de III. İvan döneminde Dyak Kuritsın dış politika idaresine başkanlık etti, aynı zamanda Boyar Duması'nın toplantılarına da katıldı. Moskova merkezli idari yapı, bürokratik oligarşinin ve boyarların güçlenmesine neden oldu. Bölgelerde yönettikleri, vergi topladıkları halkın sayesinde epey zenginleşen memurların zulmüne mani olmak, başına buyruk faaliyetlerini engellemek için III. İvan büyük knez yönetmeliği ve yasalar çıkardı. Knezliklere Udel vilayetlerine gönderilenlerin aynı zamanda oralardaki askeri birlikleri de komuta edecekleri için nüfuzlu boyar ailelerinden seçilmelerine dikkat ediliyordu. Boyarlar, dvoryanlar, knez hizmetçilerinden devlet memuruna dönüşüyordu. Onlar aldıkları toprak karşılığında Büyük Kneze yani Rus Devleti'ne hizmet etmekle mükelleftiler.

III. İvan'ın merkezleştirilmiş devlet sisteminin oluşturulması yönünde en önemli icraatlarından biri de 1497 yılında tertip edilen toplu yasalardı. Bu toplu yasayla bütün ülke için tek tip mahkeme ve inzibat sistem oluşturuldu. Yasalar hazırlanırken knezliklerin yasalarından, knezlerin verdiği fermanlardan istifade edildi. III. İvan aynı zamanda Bizans'ın iki başlı kartalını Rus Devleti'nin yeni arması ilan etmekle imparatorluk iddiasını ortaya koyuyordu.⁷⁸ Bu yasalarla, 1861 yılında uzun

süren mücadeleler sonucu lağvedilebilen serflik sistemi de resmen yasallaşmış oldu.

Boyar tahakkümünü III. İvan'ın torunu IV. İvan'ın (1547-1584) knezliğinin ilk döneminde de açık bir biçimde görüyoruz. III. Vasili'nin ölümü (1533) sonrasında oğlu IV. İvan üç yaşında tahta varis oldu. Böylece boyar gruplarının iktidar mücadelesini de tetiklendi. IV. İvan'ın annesi Elena Glinskaya boyar Telepiyev'le birlikte ülkeyi yönetmeye başladı. 30 yaşındaki anne Elena Glinskaya 1538 yılında şüpheli bir şekilde öldü. İddialara göre Şuyski boyarları tarafından zehirlenmişti. İktidarı Boyar Belskiler ve Şuyskiler ele geçirmiş oldu. Bu sefer Şuyskilerle Belskiler arasında iktidar uğrunda amansız bir mücadele başladı.⁷⁹ Bu durum yine merkezi otoritenin zayıflamasına, boyarların devlet hazinesini talan etmesine neden oldu. Bu arada Kazan Hanlığı da Rus topraklarına yürüyüşler düzenleyerek tekrar "Tatar rüzgarı" estirmeye başladı. Böyle bir durumda genç IV. İvan gidişattan hoşnutsuz olan boyar çoğunluğuna ve giderek etkisi artan kilise aristokrasisine dayanarak bir ayinle Çar ilan edildi. 1547 yılında kilisede yapılan bu ayinle birlikte Rusya tarihinde Çarlık dönemi de resmen başlamış oldu.

MOSKOVA-ÜÇÜNCÜ ROMA FİKRİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

1510'da Pskov'un Moskova'ya eklenmesinden sonra Pskov Eleazarova manastırı piskoposu Filofey'in Moskova knezine yazılmış müracaatında ilk kez Ortodoks Kilisesi'nin olgunlaştırmış olduğu "Moskova-Üçüncü Roma olmalı" siyasi-ideolojik tezinin dile getirildiğini, bu yönde bir programın hazırlanması gerekliliği fikrinin ileri sürüldüğünü görüyoruz. Filofey'in bu mektubu Rusya tarihi açısından önemlidir. Bu mektup "Büyük Moskova Knezliği"nden "Bütün Rusya Knezliği"ne geçişin ve Rus yayılcılığının ideolojik dayanağını oluşturmuştur.⁸⁰ Rus tarihinin önemli tezlerinden biri olan "Üçüncü Roma" fikrinin ortaya çıkışı üzerinde durmak gerekir. 15. yüzyılın sonlarında ortaya atılan bu dini-ideolojik konsept ilk olarak Ortodoks Kilisesi etrafında kıyamet senaryosunun tartışıldığı ortamda farklı bir şekilde ortaya atılmıştır. Metropolit Zosima kıyametin yaklaştığını, Rusların daha iyi bir dindar olmaları gerektiğini vurguladığı bir konuşmasında Moskova'nın "Yeni Kudüs" olması yönündeki arzusunu dile getirmiş, birkaç sene sonra da Troitski manastırının rahibi Simon Çij, Moskova'yı "Üçüncü Roma" olarak adlandırmıştır.⁸¹

Bu konsept, Moskova etrafında efsaneyle karışık bir dini-mistik cazibe oluşturarak yeni dönemde birleşik ve merkezi Rusya fikrine de hizmet etmiş, Rus Ortodoks yayılmacılığının ideolojik altyapısını oluşturmuştur. Nikolay Kapterev, *16-17. yüzyıllarda Rusya'nın Ortodoks Doğu'ya Bakışının Karakteri* adlı çalışmasında Rus Kilisesinin bu tezle ilgili yaklaşımını şöyle izah ediyor: “Roma'nın Ortodoks çizgideki halefi İkinci Roma olarak görülen Bizans, yani Konstantinopolis'di. Konstantinopolis de kendi halefi olarak Ortodoksluğun yeni hamisi ve Üçüncü Roma'sı misyonunda Moskova'yı görüyor. Moskova'nın halefinin olmadığını düşünürsek eğer, Moskova yok olursa bütün dünyada Ortodoksluk yok olup gider. Bu yok oluşun, ölümün sorumlusu da Rus insanı olur.”⁸² Moskova'da patrikliğin ilan edilmesi, Rus insanına Moskova'yı terk etmeden, Konstantinopolis ve Kudüs'e gitmeden, hakiki bir Ortodoks olarak günahlardan kurtulmak, sevap kazanmak fırsatı sunuyordu. “Moskova-Üçüncü Roma” tezi Rus Devleti'nin de giderek teokratik karakter alması, Kilisenin devlet üzerindeki tahakkümünün artması anlamına geliyordu. Bazı Rus araştırmacılar bu fikrin ilk olarak Rusya topraklarında değil, Osmanlı ordularının fetih hareketleriyle karşılaşan Doğu Slav topluluklarında, özellikle Bulgarlar arasında ortaya atıldığını ileri sürmüştür.

Metropolit Zosima ve Simon Çij'den sonra Pskov piskoposu Filofey bu doktrini sistemleştirerek 1503 senesinde Moskova knezi III. Vasili'ye sunmuştur. Vasili'ye yazdığı mektubunda Filofey, “Dikkat et, iki Roma düştü, üçüncü dimdik ayaktadır, dördüncü Roma ise olmayacaktır.” diyordu.⁸³ *Vladimir Knezleri Hakkındaki Destan*'da da büyük Rus knezlerinin Roma İmparatorluğu'nun varisi olduğu fikri delillendirilmeye çalışılmıştır. Destanda Rus knezlerinin, Rurik'in soyu İmparator August'un akrabası Prus'un üzerinden Roma İmparatorluklarının soyuna dayandırılıyordu. Kilise edebiyatı ve propaganda-sında büyük knezin Tanrı tarafından taçlandırılmış, seçilmiş bir knez olduğu fikri özellikle vurgulanmaktaydı. Bu düşünce

bir bakıma eski Türklerin Gök Tengri tarafından cihanın nizamından, adaletinden sorumlu tutarak seçtiği, kut verildiği mefkûresinin etkisinde gelişen, Hristiyan-Ortodoks sistemi içinde kendisine şekil bulan bir düşünceydi. Slav kavimlerinin tarih boyunca farklı Türk kavimlerinin etkisinde kaldıklarını da göz önünde bulundurursak bu etkileşim mümkündür. 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında Moskova'da yazılan günlüklerde de Rusya'nın tarihi Bizans tarihinin devamı olarak kurgulanmıştır. Kuşkusuz Kremlin'in inşa edilmesi de yalnız savunma amaçlı düşünülemez. Bu, saray ve kilisenin bu yeni dönemin şartlarına uygun hale getirilmesi ihtiyacından kaynaklanıyordu. Rus ustalarının inşa ettikleri Kremlin Sarayı, Moskova hakimiyetinin kudret ve azametini, eski Rus mimarlığını yansıtmayı da amaçlıyordu. Kremlin, Orta Çağ Avrupası'nın en büyük kalelerinden biri olmuştur.

“Üçüncü Roma” doktrini önce Rus ve Slav toprakları olmak üzere Rusya'nın siyasi ve kültürel anlamda toparlanmasına, tarihi rakibi olarak gördüğü Osmanlı'ya karşı mücadelede yeni bir kimlik ve ruh kazanmasına, daha sonra sınırsız bir yayılmacılık vizyonunun devlet yönetimine hakim olmasına hizmet etmiştir. Moskova merkezli Rus toparlanmasının da siyasi-dini-ideolojik temellerini oluşturan Ortodoksluk, Slavlık ve kutsallaştırılan Çar otokrasisi üçgeni kilise sayesinde Rus devletçiliğini şimdiki coğrafi ve askeri süper güç konumuna yükseltmiştir. Rus milliyetçiliğinin yükselişte olduğu 19. yüzyılda, özellikle Moskova-Üçüncü Roma fikrini yaygınlaştıran eserlerin kaleme alınması, bu doktrinin gereği olarak Balkanlar merkez olmak üzere Osmanlı Devleti ile girilen savaşlar, İstanbul'a bu manada kutsallık atfedilerek ele geçirilmeye çalışılması, bu doktrinin Rus tarihinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu anlamak için yeterlidir.

1453'de İstanbul'un fethinden sonra derin bir nihilizm dönemine giren Rus-Ortodoks dünyası, özellikle 1480 yılında

Moğol-Tatar birlikleri üzerinde zafer elde edildikten sonra kendine gelebilmiş ve Rus halkının kendine güven hissi, milli şuuru dirilmeye başlamıştır. Özellikle kilise çevreleri topluma, “Ortodoksluk İmparatorluğu ölmedi, Tanrı Moskova'nın timsalinde kutsal Çarlığının devamı için kendisine yeni bir güç belirlemiştir” fikrini dayatmaya başlamıştır. 19. yüzyıl Slavofillerinin yazdıklarına göre Kiev Rusya'sı sadece Bizans'ın küçük kardeşi konumuna yükselmişken, şimdi dirilmiş ve günahlardan arınmış Moskova Rusluğu ikinci Roma misyonunun tek devamı konumuna yükselmiştir. N. Zernov'a göre Roma, Kilise disiplin ve sisteminin kurucusu, Bizans dogmatik Kilise fikriyatının zenginleştiricisi, Üçüncü Roma fonksiyonunu üstlenen Moskova'da Hristiyanların şuur dünyası ve hayatının bütün yanlarını Kiliseleştiren ve dindarlaştıran bir güçtür.⁸⁴

Moskova-Üçüncü Roma doktrininin Rus siyasi, dini, mimari hayatında etkin olduğu bu dönemin dış politika vizyonu ve sorunları üzerinde durmakta fayda vardır. Kuzeydoğu knezliklerinin birleştirilmesinden sonra Rus Devleti'nin kendisine yakın hedef olarak Beyaz Rus, yani Ukrayna topraklarının Moskova'yla birleştirilmesini belirlediğini, daha sonra Baltık Denizi'ne çıkararak oralarda hakimiyet kurmak istediğini görüyoruz. Bu doktrinin ortaya çıkmasının önemli nedenlerinden biri, Rus Devleti'nin dış politikasında asırlardır devam eden, Rusya'yı teyakkuz halinde tutan Türk korkusudur. Bu tehdit algısı Rus knezliklerinin birleşmesinin, total bir Rus fikrinin de ortaya çıkmasının başlıca nedenlerindedir. Altın Orda'nın tarih olmasıyla birlikte bu büyük devletin bakiyeleri olan Kırım, Kazan, Astarhan, Nogay Hanlıklarının ortaya çıkması ve bunların da zaman zaman Moskova'yı kuşatması büyük knezlerin gündemini hep işgal etmiştir. Ayrıca Litvanya ve Polonya ittifağının Moskova'yla mücadelesinde Kırım Hanlığı da önemli bir denklem oluşturuyordu. 16. yüzyılın başlarında Kırım Hanı'nın Rus topraklarına seferler düzenleyerek Moskova'ya kadar gelmesi, Rusya'nın Litvanya'yla barış antlaşmaları imzalamasına sebep

olmuştu. Kazan Hanlığı'nın da Osmanlı ve Kırım'la yakınlığı Ruslar için bağımsızlığını tekrar kaybetme riski oluşturuyordu. Bu nedenle Kırım Hanlığı üzerinde siyasi etki kurmak için Osmanlı'yla Moskova'nın mücadele ettiğini görüyoruz. 1487'de Rus birliklerinin Kazan'a yürüyüşünden sonra Moskova yanlısı Muhammed Emin Han tahtı ele geçirmişti. 1521'de Kırım Hanı'nın yardımıyla Kazan'da yeniden Moskova karşıtı yapı iş başına geldi ve Kazan Hanlığı'nın Rus Devleti ile mücadelesi devam etti.⁸⁵

Tatar hanları ve Litvanya'nın kaskacına girmiş, bölünmüşlüğü ve küçüklüğü itibariyle Avrupa'nın bile siyasi ilgi alanında olmayan, Moskova etrafında yeni bir emperyal devletin doğuş süreci tarihin en ilginç ve kritik kesitlerinden birisini oluşturuyor. 15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyılın başlarındaki jeopolitik durumu merkezi Rusya Devleti'nin kuvvetlenmesi için avantaja dönüştüren en önemli iki mesele Avrupa devletleri arasında devam eden siyasi mücadele ve Osmanlı'nın yarattığı tehlike karşısında Roma'yla Venedik'in Rusya'yla dost olmaya eğilimli olmasıdır. Kırım Hanlığı'nın Altın Orda'yla mücadelesinden, Polonya-Almanya çekişmesinden de Rus diplomatlarının yararlanmaya çalıştığını görüyoruz.

Daha 16. yüzyıldan itibaren Rusya, Osmanlı tebaası olan Balkanlardaki Slav nüfusla ilgilenmeye, onlarla irtibatını geliştirmeye başlamıştır. Aynı dönemden itibaren de Almanlar başta olmakla Avrupada Rusya'ya karşı ilgi artmış, 1517'de sefir S. Gerberşteyn Rusya'ya gelmiş ve *Moskova Hakkında Kayıtlar* adlı eserini kaleme almıştır.⁸⁶

1532 yılında Moskova'ya Hindistan'ın Büyük Babür İmparatorluğu'ndan ilk büyükelçinin gelmesi de artık Moskova'nın uluslararası siyasetin ilgi odağına yerleştiğini gösteriyor. Moskova'nın gücünün ve etkisinin artmasıyla beraber yönetici elitlerin, knez ve boyarların kendi aralarındaki mücadeleleri de artmaya başlamıştır. Bu dönem Rusyasının sonraki tarihi süreçlerini de etkileyen önemli meselelerinden biri, kilise etrafında din ve

vicdan hürriyeti çerçevesinde yaşanan gelişmeler, dini akımlar, cemaatler etrafında cereyan eden tartışma ve mücadelelerdir. 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında ilk Rus Ortodoks tarikatçılığının düşünce alt yapısı ortaya çıkmaya başlayınca kilise ve devlet çevrelerinde farklı iki düşünce de meydana geldi.

Bu görüşlerden birinin başını Nil Sorski ve onun halefi Vassian Patrikeyev'in çektiği "Münzeviler" grubu temsil ediyordu. Onların Ortodoks Kilisesi'nden kopan "sapkın" tarikatçılarla ilgili tutumu şöyleydi: Tarikatçıların vicdani kanaatlerinden dolayı öldürülmelerini kesinlikle kabul etmiyor ve Hristiyanlığın esaslarına ters olduğunu beyan ediyorlardı. Çözüm olarak da izole edilmelerini, hatta gerekirse yurtdışına sürgün edilmelerini savunuyorlardı. Ancak Münzeviler grubunun karşısında yer alan İosif Volotski'nin taraftarları ise Katoliklerin tecrübesine dayanarak, tarikatçıların ateşte yakılması gerekliliğini savunuyorlardı. Münzevilerin Kilise-manastır topraklarının kiliselerden alınarak hazineye devredilmesi, daha temiz ve asli kaynaklara uygun bir dini hayat yaşanılması yönündeki görüşlerinden yurtdışında bahsetmiştik; fakat bu mücadelede Çarın şahsi çıkarları ve tutumu, Hristiyanlığa zıt bazı icraatları da Münzevilere karşı olmasında etkili oldu. İosif Volotski'nin taraftarları kazandı. Büyük Knez'in emriyle Moskova ve Novgorod başta olmakla "sapkın tarikat" mensubu Ruslar büyük bir vahşetle ateşlerde yakıldılar. Bu fikir ve vicdan hürriyetine tahammülsüzlük adına Rusya tarihinin en karanlık icraatlarından biriydi. Yakılarak cezalandırılanlar arasında toplumun farklı kesimlerinden pek çok insan ve devlet memuru vardı. Büyük Knezin gelini Elena Voloshanka ve onun torunu Dmitri de radikal dini eğilimleri dolayısıyla hapishaneye atılmış, oradaki ağır yaşam koşulları nedeniyle her ikisi de ölmüştü.⁸⁷ Aslında Rusya tarihinin en karanlık dönemi olan Rusların "Smuta" olarak adlandırdığı kaos döneminin de tohumları bu icraatlarla atılıyordu. Rusyadaki Çar zorbalığının ve feodal boyar tahakkümünün önemli sonuçlarından biri de siyasi-askeri bir teşekkül olarak Kazakların ortaya çıkışıydı.

RUSYA TARİHİNİN KRİTİK ROLLERİNDEN BİRİNİ ÜSTLENEN DON KAZAKLARI

Moldova'dan Hazar Denizi'ne uzanan stepler uzun tarih boyunca asiler, kaçak asker ve köylüler için sığınılacak bir mekan olmuştur.⁸⁸ Altın Orda ve Hanlık Devletleri zamanında da hanların otoritesini tanımayarak o coğrafyalara sığınan, sürüleriyle göçebelik yapan Tatar ve Nogay kabilelerine Kazak veya Kaçak deniliyordu.⁸⁹ Uzayıp giden steplerin batı kısmı da Rusya ve Lehistan'dan devlet otoritesine başkaldırarak kaçıp gelen insanlara ev sahipliği yapıyordu. Onlar kendilerinden önce bu bölgelerde bulunan Türk-Tatar Kazaklarının adetlerini, karakterini benimsemeye başlamış, yağma ve akınlarla geçimlerini sağlama yolunu tercih etmişlerdir. Müslüman Kazaklarla Hristiyan Kazakların hayat tarzları birbirine yakın olsa da aralarındaki ayrışmayı din sağlamıştır. Çarlık Rusyası, bu Hristiyan Kazaklar ve Nogayları sürekli Osmanlı ve Kırım Hanlığına karşı kullanmıştır.⁹⁰ Sovyet tarihçileri Don Kazaklarının ortaya çıkış sürecini değerlendirirken özellikle konuyu sınıf mücadelesi, halk isyanları, feodal-köylü münasebetleri çerçevesinde ele almışlardır.

Boyar rejiminin gerçekleştirdiği sömürü ve zulümün, Don Kazaklarının bir güç olarak ortaya çıkmasındaki rolü inkar edilemez. Özgürlük isteyen aileler Rusya'nın merkezi vilayetlerinden kaçarak daha güneye, Ural çöllerine göç ediyorlardı. Toprak ağalarının ve manastırların topraklarından kaçan direniş ruhlu, mücadeleci köylüler Don'da toplandıkça bir güç haline geliyor ve Rusya Devleti bu gücün ortaya çıkışının erken farkına vararak onları Kırım Tatarlarına, Türk devletlerine karşı mücadelesinde kullanmaya başlıyordu. Yerleştikleri coğrafyalara göre Zaporog, Dinyeper, Terek ve Don Kazakları olarak nitelendirebileceğimiz Hristiyan Kazaklar Kuzey Kafkasya'nın, Karadeniz kıyısındaki Türk topraklarının işgalinde önemli roller üstlendiler. Ateşli silahları iyi kullanan Kazaklar Türk yurtlarına baskınlar yaparak hem bu baskınlardan ciddi ganimetler elde ediyor, hem de Rus Devleti'nin çıkarları doğrultusunda Türk saldırılarından Rusya'nın sınırlarını muhafaza etmeye çalışıyorlardı. Bu Ortodoks Kazakların, Osmanlı ve Kırım Hanlığı'na karşı mücadelede motive edilerek Moskova'nın otoritesi altına girmelerinde Rus Ortodoks Patrikliği'nin rolü büyük olmuştur.

IV. İvan'dan itibaren Moskova yönetiminin Kazakları güney sınırlarının korunmasında görevlendirmeye başladığını biliyoruz. Sadece Rusya'dan değil, Ukrayna topraklarından da Don havzasına kaçakların akın etmesi buradaki Kazak gücünün oldukça kuvvetlenmesine yol açtı. Burada artık Kazakların kendi ordu birlikleri, yönetim sistemleri oluşmuştu. Kazaklar kendi işlerini Kazak şuralarında kararlaştırıyor, kendilerine Ataman, Yasovul, Yüzbaşı olarak adlandırılan başkanlar seçiyorlardı. Artık Terek Irmağı'nın aşağı kesimine de Kazak grupları yerleşmeye başlamıştı. IV. İvan'ın döneminde boyar malikanelerine Kazakların saldırıları, yağmalamaları, mücadeleleri özellikle artmıştı. Feodal topraklara, manastır mülklerine de saldırılar yapıyor, tarlaları, ormanlıkları zaptediyor, kendi hakimiyetleri altına alıyorlardı. 1546 yılında Beloozero

manastırına, 1548'de Tver kazasındaki feodallerin mülklerine böyle saldırılar olmuştu. Mujik adlandırılan bu köylü Kazak birliklerinin saldırıları sonucu boyarlar ve merkezi hükümetin bölgelerdeki temsilcileri katlediliyordu. 1546'da Kolomna'da, 1547'de Novgorod'da daha sonra Pskov'da bütün şehri, ticaret merkezlerini kapsayan silahlı isyanlar oldu. Voyvodaların, zadeganların evleri ve mülkleri yağmalandı. İsyanın çıktığı şehirlerdeki boyar grupları bunu kullanarak kendi aralarındaki hesaplaşma ve mücadeleyi derinleştiriyor, birbirlerini öldürüyordu. Bütün bu faaliyetler Kazak hareketinin Rusya'da daha da güçlenmesine yol açtı.

1547'de Moskova'da siyasi hakimiyet boşluğuna yol açan çok kritik bir isyan çıktı. Şehirde heyecanlı kitleler sokağa inince IV. İvan ve hükümeti yöneten akrabaları knez Glinskiler, Moskova yakınlarındaki Vorobyova köyüne kaçmak zorunda kaldılar. İsyanlı knez Glinski başta olmak üzere onun çok sayıdaki akrabalarını öldürdüler. Knez Şuyski grubu bu durumu kullanarak Glinskileri bertaraf ederek kendileri muktedir bir konuma yükselmeye çalıştılar. L. Gumilyev'e göre Moskova knezleri farkında olmadan farklı siyasi amaçlarla isyan ve itaatsizliğe eğilimli kesimlerin Moskova'da toplanmasına ve daha sonra hiç bitmeyen siyasi çekişmelere zemin hazırlamış oldular. Nitekim III. İvan, isyancı Novgorodluların daha kolay kontrol edilebilmesi için Moskova'ya getirilmesi talimatını vermişti. Aynı amaçlarla Putivl, Çernigov, Novgorod-Seversk, Kursk'tan da çok sayıda knez ve aileleri Moskova'ya getirilmiştir. Şuy, Odoev gibi küçük bölgelerden getirilen Şuyskiler, Odoev gibi knezler daha sonra Moskova'daki şiddetli iç siyasi çekişmelerin merkezinde yer aldılar.⁹¹ Knez aileleriyle birlikte çok sayıda boyar ve bürokrat da Moskova'da kolaylıkla kendilerine taraftar buluyordu. 16. yüzyılda Moskova birbiriyle maddi çıkar ve hakimiyet uğrunda amansız mücadele eden düşman gruplara bölünmüş vaziyettedir. Bu hareketli gruplar sadece Moskova'da değil Rusya'nın bütün sınırları boyunca da yerleşmiş vaziyettedir.

KATOLİK AVRUPA İLE İLİŞKİLER, ALMAN ETKİSİ, POLONYA VE LİTVANYA İLE MÜCADELE

Rus Devleti'nin hiç bitmeyen Batı meselesi, 13. yüzyıldan itibaren Litvanya'nın güçlenerek Slav ve Fin-Ugur kabilelerinin yaşadıkları topraklara doğru genişlemesiyle birlikte Rus knezliklerin önüne esas sorunlardan biri olarak çıkmaya başlamıştır. 13. yüzyılda, Litvanya kabileleri de birleşerek güçlü bir devlet ortaya çıkarmışlardır. Neredeyse şimdiki Tambov şehrine kadar uzanan Litvanya'nın merkezi bölgelerinde Litva kabileleri, batı kısmında ise Jmudlar ve Pruslar yaşamaktaydı.⁹² Litvanya kralı Mindaugas'ın (1200-1263) ölümünden sonra, Rus topraklarında olduğu gibi Litvanya'da da iç savaş ve iktidar mücadeleleri başlamıştı.

14. yüzyılın başlarında knezlerden en dirayetlisi olan Gediminas'ın (1275-1341) rakiplerini bertaraf ederek ipleri eline alması sonrasında Litvanya'da yeni bir dönem başlamıştı. Hep beklenen Alman saldırılarına karşı daimi teyakkuz hali Litvanyalıların savaşçı özelliklerini tetiklemiştir. Alman kronik-

leri saldırılar sırasında Litvanyalıların Alman askeri birliklerine karşı kahramanca direnişinden bahsetmektedir. Fakat insan gücü ve başka faktörler göz önünde bulundurulduğunda Litvanyalıların Almanları kesin yenilgiye uğratmasına imkân yoktu. Bu nedenle Litvanyalılar da daha güneye doğru yayılmaya çalışıyordu. Bazı Rus bölgelerinde halk Litvanya knezlerinin hakimiyetini kolaylıkla tanıdı, bazı bölgelerdeyse az da olsa devam eden direnişler kırıldıktan sonra Litvanyalılar oralara hakim oldular.⁹³

Gediminas'ın döneminde Litvanyalar "Siyah Rus" olarak adlandırılan bölgeyi ele geçirerek şimdiki Beyaz Rusya toprakları olan Polotsk, Minsk, Vitebsk'i yönetimleri altına aldı. Oradan da Volin ve Galiç'e doğru yayılmaya başladılar. Galiç'i Lehlerle aralarında paylaştıktan sonra Litvanya birlikleri esas hedef olan Kiev'e yöneldiler. Kiev knezi Stanislav, bazı Rus knezliklerinden yardım isteyerek şehri savunmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Gediminas'ın ordusu zafer kazanarak Kiev'i kendine bağladı. Litvanya orduları Kursk'tan Çernigov'a kadar bütün Rus topraklarına doğru genişleme niyetleriyle Rus knezlikleri üzerinde tehditlerini devam ettirdiler. Gediminas'ın oğlu Kestutis Jmud'da oturarak Almanlarla mücadele ederken diğer oğlu Algirdas da gerçekleştirdiği seferlerle birbirinin ardınca Rus topraklarını ele geçirmeye çalışıyordu.⁹⁴

Algirdas (1345-1377) zamanında sınırlarını Karadeniz'e kadar genişleten Litvanya'nın en büyük jeopolitik ve dini-ideolojik açmazı Ortodoks Rusya, Katolik Almanya ve Altın Orda mengenesine sıkışıp kalmasıydı. Bazı Rus knezlikleri Altın Orda hakimiyetine karşı gönüllü olarak Litvanya'nın hakimiyetini kabulleniyor, Polotsk, Smolensk gibi büyük şehirlerde Litvanyalıların egemenliğini kabul ediyorlardı. Bir nevi Rus knezlikleri-Litvanya federasyonu şekilleniyordu.⁹⁵

14. yüzyılın sonlarına doğru Altın Orda'nın giderek zayıflaması ve Polonya-Litvanya ittifakının oluşmasıyla birlikte Rus

coğrafyalarında siyasi durum değişmeye başladı. Polonya'da Pyastov Hanedanlığı'nın sona ermesiyle tahta babası üzerinden kızı Jadwiga'ya (1384-1399) geçti. Polonya'nın yönetici eliti birleşerek Alman tehdidini ortadan kaldırmak amacıyla Jadwiga'nın Litvanya knezi Jogaila'yla evlenmesini istediler ve bunu gerçekleştirdiler. Böylece Polonya-Litvanya ittifakı ortaya çıktı. Polonya-Litvanya ve bazı Rus knezliklerinin ittifakı 1410 tarihinde gerçekleşen Grunwald Savaşı'nda Altın Orda birliklerinin yenilgisiyle sonuçlandı. Altın Orda için ağır bir darbe olan bu zaferin ardından Polonya-Litvanya ittifakını yeni bir boyuta taşıyan Gorodlo Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma Litvanya'nın katolikleşmesinin ve daha kalıcı bir şekilde Polonya etkisine girmesinin, Polonya'nın Rus topraklarına doğru yayılmasının da önünü açmış oldu. Bu durum Litvanya kneziyle ittifak içinde olan Ortodoks Rus knezlerinin Litvanlarla ilişkilerinin seyrini etkiledi ve Moskova etrafında Rus knezliklerinin birleşmesi sürecini de hızlandırmış oldu.

Rus knezlikleri ve Litvanya içindeki bazı yönetici grupların hoşnutsuzluğu iç siyasi çekişmeyi de körükledi ve Litvanya Svitrigaila ve Sigismund'un liderliği altında ikiye bölündü. Rus knezlikleri Polonya'yla ittifaka sıcak bakmayan Svitrigaila'yı destekliyordu. Polonya etkisinin giderek güçlenmesiyle birlikte Litvanya Moskova knezliğiyle olan mücadelesini de sürdürdü. Bu süreç 1569 yılında imzalanan Lyublin Antlaşması'yla sonuçlandı.⁹⁶ Litvanya-Polonya ittifakı Beyaz Rusya'nın tamamı ve Ukrayna'nın güney topraklarını da içine alan Reç Pospolita Devleti'nin (Lehistan-Litvanya Birliği) kurulmasıyla yeni bir aşamaya geçmiş oldu. Bu durum Moskova'yla Polonya mücadelesinin de birincinin aleyhinde yeni bir aşamaya geçmesi anlamına geliyordu. İlerideki bölümlerde Godunov sonrasında Rusya'yı kasıp kavuran kaos ve işgal sürecini ele alırken Moskova üzerindeki Leh tahakkümü ve Rusya'nın o karanlık dönemden kurtuluşunu ayrıca değerlendireceğiz.

Rusya toprakları üzerinde siyasi-askeri-kültürel olarak Alman etkisi daha IV. İvan döneminden itibaren başlar. 16. yüzyılın sonlarından itibaren Rusya'nın farklı bölgelerinde Almanlardan oluşan özerk yerleşim birimleri oluşmuştur. Bu yerleşim birimlerinde özellikle askerler, mühendisler, hekimler oturmaktadır. Rusya'nın orduda görev yapmak için eğitilen ilk askeri doktorları Almanların açtığı askeri eğitim hastahanelerinde yetişmiştir. Polonya tehlikesi, kaos sonrası şekillenen yeni dönemde güçlü ordu ihtiyacının daha belirgin bir biçimde ortaya çıkması, Romanovları yeni Avrupa tipli ordu kurma çalışmalarına itmiş oldu. Kurulacak yeni alayların esas subay ve asker heyeti de Almanlardan oluşuyordu. Dvoryan ailelerinden seçilen askerler bu alaylara veya Avrupa'ya askeri eğitime gönderiliyordu. Alman subaylar her birisi 2000 kişiden oluşan iki alay -yeni tip Rus piyade ve süvari alaylarını- kurmakla görevlendirilmiştir. 17. yüzyılın birinci yarısında muhtelif Rus şehirlerinden seçilen Dvoryan ailelerinden çıkan gençler devlet hazinesinden ayrılan paralarla Alman subaylarının yanına eğitim almaya gönderiliyordu.⁹⁷

Alman subaylarını yeni ordunun kuruluşuna dahil etmekle yetinmeyen Çarlık rejimi, aynı zamanda kendi casuslarını da Avrupa'ya göndererek ikna yoluyla oralardan Rus ordusunda hizmet etmek için askerler topluyordu. Aleksandr Lesliy, İndrik Fon Dam gibi subaylar Avrupa'ya gönderilen bu casuslardandı. Onların anlaşarak Rusya'ya getirdiği askerler arasında da Alman kökenliler ağırlıktaydı. Yalancı Dmitrililer döneminin ortaya çıkardığı diğer bir mesele de Rusya'nın modern silah ve mühimmat noktasındaki sıkıntısıydı. 1620 yılından itibaren Rusya Avrupadan büyük çapta ateşli silah alımına başlamıştır. Bu silahların çoğunluğu yine Hollandalı ve Alman silah tüccarlarından alınmıştır. 1632-1635 yılları arasında devam eden Smolensk Savaşı'nda hükümetle antlaşma imzalayarak Rusya'ya en büyük silah satışını gerçekleştiren şahıs Tomas de Svan'dı.⁹⁸

Her bir alayda 150 Alman subay yaklaşık 1600 Rus askerine eğitim veriyordu. Özellikle Büyük Petro döneminden itibaren Almanların her alanda Rusya'da çok etkin bir konuma yükseldiğini de biliyoruz. 18. yüzyıldan itibaren Almanların yaşadığı mahalleler Rusya için önemli kültürel, eğitim, üretim merkezleri haline gelmiştir. Petro'nun talimatıyla kurulan Voronej'deki büyük gemi tersanesinin de esas mühendis ve yöneticileri Almanlardı. Birçok Rus Çarının eşi Alman asıllı olmuş, Romanovlar dönemi Rusya'sının saray ve ordu sisteminde Almanlar oldukça etkili bir konuma yükselmiştir.

KORKUNÇ İVAN VE OPRİÇNİNASININ BOYARLARLA MÜCADELESİ

Devletin gizli hazine ve evraklarının bulunduğu, manastırlarıyla da önemli bir fonksiyon üstlenen Vologda Rus tarihine damgasını vurmuştur. IV. İvan'ın hayatı ve faaliyetleri açısından da oldukça önemli bir yerdir. IV. İvan iktidarı boyunca merhametsiz ve intikamcı kişiliğinden dolayı tarihte Korkunç İvan olarak anılmaktadır. Onun çocukluk ve gençlik yılları Vologda'da geçmiş, boyarlar arasındaki çıkar çatışmalarına da bu şehirde tanık olmuştur. Onlar tarafından defaatle hakarete uğramış ve bütün bunları görerek ilk gençlik yıllarından itibaren Vologda'da kendi yakın dost çevresini oluşturmaya başlamıştı.

IV. İvan her yönüyle Rus tarihinde bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. 1547 tarihinden itibaren göreve gelen ilk Rus Çarı olmakla kalmamış, aynı zamanda Rus Çarlık rejiminin de hukuki, siyasi, kurumsal temellerini hazırlayan devlet adamı olarak tarihe geçmiştir. Korkunç İvan (1547-1584) döneminde Rus istihbarat, emniyet, güvenlik sistemi de yeni Çarlık rejiminin hedefleri doğrultusunda yenilenmiş ve

kuvvetlendirilmiştir. Toplumun etkin kesimlerinden temsilcilerin de katıldığı, devletin bekası ve geleceğini ilgilendiren sorunların tartışıldığı, kararların alındığı yüksek istişare konseyi görevini de üstlenen Zemskiy Sobor* da yine IV. İvan döneminde oluşturulmuş oldu.

Blagoveşçensk Kilise külliyesinin papazı Silvestr ve mitropolit Makariyan'ın etkin olduğu bu yüksek istişare konseyinde Çarlık Rusya'sının hukuki, idari reformları da hazırlanmıştır.⁹⁹ Zemskiy Sobor 1550 yılında devlet hayatının bütün alanlarını kapsayan ilk toplu yasaları hazırlamıştır. Boyarların, yüksek ayanın başvurduğu en yüksek mahkeme olan Çar Mahkemesi de IV. İvan döneminde bu yüksek istişare konseyinin kararı ile oluşturulmuştur. IV. İvan'ın almış olduğu önemli kararlardan biri de III. İvan'ın temelini attığı diplomatik misyon faaliyetlerini geliştirerek 1549 senesinde Elçilik İdaresi'ni kurmasıdır.¹⁰⁰

IV. İvan döneminde Rusya'da boyar sorunu zirve noktasına ulaşmış, iktidar ve güç mücadeleleri şiddetlenmiştir. Sonraki süreçlerde boyarlar arası mücadeleyi anlayabilmek için Moskova'ya boyar ve knez yığılması hakkında da bilgi sahibi olmak gerekir. XIII. yüzyıldan itibaren farklı knezliklerden, Batı'da Almanlar arasından, Altın Orda'dan, Kırım'dan çok parlak, hırslı insanlar Moskova'ya yerleşmeye başlamıştı. Moskova knezi diğer knezliklerden gelen soylu knez ve boyar aileleriyle çevrelenmişti. Bunlar arasında Koşkin, Morozov, Buturlin, Çelyadnin, Velyaminov, Vorontsov, Saburov, Golovin gibi ünlü soylular yer almaktaydı.¹⁰¹ Yabancı ülkelerde istihbarat

* 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren serfli köylü sınıfı dışında toplumun geniş kesimlerinden temsilcilerin katılımıyla oluşturulan bir halk meclisidir. Genel Rus çıkarlarını esas alan, ülkeyle ilgili siyasi, ekonomik, inzibati, dini bütün meselelerin tartışıldığı ve kararların alındığı bir yapıydı. Bir nevi Veçelerin devamı niteliğindedir. Çar ve Metropolit başta olmak üzere knezler, boyarlar ve kiliselerin temsilcileriyle birlikte bu halk meclisine farklı bölgelerden çeşitli sosyal grupların temsilcileri de katılmaktaydı; fakat çıkarılan yasalar ve düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere Zemskiy Sobor'da da boyarlar ciddi bir ağırlığa sahipti.

toplama, elçilik, uluslararası ilişkileri sürdürme, devlet yazışmalarının korunması amacıyla Çar arşivinin oluşturulması, gizli bilgilerin analiz edilmesi gibi görevleri bulunan geniş yetkilerle donatılmış bir idareydi. İlk defa Rusya Devleti'nde istihbarat ve gizli yazışmalar alanında kriptografi ve şifreleme yöntemi de IV. İvan döneminde kullanılmaya başlanılmıştır.¹⁰² Daha önce kurulmuş olan yüksek mahkemenin başına getirilen Aleksey Adaşev'in devlet içindeki etkisini dengelemek için yeni kurulan Elçilik İdaresi'nin de başına başka bir etkin isim İvan Viskovatov getirilmiştir. Rusya'nın ilk istihbarat ve elçilik kurumunun başındaki isim olan Viskovatov daha sonra devlete ihanet suçlamasıyla Çar tarafından idam edilmiştir (1570). IV. İvan'ın kurduğu yine ilk sınır muhafızlarının komutanı olan Mihail Vorotinskiy de 1573'te İvan karşıtlığı ile suçlanarak hapsedilmiş, Belozero'ya sürgüne gönderilirken yolda vefat etmiştir.

IV. İvan'ın gerçekleştirdiği bu reformların en önemli sonuçlarından birisi de toprakla temin edilen yeni Dvoryan sınıfının askeri, siyasi, ekonomik açıdan artık Çarlık idaresinin sosyal dayanaklarını oluşturmaya başlaması, devleti "Streltsi" olarak adlandırılan atlı, silahlı askerlerle temin etmiş olmasıdır. Çar ordusunun esas güçlerinden biri olan "Streltsi Birliği" (Okçu Birlik) üzerinde ayrıntılarıyla durmakta fayda var. Bu birlik devletin düzenli ordusu, kapıkulu askeri konumundaydı. Bu özel birlik 1550'de IV. İvan'ın imzaladığı Moskova ve çevre bölgelerde konuşlandırılan bin kişilik görevli hakkındaki fermarıyla kurulmuştu. Devletin vermiş olduğu görevleri uygulamaya her zaman hazır olan, maaşlarını hazinenin ödediği askeri bir birlikti.¹⁰³ Döneme göre en yeni silahlar sayılan ateşli silahları kullanan ilk düzenli Rus alayı Streltsi'ydi. En önemli görevi Çarı korumaktı. Alayın komutanları soy üstünlüğüne göre atanıyordu, bu da onlar arasındaki bölgecilik meyillerini artırmaktaydı. Bu alaya paralel olarak 1555 yılında komutanlığını İ. V. Virodkov'un yaptığı dvoryanlardan oluşan başka bir

kolluk kuvveti; emniyet idaresi kurulmuştu. Silahlı, zırhlı ve topçu birlikler de streltsilerle beraber kurulmuş kuvvetlerdi. Ayrıca siyasi ve ekonomik suçların da soruşturmasını yürüten Organize Suçlarla Mücadele İdaresi de IV. İvan döneminde oluşturulmuştu.¹⁰⁴

Bu dönem Rusya'da güvenlik güçlerinin idari ve hiyerarşik olarak çok karmaşık, girift, çabuk değişebilen bir yapısının olduğunu da görüyoruz. Ordu, özel kuvvetler Çarın iç ve dış düşmanlarını ya da rakiplerini yok etmek için kullandığı tek araç değildi. Çarın sarayında düşmanları için zehirler hazırlayan özel hekimi de vardı. Cambridge'de eğitim görmüş Eli-sey Bomeliy, Çarın emriyle yüze yakın muhalifi zehirleyerek öldürmüştür. Astroloji ve sihirle de uğraşan Elisey Bomeliy 1580'de Moskova'dan kaçmaya çalışırken yakalanmış ve idam edilmiştir. Bu olay Çarın gizli bilgilerine vakıf olan görevlilerin gözetim altında tutulduğunu ve devlete hizmet etmekten başka çarelerinin olmadığını da göstermektedir.¹⁰⁵

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artık Rusya'nın sıcak denizlere ulaşmak istikametinde bir genişleme politikası izlemeye başladığını görüyoruz. Dış istihbarat, hedef ülkelerdeki üst düzey bürokrat, asker ve siyaset adamlarının çeşitli vasıtalarla elde tutularak Rus Devleti'nin çıkarları doğrultusunda kullanılması da IV. İvan döneminden itibaren daha da belirgin hale gelmeye başlamıştır. Rusya, Baltık Denizi'ne ulaşmak için kıyı bölgelerin Rusya'yla birleştirilmesi amacıyla askeri seferler düzenlemek istikametinde harekete geçmiştir. Avrupa ülkeleriyle gelişen ticari ilişkiler fonunda karşılıklı istihbarat toplama faaliyetleri de bu dönem hız kazanmıştır. 1588 yılında Elçilik İdaresi'nde görevli olan Roman Bekman, İngiltere'deki Rus tüccarların meselelerinin çözümü için Kraliçe Elizabeth'in sarayına gönderilmişti. Bekman'ın asıl görevi ise İngiltere kraliçesinin diğer Avrupa krallıklarıyla ilişkilerini araştırmak olmuştur.¹⁰⁶

Çarlık Rusya'sının özellikle Polonya ve Baltık ülkelerinde çok sayıda ajanının olduğunu ve geniş istihbarat ağının varlığını bu ülkelerde deşifre edilerek idam edilen suçlulardan anlamaktayız. 1563'te Polotsk'un işgal edilmesi sırasında esir olarak götürülen Yan Gleboviç Rusya lehine casusluk yapmaya ikna edildikten sonra Rus esirlerle değiştirilerek vatanına gönderilmiş, daha sonra Polonya istihbaratı onu deşifre ederek vatana ihanetten suçlu bulmuş ve hakkında idam hükmü çıkarmıştır. Başka bir Rus ajanı Orlik de idam edilmiştir.¹⁰⁷ Litvanya kralının özel kalemine sızan başka bir Rus istihbaratçısı olan papaz oradaki antlaşmaların, emirlerin, önemli evrakların kopyasını çıkararak Rusya'ya göndermiştir.¹⁰⁸ Polonya devlet adamlarının Moskova yönetiminin ülkelerinde gerçekleştirdiği bu faaliyetleri çok tehlikeli buldukları yönünde ifadeleri de mevcuttur.

IV. İvan döneminin Litvanya asıllı şovenist fikir adamlarından biri olan İvan Peresvetov'un görüşleri Rus devletçiliği ve yayılmacılığının üzerinde etkili olmuştur. O, çok iyi eğitim görmüş bir devlet adamı ve yazardı. Peresvetov güçlü ve merkezleştirilmiş bir devlet taraftarıydı. Onun düşüncelerine göre Rusya, hakimiyetinin yegane kaynağı savaşçı askerlere dayanan bir Çarlık rejimi oluşturmalıydı. Ona göre Çar yalnız kuvvetli askeri birliklere dayanmakla boyarları itaat altına alabilirdi. O, Çara tabi olmayan ve entrikalar peşinde koşan boyarlara karşı sert davranılmasını savunuyordu. Askerler soyluluk, liyakat, sadakat ve yetenekleri esas alınarak ülke yönetimine alınmalı ve Rus Devleti güçlü bir askeri karaktere sahip olmalıydı. O aynı zamanda boyarların yönetmiş oldukları bölgelerden kendi gelirlerini artırmak amacıyla vergi toplanmasının yasaklanmasını, bütün vergilerin merkezi bütçede toplanmasını teklif ediyordu. Kazan Hanlığı'nın Rusya tarafından işgal edilmesi, Osmanlı tebaası olan Slav halkların bağımsızlığı için Rusya'nın çalışması gerektiğini savunuyordu. Peresvetov'dan sonra keşiş Yermolay da boyar yönetiminin zayıflatılması ve

Çar yönetiminin kuvvetlendirilmesi yönünde fikirler ihtiva eden bir eser kaleme almıştır.¹⁰⁹

IV. İvan döneminde istihbarat ve özel kuvvet merkezli, devletin mahrem bilgileriyle donatılmış, karar alma mekanizmalarına katılan şahıslar arasında saray içi çekişmelerin de şiddetlendiğini görüyoruz. Çar bu şahıslar arasında denge kurarak iktidarını pekiştirmiş, gücüne güç katmış; kontrol dışına çıkma ihtimali olan etkin devlet adamlarını ise görevlerinden azletmiş, sürgüne göndermiş, hatta idam ettirmiştir. Adaşev, İvan Viskovatov ve Silvester bunlardan bazılarıdır. Adaşev Silvester'le birlikte reformların başladığı ilk yıllarda IV. İvan'ın en yakın silah arkadaşları arasında olmuş, daha sonra bizzat Çarın kendisi tarafından, sınırsız ve yasal olmayan hakimiyet kurmak ithamıyla görevlerinden azledilmiş, sürgüne gönderilmişlerdir.

Çarlık Rusya'sının dış istihbarat, diplomatik faaliyet sahasını da kapsayan ciddi bir kurumuna başkanlık yapan İvan Voskovatı'nın da kaderi farklı olmamıştır. İvan Voskovatov, Rusya tarihinde üzerinde gizlilik ibaresi bulunan üst düzey Rus devlet adamlarının, knezlerin yazışmalarının, dış politika evraklarının, Çarlık rejiminin başlattığı önemli soruşturma dosyalarının da bulunduğu ilk Rus devlet arşivini kuran isimdir. Rus tarihçileri ve güvenlik uzmanları aynı zamanda onu Rusya tarihinde kurulmuş olan ilk profesyonel istihbarat biriminin başkanı ve yurtdışı operasyonlarına bizzat katılmış bir istihbaratçı olarak gösterirler. İvan Voskovatov da 1570'te vatana ihanetten suçlu bulunarak idam edilmiştir.¹¹⁰

Bütün bu trajik olaylar, Moskova kulislerinde sürekli devam eden boyarlar, dvoryanlar ve komutanlar arasındaki çekişmeler, iktidar mücadeleleri Çar İvan'ı bu müesses nizamın temsilcileriyle kesin ve kararlı mücadeleye, kendi otoritesini tam olarak Rus topraklarında hakim kılmaya sevk etti. 16. yüzyılın ikinci yarısı Rus tarihi ve devletçiliği açısından oldukça önem-

li olayların yaşandığı bir tarih dilimidir. Rusya merkezi devlet yapısını tesis etmenin, sıcak denizlere doğru genişlemenin içeride de siyasi ve iktisadi olarak sancılarını, paylaşım ve etkinlik mücadelelerinden doğan çatışmalarını yaşamak zorunda kalmıştır. Yeni Çarlık rejiminin tesis edilmesi hiç de kolay olmamıştır. Özellikle tabi knezlikler, boyarlar, dvoryanlar ve manastırlar kendi aralarındaki çekişmeyle birlikte saray içi kavgaların da tarafı olmaktadır. Yeni bir yayılmacı emperyal vizyon oluşturmaya, dönemin ihtiyaçlarına göre devleti yeniden şekillendirmeye, hakimiyetini pekiştirmeye çalışan Çar ve devlet içindeki taraftarları ise artık denge siyasetiyle iktidarlarını sürdürememekteydiler. Rusya tarihinde devletçiliğin tam olarak tehlike altına düştüğü kaos dönemi de bu çatışmalardan türemiştir.

IV. İvan bütün bu soylu boyar ve dvoryan sınıfının, müesses nizamın temsilcilerinin dayatmalarına, yolsuzluk yapmalarına tepki olarak kimseye haber vermeden Aralık 1564 tarihinde ailesini, kendisine yakın olan boyar ve hizmetçileri, devlet hazinesini de yanına alarak Aleksandrovski kasabesindeki yaz ikametgahına çekildi. Rusya'da siyasi krizin zirveye ulaştığı Çarın bu adımıyla ortaya çıktı.¹¹¹ Bazı tarihçiler bu iç çekişmelerin esas lokomotifini olarak Altın Orda ve Romanovlar grupları arasındaki süregelen mücadeleyi görmekteler. Çar İvan'ın bu siyasi krizi ve iç çekişmeleri maharetle kullanarak sosyo-psikolojik bir operasyonla halkın da desteğini alıp muhalif grupları tasfiye etmeyi istediği açıktır. Çar bulunduğu Aleksandrovski kasabasından Kızıl Meydan'da halka okunmak üzere gönderdiği beyanatında boyarlar, üst düzey bürokratlar ve din adamlarından oluşan devlet erkanını ihanetle suçladı ve Moskova'da sıradan vatandaşlara, halka karşı hiç bir gazap ve kininin olmadığını da bildirdi.¹¹² Bu, Rusya tarihinde müesses nizamla hesaplaşmak, Çarın yetkilerinin genişletilmesi, Çarlık rejiminin kuvvetlendirilmesi istikametinde planlanan en önemli siyasi operasyonlardan biriydi.

Çarla görüşerek yeniden görevi başına dönmesini rica eden din adamları ve boyarlardan ibaret heyet karşısında Çar hain boyarların cezalandırılması ve gelecekte de bu tür ihanetlerin engellenmesi amacıyla Opriçnina olarak adlandırılan bir örgütün kurulması şartını öne sürdü. Opriçnina “opriç” sözünden türemiş olup “olağanüstü”, “başka” anlamlarında kullanılmaktaydı. Bu yapılanma ülkede tamamen yeni ve karmaşık bir idari-askeri değişikliğin başlatılması, eski boyar elitinin gücünün kırılması anlamına geliyordu. Bütün ülke Opriçnina ve Zemşçina olmak üzere ikiye bölünüyordu. Opriçnina’ya merkezdeki ve Moskova’nın güneyindeki topraklar veriliyordu.¹¹³ Buralardaki merkezleştirmeye, Çar otoritesinin kuvvetlendirilmesine karşı çıkan knez ve boyarların mülkleri ellerinden alınarak sürgüne gönderiliyor, onların toprak ve mülkleri de Opriçnina’ya hizmete alınan Dvoryanlara veriliyordu. Göç eden boyarların bazılarını Zemşçina’da topraklar verilse de, bazıları ihanetle suçlandığı için hiç bir şey verilmiyordu. Kitlesel boyutlara varan boyar katliamları onların Moskova’daki topraklarını terk ederek başka yerlere kaçmasına neden olmuştur. Moskova çevresine ve şehrin merkezine ise Çara sadakatle hizmet eden binlerce yeni aile yerleştiriliyor, Opriçnina’nın ordu birlikleri de onlardan oluşuyordu. Artık boyarlar ve dvoryanlar içinden Çarın Aleksey Basmanov, Afanasiy Vyazemskiy, Vasili Gryaznoy, Malyuta Skuratov gibi yeni gözdeleri öne çıkmaya başlamıştı.¹¹⁴

Litvanya sınırının yakınındaki Kaluga, Vyazma gibi şehirler, Volog da Ustyug gibi kuzey bölgeleri de Opriçnina’ya verildi. Tuz madenlerinin sahibi Strogonovlar gibi zengin aileler de Opriçnina’nın yönetimindeydi.¹¹⁵ IV. İvan mevcut olan yasalar ve kurumlarla devlete ihanet eden, yolsuzluk yapan boyarların cezalandırılmasının zor olduğunu biliyordu. Çar, devletin bekasını tehlikeye attığını gerekçe göstererek bürokratlar ve boyarlar üzerinde sıkı kontrol mekanizmasını elinde bulduran böyle bir örgütün kurulmasını olmazsa olmaz

olarak görmüştü. Opriçnina eski soylu elitin devlet işlerinden koparılıp atılması, dirençlerinin kırılması için düşünülmüş özel idari kuvvet fonksiyonunu üstlenen bir yetkili örgüttü. Bu yapılanmanın başlıca görevi Çarın korunması ve iktidarının güçlendirilmesiydi. Çarın yakın korumasını da üstlenen bu özel kuvvet yaklaşık bin kişiden oluşturulmuş, daha sonra sayısı beş bin kişiye çıkarılmıştır. Nüvesini Çara sadakatli boyar ve bürokrat ailelerinin çocukları oluştursa da Opriçnina’ya yabancı savaşçılar da alınmaktaydı. Çarın güvenliğinden sorumlu olan Basmanov ve Skuratov bu özel kuvvetin ilk komutanlarındandır. Hainlerin ve Çar yönetiminden hoşnutsuz olan insanların kalplerine korku salmak için Opriçnikler kafalarına sembolik olarak köpek başı ve süpürge bağlayarak onları her an kemirmeye hazır olduklarını gösteriyorlardı.¹¹⁶ Opriçnina’nın daha kuruluş aşamasında idamlar ve suikastler peş peşe geldi. 1564 yılının sonunda Rus Devleti’nin Boyar Duması’nın otuz üç üyesinden on beşi idam edilmiştir. Opriçnina’nın kilise ve manastırların işleyişine, Moskova metropolitinin seçimine aktif şekilde müdahale ettiği hakkında Rus arşivlerinde çok sayıda belge bulunmaktadır.¹¹⁷

Opriçnina kuruluşundan kısa bir süre sonra Çarların elinde bir baskı aracına dönüşmeye, her tarafta kapsamlı ve kanlı bir terör havası estirmeye başladı. Opriçnina’ya alınacak kişiler özel bir komisyon tarafından titizlikle sürdürülen kapsamlı araştırmaya tabi tutulmakta, özellikleri uygun bulunduğu takdirde Çara sadıklar ordusunun sırasına katılmaktaydı. Komisyon özellikle adayların hangi knez ve dvoryanlarla ilişkilerinin ve akrabalıklarının bulunduğunu araştırmaktaydı. Terör, işkence gibi en katı cezalandırma metotlarından yararlanan ve topluma korku salan bu ilk Rus özel servisi olarak adlandırabileceğimiz yapı, Rusya tarihinde hep etkin olan soylu boyar, knez, din adamı grubunun etkisini kırmak, onları baskılarla itaat altına almak amacıyla kurulsun da daha sonra bu örgütün kurucuları da dahil pek çok kesim Opriçnina’nın

hışmına uğramıştır. Oprıçnina'nın kurucu başkanlarından, Kazan seferi sırasında orduya komutanlık yapan Aleksey Daniloviç Basmanov 1570 yılında Oprıçnina'nın düzmece ithamlarla Novgorod, Tver, Torjok halkını Litvanya'yla işbirliğinde suçlayarak şehirlerini talan edeceklerini biliyordu ve yaklaşan felaket hakkında halkı önceden haberdar etti. Fakat yağmalama ve talanın önüne geçemeyen Basmanov, Çar tarafından suçlu bulunarak yine Oprıçnina'da hizmet eden kendi oğlu tarafından öldürtüldü.¹¹⁸

1570 yılında Moskova'da yüksek rütbeli Prikaz görevlilerinin idamı şiddet ve zorbalığın vardığı boyutları göstermektedir. Ünlü Rus elçisi İvan Viskovatov'u ihanetle suçlayarak parça parça doğradılar, hazineden sorumlu Nikita Funikov'un başına kaynar su dökerek öldürdüler. Rus tarihçiler Oprıçnina'yı devlet terörü estirdiği Rusya'da bir korku ortamı oluşturarak, haklı haksız pek çok devlet adamını ve askeri katlettiği için Rus güvenlik yapılanmaları tarihinde kara bir sayfa olarak görürler. Oprıçnina askeri kuvvetleri talimlerden uzaklaşıp yağma, talan ve suikastlerle uğraştığı için savaş yeteneğini de giderek kaybetmeye başladı. Kırım Hanlığı'yla savaşta yaşanan yenilgi bu durumu açık bir şekilde ortaya çıkardı.

IV. İVAN'IN İNGİLTERE'YE SİĞİNMA PLANI

Bütün bu devlet terörüne ve şiddet eylemlerine rağmen IV. İvan, Moskova'da kendisini emniyette hissetmiyor, Oprıçninalarıyla beraber Vologdan'ı kendisi için güvenli üst olarak görüyor ve devlet hazinesini ve şahsi mücevherlerini burada tutuyordu. Vologda'da yeni Çar sarayının inşası da olanca hızıyla devam ediyordu. İcraatları sonucu düşmanları çoğalınca korku ve tehlike hissi 1570 yılında olduğu gibi İvan'ı durup dururken Tver ve Novgorod gibi şehirlere saldırmaya, kendi ülkesinin şehirlerini yakıp yıkmaya itiyordu. Çarın içinde bulunduğu bu korku hali 1567'de İngiltere Kraliçesi Elizabeth'e elçi göndererek gizli bir antlaşmayla ülkesinde olağanüstü bir durumun ortaya çıkması halinde İngiltere'den siyasi sığınma istemesine neden olmuştur.¹¹⁹ İngiltere, IV. İvan ve ailesi için olası bir olağanüstü durumda kendi topraklarında her türlü sığınma hakkı ve maddi destek sağlayacağını gizli bir mektupla Çara bildirdirmişti. Mektup sonrası IV. İvan kaçış amacıyla Vologda'da gizlilik içinde bir gemi inşa edilmesi doğrultusunda bir emir vermiş ve İngiltere'den mühendisler getirterek gemilerin yapımına başlamıştır.

18 Mart 1584 tarihinde IV. İvan, sarayında öldürüldükten sonra Rusya tarihinin de karanlık günleri başlamıştır. Çarın ölümünün hemen akabinde, kurduğu yönetim şurası vasiyetine uygun olarak toplanıp önemli kararlar almaya başlamıştır. Bu şurada Rurik soyundan iki knez İvan Mistislavskiy ve İvan Şuyski'yle beraber bir de knez Bogdan Belskiy ve iki boyar Zaharov ve Godunov vardı. O sıralarda sarayda bulunan Godunov hızlı hareket ederek ipleri eline almaya ve siyasi süreci kendi lehine değiştirecek kararlar almaya başladı. Streltsilerin (nişancı muhafızlar) komutanına derhal emir vererek Kremlin'in kapılarının muhafazasını güçlendirmek, ek güvenlik tedbirleri almakla görevlendirildi. Moskova'nın güvenliği için gece ve gündüz 12000 Streltsi askeri görev yapmaya başladı.¹²⁰

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RURİKLERİN SONU

GODUNOV DÖNEMİ VE RUSYA'NIN KARANLIK TARİHİ

16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başları, Rus tarihinin ve toplumunun sonraki inkişafını, karakteristik özelliklerini anlamak, güçlü ve zayıf yönlerini tespit etmek açısından oldukça önem arz eden, adeta sosyal bir laboratuvar niteliğindedir. Bu dönemde, Rusya sistem krizi yaşamış ve milli varoluş savaşı vermiştir. Rurik'lerin sonu, Godunov'la başlayan yeni bir siyasi denemenin iflas etmesi ve Romanovlarla birlikte Rusya tarihinin yeni bir sayfası bu dönemde açılmıştır.

18. yüzyılın başlarında I. Petro'nun başlattığı modernleşme ve reform hareketlerinin temelleri de bahsettiğimiz bu dönemle birlikte atılmıştı. IV. İvan dönemi, Oprıçnina, Moskovâda yeni feodal elitin şekillenmesi ve boyarlar arasında devam eden şiddetli mücadelelerden önceki bölümde bahsetmiştik. 16. asrın sonu, Livonya Savaşı (1558-1582), Kırım Hanlığı'nın sürekli Rusya'ya müdahale etmesi, doğal afetler sonucu açlık ve çeşitli kitlesel hastalıkların Moskovâ'yı kasıp kavurması açısından da önemliydi.

IV. İvan'ın ölümünden önce ülkeyi yönetmek için beş boyardan oluşan yüksek şura oluşturulmuştu. Şurada knezlerden Şuyski ve Mistislavski, Opriçnina'nın temsilcileri Belski, Çarın dayısı Yuriyev ve genç Çarın kayınbiraderi Boris Godunov vardı. 1584'te IV. İvan'ın ölümünden sonra yerine oğlu I. Fyodor (Fyodor İvanoviç) getirildi. Sağlık problemlerinden dolayı devlet işleriyle gerektiği gibi ilgilenemeyen I. Fyodor'un yetkilerini yüksek şura kullanıyordu. Yüksek şura, Çarın sarayında ve ülkede istikrarın temin edilmesi adına ilk icraat olarak IV. İvan'ın eşi Mariya Nagaya'yı akrabalarıyla birlikte sürgüne göndermekle başladı. Daha sonra da şura içinde Godunov'a rakip olabilecek insanlar bir bir tasfiye edilmeye başlandı. Tatar kökenli Boris Godunov (1551-1605) gün geçtikçe pozisyonunu daha da güçlendirerek yönetimi kendi tekelinde toplamaya başladı. Belski ve knezler Mistislavski ile Şuyski de şuradan uzaklaştırılarak sürgüne gönderildiler. Godunov onların yerine sadakatlerinden kuşku duymadığı oğullarını getirdi. Çar İvan döneminin şurasında yer alan son üye boyar Zaharin de öldükten sonra onun da yakınları, akrabaları sürgüne gönderilerek devlet işlerinden uzaklaştırılmış oldu.¹²¹

1587 yılında başlayan yönetim karşıtı gösterilerde karışıklığın sokaklara taşması an meselesiydi. Durumdan kendi siyasi amaçları doğrultusunda faydalanmaya çalışan Şuyskiler Moskova metropolitliğiyle birleşerek Godunov'u tahttan indirmeye çalıştılar. Fakat Godunov isyanı yatıştırmayı başardı. İvan Şuyski idam edildi, metropolit sürgüne gönderildi. Godunov iktidarını sağlama almak için Moskova metropolitliğinin başına kendi adamı olan İov'u getirdi.¹²² Kiev Rusya'sı döneminde Rurik'in özel kuvvetler komutanı olan Oleg, nasıl onun ölümünden sonra ipleri eline aldıysa, sözde Çar Fyodor İvanoviç döneminde de Godunov güçlenmeye, gölge Çar gibi devleti yönetmeye başladı. 1594 yılında Godunov, bir fermanla resmi olarak Çar Fyodor İvanoviç'in yanında, bir nevi başbakan gibi devleti yöneten kişi statüsünü almış oldu.

Nihayet 1598 senesinde Çar I. Fyodor vefat etti. Kaynaklar, Rusya patriğinin varisi olmayan Fyodr'dan ısrarla tahta kimin geçmesi gerektiğiyle ilgili vasiyet yazmasını istediğini; ancak Çarın buna sıcak bakmadığını belirtiyorlar. I. Fyodor'un tek çocuğu olan Çariçe Feodosiya daha çocukken vefat etmişti. Rus tahtı veraset sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Boyar Duması Çar Fyodor'un eşi İrina'ya tahta çıkarak görevi üstlenme teklifi sundu. Ancak Çariçe İrina Fyodorovna (1557-1603) kocasının vasiyetine uyararak manastıra inzivaya çekileceğini, dini hayatını yaşamaktan başka bir amacının olmadığını beyan etti. Nitekim, Fyodor İvanoviç'in ölümünden dokuz gün sonra İrina Fyodorovna "Aleksandra" adıyla Novodeviçi manastırına yerleşti.¹²³ Bazı tarihçiler İrina'nın tahttan imtina ederek manastıra yerleşmesini, kardeşi Boris Godunov'un Çar seçilmesi için Patrik İov'la birlikte önceden planlanan bir adım olduğunu iddia ediyorlar. Nitekim, Godunov'un adamları Çar Fyodor'un tahtı sevimli karısına, ülkeyi yönetmek işini de Godunov'la İov'a havale ettiğinin propagandasını yapıyorlardı.

Godunov'un Çar ilan edilmesini Zemskiy Sobor'da ilk dile getiren de İov oldu. Godunov, boyar dumasının dayattığı yetkilerinin kısıtlanması şartını kabul etmedi. İov'un başını çektiği boyar grubu Novodeviçi manastırına gelerek Çariçe İrina'ya durumu arz ederken, Godunov kardeşiyle birlikte Çar Fyodor için gözyaşı döküyordu. Çariçe, patrikin ısrarıyla kardeşine tahtın sorumluluğunu üstlenmesi için rica ettiğinde Boris yine imtina etti. Patrik İov, Boris Godunov'a eğer bu sorumluluğu almazsa onu kiliseden aforoz edeceğiyle tehdit edince Godunov korkarak tahta çıkmayı kabul etmiştir.¹²⁴

Bazı Rus tarihçileri bu durumu tiyatro olarak değerlendiriyor. Patrik İov'un aktif desteğiyle Zemskiy Sobor toplanarak Boris Godunov'u Çar ilan etti. Çarlığın diğer bir adayı olan ve ileride "Filaret" ismiyle Moskova Patriki olacak olan Fyodor Nikitiç Romanov rahip sıfatıyla manastıra gönderildi.¹²⁵

Godunov, Oprıçnina ve dvoryanların çıkarlarını savunan, köylülerin tahkim sistemini daha da kuvvetlendiren bir politika icra ediyordu. Manastırlardan ve Çarın hışmına uğramış boyarlardan alınarak hazineye devredilen topraklardan Godunov kendi ayanlarına dağıtmaya devam ediyordu. 1589'da İstanbul'dan bağımsız olan Rusya Patrikliği'nin kurulması da Godunov'un adıyla anılır. Bu kilise tarihinde de yeni bir dönemdi. İlk Patrik de Godunov'u destekleyerek tahta oturtanlardan biri olan İov oldu.¹²⁶

Godunov'un da hakimiyetini sağlama almak, olası tehlikeleri bertaraf etmek amacıyla özel kuvvet ve istihbarat faaliyetlerinin yoğunlaştırıldığını görüyoruz. Bir nevi gizli polis fonksiyonu üstlenen ajanlar ağıyla Moskova'nın soylu ailelerini ve elit kesimini kontrol altında tutuyor, her türlü gelişmeden derhal haberdar ediliyordu. Özellikle hapishanelerden çıkarılan bazı suçluların sokakların nabzını tutmak için kullanıldığını, knez, boyar ve dvoryanların hizmetinde bulunan kişilerin ikna edilerek gizli polise çalıştığını görüyoruz. Onların vermiş olduğu bilgilerde ve yazdıkları raporlarda, esasında knez ve boyarların cezalandırıldığını, raporları yazan hizmetçilerin de ödüllendirildiklerini görülüyor.¹²⁷ Bu istihbarat yapılması doğrudan yeni Çar Godunov'un emrindeydi. Godunov döneminde (1598-1605) Moskova'da yaklaşık 15.000'i saray muhafızı, 5.000'i de sipahi olarak adlandırabileceğimiz asker bulunmaktaydı. Boyar ve knez çocukları Godunov döneminden itibaren Londra, Paris gibi Avrupa şehirlerinde eğitim görmeye başladılar.

Godunov da IV. İvan'ın yolundan giderek özellikle Avrupa kökenli yabancı askerleri saray muhafızlığına almaya devam etti. Savaşçı özellikleriyle ün kazanmış olan İsveç ve Alman asıllı paralı askerlerin Rusya'ya getirilmesindeki esas amaç, onların tecrübelerinden faydalanmak, Avrupada askeri alanda meydana gelen yenilikleri öğrenmek, geliştirilen yeni silahların onlar aracılığıyla Rus ordusunda kullanılmasını sağlamaktı.

Godunov, bu yabancı savaşçıları her türlü vergiden muaf tutuyor ve himaye ediyordu.

Mülkiye alanında da Godunov'un Avrupadan öğretmenler getirerek ilk Avrupai okulları açmaya başladığını görüyoruz. Kaynaklar, Avrupa ülkelerine eğitim almak için gönderilmiş olan Rus gençlerinin eğitim hayatını tamamladıktan sonra vatanlarına dönmek istemediklerini, buldukları ülkelerde kalmayı tercih ettiklerini aktarmaktadır.¹²⁸ Çar Godunov'un Rus ekonomisini ve ticaretini canlandırmak için imzaladığı bazı fermanlar sıradan vatandaşların, köylü ve çalışanların hayatını kolaylaştırırsa da, boyarların hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Çarın yalnız manastır ve kiliseler kanalıyla din adamları ve halktan gelen bilgilere güvendiğini, boyarlara itibar etmediğini, kaynakların aktardığı bilgilerden öğreniyoruz. Asırlarca süren Rurikler döneminin sona ermesiyle yeni bir hanedanın sahneye çıkması ve başarısız olması, kendisinden sonra Rusya'daki hakimiyet krizinin derinleşerek neredeyse devleti yok olmanın eşiğine getirmesi Godunov'un etnik kimliğinin bazı şovenist yaklaşımlarla tartışmaya açılmasına neden olmuştur. Aleksandr Puşkin, bir şiirinde onun Tatar kimliğinden aşağılayıcı bir üslupla bahsetmektedir. Boris Godunov'un şeceresi İvan Kalita döneminde Ortodoksluğu kabul eden bir Tatar mirzasına dayandırılır. Ancak Godunov'a kadar da Rus sarayında, Çar ailesinde Tatar asıllı pek çok knez ve devlet adamı bulunuyordu. Rus tarihine iç karışıklıkların eşlik ettiği en karanlık günleri Godunov'un iktidarının sona ermesiyle başlamış oldu. Godunov, Sibiryanın Rusya topraklarına katılmasından sonra "İmparator" unvanını kullanan ilk Rus Çarı olmuştur.¹²⁹

O karanlık günlerin başlamasının esas nedeni Godunov değil; Rurik hanedanının siyasi ömrünün bitmesi ve akabinde de Rusya'yı yöneten elitlerin, saraydaki müktedirlerin tahtla ilgili sağlam olmayan iddialarının iktidar ve etki uğrunda mücadelelerinin Rusya'nın milli çıkarlarının üzerinde

tutulmasıydı. Ayrıca Rusya tarihinde Yalancı Dmitri Vakası olarak bilinen vaka da iç savaş ve karışıklığın başlamasına, siyasi istikrarsızlığın her geçen gün daha da derinleşmesine neden olmuştur. Rus tarihinin karanlık bir döneminin sembolü haline gelen Yalancı Dmitri Vakası üzerinde ayrıntılarıyla durmak gerekir.

IV. İvan'ın Çariçe Mariya Nagaya'dan olan hasta oğlu Prens Dmitriy İvanoviç, 15 Mayıs 1591 yılında daha önce sürgüne gönderilmiş olduğu Ugliç şehrinde boğazı kesilerek öldürülmüş halde bulundu. Annesi Mariya Nagaya bu ölüm hadisesinde Boris Godunov'un adamlarını suçlarsa da knezlerin de içinde yer aldığı soruşturma komisyonu Dmitri'nin intihar ettiği sonucuna vararak Godunov'u akladı. Ardından da Mariya Nagaya akrabalarıyla birlikte başka bir manastıra sürgün edildi.¹³⁰ Bu olayların yaşanmasından on sene sonra da prens Dmitri olduğunu iddia eden bir şahıs Polonya'da ortaya çıktı ve Rusya Çarlığı'nda hak iddia etmeye başladı.¹³¹ Prens Dmitri'nin öldürülmesi, daha sonra Dmitri olduğunu iddia eden kişinin Polonya'da ortaya çıkması, Rusya tahtının Rurik sülalesinden Romanovlara geçmesi sürecinde yaşananlar, Moskova'daki knez ve boyarların tutumu, taht uğrunda devam eden mücadeleler, Godunov'un bu süreçteki tavrı daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulması gereken konulardır. Zira, bu meseleler Rusya'nın derin kulislerinde taht uğrunda süregelen mücadeleleri, Rus siyaset ve devlet yapılanmasının ince ayarını anlamak açısından önemlidir. Yalancı Dmitri Polonya'da ortaya çıksa da Boris Godunov bu hamlenin onu tahtından etmek isteyen Romanovların oyunu olduğunu düşünüyordu.¹³²

Yalancı Dmitri vakasıyla ilgili Rus tarihçileri tarafından ortaya atılan farklı tezler ve iddialar vardır. İddialardan ilki, tahtın tek varisi olan Dmitri'nin, Moskova hakimiyetine giden yolunun açılması niyetiyle annesi tarafından öldürülmüş olabileceği ve bu olaydan da Godunov'un sorumlu tutularak zan altında bırakılıp konumunun zayıflatılmasının hedeflendiği

iddiasıdır.¹³³ Diğer iddia ise, Dmitri'nin iktidar için mücadele eden gruplar tarafından öldürülebileceği ihtimaline karşı, Çar Fyodor'un yakın çevresinde bulunan devlet adamlarının onun yerine başka bir çocuğu öldürmüş olabilecekleri iddiasıdır. Fyodor'un adamları Dmitri'nin ölümü sonrasında kendilerinin de siyasi kariyerlerinin biteceğini düşünerek, Dmitri'yi yalancı ölüm senaryosuyla başka bir yere kaçırarak korumaya çalışmış olabilecekleri bu iddianın başka bir yanı. Artık 1598 yılından itibaren Moskova kulislerinde Prens Dmitri'nin ölmediği, sağ olduğu yönünde söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Bu söylentilerin Boris Godunov'un Çar seçilmesinden önce yaygınlaştırılması, onun rakiplerinin de bir oyunu olarak görülebilir.¹³⁴

IV. İvan'ın yegane prens oğlunun öldürülmesi, Romanovlar tarafından Rurik sülalesini tamamen bertaraf ederek Rusya hakimiyetini ele geçirmek niyetiyle de organize edilmiş olabilir. Nitekim 1600 senesinde Çar Boris Godunov'un sağlık durumu kötüye gittiğinde, Romanovlar tarafından artık onun öldüğü haberleri yayılmış, çok sayıda akraba ve taraftarlarıyla yüzlerce silahlı asker toplanarak Romanovların tahta en layık aday olduklarını ileri sürmüş, taht mücadelesi resmen başlamışlardır. Romanovların darbe yapacakları haberini alan Boris Godunov, harekete geçerek Streltsi alayını Romanovlar sarayını kuşatmak için göndermiş, silahlı mukavemet gösteren bütün Romanovlar taraftarları öldürülmüş, evleri ateşe verilmiş, A. Romanov başta olmakla Romanovların pek çok taraftar ve akrabası da sürgüne gönderilmiştir.

YALANCI DMITRİLER DÖNEMİ VE BOYARLARIN İHANETİ

“Yalancı Dmitri Vakası”nın iç siyasi çekişmeler boyutuyla beraber, Polonya’nın Moskova’ya yönelik hesapları gibi dış bağlantıları da vardı. Nitekim, Polonya’nın Moskova’da oluşan karmaşık siyasi ortamı kullanarak kendisini veliaht ilan eden Dmitri’yi Rusya tahtına oturtmak istemekle Rus Çarlığı’nı kendi siyasi hakimiyeti altına almayı hedeflediği açıktır. Reç Pospolita Devleti’nin elit iktidar grupları Rusya’daki siyasi gelişmeleri dikkatle takip etmekteydi. Boris Godunov’un IV. İvan tarafından başlatılan Rus topraklarını Opriçninalaştırma siyasetini devam ettirmesinin ters tepeceği beklenen bir durumdu. Lehler Godunov’un bu hassas ve zayıf siyasi konumunu kendi çıkarları için kullanmaya başladılar; Ancak dönemin şartlarına göre siyasi ve askeri bir savaşı başlatmak için araç ve sembollere ihtiyaç vardı. Lehistan-Litvanya Birliği’ne Çar tahtında himaye edecekleri öyle bir isim gerekliydi ki o isim etrafında halkın bütün siyasi, iktisadi ve ideolojik talepleri birleştirilsin.¹³⁵

Rus tahtına meşru ve güçlü bir iddiacı, Korkunç İvan’ın çocukları arasından çıkabilirdi. Onun iki oğlundan biri Fyodor

kendi eceliyle ölmüş, Dmitri’ninse muamma ve belirsizliklerle dolu ölümü Ugliç’te gerçekleşmişti. Fakat onun ölmediği, Ugliç’teki suikastten kurtulduğu yönünde halk arasında dolaşan söylentiler bitmiyordu. Yaşanan kıtlık, ekonomik buhran ve siyasi hoşnutsuzluklar da had safhaya ulaştığı için, halk Godunov’un Çarlığı’nın gayrimeşruluğu ve uğursuzluğuna inanmakta, tez bir zamanda Dmitri’nin kurtarıcı olarak ortaya çıkacağı günü beklemekteydi. 1601-1603 yılları arasında Moskova’da cereyan eden karanlık siyasi süreçlere bir de yüz binin üzerinde insanın açlıktan hayatını kaybettiği ekonomik kriz eklenince, Dmitri’nin sağ olduğu, üstelik siyasi hakimiyette iddialı olduğu yönündeki söylentiler ayyuka çıktı.¹³⁶

Siyasi çekişmeler eşliğinde Moskova’ya hakim olan karışıklık ve derinleşen ekonomik buhran, kontrol edilemeyen silahlı çetelerin, organize suç örgütlerinin ortaya çıkmasına, bulanık siyasi ortamdan faydalanarak yağma ve gasplar yapmalarına neden olmuştur. Bu durum Lehlere Moskova üzerinde etki kurmak için bulunmaz fırsatlar sunuyordu. Yalancı Dmitri’nin etrafında Rusya’yı Boris Godunov iktidarından kurtarmak isteyen farklı gruplar toplamaya başlanmıştı bile: Korkunç İvan tarafından Moskova’dan sürülen ve geri dönmek hayaliyle yaşayan boyarlar, Kazaklar, Polonya yanlıları...

Astarhan’da, Moskova çevresinde isyan ve yağma olayları gerçekleşmiş, güvenlik güçleri bu ayaklanmaları engellemekte aciz kalmışlardı. İşte böyle bir ortamda, Rus tarihçilerinin Yalancı I. Dmitri olarak tanımladıkları Dmitri, Polonya Devleti’nin de yardımı ile casusları kullanarak Moskova’yı karıştırmaya devam ediyordu. Moskova’daki boyarların çoğu değişen şartlara, taht iddia edenlerin güçlenen ve zayıflayan konumlarına göre tutum geliştiriyordu. Yalancı Dmitri günden güne faaliyetlerini genişleterek Polonya’nın bazı etkin çevrelerinin desteğini kazanıyordu.

Artık Polonya’nın en zengin isimlerinden, tüccar A. K. Vişnevetskiy kardeşleri ona destek veriyor, mücadelesine her türlü

maddi desteği sağlıyorlardı. Korkunç İvan'ın ölümünden sonra dirilen "kutsal" oğlu hedefine ulaşmak için geniş kesimlere vaatler vermeyi de unutmuyordu. Papa VIII. Clement'e yazdığı mektubunda mezhep değiştirerek Katolikliği seçmeye hazır olduğunu, Moskova tahtına sahip olduğu takdirde de bütün Rus topraklarında Katolik Kilisesinin himayecisi olacağını vaat ediyordu.¹³⁷ Polonya Seymi 1605 yılında onun bu davranışlarını komik ve gayriciddi bularak resmen destek vermemek hakkında bir kararı kabul etse de, Polonya'nın karar alıcı çevreleri için komşu devleti zayıflatmak, Moskova üzerinde etkinlik kurmak için bu adamın kullanılması bir fırsat olarak görülmekteydi. Yalancı Dmitri ordu toplama görevini vermiş olduğu Mnişek adlı bir subaya da tahta çıktığı takdirde Novgorod, Smolensk, Pskov şehirlerini vaat etmişti.¹³⁸

Yalancı Dmitri ordu toplama faaliyetleriyle beraber Rusya'nın Polonya'yla sınır olan güneybatı bölgelerine elçilerini göndererek artık Moskova tahtının varisi sıfatıyla Polonya tarafından kabul edildiğini, halkın çıkarları ve Rus topraklarında adaletin yeniden tesisi için harekete geçeceği güne az kaldığı yönünde yoğun propaganda çalışmaları yürütüyordu. Halk da artık onun mucizevi kurtuluş reçetesi hakkında efsaneler uydurmaya başlamıştı.¹³⁹ Yalancı Dmitri bu karanlık ve umutsuz günlerde Rus halkı için umudun ve kurtuluşun simgesi haline geldiği bir zamanda, Godunov iktidarı da artık büyük ölçüde kontrolü kaybetmeye başlamıştı.

Tehlikenin giderek arttığını, Dmitri'ye bağlı askerlerin sınırı geçerek Rus şehirlerine hakim olmaya başladığını gören Çar Boris Godunov, 1605'te Polonya'dan Moskova tahtına hak iddia eden bu kişinin gerçek kimliğini araştırmak için talepte bulundu. Aynı zamanda kendisi de soruşturma yürüterek isyancının Romanovların hizmetinde bulunmuş, babasından kaçan radikal tarikat üyesi, Moskova'da defaatle suç işlediği için Ortodoks Kilisesinin sıralarından ihraç ettiği Yuri Bogdanoviç Otrepyev olduğunu ilan ederek onu Polon-

ya'dan geri istedi.¹⁴⁰ Bu yalancı prensin kimliği Rus tarihçiliğinde halen tartışılmakta, dönemin resmi kurumlarının bu yöndeki açıklamalarına da ihtiyatla bakılmaktadır. Nitekim, Moskova halkı da Yuri Otrepyev'in gerçek kimliği üzerinde fazla durmadan onun gerçek Dmitri olduğuna, halkı boyarların zulmünden, açlıktan, silahlı çetelerin tahakkümünden kurtaracağına inanmaktaydı.

I. Dmitri, artık Ukrayna'dan harekete geçerek birer birer sınır bölgelerini ele geçirmekte, bu durum Rus siyaseti üzerinde ciddi yankılar uyandırmaktaydı. Artık bazı boyarlar ihanet bayraklarını kaldırmakta, o bölgelerdeki adamlarına haberler göndererek Dmitri'ye itaat etmeleri yönünde telkinlerde bulunmaktaydı. Putivl, Rılsk, Çernigov, Belgorod, Sevsk, Kursk, Kromy, Livni, Moravsk, Oskol, Voronej gibi şehirler Dmitri'nin yönetimi altına geçmişti.¹⁴¹ Dobrniça'da Godunov kuvvetleriyle Dmitri'nin karşı karşıya geldiği savaşta Moskova ordusu tarafından savaştan yaklaşık bin kişilik Alman paralı askeri çatışmanın kaderini değiştirdi. Dmitri burada ciddi hezimete uğradı, binlerce askeri öldürüldü ve geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁴²

13 Nisan 1605'te Godunov'un ölmesiyle yerine oğlu II. Fyodor Borisoviç geçti ve rüzgar yeniden tersine döndü. Yalancı Dmitri harekete geçerek Rusya'nın güneybatı bölgelerinde boy göstermeye başladı. Adamlarını Moskova'ya göndererek Godunov'un yerine tahta çıkan Çar Fyodor'u devirmeye çağırdı. Dmitri, Putivl'den Tula'ya geçti, Moskova'da siyasi karmaşa derinleşti ve ordunun içinde isyan başladı.¹⁴³

Boyar grupları Kremlin Meydanı'nda toplanan halka Dmitri'nin gerçek Çar olduğunu ve ona itaat etmenin zamanının geldiğini beyan ederek halkı harekete geçmeye çağırdılar. Halk galeyana gelerek Çar Fyodor Borisoviç'in sarayına doğru yöneldi, Çarı ailesiyle birlikte göz altına alıp sarayda talan ve yağmaya başladılar. Boyarların yönlendirilmesiyle meydana toplanan halk Dmitri'ye bağlılık yemini ederek Çarlık mührünü,

hazinenin anahtarını Tula'ya, yeni Çarlarına götürdü. Basmanov, Golitsin gibi boyarların başını çektiği cunta, Yalancı Dmitri'yi Çar olarak kabul etmeyen Patriki ve Godunov'ların bütün akrabalarını sürgüne gönderme kararı aldı ve ardından da II. Fyodor Borisoviç'i öldürdüler (10 Haziran 1605). Halka Çar ve Çariçenin zehir içerek intihar ettiği bildirildi.

20 Haziran 1605'te Yalancı Dmitri Moskova'ya geldi ve resmen Çarlık tahtına oturdu. Onun ilk icraatlarından biri Godunov döneminde sürgüne gönderilmiş olan Romanovlara, diğer knez ve boyarlara iade-i itibar vermek oldu. Bu icraatlar Yalancı Dmitri'nin sonunu da getirecekti. Yakın korumaları arasında, Kremlin muhafız birliğinde Rusları değil yabancı askerleri görmek istediğini, onlara daha çok güvendiğini beyan edince, bu durum Moskova halkı arasında hoşnutsuzluğun artmasına neden oldu. Dmitri'nin Çarlığına rağmen iktidar boşluğunun ayan beyan ortada olduğunu, taht mücadelesinde yeni fırsatların doğduğunu gören Romanovlar, Vasili Şuyski-ler ve diğer gruplar yine kulislerde kendi lobicilik faaliyetlerini hızlandırmaya, taraftarlarının sayısını artırmaya başlamışlardı. Dönemin boyarlarının çıkarıcı karakterini, süregelen mücadelenin seyrini anlamak açısından Platonov'un Vasili Şuyski hakkında naklettiği aşağıdaki bilgiler açıklayıcıdır.

“Bu adam, Dmitri vakasında kendi görüşünü bu kadar çabuk değiştirdiğine göre utanmıyor. 1591 senesinde o Dmitri'nin intihar ettiğini, bu olayda Boris Godunov'un hiç bir suçunun bulunmadığını onaylamıştı. Godunov'un ölümünden sonra ise halk karşısında Godunov'u Dmitri'nin katlinden sorumlu tuttu. Üstelik Dmitri'nin hakiki Dmitri olduğunu beyan ederek Godunovları iktidardan uzaklaştırmaya çağırdı. Şimdi de Dmitri Çar olduktan hemen sonra Şuyski onun yalancı Dmitri olduğu yönünde propagandaya başladı.”¹⁴⁴

İşte, Rusya böyle bir siyasi süreçten geçiyordu. Yalancı Dmitri önce Vasili Şuyski'yi sürgüne göndermiş, sonra da affetmişti.

Moskova'ya dönen Şuyski yeniden bazı boyarlarla birleşerek bu sefer Polonya kralı III. Zygmunt'a gizli elçi göndererek oğlu Vladislav'ı yeni Çar olarak Moskova'ya gönderdiği takdirde her türlü desteği vereceğini vadetmişti. Vasili Şuyski, Dmitri'yi tahtan indirmek için faaliyetlerine kaldığı yerden devam etti. Dmitri'nin özel kuvvet gücü, yani şahsi muhafızları esasen Lehlerden ve Almanlardan oluşmaktaydı. Onun danışmanlarının ikisi Rus, ikisi de Lehti. O Moskova'da hakimiyetini sağlamlaştıramamış, kendisine olup bitenler, boyar ve dvoryanların güç dağılımı, ilişkileri hakkında doğru bilgiler sunan bir istihbarat ağı da kuramamıştı. Bu süreçte Rusya'nın bulanık sularında balık avlamak isteyen, kaotik siyasi ortamdan yararlanan, Yalancı Dmitri'nin başarısından ümitlenen başka kişiler de siyaset meydanına çıkarak kendilerinin Rurikler soyundan geldiğini iddia etmeye başlamışlardı. Onların da Rusya tahtını ele geçirmekle ilgili planları vardı.

Astarhan'da Kazakları etrafına toplayan Gorçakov da Çar Fyodor İvanoviç'in oğlu olduğunu ileri sürerek İdil havzasında güçlenmeye başlamıştı. “Yalancı Petro” olarak bilinen Gorçakov, Çar Yalancı Dmitri'yi görüşmek için başkente davet etmişti. Bu ikili bir birbirleriyle mücadele ederken, Moskova'nın can damarlarına hakim olan, kendilerini Rusya'nın gerçek sahibi olarak gören boyarlar da, Dmitri'yle Petro'nun çatışmasını organize ederek tahta sahip çıkmanın planlarını yapmaktaydılar. Bu boyarların başını yine Vasili Şuyski çekmekteydi. Boyar Vasili Şuyski, Vasiliy Golitsin ve İ. Kurakin kendi aralarında istişare ederek bir darbe yapmanın en iyi çözüm olacağına karar vermişlerdi. Boyarlar, Dmitriden sonra tahta kim geçerse geçsin diğerlerine karşı zulmetmeyeceği, onların çıkarlarını koruyacağı ve devleti kurulacak şura ile yöneteceği konusunda bir anlaşmaya varmışlardı.¹⁴⁵

Bu darbe planına Alman ve Lehlerden oluşan paralı askerler dışında Moskova'nın ünlü tüccarları, Streltsilerin bazı önemli komutanları da destek verdiler. Anlaşılan Çar Dmitri hakkında

yayılan “Ortodoksluktan imtina etmiş”, “Rusya’nın çıkarlarını Polonya’ya satmış”, “bir askeri tatbikat sırasında boyarları oraya toplayarak katletmeyi planlıyor” gibi söylentiler artık meyvelerini vermiş, onun aleyhinde geniş bir darbe koalisyonu oluşmuştu. Çar Dmitri’nin esas destekçisi Leh alayları, Alman askerleri ve Moskova’nın olup bitenlerden habersiz yeni Çarına bağlı olan sıradan halktı. Özellikle Leh alaylarının darbeyi engelleyememesi için de Şuyski tarafından ince bir plan tertip edilmişti. Çarın yakın korumalarından birisi odasına girerek onu öldürecek, darbeciler de “Çarı Leh asıllı muhafızlar öldürdü” söylentisini yayarak Moskova halkını Leh alaylarına karşı yönlendireceklerdi.¹⁴⁶

17 Mayıs 1606 tarihinde kilise çanlarının duyulmasıyla darbeciler harekete geçti. Şuyski halka müracaat ederek “Ortodoksluktan imtina ederek sapkın bir mezhebi kabul eden Dmitri’yi Tanrı ve din adına cezalandırmaya” çağırdı. Daha önceden planlandığı gibi IV. İvan’ın eşi Mariya Nagaya’nın da Dmitri’nin onun oğlu olmadığı yönündeki beyanati halkı Çara karşı galeyana getirdi. Kremlin’in tüm kapılarını tutan darbeciler Dmitri’nin sarayına girerek onu öldürdüler. Darbe günü Moskova’da binin üzerinde yabancı öldürüldü. Bazı din adamlarının karşı çıkmasına rağmen Dmitri’nin naaşını yakıtılar ve külünü de silahlarının namlularına koyarak Polonya istikametine doğru ateş açtılar. Polonya’ya, artık Rusya’da yeni dönemin başladığı mesajını gönderiyorlardı.¹⁴⁷

Kızıl Meydan’da toplanan kalabalık Vasili Şuyski’yi yeni Çarları olarak görmek istediklerini yüksek sesle dile getirmeye başladılar. Zemskiy Sobor toplanarak Şuyski’nin Çarlığını onayladıysa da Rusya’da yarım asırdan uzun süren bir zaman diliminde iç karışıklıklar, darbeler, suikastler, çekişmelerle devam eden karanlık dönem bitmedi. Hakimiyetin Ruriklerden Romanovlara transferi gerçekleştiyse de iç siyasi dengelerin yerli yerine oturması çok uzun zaman aldı.

IV. Vasili adıyla tahta çıkan Vasili Şuyski tahta iddiasında olan Filaret Romanov’u Yalancı Dmitri’yle işbirliğinde suçlayarak Rostov’a gönderdi. Şuyski daha iktidarını sağlama almamışken ülke topraklarında yine “Yalancı Dmitri”lerin ruhu dolmaktaydı. Korkunç İvan’ın oğlu veya torunu iddiasıyla ona yakın yalancı taht iddiacısı meydana çıkmıştır; bunların içinde “II. Yalancı Dmitri” olarak ünlenen, etrafına korku salan, Hristiyanlığı kabul etmiş bir Yahudi çete reisi de vardı. Vasili Şuyski onunla girdiği savaşı kaybedince İsveç kralını yardıma çağırdı. Bu yardım talebi üzerine İsveç ordusu Novgorod’u ele geçirdi. II. Yalancı Dmitri’nin birlikleri Rostov ve diğer başka bölgeleri işgal ederek Romanovların ilk Çarı, sürgünde olan, Mihail’in babası Filaret’i Rostov’a patrik olarak atadı. Rusya topraklarında merkezi hakimiyet meşruluğunu, gücünü ve etkisini kaybedince Rusya, İsveç ve Polonya arasında nüfuz savaşının poligonuna dönüştü. Her iki devlet de boyarlar arasında beşinci kol faaliyetlerini sürdürerek Rusya’da kendi hakimiyetlerini oluşturmaya çalışıyorlardı.¹⁴⁸

Polonya’yla İsveç arasında Rusya Savaşı sürerken, Moskova’da yedi boyar bir araya gelerek Vasili Şuyski’yi tahttan indirme kararı aldı. Tahtın yasal olmayan yollarla ele geçirilmesi, bu geleneğin devam etmesine, yeni “Yalancı Dmitri” vakalarının, isyanların meydana gelmesine yol açtı. Polonya da, Moskova tahtına kendi adamını oturtmak çabalarına ara vermedi.

Güney topraklarına kaçan II. Yalancı Dmitri ve Kazakların yeniden Moskova uğrunda mücadeleye başlaması, derinleşen kaos, Polonya yanlısı boyarları harekete geçirdi. Boyar toplantısında Leh kralının oğlu Vladislav 27 Ağustos 1610’da Rusya’nın yeni Çarı seçildi. Artık Leh ordusu Moskova’yı işgal etmiş, Kremlin hazineleri talan edilmişti.¹⁴⁹

RUSYA'NIN UTANÇ GÜNLERİ VE MOSKOVA'YI İŞGALDEN KURTARAN İRADE

Şimdi Rusya'nın başında Katolik bir Çar vardı. Filaret oğlu Mihail'i Moskova'da bıraktı ve şehzade Vladislav'ın Ortodoksluğa geçerek Rusya'yı yönetmesi önerisiyle Polonya kralını ikna etmek için Smolensk'e gitti. Polonyalılar Vladislav'ın Ortodoksluğu seçmesi teklifine sıcak bakmadılar, üstelik Filareti de Polonya'da hapse attılar. Rusya uğrunda İsveç-Polonya askeri ve siyasi savaşı da olanca hızıyla devam ediyordu. Novgorod'da Vladislav'ın Çarlığını onaylamayan boyarlar toplanarak buna karşılık İsveç kralı Gustav Adolf'un Rusya tahtına adaylığını önerdiler.¹⁵⁰

Rusya, tarihinin en utanç verici günleri yaşıyordu. Moskova'da elit boyar grupları arasında devam eden iktidar mücadelesi Rurik hanedanının kurduğu devlet sistemini de felç etmiş, Rus hakimiyetinin meşruiyetini tamamen sonlandırmıştı. İşte böyle bir siyasi konjonktürde Ortodoks Kilisesi Rus millî varlığını yok oluştan kurtarmak için harekete geçiyordu. Mosko-

va'da işbirlikçi, hain boyarlar kendi istikballerini düşünürken Rusya Patriği Hermogen, hayatı pahasına halkı Polonya ve İsveç işgalcilerine karşı silahlı direnişe çağırıyordu.* Bu çağrıyla birlikte Rus tarihinde önemli yere sahip olan iki kişinin daha ismini zikretmek lazım. Tüccar Kuzma Minin ve knez Dmitriy Pojarski'nin Rus Devleti'nin tamamen yok olma tehlikesiyle karşılaştığı o günlerde Nijni Novgorod'dan başlatmış olduğu istilaya karşı direniş, başkent Moskova'nın kurtarılması hareketi, aslında tüm Rusya'nın ulusal özgürlük savaşıydı.¹⁵¹

Polonyalıların ve İsveçlilerin Rus topraklarından kovulmasının ateşli savunucularından olan Minin ve Pojarski'nin Rusya'yı kurtarmak teklifi Zemskiy Sobor tarafından da desteklendikten sonra hemen ordu toplanması çalışmalarına başlanmış, temelini dvoryanların oluşturduğu bu ordu Kazakların bir bölümünün de desteğiyle Rusya'da yeniden siyasi istikrarın tesis edilmesinde tarihi bir rol üstlenmiştir. Onların bu cesur savaşı hem Rusya'yı yok oluştan kurtardı hem de Romanovların üç asır devam eden iktidarlarının yolunu açtı.

Baba Filaret Romanov Polonya'da hapisteyken oğlu Mihail ve annesi de yüzlerce boyarın ve bürokratin cesetlerinin bulunduğu Kremlin'de Polonyalı askerlerin esiriydi. 1612 yılının Ekim ayında ulusal özgürlük ordusu Kremlin'i kuşattı, Lehler teslim olmak zorunda kaldı. Boyarlar esirlikten kurtuldu; ama hainliklerinin cezası olarak boyar dumasına gönderilmediler. Mihail Romanov annesiyle birlikte İpatyev manastırına sığındı. Moskova kurtarılmış, kiliseler ve Kremlin'de Rusya'nın geleceğiyle ilgili müzakereler başlamıştı. Askerlerin, boyarların, ayanların arasında yine tahtın sahibi konusunda birbirinden farklı fikirler vardı. Pojarski ulusal özgürlük mücadelesinin kahramanıydı; fakat bir asilzade ve boyar neslinden

* 1606 yılında Kazan Metropolitliğinden Moskova Patrikliğine yükselen Hermogen, Polonya işgali sırasında hapisneden işgale karşı direnişe sesleyen çağrılar yapmış, Mihail Romanov'un tahta çıkarılmasına destek vermiştir.

olmadığı için tahta oturamazdı. Kazaklar kendi liderleri olan Trubetsko'yu teklif ediyordu. Lakin, onun da Yalancı Dmitri'yle işbirliği yüzünden üzerinde şaibe vardı. İsveç şehzadesini bile tahta teklif edenler vardı.

Bütün adaylar reddedildikten sonra Don Kazakları Mihail Romanov'u teklif etti. Kazaklar İsveç şehzadesini savunan boyarların evlerini kuşattılar ve İsveç yanlısı boyarlar geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu sefer Mihail'in yaşının küçüklüğü nedeniyle amcası İvan Romanov'un, ya da knez Mistislavski'nin adaylığını ortaya attılar. Ancak halk ve Kazaklar artık kararını vermişti. Rusya tahtının sahibi olarak Mihail Romanov'un ismi üzerinde karar kılmışlardı. Duma'daki Şeremetyev ve Çerkasski gibi knezler de Mihail'in yaşının küçüklüğünden dolayı Rusya'yı kendilerinin yönetecekleri umuduyla Mihail'in adaylığına destek verdiler. Boyar dumasının iki günlük orucundan sonra oylama yapıldı ve meydanlara toplanan halka sonuç ilan edildi: Mihail Romanov.¹⁵²

1613 senesinde Mihail Fyodoroviç Romanov'un Zemskiy Sobor tarafından yeni Çar olarak onaylanmasıyla birlikte Rusya'da yeni bir dönem başlıyordu. Romanovların önlerinde neredeyse enkaz haline gelmiş bir devlet ve yabancıların tahakkümü altında bulunan bir Rusya vardı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ROMANOVLAR RUSYA'SI

YAĞMA, TALAN VE DARBELERDEN BÜYÜK İMPARATORLUĞA

Rusya, yağma, talan ve darbelerin eşlik ettiği milli bağımsızlığının, devletçiliğinin neredeyse kaybedileceği karanlık bir dönemden geçerek 1613 senesinde Romanovların iktidarıyla tanışmış oldu. Babası halen Polonya'da esir olan (Metropolit Filaret 1619 tarihinde Polonyadaki esirlikten kurtulmuştu) Mihail Fyodoroviç Romanov aslında Rusya'da hakimiyet için çekişen gruplar arasında bir uzlaşmanın sonucu olarak Zemskiy Sobor tarafından tahta çıkarılmıştır.¹⁵³ Yukarıda da belirttiğimiz gibi yeni dönem Rusya Çarının kim olacağı üzerinde düşünen boyarlar, IV. İvan'la akrabalığından dolayı Romanovları gündemlerine aldılar. Kardeşlerden biri olan İvan Romanov iddiasız ve yeteneksiz birisiydi. Filaret ise Godunov tarafından rahip olarak manastıra gönderilmiş, şimdi ise Polonya'da esir hayatı yaşamaktaydı. Geriye bir tek onun oğlu Mihail kalıyordu.

Romanovlar hanedanının kadim bir soy ağacı ve tarihi otoritesi bulunmadığı için ülkeyi kendi yönetimleri altına almaları

da kolay olmadı. Rusya'da devam eden otorite boşluğu siyasi istikrarın yerleşmesi sürecini uzattı. Rus tarihçilerinin "Köylü Savaşları" olarak adlandırdıkları savaşlar uzunca bir süre Rusya'nın istikrarını tehdit etmeye devam etti. 1648, 1650, 1662 yıllarında Moskova, Tomsk, Soli Viçegodski, Pskov, Novgorod gibi şehirlerde halk ayaklanmaları, isyan teşebbüsleri oldu.¹⁵⁴ Bu isyanların esas nedenleri ve tetikleyici faktörleri hakkında ileride daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

1662 yılındaki finansal krizle başlayan, "Bakır İsyanı" olarak da bilinen isyanda halk krizin müsebbibi olarak boyarları görerek, onların cezalandırılmalarını talep etmiş, isyan dalgasının genişlemesinden korkuya düşen Çar vergi oranlarının düşürülmesi hakkındaki kararı kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁵ Hatta, 1682 yılında Streltsilerin Moskovada çıkardığı isyanda Romanovlar hanedanının hakimiyetine son verilmesi ve knez M. A. Hovanski'nin yeni Çar ilan edilmesi talebi de ileri sürülmüştür.¹⁵⁶

17. yüzyılın sonlarına doğru da radikal tarikatların tetiklediği, kilisedeki bölünmelerin yaygınlaşmasıyla birlikte devam eden ve Rusya'yı kasıp kavuran köylü isyanları ortaya çıkmaya başladı. 16. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyılın sonlarına kadar Rusya'da iç istikrar ve siyasi sistemin oturması açısından zorlu ve sosyal çalkantılarla devam eden bir dönem yaşanmış oldu. Çarlık Rusya'sının tarihinde siyasi ve ekonomik açıdan Ortodoks kilisesi ve manastırlar çok önemli bir role sahiptir. Bu anlamda Patrik Nikon döneminden itibaren kilisede gerçekleştirilen reformlardan dolayı başlayan tartışmalar ve kilisede meydana gelen bölünme sonucu ortaya çıkan tarikatçıların tetiklediği isyanlar özellikle ele alınmalıdır.

Aslında 12. yüzyıldan başlayarak Rusya'da devletin manevi ve dini esaslarını sarsan olayların yaşandığını, kilise etrafında başlamış olan tartışmaların ve parçalanmaların derinleşerek alevlendiğini görüyoruz. Kuşkusuz kilise de dış müdahale ve

iç çekişmelerin getirdiği kaos döneminden nasibini almış, bölünmeler artmış, giderek Rus tarihindeki merkezi rolünü, birleştirici özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Ortodoks kilise taliminde çatlakların başladığı dönem Moskova Patriği Nikon'un (1605-1681) ismiyle ilintilidir. 1652'den 1666'ya kadar tüm Rusya'nın patriği görevini üstelenen iktidar sevdaşısı Nikon, "Tanrı Çardan yukarıdadır" düsturuyla hareket ederek, içeride ve dışarıda neredeyse Çara paralel bir hakimiyet tesis etmeye çalışmıştır. Nikon'un gerçekleştirdiği kilise reformları onun Doğu'nun Patriği olmak, Rusya'nın genişleme politikasına uygun olarak hakimiyet ve etki alanını genişleterek Ortodoks Ukraynalılar, Sırp ve Yunanlıları da kendi bayrağı altında birleştirmek isteğiyle ilgilidir.

Bu yüzden Nikon Ukraynadan gelen Epifani Slavnetski'nin teklifini kabul ederek kilise ayinlerinde bazı değişiklikler yapılması teklifini kabul etmiştir. Bu değişiklikleri hem Çar, hem de dini konsey nezdinde onaylatmıştır. Değişiklerin esasını ayinlerin iki parmakla değil üç parmakla yapılması oluşturmaktadır. Bu değişikliklere karşı çıkan Nikon'un yakın destekçileri Avvakum Petrov, Stefan Vonifatyev ve İvan Neronov da dahil, çoğu etkin kilise görevlisi ya görevinden azledilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir. Rus kilisesindeki bölünme sistemli hale gelmiş, eski ayinlerde ısrar edenler muhalefete geçerek faaliyet ve propagandalarını sürdürmüşlerdir.¹⁵⁷

1645 yılında Mihail Romanov'un yerine gelen, Romanovların ikinci Çarı Aleksey Mihayiloviç ve kilise konsilinin bu değişiklikleri desteklemesinin esas nedeni Avvakum'un başını çektiği eski gelenekçilerin savunduğu Ortodoks anlayışın sadece bir Kuzeydoğu Rusya Ortodoks geleneğine ve Moskova milliyetçiliğine dayanması, Rusya'nın Üçüncü Roma ülküsüne, emperyal vizyonuna, süper etnos oluşturma çabalarına uygun olmamasıydı.¹⁵⁸ Eski gelenekçilerin görüşlerine göre Ortodoks Ukraynalılar, Sırp ve Yunanlıların dini telakkileri sapkın ve yanlış olduğu için Tanrı onları cezalandırarak başka inanç

sahiplerinin hakimiyeti altına girmelerine müsaade etmiştir. Çar ve Nikon ise bu halkları da kendi bayrakları altında birleştirebilmek için Ortodoks taliminde daha birleştirici bir çizgi izlemenin lüzumundan hareket ederek yeni reformları destekliyordu.¹⁵⁹

Bu dönem Romanovlar, devlet içindeki zayıf konumlarını kuvvetlendirebilmek için özellikle siyasi baskı aracına dönüştürdükleri istihbarat ve devlet içi kontrol mekanizmalarını yeni oluşumlarla güçlendirmeye çalışmışlardır. İlk kez Rusya'da devlete ve Çar ailesine karşı işlenen suçlar diğer suçlardan ayrılarak yasalar kapsamına alınmış ve Çarı sözle tehdit edenler bile hapsedilerek sorgulanmışlardır. Özellikle, devlet aleyhinde işlenen suçlarla ilgili mektuplar ve vatandaşların ihbarı üzerine çok sayıda suç dosyasının oluşturulduğunu, insanların hapse atılmaya başlandığını görüyoruz.

1654 senesinde Çar Aleksey Mihayloviç bütün devlet üzerinde bir kontrol mekanizmasına sahip olan ve doğrudan Çarın kendisine bağlı "Gizli İşler İdaresi"ni kurmuştur. Bu kurum Rusya tarihinde önemli ve mahrem görevler üstlenmiştir. Daha sonraki dönemlerde farklı isimler altında geliştirilen devlet güvenliği teşkilatları Rusya'da devlet otoritesinin bütün halk tarafından kabul edilmesinde önemli bir katkı sunmuştur. Gizli siyasi faaliyet ve istihbarat çalışması yürüten bu kurumun esas görevi Çar aleyhinde işlenen siyasi suçların ve bu yöndeki oluşumların tespit edilerek ortaya çıkarılması, ihanetlerin engellenmesi ve devlet içinde zararlı grupların kümelemesine müsaade etmemektir. Bu amaçla büyükelçiler, komutanlar, knezler izleniyor, önemli yabancı şahsiyetlerin ülke içindeki faaliyetleri sıkı bir şekilde takip ediliyordu. Ordu da dahil diğer devlet kurumları, Gizli İşler İdaresi'nin talep ettiği evrak ve bilgileri bu idareye sunmakla sorumluydu.¹⁶⁰

1666 yılında Gizli İşler İdaresi, gelen ihbar üzerine Patrik Nikon hakkında gizli soruşturma dosyası açmış, Çar Aleksey

Mihayloviç bu soruşturmayı bizzat yönlendirmiştir. Çarın el yazısıyla Gizli İşler İdaresi'ne gönderdiği yazıda soruşturmanın özellikle Patrik Nikon'la köylü isyanının lideri Stepan Razin arasındaki ilişkilerin tespiti istikametinde derinleştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.¹⁶¹

Bu idarenin üzerinde önemle durduğu başka bir suç alanı da ekonomik suçlar, özellikle sahte para basımına karşı mücadeleydi. Böyle suçlara bulaşanlara ölüm veya Sibiryaya sürgün gibi ağır cezalar veriliyordu. Gizli İşler İdaresi sarayda bazen doğrudan Çarın katılımıyla toplantılarını yapıyordu. Bu idarenin ilk başkanı Başmakov Dementiy Miniç olmuştur. 1676 senesinde Çar Aleksey Mihayloviç'in ölümü sonrasında yerine Fyodor Alekseyeviç Romanov'un (III Fyodor) geçmesiyle Gizli İşler İdaresi lağvedilmiş; fakat Romanovlar sülalesinin en parlak temsilcisi Petro'nun iş başına gelmesiyle bu idare başka bir adla "Preobrajenskiy Kontoru" adıyla yeniden faaliyete başlamıştır.¹⁶²

Romanovlar iktidarının ilk dönemlerinde devletin yeniden güçlendirilmesi, dış tehditlerin bertaraf edilmesi, sınırların korunması ve İdil Nehri bölgelerindeki Müslüman Türklerin özgürlük mücadelelerini engellemek amacıyla derinleştirilen en önemli politikalarından birisi Kazak politikasıdır. Özellikle Rusya'nın güney sınırlarının güvenliği ve Astarhan atamanı İvan Zarutski başkanlığında başlayan isyanın yatırılması amacıyla 1613 yılında Kazak İdaresi olarak adlandırılan bir idare kuruldu. İvan Zarutski daha sonraki dönemlerde Razin ve Pugaçev isyanlarında da görüldüğü gibi bütün İdil havzasında yönetimi ele alarak Moskova'ya doğru yürümeyi planlamaktaydı. Bu isyanda onun en önemli müttelikleri Tatarlar ve Nogaylardı. Moskova daha yeni yeni alevlenmeye başlayan Zarutski İsyanı'nın tehlikeli boyutlara varabileceğini ön görerek bölgeye askeri kuvvet göndermiş, Kazakları yanına çekerek bu isyanı bastırmıştır.¹⁶³ Romanovların oluşturduğu başka bir idare de Yabancı Askerler İdaresi'ydi. Önceki geleneğe

binaen Romanovlar da devletin asker ihtiyacını karşılamak maksadıyla Kazaklarla birlikte Almanları da askeri hizmete alıyor, onların tecrübelerinden faydalanmaya devam ediyordu. Bu meselede Lutherci Almanlar tercih ediliyordu. 1630 yılında Rus ordusunda Almanlardan oluşan iki piyade alayı bulunuyordu.¹⁶⁴

Romanovlar boyarların iç çekişmelerinde taraf olan Streltsileri dengelemek amacıyla düzenli ordunun kurulmasını da hızlandırmıştır. 1645 tarihinde artık 35.000 kişilik bir düzenli ordu kurulduğunu kaynaklardan öğreniyoruz.

Romanovlar döneminin başlamasıyla birlikte Rusya'nın genişleme sürecindeki emperyal vizyonunu taşıyabilecek devlet aygıtının da bütün derinlikleriyle oturmaya başladığını görüyoruz. Özellikle Çar ailesini sürekli tehdit eden suikast, darbe ve dış kaynaklı müdahalelerin minimuma indirilmesi istikametinde ciddi reformlar yapılmıştır. Bu reformlar Polonya esaretinden kurtulduktan sonra devlette etkin bir konuma sahip olan Romanovların babası Filaret Fyodor Romanov'la doğrudan ilintilidir. Onun Rus Devleti'nin ihyası için ileri sürdüğü öneriler ve talimatnameler siyasi istikrarın korunması, devletin güçlendirilmesi ve Rusya'da süregelen olumsuz geleneğin kırılması açısından çok önemli olmuştur. Filaret'in önerileriyle devletin teamülleri, askeriyesi ve istihbaratı yeniden oluşturulmaya başlanmıştır. 1633 senesinde onun önerileriyle Rus Devleti'nin büyükelçilerinin ve devlet adamlarının gizli yazışmaları için şifreleme sistemi hazırlanmış ve kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶⁵

Bazı araştırmacılar bir milli güvenlik doktrini niteliğindeki bu kapsamlı talimatnamenin Çar Mihail'in babası Filaret'in Polonya esareti döneminde II. Yalancı Dmitri için başarılı olacağı takdirde istifade etmesi amacıyla yazılan çok önemli gizli belgeyi okuyarak hazırladığını ileri sürmüştür. Filaret'in bilgilerinin ışığında önemli yabancı ve Rus uzmanların da ka-

tılımla Çar hakimiyetinin, Rusya Devleti'nin kuvvetlendirilmesi için bu teklifler paketinin hazırlandığı anlaşılmaktadır. Solovyev'in eserinde yer verdiği talimatname Rusya'da merkezi devletin güçlendirilmesi, devlet kurumlarında dönemin ihtiyaçlarına uygun reformların gerçekleştirilmesi, Çarlık rejimini güçlendiren, hanedan ailesinin otoritesini artıran yeni teamüllerin kabul edilmesi açısından önemlidir. Sonraki dönemlerde bu talimatnamenin önemli bir kısmının artık uygulamaya sokulduğunu görüyoruz.

Talimatnamede yer alan maddeleri şöyle özetleyebiliriz: Devlet görevlilerinin seçilmesi ve ödüllendirilmesinde soyluluk ilkesinden daha çok liyakat ve hizmeti esas alınmalıdır. Çar sarayında her zaman müesses nizamın temsilcileri olan boyar ve din adamlarının hazır bulunması Çarın güvenliği ve devletin işleyişi için bir zaaf oluşturmaktadır. Onlar kendi evlerinde, malikanelerinde bulunmalı, sadece Çar çağırıldığı zaman sarayda hazır bulunmalıdır. Sürekli sarayda bulunması gereken, Çarın görüşlerine başvuracağı, halkın sempatisini kazanan güvenilir danışmanlar bulunmalıdır. Boyarlarla Çarın sürekli beraber olması, saraydaki mahrem bilgilere vakıf olmaları, ödüllendirilmelerinde aşırıya kaçılması, onların nazarında Çar otoritesinin zayıflamasına neden olmaktadır. Çarın her daim yanında bulunan güvenilir muhafızları, saraya gelecek kişileri kontrol ettikten sonra Çarın yanına yaklaştırmalıdır. Muhafızlar arasında yetiştirilmiş, eğitilmiş yabancı uyruklular ve Moskova sakinleri arasından dindar, itaatkar kişiler seçilip alınmalıdır. Çar, icra ve ödüllendirme makamı olmaktan daha çok dengeleyici hakem makamı olmalıdır. Halkla devletin irtibatının, diyalogunun sağlanmasına, vatandaşların gönlünün kazanılmasına yönelik adımlar atılmalıdır. Darbelere, isyanlara iştirak eden kişiler ve onların yakınları hakkında gizli araştırmalar yapılmalı, onlardan kimlere devletin ne kadar güvenebileceği, bağlantıları, görüşleri tespit edilmelidir. Yine devletin hızlı işleyişi ve Çarın güvenliği için Çarın

yanında dilekçelere bakacak, vatandaşların talebini inceleyerek yetkililere uygun talimatları verecek güvenli kişilerden ibaret yardımcıları olmalıdır. Devlet defterhanelerinde Latin dilinden daha çok halkın konuştuğu dil kullanılmalıdır. Çarın yanında Latin dilini ve başka dilleri bilen, Çarı zararlı dini tarikatların etkisinden koruyacak, yüksek dini bilgisi olan kişiler bulunmalıdır. Devletin ve Çarın güvenliği için, Rusya'nın başkenti gizli yürütülen bir hazırlık sürecinden sonra Moskova'dan başka bir şehre taşınmalıdır. Eğer Çarın kardeşinin büyük oğlu yaşıyorsa tahta çıkmak onun hakkıdır. Tahtın sahibi dini değerlerini kaybetmişse kilisenin onu başkasıyla değiştirme hakkı vardır. Radikal tarikat mensuplarının devlet görevine alınmaları yasaklanmalıdır. İstanbul'dan Moskova'ya gelen din adamları geldikleri yere gönderilmelidir. Polonya'nın Rus hakimiyetine tesir imkânları sınırlandırılmalı, bu tesirleri mümkün kılan olanaklar ortadan kaldırılmalıdır. Sarayda az sayıda da olsa Katolik din adamı bulundurmaya ihtiyaç vardır. Roma'yla yazışmaların ve temasın daha dikkatli bir şekilde sürdürülmesine ihtiyaç vardır. Çar Ortodoks Hristiyanlıkta reforma ihtiyaç duyulan konular hakkında mümkün mertebe az konuşmalı, bu yöndeki değerlendirme ve talepler kilise içinden ve Rus halkından gelmelidir; lakin bu talep ve istekler de teşvik edilmelidir. Bu talimatnamede aynı zamanda devletin din siyasetiyle ilgili önemli tezler yer almaktadır. Moskova'nın yaşamak zorunda bırakıldığı siyasi çalkantıların, darbelerin eşlik ettiği karanlık dönemlerin müsebbiplerinden biri de din adamları ve onların din anlayışlarıdır.

Dini kurumların, öncekiler gibi ahlak ve faziletle temsil etme kabiliyetlerini yitirmeleri, çıkarları için devletin de temellerini dinamitleyen her türlü gayri ahlaki faaliyetlerde yer almaları bu kuruma olan güveni sarsmıştır. Bu belgeden din eğitiminin daha çok Katolik çizgisine çekilmek istendiği anlaşılmaktadır. İstanbul Ortodoks Kilisesi'nin Moskova Kilisesi üzerindeki etkisinin minimize edilmesi de belgede yer alan maddeler ara-

sındadır. Talimatnamede aynı zamanda gençlerin din eğitimi-ne, manastırlarda okulların açılmasına, hurafelerden uzak, ayırıştırıcı değil birleştirici bir din eğitiminin verilmesine önem verilmesi gerektiği yazılıyor. Yeni okullar açılması gerektiği, gençlerin İtalya'ya, Polonya'ya, Roma'ya eğitim almaya gönderilmesi gerektiği, Lehler için Moskova'da Katolik Kilisesi açılması gibi maddeler de talimatnamede yer alıyor.¹⁶⁶

İşte bu belgeden de anlaşılacağı gibi Rusya'da dini alan da dahil, devletin bütün kurum ve kuruluşlarının, iç ve dış politikasının Rus milli çıkarları doğrultusunda yeniden tasarlanması ihtiyacı açık olarak ortaya konulmaktadır. Devletin mahrem bilgilerine sahip olan, vizyon sahibi, vatansever kadroların hazırlanmasına da bu dönemden itibaren ciddi şekilde önem verilmeye başlanmıştır. Kazaklar, boyarların çocukları, bürokrat evlatlarından devlete sadık olanlar seçilerek gizli faaliyetlerde görevlendirilmek üzere manastırlarda yetiştirilmeye başlanmıştır. Romanovlar dönemi gizli servis faaliyetlerinde manastırlar özellikle öne çıkmaktadır. Bu kadroların yetiştirilmesinde hem ideolojik olarak, hem de eğitim sonrası bazı istihbaratçıların din adamı kisvesi altında manastırlarda görev yapmaları, insanlarla sürekli temas içinde halkın nabzını tutmaları, bilgi toplamaları, bir bölgeden başka bir bölgeye görevlendirilirken yine manastırların çatısı altında bulunmaları çok kolay ve amaçlarına da uygundu.

Manastırlar öteden beri Rusya tarihinde çok yönlü fonksiyonlarıyla öne çıkmaktadır. Dini-kültürel merkezler olma özellikleriyle beraber devlet adamlarının da yetiştirildiği, kritik siyasi süreçler ve değişim dönemlerinde öne çıkan, savaş halinde de bir savunma, lojistik merkezi olarak fonksiyon üstlenen stratejik mahiyette kurumlardır. Manastırlar taht mücadelelerinin de merkezinde yer alan, prenslerin yetiştirildiği, tahta iddiası olanların sürgünde tutulduğu siyasi merkezler olmakla beraber, eğitim ve kültür yuvaları olarak Rus tarihinde merkezi bir konuma sahip olmuştur. Devlet ve toplum hayatında önemli

izler bırakmış gizli örgütlenmeler manastırlarda olmuş, istihbarat kuruluşları için gençler buralarda yetiştirilmiş, yeni dönemde nizami ordu birliklerinin eğitiminde derslik ihtiyacını karşılayan eserler manastırlarda tercüme edilmiştir. Örneğin 1647 yılında Valhuzen'in *Piyade Ordusunun Kuruluşu, Eğitimi ve Hileleri* adlı eseri Andreevskiy manastırında Rusçaya tercüme edilmiştir.

Romanovlar dönemiyle birlikte Çar başta olmakla üst düzey devlet yetkilileri için dünya siyaseti, Rusya'yı doğrudan ilgilendiren ülkelerdeki gelişmelerle ilgili raporların, analitik materyallerin hazırlandığını, devlet işlerinde arşiv çalışmalarının giderek daha önemli ve sistemli bir hale geldiğini anlıyoruz. Elçilik İdaresinin 1621'den itibaren el yazması olarak hazırladığı, esasen yabancı dilde yayınlanan haberler, analizler, talimatnamelerin Rusçaya çevrilmesiyle tertip edilen *Kurantı* isimli gazetenin asıl görevi Çarı dünyadaki enformatik-analitik materyallerle bilgilendirmektir.¹⁶⁷

17. yüzyılın ilk döneminde Moskova'da yaklaşık 200 kitabın yayınlandığını bilinir. Özellikle harp sahasıyla ilgili askeri idarenin tercüme ederek yayınladığı kitaplar, Avrupa ülkelerinin bu alanda elde ettiği başarıları öğrenmek ve Rus ordusunda uygulamaya konulması açısından önemli olmuştur. Bu dönem Rus sarayında boy gösteren, asli görevi Çarın ve devletin güvenliğini sağlayarak önemli gizli operasyonlara, görevlere katılmak olan, fakat resmi görevleri güya Çar ailesinin yemek masasının leziz kuş etiyle donatılması olan keskin nişancı "kuş avcıları"ndan da bahsetmek gerekiyor.

Devletin yeniden yapılandırılması, Çar iktidarının, Rusya'daki istikrar ve güvenliğin kaynağının sağlanması faaliyetleri 1645'de tahta çıkan Aleksey Mihayloviç döneminde daha da hızlanmıştır. Onun talimatıyla Avrupa askeri eğitim sistemiyle saray çalışanları ve bazı streltsilerin çocuklarının oluşturduğu iki önemli alay kurulmuştur. 1665 yılına gelindiğinde, Çarın

doğrudan kendisine bağlı olan streltsi alaylarını etki altına alarak iktidar mücadelelerinde kullanan boyar ve knezlerin hareket alanının daraltacak 75.000 kişilik nizami ordu vardı.¹⁶⁸ Bu nizami ordu birliklerinde Çara sadık olan subaylar, generaller yetişmekte, Rusya'da yeni bir askeri elit şekillenmekteydi. Yeni askeri birliklerin komutan ve askerlerinin özellikle Ruslardan oluşmasına ve ordu içindeki yabancı askerlerin aşamalı olarak tasfiye edilmesine dikkat ediliyordu. Patrik Filaret'in Polonya sürgününde tertip ettiği devlet kuruculuğu stratejisine uygun olarak Avrupa ve dünyadaki en modern askeri sistemler takip edilmekte, bu tecrübeler öğrenilerek Rusya'daki milli şartlara adapte edilmekteydi.

Romanovların ikinci Çarı, Aleksey Mihayloviç dönemi (1645-1676), Romanovlar otoritesinin de esasen tesis edildiği bir dönemdir. 1613 yılında Zemskiy Sobor'da Mihail Fyodoroviç Romanov bir uzlaşma üzerine Rusya tahtına oturtulmuş, yeni dönemde devletin ve kendilerinin otoritesinin tüm topluma kabul ettirmeleri kolay olmamıştır. 1648 yılından itibaren Moskova, Tomsk, Viçegodski'yi saran halk isyanları, 1670-1671'de Stepan Razin komutasındaki köylü muharebesi, Romanovlar Hanedanı'nı daha otoriter ve baskıcı yönetim şeklini benimsemeye, devletin ve hanedanın gücünü halka ve düşmanlara göstermek için farklı yapılanmalar ve yasal düzenlemeler gerçekleştirmeye sevk etmiştir. 1649'da Aleksey Mihayloviç'in yanında toplanan konseyin kararnamesinde devletin ve Çarın şerefının korunması için bir dizi tedbirlerin alınması yönünde yasal düzenleme yapılmıştır.¹⁶⁹

Bu düzenleme, taht mücadelesi, halkı ayaklanmaya teşvik ve yabancı devletlerle işbirliğini ağır suç olarak değerlendirerek, şiddetli cezalar getirmekteydi. Aynı zamanda konsey kararnamesiyle bütün Rusya vatandaşlarına bu yönde bir eğilim ve oluşum hakkında bilgi sahibi olduğu zaman derhal devlet makamlarına haber verme yükümlülüğü getirilmiştir.¹⁷⁰ Devlet aleyhinde suçlarla ilgili ihbarlara ciddi ödüllendirmeler

öngörülmekteydi. Bu yöndeki bilgileri gerekli makamlara haber vermeyenler içinse ölüm cezası getirilmişti.¹⁷¹

Bu yasa aynı zamanda asılsız ihbarların önünü açmış, birbiriyle mücadele eden farklı grupların ve şahısların rakipleri aleyhinde ihbarlar yazmasına neden olmuştur. Özellikle Çar aleyhinde faaliyetlerde suçlanan şahısların bütün hayatları karartılmış, hapisanelerde, sürgünlerde ömürlerini tüketmişlerdir. Bu dönemde Rusya'da siyasi takip ve baskılar da had safhaya ulaşmıştır.

RUS ORDUSUNDA ALMAN GÜCÜ

17. yüzyıl Rusya'sının gerçekleştirdiği en hayati reform Batı'dan örnek alınarak nizami ordunun kurulmasıydı. Yabancı subayların yeni sistemle eğittiği askeri birliklerde Rus askerlerinin çoğunluğu oluşturmasına dikkat ediliyordu. Ancak, hala Alman subay ve askerleri bu yeni tipli ordu birliklerinde önemli bir role sahipti. Kaos döneminde Reç Pospolita'ya (Lehistan-Litvanya Birliği) kaybettiği Smolensk şehrini geri alabilmek için böyle bir ordunun kurulması Rusya için elzemdi. Bu ordunun askerlerinin çoğunluğu da aristokratların çocuklarından oluşuyordu. 1620 yılından başlayarak bu amaçla aristokrat çocuklarının seçildiğini, hazineden Alman subaylar tarafından eğitilmeleri için para ayrıldığını öğreniyoruz. Her biri 2000 askerden oluşan süvari ve piyade olmak üzere 2 alay oluşturulması planlansa da, 1630-1632 yılları arasında 6 piyade, 1 süvari olmak üzere toplam yedi alay kurulmuştur. Bu piyade alaylarına Alman subaylar komuta ediyordu. 2000 kişilik süvari alayının komutanı Fransız Charles de Liberti olsa da, Alman subaylar daha ağırlıktaydı. Devlet, Alman subay

ve askerlere Ruslara nazaran iki kat fazla maaş ödüyordu. Bu alayların kurulmasıyla yetinmeyen Çarlık yönetimi daha bir kaç bin adet Avrupa tipli paralı ordu toplamak için Avrupa ülkelerine özel elçiler göndermiştir. Elçilerin görevi subay ve askerleri Rus ordusunda hizmet için ikna etmektir.

Bu casuslardan biri İskoç kökenli Aleksandr Nesli'ydi. O, İsveç ordusunda hizmet etmiş, albay rütbesi almıştı. Aleksandr Nesli 5000 kişilik bir birlik oluşturmak göreviyle Avrupa'da asker ve subay arayışındaydı. Rus ordusundan bu amaçla Avrupa'ya gönderilen başka bir subay da Albay İndrik von Dam'dı. Ona da 1600 kişilik bir birlik toplama görevi verilmiştir. Rusya, silah aldığı Avrupalı tüccarlar üzerinden oraya asker toplamak için gönderdiği simsarları finanse ediyordu.¹⁷²

Yabancılardan oluşan bu paralı ordu Rusya için oldukça maliyetli olsa da, dönemin jeopolitik şartlarında ülkenin buna ihtiyacı vardı. Rusya Reç-Pospolita'yla meselesini çözmek için Avrupa'daki Protestan koalisyonunun yanında yer alıyordu. Avrupa savaşlarında başarılı savaşçılar olarak ünlenen İsveç ordusundan subay ve asker transferi için İsveç kralıyla Moskova arasında antlaşma da imzalanmıştır. Romanovlar döneminde ordu reformlarının başlamasıyla birlikte Rus ordusu için esas silahlar da Avrupa ülkelerinden alınıyordu. Her sene Avrupadan Rusya'ya yüklü miktarda ateşli ve soğuk silah, barut, kurşun, silah yapımında kullanılan demir ihraç ediliyordu.

Moskova'nın silah ticaretinde esas ortakları Flaman ve Alman silah tüccarlarıydı. Onlar Hollanda ve Almanya'dan aldıkları silahları Rusya'ya ihraç ediyorlardı. Tomas de Svan adlı bir tüccar sadece 1630-1631 yılları arasında Rusya'ya fitilli tüfek, tabanca vs.'den oluşan 50 bin adet silah satmıştı. Başka bir Flaman tüccar Mülen yine aynı yıl Rusya'ya 3000 adet fitilli Hollanda tüfeği, demir, bakır vs. satmıştır.¹⁷³ 1632-34 Smolensk Savaşı sırasında Tomas de Svan Rusya'nın esas silah it-halatçısı konumundaydı. Çarla çok büyük miktarlarda silah

temini antlaşması imzalayan Tomas de Svan, Hollanda'ya dönerek silahların tedarikine başlamıştı. Tula'da açılan yeni silah fabrikasının ortaklarından olan Akkema ve Marselis de Rus ordusuna silah satan önemli tüccarlar arasındaydı. 1640'ta Akkema 5 bin kılıç, 6 bin fitilli tüfek, Marselis ise 1641 yılında Danimarka'dan Rusya'ya 10 bin fitilli tüfek göndermiştir. 1643'te ise Çar, Marselis'e 1500 Alman zırhı ve 6 bin adet kılıç sipariş etmiştir.¹⁷⁴

Smolensk Savaşı ordudaki reformlar ve giderek kuvvetlenen merkezi hükümet yapısı açısından önemli bir sınav olmuştur. Batı'dan alınan o silahlar, Alman subayların eğittiği yeni paralı alaylar cephede denenecektir. Rus ordusunun Smolensk Savaşı'ndaki komutanı Romanovların babası Filaret'in 1610 Smolensk savunmasındaki kahramanlıklarından dolayı takdir ettiği komutan Şein'di. O da Filaret'le birlikte Polonya'nın esiri olmuştu. Smolensk Savaşı hem Şein hem de paralı askerler için kötü bir sınav oldu. Bu savaşta Kırım Hanı'nın ordusu da Polonyalılara yardım etti; fakat Almanların çoğunluğunun oluşturduğu paralı alayların Polonyalılarla ayrı ayrı görüşmeler yaparak düşman ordusunun safına geçmeleri ve çatışmalar şiddetlenince silahlarını terk ederek kaçmaları başarısızlığın esas nedenlerinden oldu. Şein'in birlikleri de Polonyalıların kuşatması altında silahlarıyla birlikte teslim olma yolunu seçtiler. Albay Aleksandr Nesli, İngiliz kökenli subay Sanderson'u düşmanla işbirliği ile suçlayarak kurşuna dizdi. Yeni oluşturulan Batı tipli ordunun çok milletli oluşu uyum ve Rusya'ya bağlılık sorununu da beraberinde getirmiştir. Rusya hazinesi için çok masraflı olan yabancı paralı asker modeli savaş sınavından geçememiştir.

ALEKSEY MİHAYLOVIÇ'İN GİZLİ İDARESİ VE KRİPTOGRAFİNİN GELİŞİMİ

Aleksey Mihayloviç'in kurduğu Gizli İşler İdaresi, doğrudan Çarın kendisine bağlı olan bir istihbarat kuruluşu olarak işlev görmüştür ve devlet üzerinde kontrol mekanizması oluşturmuştur. Bu kurumun başındaki kişi ve çalışanlar da maksimum düzeyde gizli tutulmuştur. Devlet içindeki durum, etkin boyar, knez ve komutanların faaliyetleriyle ilgili Çara sürekli olarak raporlar hazırlanmıştır. İdare yalnız Çardan aldığı emirleri uygulamıştır.¹⁷⁵

Bu idarenin esas kadroları, başka devlet birimlerinde sadakat ve yüksek vatanseverlik duygusuyla görevlerini sürdüren çalışanlar arasından detaylı araştırmalardan sonra gizli yöntemlerle seçilmekte, daha sonra Zaikonaspaskiy manastırında gizli bir okulda özel eğitim sürecinden geçirildikten sonra aktif görevlere gönderilmekteydi. Voskresnskiy, Yerusalimski, Valdayskiy, İverskiy, Onejskiy Krestniy manastırlarında bulu-

nan haritalar ve önemli belgeler ile Gizli İşler İdaresi'nin buralarda Çardan izin alarak yaptığı inşaatlar, manastırların Rusya tarihinde oynamış olduğu önemli fonksiyonu gözler önüne sermektedir.¹⁷⁶ Özellikle dışarıda görevli olan sefirler, ordudaki önemli komutanlar, sürekli bu idare elemanları tarafından gizli gözlem altında tutulmuşlardır. Bu araştırma ve gözlemler hakkında sürekli Çara raporlar sunulmuştur.

1663 senesinden itibaren sarayın bazı görevlerini de Gizli İşler İdaresi üstlenmiştir. Çar Aleksey Mihayloviç'in güvenliğinin sağlanması da bu idarenin esas görevleri arasına dahil edilmiştir. Dvoryan ailelerinden toplanan 200 kişilik özel koruma ekibi Çarın güvenliğini sağlamakla görevlendirilmiştir. Onların içinden iki kişi Çarın güvendiği adamlarıyla birlikte "yatak odasının yatakçıları" olarak Çarın yakın güvenliğini sağlamakta, komşu odalarda da 40'ın üzerinde asker muhafızlık yapmaktaydı. Bu kişiler sarayda Çara en yakın kişilerdi ve çok ciddi bir güvenlik soruşturmasından geçirilerek o göreve getiriliyordu.¹⁷⁷ Nöbetle görevlerini sürdüren bu korumaların başında "eşik ağası" olarak adlandırabileceğimiz amirler bulunmaktaydı. İki bin kadar Streltsi birliği de ayrıca sarayın kapılarında, devlet hazinesinin güvenliğini sağlamaktaydı. Davetlilerin silah bulundurması yasaktı. Çar ayın için kiliseye veya başka bir yere gittiğinde ve saraydan çıktığında ona Streltsi askerleri eşlik etmekte, yolunu açmaktaydı. Çarın yanında yine özel hizmetçileri de bulunmaktaydı. Bu hizmetçiler de Gizli İşler İdaresi tarafından soruşturularak Çarın yakınına alınmaktaydı.¹⁷⁸

Çarı ve ailesinin masasına gelen bütün yemekler önce bu idare çalışanları tarafından titizlikle incelendikten sonra sofraya konulmasına izin verilmiştir. Ayrıca bu dönem Çara, üst düzey devlet görevlilerine hizmet sunan Eczane ve Hekimlik İdaresi de doğrudan Gizli İşler İdaresi'nin kontrolüne verilmiştir. Manastırlarda yaşayan şifalı bitkiler uzmanlarının da katkısıyla saray içinde ve dışında özel bahçelerde şifalı bitkiler

yetiştirilmiş, devletin gizli faaliyetlerinde kullandığı ilaçlar ve zehirler de buralarda üretilmiştir. Gizli İşler İdaresi'nin kontrolündeki Eczane ve Hekimlik İdaresi ile esasında Rusya'nın ilk sivil ve askeri sıhhiye teşkilatları kurulmuştur. Streltsı alayında görev yapan 30 asker de ilk zamanlarda Eczane ve Hekimlik İdaresi'nin manastırlardaki eğitim yuvalarında tıbbi eğitimlerini tamamlayarak Rus ordusunda hekimlik görevine başlamışlardır.¹⁷⁹

Gizli İşler İdaresi, Rus devlet tarihinde ilk defa sefirlerin, devlet adamlarının, istihbarat görevlilerinin ve askerlerin gizli haberleşmelerde kullandığı şifreli yazışmayı sistemli hale getirmiştir. Bu şifrelenmiş yazışma örnekleri Rusya'nın eski evraklar arşivinde bulunmaktadır. Talimata uygun olarak Çarın gönderdiği bu gizli mektupların ve emirlerin muhatabı olan devlet adamları, şifreli metinleri okuduktan sonra onları aynen geriye iade etmeli, gereğinin yapıldığı veya yapılacağına dair not düşmeli, yine şifreli metinlerle Çara bu konuda gerekli izah edici raporları sunmalıydı. Ayrıca Gizli İşler İdaresi'nin önemli görevlerinden birisi de Moskovada bulunan yabancı ülke temsilciliklerinin ve sefirlerin faaliyetlerini izlemek, onları mümkün mertebe kontrol altında tutmak ve karşı istihbarat faaliyetleri yürütmektir. Bu casusluk faaliyetleri sefirlik ve yabancı diplomatik misyonların güvenliğini sağlayan streltsı idaresinin elemanları aracılığıyla yapılmaktaydı.

Daha önce de belirli çalışmalar olsa da Rusya'da hariciye, devlet güvenliği ve istihbarat faaliyetlerinde kriptografinin geliştirilerek sistemli hale getirilmesi esasen I. Petro'yla beraber başlamıştır. O sefirlik idaresi bünyesinde şifrelemenin yapılması ve yabancı ülkelerin kullandıkları gizli şifrelerin çözülmesi için bu işle profesyonel bir biçimde uğraşan bir birim oluşturmuştur. Onun döneminde ünlü Rus devlet adamlarından Gavril İvanoviç Golovkin, Kriptografi Kurumu'nun başına getirilmiştir. Petro'nun kendi defterine de kaydettiği altı işaretten oluşan şifreli bir yazışma sistemi vardı. Petro ayrıca

Fransız şifrelerini de aktif bir biçimde kullanıyordu. Önce alfabelerdeki harflerin karşılıkları olan işaretler, sonraları daha girift şifreleme yöntemleriyle değiştirilmeye başlandı. Posta teşkilatlarında gizli karanlık odalar oluşturularak mektuplar açılıp okunmaya başlandı. Bu odalarda o mektupları usulünce açan, yeniden yapıştıran, içindeki önemli bilgileri not eden, yabancı dilde yazılanları tercüme eden uzman kişiler çalışmaktaydı. Bütün bu faaliyetler Avrupa ülkelerinde Rusya'dan yüz yıl önce yapılmaya başlanmıştı.

Rusya, Avrupa tecrübesinden hareketle istihbarat faaliyetlerini yoğunlaştırmaya başlıyordu. Dışişleri idaresi bünyesinde esasen matematikçilerden oluşan kriptanalitikler görev yapmaktaydı. Fransız diplomatik yazışmalarını deşifre eden Hristiyan Goldbah, F. Epinus, Fyodr Korjavin gibi matematikçiler de bu idarede görev yapmaktaydı.¹⁸⁰ Rusya'nın 1812 yılında Napolyon Fransa'sını yenmesinin arkasındaki en büyük etkenlerden biri de Fransızların kullandıkları şifreli yazışmaları önceden çözmeleri olmuştur. El yazması eserlere merakıyla bilinen, Çarlık Rusya'sının en önemli şarkiyatçı bilim adamlarından biri olan ve ilk elektromanyetik telgraf ve elektrikli mayının da mucidi olan Pavel Livoviç Şilling de Rus Devleti'ne hizmet eden önemli kriptograflardan biri olmuştur.¹⁸¹

Rus Devleti, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı o karanlık dönemden sonra Romanovlar hanedanı yabancı misyon temsilciliklerinin ve dış ülkelerin Rusya siyasetine müdahale imkânlarını minimum düzeye indirebilmek için her türlü kısıtlama ve kontrol mekanizmasını kurmuştu. Yabancı diplomatlara gidecekleri yerler, görüşecekleri şahıslarla ilgili gerekli makamlara bilgi sunma yükümlülüğü getirilmişti. Yabancılar ve tarikatlarla irtibat halinde olan kişileri ciddi tehlike beklemekteydi. Ordu içindeki yabancı subaylar ve paralı askerler de izlenmekte, görüştükları kişiler ve faaliyetleri sıkı bir biçimde kontrol altında tutulmaktaydı.

Gizli İşler İdaresi'nin başındaki yetkili, Çarın güvendiği en tecrübeli ve sadık kişiler arasından seçilmekte, onlara Çar adıyla kararname ve emirler imzalama yetkisi de verilmekteydi. İdarenin merkezi sarayda yerleştiği için zaman zaman Çar bizzat kendisi idarenin toplantılarına başkanlık yapmaktaydı.¹⁸² İdare içindeki farklı alanlarda yetkilendirilmiş kişilerin de doğrudan Çara bağlı olarak, ona mütemadiyen rapor sunmakla faaliyetlerini sürdürmesi, Çarın Rusya'da artık kronik hale gelmiş olan ihanet ve çıkar savaşlarına karşı kendisini ve devleti garanti altına almak için düşündüğü bir yöntemdi. Rusya da dahil bütün emperyalist devletlerin müstemlekelelerinde uyguladığı "parçala, hükmet" düsturu Çar hakimiyetinin sağlama alınması, tehlikelerin bertaraf edilmesi maksadıyla iç siyasette de uygulanmaktaydı. Bu durum yalnızca Çar adına devlet üzerinde kontrol mekanizmasını gerçekleştiren Gizli İşler İdaresi'nde böyle değildi. Rusya'nın silahlı kuvvetler yapılanması da Romanaovlar hanedanının iş başına gelmesiyle birlikte knezler ve boyarların ordu üzerinde etki üreterek Rusya siyasetine yön verme girişimlerini engellemek için çeşitlendirilmiş, ordunun kolları arasında dengeleyici bir nizam oluşturulmuş, her birinin Çara kuvvetli bir biçimde bağlı olması temin edilmiştir. Rus Çarları seleflerinin akıbetinden ibret alarak devletin gizli bilgilerine, mahrem kurumlarına hakim olmanın önemini kavramış ve bu meselede teyakkuz halini sürekli hale getirmeye çalışmıştır.¹⁸³

Çar Aleksey Mihailoviç döneminde sistemli hale getirilmiş olan bu devlet güvenlik yapılanması, felsefesi daha sonraki dönemlerde günün ihtiyaç ve gelişmelerine binaen farklı formatlar verilse de, hep Rusya'nın devlet siyasetinin sürdürülmesinde belirleyici role sahip olmuştur. Sonraki Çarlar, devlet başkanları da bu geleneği devam ettirmişlerdir.

Gizli İşler İdaresi'nin ilk başkanı Dementiy Miniç Başmakov, 1662 yılında halk isyanına neden olan, Moskovalıların fakirleşmesiyle sonuçlanan finans krizinin esas müsebbibi

olan boyarlar arasında gösterilse de, Çarın güvenini kazanarak yönetmenin en stratejik noktasına kadar yükselebilmiştir. Başmakov bu görevden önce hazineden ve sarayın teçhizatından sorumlu memurken, Çarın dikkatini çekmiştir. O, bu göreviyle paralel olarak orduyu yöneten ve teçhiz eden, sefirleri, valileri de atayan Razryadnı idaresini de yöneten kişi olmuştur.¹⁸⁴

BİTMEYEN SARAY ÇEKİŞMELERİ VE PETRO'NUN İNŞA ETTİĞİ YENİ RUSYA

Şiddeti azalsa da yer yer devam eden iç çatışmalara ve taht kavgalarına rağmen 17. yüzyılı Rusya'da iç siyaset açısından Polonya etkisinin kırıldığı, Ukrayna topraklarında büyük ölçüde hakimiyet sağlandığı, siyasi karışıklık döneminin sona erdiği, yaraların sarıldığı, iktidarda yeni dengelerin oluştuğu ve Rus devlet sisteminde taşların yerine oturduğu bir dönem olarak karakterize etmek mümkündür. Dış siyasette ise Rusya'nın Osmanlı'yla savaşarak Karadeniz'e çıkmak için yollar aradığını, Ukrayna için Polonya'yla mücadelesini sürdürdüğünü, Smolensk'i Polonyadan geri aldığını görüyoruz. İdil Havzası bölgelelerinde ise yine hareketliliğin devam ettiğini ve ayaklanma çabalarının sürdürüğünü ifade edebiliriz. Burada Don Kazaklarından Stepan Razin'in başlattığı isyan bir süreliğine Rusya'yı meşgul etse de 1671'de knez Baryatinski'nin kuvvetleri Simbirski etrafında Razin'in ordusunu bozguna uğratmayı başarmıştır.¹⁸⁵

Romanovların önemli temsilcilerinden Çar Aleksey Mihayloviç ölümünden beş sene evvel Petro'nun annesi Natali Narişkina'yla evlendi. Çarın birinci hanımı Mariya Miloslavski'den

Fyodor ve İvan isimli iki oğlu ve beş kızı vardı. Kızlarından Sofi dışında hiçbiri siyasi varlık gösterecek kabiliyette değildi. 1676 yılında Fyodor Alekseyeviç'in (III. Fyodor) tahta oturmasıyla birlikte Narişkinler ve Miloslavskiler arasında da şiddetli taht kavgası ve düşmanlık boy göstermeye başladı. Bu mücadele Petro'nun tahta oturmasıyla Narişkinlerin lehine sonuçlanmış ve Petro'yla birlikte Rusya'da Protestan Batı'ya yakınlaşma ve ittifak dönemi başlamıştır.

1682 yılında genç Çar Fyodor Alekseyeviç vefat edince Moskova tahtının yeni sahipleri olarak İvan ve Petro'nun isimleri öne çıktı; lakin saray içindeki Narişkinler ve Miloslavskiler mücadelesi, kilise ve streltsi ordusunun bunlardan herhangi birisinin üzerinde uzlaşmaya varamaması Rusya'da siyasi istikrarı ve devlet kurumunu yeniden tehdit etmeye başladı. Patrik İoakim'in son sözü, tahtın sahibinin kim olacağı konusunda etkili oldu. İoakim, İvan'ın hasta olduğunu gerekçe göstererek Petro Alekseyeviç'in Rus Çarı olması yönünde karar verdi. Petro'nun tahta çıktığı takdirde Miloslavskiler siyasi tasfiye ve sürgünle karşı karşıya kalacaklarını bildikleri için devlet içindeki konumlarını kuvvetlendirmek ve maddi paylaşımından daha fazla pay koparmak derdinde olan streltsileri de yanlarına alarak tahtı ele geçirmeye çalıştılar.¹⁸⁶

Osmanlı'daki Yeniçerilerin benzeri olan Streltsiler, aslında 500 kadar Letonyalı gönüllünün Rus ordusuna alınmasıyla kurulmuş bir orduydular.¹⁸⁷ Onlara ödemeler az ve belli aralıklarla yapılırsa da gümrük vergileri ödemedi ticaretle uğraşmak gibi bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Başta kahramanlıkları ve savaşçı özellikleriyle ün kazansalar da daha sonra streltsiler de yeniçeriler gibi iç siyasi mücadelelerde taraf olmaya, isyanlar çıkarmaya, boyarlara, dvoryanlara yönelik katliamlar gerçekleştirmeye ve maddi refahlarını devlet çıkarlarından üstün görmeye başladılar.

Narişkinlerin zayıf durumunu, Miloslavskilerin taht mücadelesinde kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmediklerini

gören Streltsiler de kendi güç alanlarını genişletmek yolunu seçtiler. Miloslavskilerin çıkardığı “Prens İvan’ı Narişkinler öldürdü” söylentisini fırsat bilen Streltsiler 15 Mayıs 1682 yılında Kremlin’e girerek Miloslavskilerin hazırladığı listedeki boyarları kılıçtan geçirmeye başladılar. Boyar Artamon Matveyev, İvan Yazıkov, Afanasiy Narişkin ve başka pek çok saray görevlisi katledildi. Katliamdan kurtulan Narişkinler de sürgüne gönderilmiş oldu. Sofya, İvan ve Petro adına devleti yönetmek yetkisine sahip olan hükümdar ilan edildi. 1682 olayları Petro’nun hayatında ve siyasi serüveninin şekillenmesinde etkili oldu.¹⁸⁸

Sofya bir süreliğine kızgın streltsi askerlerinin talepleri doğrultusunda devleti yönetmek zorunda kaldı. Rusya’da haki-miyet Miloslavskilerin değil, taktik olarak streltsilerin eline geçmiş bulunuyordu. Streltsilerin komutanı knez İvan Hovanski’nin uyguladığı politikalar sonucu her geçen gün biraz daha yönetimi kaybettiğini, hayatı için tehlikenin de her saat arttığını anlayan Sofya, kritik bir karar vererek İvan ve Petro da dahil, tüm destekçilerini de yanına alarak Moskova dışındaki Troitse-Sergievski manastırına sığındı.¹⁸⁹

Sofya burada dvoryanlardan ve sadık taraftarlarından oluşan bir ordu kurarak streltsi tehlikesini bertaraf etmek için hazırlıklar yapmaya başladı. Streltsiler bu hamleyle birlikte artık sürecin kendileri aleyhine döndüğünü anladılar ve Çariçe Sofya’ya teslim olmak kararı verdiler. Knez Hovanski idam edildi ve Sofya’ya sadık isim olan Şaklovita, streltsi idaresinin başına getirildi.¹⁹⁰

Streltsi isyanın bastırılmasıyla birlikte Sofya, Miloslavski klanının parlak temsilcisi, kendi gözdesi, Batı yanlısı Vasili Golitsin’i hükümetin başına getirdi. Rusya’nın dış politikası Aleksey Mihayloviç döneminden farklı bir yönde gelişmeye başladı. Osmanlı’ya karşı yeni haçlı ittifakı oluşturmaya çalışan Katolik Avrupa, Moskova’da iktidarı ele alan Miloslavskilerin yeni eğilimlerini görerek Rusya’yı da aktif anti-Osmanlı cephesine dahil etmek için çaba sarf etmeye başladı.

PREOBRAJENSK YAPILANMASI VE OĞLUNUN İDAM FERMANINA İMZA ATAN ÇAR

Avrupa, Rusya’daki bu durumu fırsata çevirmek için 1683 yılında Osmanlı ordusunun Viyana’daki başarısızlığını da kullanarak Rusya’yı Kırım’ı işgal etmek için heveslendirmeye başladı. 1687 yılında Golitsin’in yenilgiyle sonuçlanan Kırım seferi Miloslavskilerin de sonunu hazırlamış oldu. Narişkinlerin parlak temsilcisi Petro’yu kendi sarsılan otoriteleri için esas tehlike olarak gören Miloslavskiler onu fiziki olarak ortadan kaldırmak için planlar yapınca 17 yaşındaki Petro, gece sarayından kaçarak Preobrajenski köyündeki Troits-Sergievsk manastırına sığındı.¹⁹¹

Petro’yla görüşmek için Preobrajenski’ye gelen Moskova Patriği de onunla görüştüktan sonra bir daha geri dönmedi. Boyarlar, knezler de birbirinin ardınca Miloslavskileri terk ederek Petro’nun yanına gelmeye başladılar. Durum aleyhte gelişmeye başlayınca Streltsilerin Sofya yanlısı komutanı Şaklovita teslim oldu ve öldürüldü. Petro-Sofya mücadelesinden

Petro'nun zaferle çıkmasını sağlayan en önemli faktör Golitsin'in değişen siyasi dengeleri ve Rusya'nın devam eden bu mücadeleden ciddi zarar göreceğini iyi hesap ederek kendisine tabi olan birliklerle Çar Petro'ya karşı koymaması ve tarafsız davranması oldu. Bunun karşılığında Sofya manastıra, Miloslavskilerin büyük çoğunluğu da idama ve sürgüne gönderilirken Vasili Golitsin Rusya'nın güney sınırlarını korumak için Kazan'a vali olarak atandı.¹⁹²

1694 yılında annesinin, 1696'da da Çar İvan'ın ölümünden sonra Petro, Rusya tahtının tek sahibi oldu. Rusya tahtında, Romanovlar hanedanının Narişkinler dönemi de böylece başlamış oldu. Artık Rusya'da devleti Preobrajenski yapılanması yönetmeye başlamıştı. Petro'nun reformları Rus toplumunun geniş kesimleri arasında hoşnutsuzlukları da beraberinde getirince Aleksey Mihayloviç zamanında kurulan Gizli İşler İdaresi'nin benzeri bir örgütün kurulması ihtiyacı tekrar ortaya çıktı. Petro'nun iktidar yıllarında birkaç kez halk ayaklanmaları ve darbe girişimleri yaşandı.

1695'te başlayan "Azak Yürüyüşü" nün hemen sonrasında Petro tarafından Taganrog'un inşası için gönderilen ve bu görevlendirilmeden çok rahatsız olan İvan Tsikler, şahinlerden Aleksey Sokovnin, saray görevlisi Matvey Puşkin ve diğerlerinin planladığı bir darbe girişimi deşifre edildi ve Duma bu darbe teşebbüsüne katılanların hepsine ölüm hükmü verdi. Bu darbe girişiminden bir sene sonra Petro büyükelçilik heyetiyle Avrupa'da seyahatleyen streltsilerin "Azak Yürüyüşü"nden sonra ailelerini ziyaret edip dinlenme hakkı verilmeden Letonya sınırına gönderilmelerine itiraz ederek isyan çıkardıkları haberini aldı. Petro'nun yokluğunda devlet idaresinden sorumlu boyarlar toplanarak Aleksey Semyonoviç Şein komutasındaki ordu birliklerine isyanı bastırma emri verdi ve isyan başarıyla bastırıldı.¹⁹³

Siyasi, kültürel, askeri alanda pek çok reforma ve değişikliklere imza atan Petro'ya karşı muhalefet yalnızca halk ve bo-

yarlarla sınırlı kalmayarak ailesine kadar sirayet etti. Petro'nun birinci hanımından olan oğlu Aleksey de babasının başlattığı reformları sürdürmek niyetinde değildi. Petro, Aleksey'in annesi Evdokiya Lopuhina'yı Suzdal manastırına göndererek Katerina'yla evlenmişti. Prens Aleksey bu yüzden hem üvey annesine hem de Petro'ya karşı nefret besliyordu. Aleksey, 1716 yılında Petro'nun onu öldürtebileceğini düşünerek gizli şekilde kaçıp Avsturya'ya sığınsa da, Petro Avrupa'ya gönderdiği diplomatlar aracılığıyla onun yerini tespit etti ve tekrar Rusya'ya geri getirtti.¹⁹⁴

Preobrajensk idaresinden sonra Petro'nun kurmuş olduğu ikinci önemli yapılanma olan Gizli Kanselyariya'nın ilk işi Prens Aleksey'in Avsturya'ya sığınma hadisesinin bütün yönleriyle tetkik etmesi ve bu kaçıyı organize eden, destek veren görevlilerin tespit edilerek yargılanması oldu. 1718'de Moskova'da kurulmuş olan bu idare daha sonra Petersburg'a taşındı. Aleksey ve annesi Evdokiya'yla ilgili yürütülen soruşturma komisyonunun başına ise "Babası Aleksey'i affedecek" yalanıyla kandırarak Avrupadan geri getiren P. A. Tolstoy atandı.

Bu soruşturma bizzat Petro'nun kontrolünde sürdürüldü ve Aleksey'e bu kaçışta yardım eden A. Kikin hapsedilmiş, evinde yapılan aramalarda gizli şifreleme sistemi bulundu. Kikin'in knezler V. V. Dolgoruki, General F. M. Apraksin, B. P. Şeremetyev, diplomatlar S. V. Raguzinski ve A. Volkov'la gizli haberleşme ağı oluşturduğu tespit edildi. Bu soruşturma prens Aleksey'in Avusturya Devleti ve içerideki yandaşlarından yardım alarak Petro'ya karşı bir darbe girişimi planladığı kanaatiyle derinleştirildi ve Aleksey baskı altına alınarak suçunu itiraf etmesi istendi.¹⁹⁵ Nihayet, Moskova Patrikliği, generaller ve senatörlerin de katıldığı devlet konseyinin aldığı kararla 1718'de Prens Aleksey idam edildi ve Petro sonrası hakimiyet mücadelesinde saray içi mücadele I. Katerina ekibinin lehine sonuçlandı. Devletin ve Çarın aleyhinde işlenmiş suçların ortaya çıkarılması gibi konular Preobrajenski idaresinin yetkisi

dahilinde olduğu için Aleksey soruşturması bittikten sonra Gizli Kanselyariya'nın da feshedileceği düşünöldü. Lakin, Petro paralel olarak Gizli Kanselyariya'nın da faaliyetlerine devam etmesi yönünde karar aldı.¹⁹⁶

Oğlunu idam ettirmesiyle Petro, çıkarları için ihanete ve yabancı ölkelerle işbirliğine eğilimli olan Rus seçkinlerine, kendi oğlu dahi olsa devlete ihanet etmesine tahammöl edemeyeceğinin mesajını vermiştir. 1711 Prut Savaşı'nda Osmanlı karşısında büyük bir yenilgiyle karşı karşıya kalan Petro'nun senatörlerine göndermiş olduğu mektupta, Osmanlı'ya esir düşme ihtimali olursa kendini de Çar olarak kabul etmemeleri ve emirlerini uygulamamaları talimatını vermiştir. Aynı zamanda Prut'taki korkunun getirdiğı stres Petro'nun bünyesinde kalıcı hasarlar bırakmıştır.¹⁹⁷

Bütün bu iç sorunlara paralel olarak maceracı, girişimci bir karaktere sahip olan Petro, askeri yürüyüşlere bizzat katılıyor, elçilik heyetinin içinde Avrupa'ya seyahat ediyor, onların tecrübelerini öğrenmek amacıyla Avrupa'da uzun süreler kalarak tecrübe elde ediyordu. Böyle bir durumda Rusya Çarının güvenliğini sağlamak da kolay bir iş değildi. Üstelik Petro bu seferlere çıkarken kendisinden ve icraatlarından hoşnut olmayan boyar ve dvoryanları da Moskova'da bırakıyordu. Petro'nun yokluğunda Moskova'daki siyasi istikrarı korumak, her türlü darbe girişimlerini engelleyebilmek kolay bir görev değildi.

İşte böyle bir ortamda Petro etrafına topladığı eğlence arkadaşları, dostları ve dvoryan çocuklarından oluşan Preobrajenski yapılanmasının merkezinde yer alan yeni ve yarı gizli bir oluşum olan Preobrajenski idaresini kurdu. Bu idare siyasi polis ve devlet güvenlik teşkilatı mahiyetindeki Gizli İşler İdaresi'nin devamı niteliğinde olup o idarenin bütün tecrübesi, hafızası, arşivi esasında faaliyetlerini sürdürmeye başladı. Petro'nun 25 Eylül 1702 tarihinde imzalamış olduğu bir karar-

nameyle Preobrajensk idaresine bütün devlet kurumlarının üzerinde bir yetki verilmiş oldu. Daha önce Gizli İşler İdaresi örneğinde olduğu gibi bu kurum da bir istihbarat örgütü ve derin devlet yapılanması gibi çalışmakta, devlet aleyhinde işlenmiş olan bütün suçların soruşturması ve Çarlık aleyhindeki faaliyetlerin takibi bu idare tarafından yapılmaktaydı. Preobrajenski idaresinin istisnasız bütün devlet görevlileri hakkında soruşturma açmak, onları hapsetmek, sürgüne göndermek yetkisi vardı.

Petro'nun en sadık adamlarından knez F. Y. Romadonovski ölene kadar bu idarenin başında görev yaptı. Petro'nun yokluğunda Romadonovski devletin de başındaki en yetkili isimdi. 1717 yılında onun ölümü sonrasında da bu stratejik devlet idaresinin başına oğlu İvan Romadonovski getirildi. Oğul Romadonovski 1729 yılına kadar bu idarenin başında bulundu. Preobrajenski idaresinin arşiv dosyalarını inceleyen tarihçiler siyasi suç ve Çarlık rejimi aleyhinde faaliyetlerle ilgili binlerce dosyadan bahsetmektedirler. Daha Petro'nun ilk hakimiyet yıllarında vuku bulan Streltsi İsyanı, 1705 Kuzey Savaşı'ndan sonra halkın artan hoşnutsuzluğu sonucunda Astarhan'da çıkan halk isyanı ve şehrin yaklaşık yedi ay isyancıların kontrolüne geçmesi, Voronej'de, Karelinde, Moskova'daki fabrikalarda çıkan isyanlar, Ural ve Volga boyu topraklarında 1705-1711 arasında yaşanan Başkurt İsyanları, Petro yönetimini sert önlemler almaya, içeride uygulanan siyasi baskı ve kontrolleri sıkılaştırmaya itmiş oldu.¹⁹⁸

Preobrajenski idaresi içerideki faaliyetlere paralel olarak dış ölkelere yönelik istihbarat toplama ve yabancı istihbaratçıların Rusya'daki gizli yapılanmalarını deşifre etme çalışmalarını da sürdürüyordu. Özellikle, görünürde ticari amaçla Rusya şehirlerinde bulunan, gerçekte ise gizli görevlerle kendi devletleri tarafından Rusya'ya gönderilen yabancı tüccarlar ve misyon temsilcileri merccek altına alınarak faaliyetleri dikkatle takip edilmekteydi.

I. Petro dönemini incelerken onun gerçekleştirdiği, Rusya Devleti'nin ve toplumunun geleceğinde derin izler bırakan siyasi, askeri ve kültürel reformlara değinmemek mümkün değil. Katerina başta olmakla onun öne çıkardığı şahıslar, aileler, boyarlar ve kurduğu devlet içi dengeler daha sonraki dönemlerde de Rusya'nın yönetiminde etkili olmuştur. I. Petro, Rusya'da özellikle ordunun, istihbaratın ve eğitimin Avrupa tecrübesi de öğrenilerek yeniden yapılandırılması ve güçlendirilmesinde çok istekli olmuş, bu yönde bir dizi önemli kararlar almıştır. 1697 tarihinden itibaren dışişleri bakanlığının fonksiyonunu üstlenen sefirlik idaresine kendisine yakın Preobrajensi alayından bir askeri ateşe atanmış ve bu askeri ateşeye toplanan bilgiler ışığında Avrupa ordularının durumu, tecrübesi, uyguladıkları yeni taktikler ve kullandıkları silahlar konusunda ayrıntılı raporlar hazırlamak görevi verilmiştir. Yeni tip düzenli ordu kuruculuğunun devamı olarak 1716 tarihinde Rus ordusunda askeri istihbarat toplamak ve dış istihbarat faaliyetlerine karşı koymak için yeni bir birim kurulmuştur.¹⁹⁹ Sefirlik idaresi yine bu yöndeki faaliyetlerin koordine edilmesi istikametinde stratejik bir kurum olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Sefirlikte görevli olan diplomatlar aynı zamanda Rus Devleti'nin dış ülkelerdeki istihbaratçıları olarak da görev almışlardır.

OSMANLI TOPRAKLARINDA KİLİSELER ARACILIĞIYLA KURULAN İSTİHBARAT AĞI

1702 yılında Osmanlı'ya sefir olarak gönderilen Petro Andreveviç Tolstoy'un başka bir gizli görevi de Osmanlı'nın siyasi ve askeri durumuyla ilgili mahrem bilgilere ulaşmak, burada ajanlar ağını kurarak istihbarat faaliyetlerine başkanlık etmekti. P. A. Tolstoy'un Osmanlı'da oluşturduğu istihbarat ağında Ortodoks Kilisesi ve Ermenilerin önemli bir rol üstlendiğini görüyoruz. 1710 senesinde hapsedildikten sonra bile Tolstoy, İstanbul hapishanesinden de adamları aracılığıyla Rusya'ya raporlar göndermeye devam etmiştir. Petro'nun istihbarat işine ne kadar önem verdiğini ve özellikle Osmanlı'yla ilgili her bilgiye ince ayrıntılarına kadar nasıl vakıf olmak istediğini onun P. A. Tolstoy'a göndermiş olduğu gizli talimatnameden ve Tolstoy'un Çara cevap yazısından anlamak mümkündür. Bu gizli talimatnamenin özeti aşağıdadır.

1 Nisan 1702 tarihli bu gizli görevlendirme talimatı maddeler halindedir. Petro ilk olarak Tolstoy'dan sultan, saraydaki

siyasi durum, devlet içinde en etkin konumda olan paşalar, onların ilişkileri ve eğilimleri konusunda bilgi toplanmasını istiyor. Osmanlı'nın hangi devletlerle askeri ve siyasi alanlarda iyi ilişkilerinin olduğunu, savaşa hazırlanıp hazırlanmadığını, kara ve deniz kuvvetlerinin durumunu, Sultanın şahsi özelliklerini, savaş veya barış yanlısı olup olmadığını, dini hayata mı askeri işlere mi eğilimli olduğunu, devlet idaresinde en yakın adamlarını hangi vazifelerle görevlendirdiğini, sultanın yakın çalışma arkadaşlarının savaş veya barış yanlısı olup olmadığını, komşu halklardan hangisine daha çok saygı ve sevgi beslediklerini, hangileriyle ne sebepten savaşmak istediklerini, Sultanın hazinesinin gelirlerinin esasen hangi ülkelerden ve ne kadar olduğunu, vergilerin parayla mı yoksa malla mı toplandığını, hazinenin durumunu, selefleriyle kıyasla hazinede azalma olup olmadığını, azalma varsa nedenlerini, İran'la ticaretin durumunu, ipek ve diğer malların ticaretinin yapıldığı şehirleri, ticaret yollarını, en çok hangi yollarla malların Türk şehirlerine getirildiğini, orduda uygulanan askeri talim ve taktikleri, hazineden orduya ne kadar para ayrıldığını, askeri rütbelerine göre subayların aldığı maaşları, donanmada hangi gemilerin kullanıldığını, büyüklüğünü, eski veya yeni mi olduğunu, gemilerde topun olup olmadığını, varsa sayısını, donanmada savaş zamanı ne kadar asker bulunduğunu, donanmaya hazineden ayrılan paraları, yeni gemiler inşa edilip edilmediğini, gemilerin sayısında artma olacaksa bunun hangi denizleri kapsayacağını, şimdiki kaptan-ı deryanın karakteristik özelliklerini, Karadeniz'deki donanmanın durumunu, sultanın hakimiyeti altında bulunan Doğu ülkelerindeki durumu, işlerin yolunda gidip gitmediğini, hoşnutsuzluk ve isyan eğilimlerini, Farslardan başka daha hangi halkların Osmanlı yönetimine karşı mücadele edebileceğini, isyan çıkarsa Sultanın bu isyanı bastırarak gücü ve hazırlığı olup olmadığını, sarayda hangi devletlerden elçiler bulunduğunu, hangilerinin geçici görevle hangilerinin sürekli olarak İstanbul'da

bulduğunu, hangilerinin sultanla dostluğu bulunduğunu, bu elçilerin esas ilgilendikleri meseleleri, ülkeleriyle Osmanlı arasındaki ticari ilişkilerini, Kerç Boğazı'nda Osmanlı'nın kale inşa etmek planının olup olmadığını, böyle bir planlama varsa onu hangi ustaların inşa edeceğini, bunu şimdi mi yoksa savaş zamanı mı yapmak istediğini, ordularını Avrupa usulüyle talime başlayıp başlamadıklarını, kaleler ve askeri istihkamların durumunu, topçuların eski usulle mi yoksa yeni usulle mi askeri talim gördüklerini, yeni usulle eğitim görüyorlarsa onları kimlerin eğittiğini, topçu mühendishanelerinin eski mi yoksa yeni mi olduğu, topçu gemileri olup olmadığını bildirmesi isteniyor. Ayrıca Kudüs Patriğinin ve bazı kiliselerin Rusya'yla işbirliği yaptığı biliniyor. Bunların dışında yeni kiliseler ve oralarda görevli din adamlarının, sivil şahısların tespit edilmesi, onlarla ilişkilerin geliştirilmesi, nazırlarla görüşürken onlara nezaketle davranılması, Moskova'nın şerefine hanel getirecek davranışlardan uzak durulması, nazırlarla görüşürken yazışmaları hızlandırmak, Kazak ve Tatar grupların karşılıklı başına buyruk hareketlerini, saldırılarını önlemek ihtiyacını öne sürerek Kiev'le bir posta irtibatının kurulmasını teklif etmek, Zaporozje Kazaklarının ettikleri düşmanca hareketler, Yunan tebaaya yönelik saldırıları ve onlara verilen cezalar hakkında kesin bilgiler toplamak ve bu talimata uygun olarak toplanan gizli bilgileri güvenli adamlar aracılığıyla Çara ulaştırmak Tolstoy'a verilen esas görevlerin başında gelmektedir.²⁰⁰

Rus istihbaratçılarının İstanbul'da korku ve endişe içinde faaliyetlerini sürdürdüklerini yazdıkları raporlardan anlıyoruz. Tolstoy, Kansler G. İ. Golovine yazdığı gizli mektubunda elemanlarının Türklerle tanışarak Türkçeyi ve Türk kültürünü öğrendiklerini, onların içinden Timofey adlı bir gencin Türklerin etkisi altında kalarak İslam'ı kabul etmek istediğini, kendisinin de bunu zamanında öğrenerek engellediğini, kurduğu istihbarat ağında görevli kişilerden birinin onu satması durumunda İstanbul'daki Rus istihbarat ağının çökertileceğini ve

Osmanlı Hristiyanlarının bu durumdan çok zarar göreceğini belirtiyor.²⁰¹ Rusya güvenlik tarihi araştırmacıları Tolstoy'un İstanbul'da etkili bir istihbarat ağı oluşturabilmek için I. Petro döneminde dış istihbarat faaliyetleri için ayrılan ciddi miktarda ödenekten faydalandığını ifade etmektedir.²⁰²

İstanbul'da görevli olan başka bir Rus diplomatı olan Georgi Ergakiya Moskova'ya giderek Çarın hayatını kurtaracak önemli bir bilgiyi saraya bildirdiğini iddia etmiştir. Ergakiya'nın verdiği bilgiye göre o Bükreş'teyken yüzünü gizleyen bir kişi odasına kadar gelerek Osmanlı Devleti tarafından iki Yunan'ın tüccar kimliğiyle sultan tarafından Moskova'ya gönderileceği ve gizli görevlerinin Çarı zehirleyerek öldürmek olduğunu bildirilmiştir.²⁰³ Rusya'nın Osmanlı karşısında yenilgisiyle sonuçlanan Prut Savaşı öncesinde Tolstoy saraydaki toplantısından gizli bilgiler elde ederek Petro'ya göndermiş; fakat bilgiler Çara ulaşmadan savaş başlamış ve Rusların ünlü İstanbul sefiri de derdest edilerek hapishaneye gönderilmiştir.²⁰⁴

Petro'nun sefirlikler aracılığıyla kurduğu istihbarat ağı sayesinde 1701 yılında İsveç'in Arhangel seferine çıkacağı bilgisi İsveç, Hollanda ve Danimarka'daki Rus temsilciliklerinden gelmiştir. Petro, ilgi alanındaki ülkelere bilgi toplama işini sadece sefirlikler aracılığıyla gerçekleştirmemiş, kendi muhafız alayından da bazı subayları gizli istihbarat göreviyle bu ülkelere göndermiştir. Gizli İşler İdaresi'nden de bir elemanı daima önemli ülkelerdeki sefirlik heyetinde görevlendirilmiştir. Petro'yla birlikte Rus istihbaratı Avrupa ve Asya'da sistemli çalışmaya ve ağ oluşturmaya devam etmiş, bu yönde ciddi bir tecrübe kazanmıştır.

1718 tarihinde Petro İsveç'le barış antlaşması imzalamalarını hızlandırmak amacıyla XII. Karl'ın bakanlarından olan G. Gartsel'in Rusya'ya çalışması için boyarlar A. Osterman ve Y. Bryusan'ı Alant Kongresi'ne göndermiştir. Petro'nun onlara yazdığı talimatnamede aşağıdaki kayıtlar düşülmüştür: "Size

özellikle Baron Gartsel'le ilgilenmeyi, onunla dostluk kurmayı, mutlaka yüz yüze bir görüşme yapmayı tavsiye ediyorum. Ona bizim özel sempati ve ilgimizin olduğunu iletin. Eğer Gartsel'de bize karşı azıcık da olsa bir eğilim görürseniz bizim arzuladığımız çerçevede barış için çaba göstermesi kaydıyla yüz bin rubleye kadar ödül sözü verin. Ondan aramızdaki bu görüşmenin sır olarak kalacağı yönünde de bir söz alın. İsveç'yle yalnız barış değil dostluk da kurmak istediğimi ona iletin."²⁰⁵

Petro'nun elçileri Gartsel'in Rusya'yla sıcak ilişkiye büyük ilgi duyduğunu tespit ettikten sonra gereken yapılmış, daha sonra Gartsel, İsveç'deki siyasi durumla ilgili de elçilere müfessel bilgiler sunmuştur. Rus elçiler faaliyetlerini Gartsel'le sınırlı tutmamış, İsveç heyetinin kilit isimlerinden Ştamken'i de Rusya'nın çıkarları için çalışmaya ikna etmişlerdir; ancak XII. Karl'ın ölümüyle barış görüşmeleri de sonlandırılmış, Mart 1719 tarihinde Gartsel devlete ihanetle itham edilerek idam edilmiştir.²⁰⁶

Sefirlik başta olmak üzere Rusya'nın bütün güvenlik kurumları ve ordunun üst düzey komutanları gizli yazışmalarında geliştirilen şifreleme sistemini, semboller ve özel alfabeyi kullanmaya devam etmişlerdir. IV. İvandan sonra ilk defa Rusya'da devlet güvenliği için şifreleme ve gizli yazışmaların önemini kavrayarak bunu sefirlik komitesi bünyesinde ayrıca bir kurum haline dönüştüren devlet adamı I. Petro olmuştur. Petro'nun bu sistemin geliştirilmesine oldukça önem verdiği anlaşılmaktadır. Kurumun başına getirdiği amirallerden G. B. Ogilve'ye yazdığı mektupta Ogilve'nin kullandığı şifreleme ve sembollerin kolay çözülebilir olmasından dolayı rahatsızlığını dile getirdiğini anlıyoruz.²⁰⁷ Petro'nun çoğu zaman kullandığı altı harf ve sembollerden oluşan özel not defterinin bulunduğu, ayrıca Fransız alfabesindeki harflerden de gizli yazışmalarında istifade ettiği bilinmektedir.²⁰⁸ 1708 yılında Getman Mazepadan bahseden bir gizli evrakta ondan "balta" ve "idam sehпасıyla" şifrelenerek bahsedildiği anlaşılmaktadır. Rus

araştırmacıların verdiği bilgilere göre I. Petro döneminde ter-tip edilen bir şifreli yazışmayı İngilizler ancak 25 sene sonra çözebilmişlerdir. Dış ülkelerde istihbarat toplama faaliyetleri sınır bölgelerinde bulunan askeri birlikler aracılığıyla yapılmıştır. Ordu içinden bilgi toplamak, önemli komutanların faaliyetlerini, görüşmelerini, yazışmalarını incelemek ve bunlar hakkında ayrıntılı bilgi toplamak işi de I. Petro döneminde önem verilen istihbarat faaliyetlerindendi.

I. Petro döneminde Rusya'da görev yapan yabancıları izleme çalışmalarını ise yabancılar, preobrajenski ve semenovski idareleri gerçekleştirmiştir. Petro, ülke vatandaşlarının da istihbarat ve bilgi toplama işine aktif katılımını sağlamak amacıyla 1715 yılında ayrıca bir kararname imzalamıştır. Bu kararnamede ülkesini ve devletini seven inançlı her bir Hristiyanın devlet ve millet hayatıyla ilgili ulaştığı her önemli bilgiyi bizzat Çara veya onun saray muhafızlarının komutanına ulaştırması gerektiği önemle belirtilmiştir.²⁰⁹ Ayrıca kiliselerde görevli olan din adamlarına da manastırlarda cereyan eden olaylar, önemli şahıslar ve faaliyetleri ve temayülleri konusunda devlete sürekli bilgi vermek yükümlülüğü de getirilmiştir.²¹⁰

Yukarıda manastırlar ve onların Rusya tarihindeki önemli fonksiyonlarından bahsetmiştik. Ancak kiliseler, din adamları ve Rus istihbaratı ilişkisi üzerinde biraz daha ayrıntılı durmaya ihtiyaç var. Tarih boyu gizli savaşlarda inançlı insanların, din adamlarının, cemaatlerin istihbarat ve farklı derin yapılanmalar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Günümüzde de radikal dini cemaatlerle bağlantısı olan insanların kolaylıkla inançları uğruna, "Tanrı adına" katil olabildiğine sık sık rastlıyoruz. İster Hristiyanlık, isterse İslam dini olsun her ikisine de mensup olan dindarlar arasında var olan iki farklı karakteristik özellik -tebliğ için insanlarla ünsiyete can atmak ve kapalı hayat sürmek- onları istihbarat kuruluşları için daha da cazip hale getiriyor. 1448 yılında İstanbul (Kostantinopolis) Patrikliği'ne bağlılıktan kurtulan Rus Ortodoks Kilisesi, 1453

yılında İstanbul'un Osmanlı tarafından fethedilmesinden sonra hızlı biçimde Moskova Knezliği'nin siyasi etki alanına girmeye başlamıştır. Sadece 16. asırda Moskova Metropoliti'nden beşi Çarlık yönetiminin keyfi uygulamasıyla azledilmiştir. 1721 yılından 1917 tarihine kadar da Rus kilisesi Sinod olarak adlandırılan sivil otorite tarafından yönetilmiştir. Bu anlamda uzun asırlar boyu içeride ve dışarıda Rus kiliselerinde görevli olan kişiler, hatta başka milletlere ait Ortodoks kiliselerde görevli olanlar bile Rus Devleti'yle sıkı işbirliği içinde olmuştur.²¹¹

17. asrın ikinci yarısından itibaren Rusya'nın Sefirlik İdaresi Rum Ortodoks Kilisesi'nin çalışanları sayesinde İstanbul'da çok etkili bir ajan ağı oluşturmayı başarmıştır. Rum kiliselerinin başındaki çoğu din görevlisi Moskova'nın ajanı olmuştur. Onların arasında Kudüs kilisesinden Patrikler Feofen, Feodil ve Dosifel, Aleksandriyskiy Kilisesi'nden İonnkiy, İstanbul Rum Kilisesi'nden I. Parfeniy, II. Parfeniy ve Kiril Lukaris'in de isimleri vardır.²¹² Doğu'daki Patriklerin çoğu İstanbul sefaretleri aracılığıyla Moskova'yı çok kıymetli bilgiler temin etmiş, Osmanlı hakimiyet sahasında cereyan eden olaylar, Osmanlı ordusunun gücü, saraydaki dengeler gibi stratejik önem arz eden konularda sürekli olarak Rusya'yı bilgilendirmişlerdir. 1649 yılında Arhimandrit Amfidohi Moskova'ya yazdığı raporunda Yeniçerilerin ayaklanarak Sultan İbrahim'i devirdiklerini haber vermiş ve saraydaki gelişmelerin seyriyle ilgili de teferruatlı bilgiler sunmuştur.²¹³

İstanbul'daki Ortodoks kiliselerde görevli ajanların Rusya'yı ilgilendiren kritik gelişmeler öncesinde Osmanlı yönetiminde yer alan paşaların muhtemel tutumu ve Rusya'ya bakışı gibi konular hakkında da ayrıntılı raporlar hazırladığı Rus araştırmacılar tarafından yazılmaktadır. Ukrayna üzerinden devam eden Polonya-Rusya mücadelesinde de Ukrayna'daki Ortodoks kiliselerin Moskova'nın lehinde pek çok istihbarat faaliyetinde kullanıldığı bilinmektedir. 1718'de Petro'nun

başka bir kararnamesiyle Petersburg ve Moskova şehirlerinde iç güvenlikten sorumlu polis müdürlükleri kurulmuştur.²¹⁴

Petro tarafından gerçekleştirilen bütün bu güvenlik tedbirleri içerideki siyasi takip ve baskıları artırarak özgürlüklerin kısıtlanmasına, asılsız ihbarlarla suçsuz insanların ceza almasına yol açsa da Çarlık rejiminin temellerinin kuvvetlenmesine, devlet otoritesi ve korkusunun Rus vatandaşlarının kalbinde hakim olmasına neden olmuştur. Petro'nun Rus tarihinde gerçekleştirmiş olduğu en önemli reformlardan biri kilisenin, manastırların devlet işlerine müdahalesinin mümkün olduğu kadar sınırlandırılması olmuştur. Rusya'da Patriklik sisteminin lağvedilip yerine Sinodluk sisteminin tesis edilmesiyle Çarlık idaresinin kiliseler üzerindeki kontrolü artmış, siyasi hayat giderek sekülerleşmeye başlamıştır.²¹⁵

Petro, çoğu Alman olan yabancı uyruklu uzmanları Rusya'nın devlet işlerine celbederek onların önünü açmakla Rusları da Batılılaşma yönünde teşvik etmiş, özellikle Rus ordusunun ve bürokrasisinin modernizasyonu ve Batılılaşması konusunda ciddi başarılar elde etmiştir. Petro'ya göre ülkesi askeri ve teknolojik olarak güçlenene kadar Avrupa Rusya'ya lazımdı. Aslında bu meselede Petro kendisinden önceki Rus hükümdarları olan Aleksey Mihayloviç'in, Çariçe Sofya'nın ve Golitsi'nin çizgisini sürdürmüş, Rusya'nın gelişmesi için Batılılaşma çizgisinin takip edilmesinin gerekli olduğuna inanmıştır. Petro, gerçekleştirdiği reformlarla Batılılaşma eğiliminin Rusya'da daha da derinleşmesini ve köklü hale gelmesini sağlamıştır. Onun döneminde Rusya düzenli ordusundaki asker sayısı 60 binden 200 bine yükselmiştir. Çağa göre modern fabrikalar kurarak ordu için gerekli silahları milli imkânlarla üretme işi de I. Petro döneminde hızlanmış ve önemli başarılar sağlanmıştır. Günden güne büyüyen ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için doğal olarak vergiler de artırılmıştır.²¹⁶

ALTINCI BÖLÜM

ÇARLIK SARAYINDA BİTMEYEN İKTİDAR MÜCADELELERİ

GİZLİ KONSEYLER VE İKTİDAR DEĞİŞİMİ

28 Ocak 1725 tarihinde Petro'nun kendisinden sonra Rus tahtına kimin geçeceğini vasiyet etmeden ölmesi, Rusya tarihinde yeniden istihbarat, muhafız alayı, özel kuvvet komutanları, boyar ve knezlerin merkezinde yer aldığı taht kavgalarının başlamasına neden olmuştur. Romanovlar hanedanının iş başına gelmesiyle zorluklarla inşa edilen, Çar Aleksey Mihayloviç tarafından kurumsal olarak temelleri atılan, I. Petro döneminde geliştirilen devlet güvenliği geleneği, siyasi istikrarın korunduğu ve Çar değişiminin daha az zararlarla gerçekleştirildiği sistem yeniden yerini saray kavgalarına terk etti. İktidar içi siyasi dengelerin değişimi, ordu, polis ve istihbarat kurumlarının başındaki şahısların da bu kavgalarda taraf olması kurumsal hafıza ve geleneğin zarar görmesine, bazen Gizli İşler İdaresi örneğinde olduğu gibi bu kurumların başındaki şahıslarla birlikte tasfiye edilip yerine yenilerinin kurulmasına neden oldu. Bu arada, istihbarat faaliyetleri, devlet kurumları üzerinde kontrolü ve siyasi soruşturmaları da yönlendiren bu

gizli idarelerin başındaki şahıslar değişen siyasi dengeler ışığında lağvedilen kurumlarıyla birlikte kendi aleyhlerinde delil bırakmamak için orada yer alan belgeleri de büyük ölçüde yok etmişlerdir.

Her gelen Çar kendisiyle birlikte gizli idaresini de kurmuştur. IV. İvan, Opriçnina'yı tesis etti. Sonra, Gizli İşler İdaresi, Petro'yla birlikte preobrejenski yapılanması, Gizli Kanselyariya ve Petro sonrasında değişen Çarlarla birlikte lağvedilen ve yeniden kurulan gizli idareler kuruldu. Romanovlar hanedan içinde süreklilik arz eden bir veraset sistemi geliştiremedikleri için Petro'nun ölümü sonrasında Rusya'da hakimiyet yeniden on yıllar boyu müdahalesiz şekillenememiş ve her Çar değişikliği iç çekişmelerle geçen karanlık bir dönemin, hapisler ve sürgünlerin yaşanmasını gelenek haline getirmiş, elinde güç bulunduranlar etkin olmuştur.²¹⁷

I. Petro'nun ölümü sonrasında da yine preobrejenski alayının, bazı boyar ve knezlerin ön plana çıktığını görüyoruz. Petro'dan sonra onun dul eşi Katerina başta olmakla kızı Yelizaveta Petrovna ve Petro'nun idam edilen oğlu Aleksey'den olan torunu Petro olmakla tahtın üç iddiacısı bulunmaktaydı. I. Petro döneminde oluşturulan yeni iktidar eliti ve Preobrejenski alayı Katerina'ya sadık kalmayı tercih etti. Etkin boyarlar, Rurik ve Gediminoviç hanedanlarının temsilcileri değişim ve eski güçlerine tekrar kavuşmak hevesiyle torun Petro'nun safında yer alsalar da Katerina'nın esas adamlarından olan A. D. Menşikov hızlı davranarak askerleri Katerina'ya biat etmeye çağırdı. Preobrejenski alayı da bu çağrıya uyarak Katerina'yı Rusya tahtının yeni sahibi olarak tanıdı. Böylece, asıl ismi Marta olan, 1702 yılında Rus ordusu Mariyenburg'u kuşatırken bir papazın hizmetçisi olarak esir alınan, önce sıradan bir subayın daha sonra da Mareşal Şeremetev'in, ardından Petro'nun dostu Menşikov'un ve nihayet Petro'nun sevgilisi olan I. Katerina, Rusya tahtını yönetmeye başladı.²¹⁸

Devlet işlerinden pek de anlamayan Katerina'nın tahta çıkmasıyla A. D. Menşikov, P. A. Tolstoy, Kansler G. İ. Golovkin, A. İ. Osterman, Karl Fridrik Golştay ve knez D. M. Golitsin'den oluşan Yüksek Gizli Konsey Rusya'yı yönetmeye başladı. Bu konseyde yer alan kişilerin güç ve iktidar uğruna birbiriyle mücadelesi de devam etti.²¹⁹ Bunlardan A. İ. Osterman, devletin gizli yazışmalarla toplanan en mahrem bilgilerinin bulunduğu Kriptografi Kurumu'na da bir dönem başkanlık etmiştir.²²⁰ Saray içindeki bu çekişmelerin sonucu olarak Gizli Kanselyariya da I. Katerina döneminde lağvedilmiş oldu.

6 Mayıs 1727 tarihinde de I. Katerina'nın ölümü sonrasında Yüksek Gizli Konsey 12 yaşındaki torun II. Petro üzerinde uzlaşa sağlayarak onu tahta çıkardı. Fakat konsey içinde Menşikov ve Tolstoy arasında yeni Çara yakın olmak, onun yetkilerini kullanmak uğruna bir mücadele başladı. Menşikov Tolstoy'u, daha sonra da II. Petro Menşikov'u tasfiye etti. 19 Ocak 1730 tarihinde II. Petro'nun ölümüyle birlikte yeniden Rusya tahtında veraset sorunu ortaya çıktı. Uzun tartışmalardan sonra Yüksek Gizli Konsey, yetkilerinin konsey lehine kısıtlanmasını kabul ettiğini belirten bir belgeye imza atması şartıyla Anna İvanovna'yı Rusya tahtına oturtmaya karar verdi.²²¹ Bu yeni Çariçe açısından çok alçaltıcı bir belgeydi. Rusya'da iktidar Yüksek Gizli Konsey'in elinde toplanıyordu. Çariçe konseyin izni olmadan savaş başlatma, barış imzalama, yeni vergiler getirme, hazineden önemli harcamalar yapma yetkisine sahip değildi. Aynı zamanda Anna İvanovna'ya evlenmek ve kendisinden sonra Rusya tahtının varisini belirlemek de yasaktı. Bu Rusya tarihinde yeni bir dönemin de başlangıcı demektir.

Anna İvanovna'nın feraseti ve gerçekleştirdiği hızlı hamleler sonucunda konseyin tecrit politikası iflas etti. Ordunun etkin komutanları bu belgeyi bir azınlık grubunun Çariçe üzerinde hakimiyet kurma girişimi olarak görerek Çariçenin safında yer aldı. Çariçe İvanovna, siyasi durumu kendi lehine çevirdikten sonra Yüksek Gizli Konseyi feshetti ve yerine I. Petro

döneminde olduğu gibi Senato'yu kurdu. Anna İvanovna, Preobrajenski muhafız alayının kendisini siyasi süreçleri ve sarayı yönlendirecek silahlı gücün tek temsilcisi olarak görmemesi için onları dengelemek amacıyla çoğunluğu yabancı subaylardan oluşan yeni İzmayilov Muhafız Alayı'nı kurdu.²²²

24 Mart 1731 tarihinde Çariçe, ihtiyaç duyduğu Gizli Kanselyariya ve preobrajenski idaresinin devamı mahiyetinde olan siyasi suçları soruşturan ve istihbarat faaliyetlerini organize eden Gizli Soruşturma İdaresi'ni kurdu. Önceki Gizli Kanselyariya'nın başındaki isim P. A. Tolstoy saray içi mücadelede yenilgiye uğrayarak Solovetski Manastırı'na gönderilmiş, I. Petro döneminden itibaren Tolstoy başkanlığında bu yapılanmalarda çalışarak tecrübe kazanan ve siyasi çekişmelere katılmayarak hep muktedirlerin yanında yer almayı tercih eden A. İ. Uşakov yeni Gizli Soruşturma İdaresi'nin başına getirilmiştir. Uşakov, Yüksek Gizli Konsey üyeleriyle ilgili gerçekleştirilen soruşturmaları başarıyla tamamlamıştır.²²³

1732 yılında Çariçe Anna İvanovna, suikast korkusu ve artan güvenlik riskleri nedeniyle Rus tahtını Moskova'dan Petersburg'a taşıyınca Gizli Soruşturma İdaresi da oraya taşınmış, Moskova'da bu idarenin şubesi açılmış, Çariçenin akrabası olan S. A. Saltıkov oraya atanmıştır. Saltıkov, görevde bulunduğu sadece dört sene içinde 1055 dosya incelemiş ve 4046 kişiye hapis cezası vermiştir. Seleflerinin geleneğini devam ettirerek Anna İvanovna da bu idareyi bizzat kendisine bağlayarak Senato da dahil, bütün kurumların üstünde tutmuştur. Gizli Soruşturma İdaresi iktidarı koruyan, devletin güvenliğinden sorumlu en önemli bir yapı olarak faaliyetini sürdürmüştür. Muhafız alayları ve bu idare Anna İvanovna döneminde de Rusya'nın stratejik kurumları olarak saray hayatında önemli görevler üstlenmiştir.²²⁴

Çariçe, tekrar devlet hayatında, özellikle askeri alanda yabancıların Rusya'da görev yapmasının da sonuna kadar önünü

açmıştır. 1729 senesinde Rus ordusunda görev yapan generallerden 41'i yabancı, 30'u Rus kökenliydi. 1738 yılının rakamlarında ise generallerin 30'u Rus, 31'i yabancıydı. 1731 yılında Rusya'da Batılı tarzda eğitim veren ilk askeri okul olan Şlyahetski'nin esas öğretim görevlileri de yabancılardan oluşmaktaydı.²²⁵ Anna İvanovna döneminin ünlü ve etkin yabancıları arasında devletin politikalarını belirleyen Biron, Levenvold, Osterman ve Münnich de vardı. Alman kökenli Burkhard Christoph von Münnich, Rusya'da askeri alanda pek çok reformun gerçekleştirilmesinde önemli rol üstlenmiş, 1735-1739 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da Rus ordularına komutanlık etmiş bir generaldir. Rusya'da Andrey İvanoviç Osterman olarak bilinen Alman kökenli Heinrich Johann Friedrich Ostermann da 1734-1740 yıllarında dış işleri bakanı olarak Çarlığın dış siyasetini yönlendirmiştir.

Anna İvanovna, I. Petro döneminde geliştirilen geleneği sürdürerek çoğu Alman asıllı pek çok yabancıyı devlet işlerinde önemli kademelere getirerek içerideki boyar ve knezlerin de belirleyici konumunu zayıflatmıştır. Çariçe, gruplar ve kurumlar arasındaki dengeyi iyi kurarak yönetebilmiş, onun döneminde neredeyse hiç siyasi kavga, darbe ve suikast girişimi yaşanmamıştır. Bu siyasi istikrarın korunmasında Uşakov başkanlığındaki Gizli Soruşturma İdaresi'nin da Çarlık aleyhindeki suç teşebbüslerini önleyici faaliyetleri etkili olmuştur.

1740 yılında Anna İvanovna hastalıktan vefat ederken ondan sonraki dönemin şekillenmesinde yanındaki Alman ekolünün temsilcileri olan Ernst Johann von Biron, Burkhard Christoph von Münnich ve Heinrich Johann Friedrich Ostermann belirleyici olmuştur. Bu üçlü ölüm yatağında olan Çariçeyi henüz bir kaç aylık bebek olan İvan Antonoviç lehine vasiyetname yazmaya ikna etmiş ve Biron, İvan'ın babası Anton Ulrich Braunsveig'i bertaraf ederek yeni Çar adına hükmetmek yetkisini kendi idaresine almıştır.²²⁶

Anna İvanovna'nın vefatı sonrasında Rusya'da yeniden iktidar mücadelesi şiddetlenmiş; ancak Gizli Soruşturma İdaresi ve Uşakov bu iç mücadelelerde taraf olmama pozisyonunu seçerek birbiriyle mücadele eden muktedirler olan Biron, Münnich ve Osterman'ı siyasi durum aleyhlerinde değişince yargılamıştır. I. Petro'nun kızı Elizaveta Petrovna 1741'de iş başına gelince onun nezdinde pozisyonunu biraz daha kuvvetlendirmiştir. Çariçe Elizaveta'nın kansız bir şekilde tahtı ele geçirmesi onun saray içi dengeleri iyi öğrendiğini gösteriyor. O babasının ölümünden, yani 1725'ten 1741'e kadar sarayda cereyan eden bütün siyasi oyun ve mücadelelerin merkezinde yer almış, iktidar uğrunda mücadele eden taraflar onu kendilerine ciddi bir rakip görmelerine rağmen Çariçe kendisini iddiasız birisi olarak göstererek kendi zamanının gelmesini beklemiştir.

Elizaveta Petrovna ipleri eline geçirerek Alman ekolüne karşı devlet ve ordu içindeki kilit Rus ekolünü harekete geçirmeyi başarmış, özellikle preobrajanski askerleri ve Gizli İdare tartışmasız Elizaveta'nın tahta çıkması için çalışmıştır. Preobrajanski alayının 25 Kasım 1741 tarihinde sokağa çıkarak Elizaveta lehinde yürüyüş yapması onun tahtı ele geçirmesinde belirleyici olmuştur.²²⁷ Elizaveta'nın iktidara gelmesinden sonra preobrajanski muhafız alayı bütün yabancıların ülkeden sürülmesini talep etmiş, Çariçe onları ödüllendirerek yumuşatmaya, süreci sağlıklı bir şekilde yöneltmeye çalışmıştır. Bazı araştırmacılar Çariçenin tahta çıkış sürecine bakarak Elizaveta'nın daha I. Petro döneminden itibaren tahtın gelecek sahibi olarak Gizli İdare tarafından itinayla hazırlandığı yönünde bir görüş de ortaya atmışlardır.

Elizaveta Petrovna döneminde istihbarat çalışmalarına, özellikle kriptografi alanına ciddi önem verilmiştir. Rus kriptografisinin bu alandaki başarılarının nedeni Alman asıllı matematikçi H. Goldbach olmuştur. Çariçenin iktidar yıllarında Kriptografi Kurumu'nun başına Bestujev-Rumin getirilmiş, ilk defa onun zamanında bilgi toplamak amacıyla posta şu-

belerinde gizli, karanlık odalarda mektuplar açılarak incelenmeye başlanmıştır.²²⁸ Gizli İşler İdaresi, Elizaveta Petrovna döneminde yönetimden uzaklaştırılmış, Braun ailesiyle etkili bir mücadele yürütülmüş, 1755 tarihinde patlak veren Başkurt İsyanı da dahil isyan ve kalkışmaların bastırılması ve Çar ailesinin güvenliğinin sağlanmasında belirleyici rolünü devam ettirmiştir. Çariçelerin sadık hizmetçisi Uşakov ihtiyarladıktan sonra Elizaveta Petrovna yine sadık adamlarından L. İ. Şuvalov'u bu kurumun başında görevlendirmiş, Çariçe döneminde 6692 dosya Gizli İdare'de araştırılmıştır. Bu dosyalar arasında ajanlık faaliyetlerinde suçlanarak hapsedilen Fransız misyoner Valkraussan ve baron Budbergin, Rus ordusunun İngiliz asıllı generali Totlebe'nin ve Almanya lehinde casuslukta itham edilen başka yabancı asıllı subayların da dosyası mevcuttur.²²⁹

25 Aralık 1761 tarihinde Elizaveta Petrovna vefat ettikten sonra Çarlık tahtına geçen III. Petro saray içindeki hassas dengeleri koruyamamış, Şubat 1762 tarihinde iktidarın korunmasında kilit role sahip olan Gizli Soruşturma İdaresi lağvedilmiş, yetkileri de Senato'ya bağlı olarak görev yapacak özel komisyona devredilmiştir. Çarlık muhafız alayı ve Gizli İdare'deki desteğini kaybeden III. Petro aynı sene eşi II. Katerina tarafından düzenlenen bir saray darbesi sonucu devrilmiş Rusya tahtında II. Katerina dönemi (1762-1796) başlamıştır.²³⁰

III. Petro'nun devrilmesinin esas nedenlerinden biri de Almanya'yla savaşı bitirmesi, Rus ordusunu Berlin'den çekmesi ve içeride inanç noktasında düşünce özgürlüğü getirerek eski geleneklerin takip edilmesine son vermesidir. Katerina'nın kocası aleyhinde öne sürdüğü en büyük argümanlardan biri II. Fridrich'e çalışması, onun karşısında zaafa düşmesi, Rusya'nın çıkarlarını koruyamaması olmuştur. Berlin'den çekilmeyi hazmedemeyen ordu da bu meselede Katerina'yla aynı paralelde düşünmüştür. Katerina darbesinin planlayıcıları III. Petro'nun yakın günlerde eşinden boşanacağı haberini aldıkları için süreci biraz daha hızlandırma kararı almışlardır.²³¹

Rusya tarihine damga vurmuş II. Katerina tahta oturmadan önce, her ne kadar devlet işlerinin gizli kapaklı değil şeffaf, halkın bilgisi dahilinde yürütülmesi gerekliliğini ifade etmiş ve kocası III. Petro'nun Gizli Soruşturma Komisyonu'nun lağvedilmesiyle ilgili siyasetini desteklemişse de iktidarı döneminde kurulan Gizli Komisyonu doğrudan kendi kontrolüne almıştır.²³²

Yeni oluşturulan bu komisyon yasal olarak senatoya bağlı olsa da, faaliyet olarak Çariçe Katerina'nın yönlendirmesi ve müdahaleleriyle çalışmalarına devam etmiştir. Katerina'nın iktidara gelmesinden iki sene sonra muhafız alayının bir subayı olan V. Miroviç, onun zaten zayıf olan meşrutiyetini sorgulayarak darbe girişiminde bulunmuş, Şliserburg Kalesi'nde bulunan İvan Antonoviç'in serbest bırakılıp tahta oturtulması planını yapmışsa da başarılı olamamıştır. 1764 yılında Çariçe Katerina, Baltık seferindeyken subay Vasili Miroviç, VI. İvan'ı Şliserburg Kalesi'nden kurtararak Rus tahtına çıkarma girişiminde bulunmuş, fakat Katerina'nın daha önce onaylamış olduğu yasa çerçevesinde VI. İvan kaçmaya teşebbüs ederken öldürülmüştür.²³³ Bazı araştırmacılar Katerina'nın daha önce kaleyi ziyaret ederek orada görevli olan subaylara devrik Çar İvan'ın kaçırılmasına teşebbüs edilmesi halinde öldürülmesi emrini verdiğini iddia ederek, İvan Antonoviç'in başarısız kaçırılma denemesini Katerina'nın planlamış olabileceğini öne sürmüştür. Katerina'nın Miroviç'i korumaya çalışarak onun bu işle ilgili Gizli Komisyon tarafından gözaltına alınmasına izin vermediği yönündeki iddialar da bu kanaatin oluşmasında etkili olmuştur. Bu başarısız darbe girişimi, Katerina'nın kocası III. Petro'nun kuşkulu ölümü, özel hayatıyla ilgili halk arasında dolaşan söylentiler ve eğlenceye meraklı olması, toplumun geniş kesimlerinde Katerina karşıtlığının yükselmesine neden olmuş ve kendisini III. Petro ilan eden birkaç kişi ortaya çıkmıştır.

1773-1775 yılları arasında patlak veren köylü isyanının kahramanı Pugaçev de kendisinin III. Petro olduğunu iddia edenlerden biridir.²³⁴ Pugaçev'le birlikte II. Katerina'nın oğlu Pavel

de ona meydan okumaya başlamıştır. Danışmanı Panin de Pavel'i artık zamanının geldiği konusunda inandırmıştı. Pavel annesinin sevgilisi Orlov'la işbirliği yaparak babasını öldürdüğünü ve tahtı sahiplendiğini bildiği için annesi ve ekibine karşı kin beslemekteydi.

Ancak, II. Katerina bu zorlu siyasi koşullar altında, gözde generallerini savaş sahnesine sürerek hem Pugaçev isyanını yatırmayı başarmış, hem de Osmanlı'ya karşı Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (1774) sonuçlanan zafer elde etmiştir. Bu antlaşmayla Osmanlı Kırım'a bağımsızlık veriyor, Karadeniz ve Ukrayna'da Rus etkisi kuvvetleniyordu. Rummyantsev'in Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzaladığı günü II Katerina "hayatının en mutlu günü" olarak adlandırmıştır.²³⁵ Pugaçev isyanının bastırılması Katerina'nın iç ve dış politikası, Rusya'nın en uzun ömürlü ve stratejik kurumlarından olan sefirlik idaresinin başarılı istihbarat çalışması açısından da ayrıca değerlendirilmesi gereken bir konudur. Rus tarihçileri Fransa ve Osmanlı'nın ittifak içerisinde Pugaçev'un ordusunu desteklediğini hatta Fransa'nın İstanbul üzerinden isyancıları eğitmek ve yönetmek için subaylar gönderdiğini, Pugaçev'in dışarıdan finanse edildiğini, Osmanlı ordusunun Kırım ve Kuzey Kafkasya üzerinden Fransız askeri birliklerinin de katılacağı bir müdahale operasyonuna hazırlandığını yazmışlardır. Onlara göre Rus sefiri knez Golitsin, bu Fransız misyonunda görevli olan bir subayı ele geçirerek bu bilgilere ulaşmıştır.²³⁶

Pugaçev'in ordusu yaklaşık elli bin askerden oluşmuş, III. Petro'nun olumlu yaklaşımlarından dolayı kendisini Petro ilan eden Pugaçev'e eski gelenekçiler de ciddi destek vermiştir. Dönemin kaynakları Katerina'nın Osmanlı'yla savaştan daha ziyade, içerideki bu durumdan, yani halk ayaklanmasından korktuğunu ifade etmiştir. Bu isyan sırasında Katerina'nın varisi olan Pavel Petroviç'le de ilişkileri gergindi. Pugaçev İsyanı, Çariçe ve Rus Devleti için büyük bir sınav olsa da bu tehlike de başarıyla bertaraf edilmiştir.

II. Katerina döneminde de Gizli Komisyon işkenceler, asılsız ihbarlar sonucu verilen cezalarla hep toplum vicdanında yarılanmış, Çariçe bazı sınırlamalarla bu işkence mekanizmasını zayıflatmaya, hafifletmeye çalışmıştır. II. Katerina döneminde gizli faaliyet ve istihbarat toplama sistemine iki önemli ilave de yapılmıştır. O, kamuoyunda devlet ve Çariçe hakkında ne konuşulduğunu öğrenmek, toplumun çeşitli katmanlarında gelişen süreçlere vakıf olmak için içtimai yerlerde güvenilir elemanlar buldurmuş, halkın duygu ve düşüncelerini, bütün toplumsal hareketlenmeleri öğrenmeye çalışmıştır. Katerina'nın ikinci icraatıysa vatandaşların birbirine yazdığı mektuplardan önemli görülenlerin açılarak kopyalanıp kendisine gönderilmesi olmuştur.²³⁷

Uzun hakimiyet süreci Katerina'nın güvenlik aristokrasisini iyi yönettiğini, kuvvetler arasındaki dengeyi sağlayarak iktidarını sağlama aldığını ortaya koymaktadır. II. Katerina Rusya'nın genişleme politikalarını da başarıyla uygulayan bir hükümdar olarak tarihe geçmiştir. II. Katerina, aynı zamanda Rus tarihinde sevgilisini başka bir ülkede tahta oturtmuş bir imparatoriçe olarak da bilinmektedir. 1764 yılının Ağustos ayında Polonya Seymini kuşatan Rus ordusunun talebiyle Katerina'nın sevgilisi Ponyatovski Stanislav August adıyla yeni Polonya kralı ilan edilmiştir.²³⁸

Eski sevgilisi Ponyatovski'yi Polonya kralı olarak atayan Çariçe, yeni sevgilisi Orlov'u da sarayda dizinin dibinde tutuyor, en mahrem devlet işlerini de onun aracılığıyla sürdürüyordu. Bu durum Katerina'nın yeni sevgilisi Potyomkin'in siyaset ve aşk sahnesine çıktığı döneme kadar devam etmiştir. Artık Orlov'un yıldızı giderek sönmekte, Katerina'nın tutkuyla aşık olduğu General Potyomkin'in yıldızı parlamaktaydı. 1763 yılının Mayıs ayında II. Katerina, Moskovadan Rostov'a sefer yaparken saraydaki bazı önemli görevlilerin de desteğiyle Katerina'nın yatak odasının hizmetçisi Hitrovo, Orlov'u öldürerek Katerina'yı VI. İvan'la evlendirmeyi planladığı için hapsedildi.²³⁹

1796 yılında II. Katerina'nın ölümünün ardından tahta geçen I. Pavel, babası III. Petro ve annesi II. Katerina'nın birlikte defnedileceğini beyan etti. Yeni Çar, Nevski Manastırı'nda gömülen babasının cenazesinin çıkarılma törenine katıldı. I. Pavel, annesinin sevgilisi ve babasının katili olan yaşlı Orlov ve Baryatinski'den cenazeyi öpmelerini istedi. III. Petro'un mezarından çıkarılan naaşını taşımak da Orlov ve Baryatinski'ye havale edilmişti. Onun cenazesi II. Katerina'nın cenazesiyle birlikte sergilendi ve törenden sonra defnedildi.²⁴⁰

6 Kasım 1796 tarihinde Rusya tahtına oturan I. Pavel, 300 general, 2000 subayın ordudan atıldığı radikal askeri reform girişiminin kurbanı olmuş ve yine bir saray darbesiyle tahtından indirilmiştir.²⁴¹ Pavel'in büyük oğlu Aleksey Pavloviç'in iktidara getirilmesiyle Rusya tarihinde yeniden reform dönemi başlamıştır. 19. yüzyıl Rusya'sı, devlet yapılanması ve yönetici elit kesimlerin birbiriyle ilişkileri itibarıyla karmaşık ve üzerinde ayrıntılarıyla durulması gereken komplike süreçlerle dolu bir ülkedir.

Pavel'in en önemli icraatlarından biri 5 Nisan 1797 tarihinde imzaladığı Rusya tahtında veraset hakkındaki fermanıdır. Bu fermana göre tahtın varisi imparatorun oğulları arasından ekberiyet sistemiyle seçilecektir. Ferman 17 ve 18. yüzyıl boyunca Rusya'da iç çekişmeleri körükleyen, siyasi istikrarı tehdit eden belirsizliklerin ortadan kaldırılması açısından yerinde bir adımdı. Pavel aynı zamanda Çar ailesinin yetki ve statüsünü belirleyen aile yasasını da çıkarmıştır.²⁴² Bu yasaların Osmanlı ve Cengiz Han yasalarıyla benzer yönleri vardır. Pavel'in ölümünden sonra büyük oğlu I. Aleksandr tahta çıkmıştır.²⁴³

1801 yılında I. Aleksandr, Gizli Komisyon'u lağvetti; ancak gelişmeler ve Çarlık Rusya'sının geleneksel iç ve dış tehdit algısı yeni istihbarat ve emniyet yapılanmasına gitme ihtiyacını ortaya çıkardı. İçeride günden güne artan hoşnutsuzluklar ve ekonomik sıkıntılar neticesinde muhtelif cemiyet ve cema-

atlerin örgütlenmeye devam etmesi, Napolyon Fransa'sının "dünya liderliği" uğrunda savaşa karar vermesi, Rus Devleti için tehdit algılamasının sınırlarını giderek genişletmiştir. Avusturya ve Prusya yenildikten sonra Fransa'nın sıradaki hedefi İngiltere ve Rusya'ydı. Napolyon döneminde Fransız istihbaratı dünyanın en iyi örgütlenmiş istihbarat örgütlerinden birisiydi. Fransız subay Domberg, Rusya seferi hakkındaki hatıralarında geniş ve insansız arazilerin Fransız ordusunun ilerlemesi için hiç bir zorluk çıkarmayacağını ifade ediyordu. Napolyon'un istihbarat birimi savaş başlamadan Rusya'nın topoğrafyasıyla ilgili en ince ayrıntılara kadar bilgi toplamış ve bizzat bu bilgileri toplayan Rusya'daki Fransız konsolosu Dorflan orduya danışmanlık yapmıştır.²⁴⁴

Aleksandr, önce istihbarat ve siyasi suçların takibi işini gizli bir güvenlik kurumu yerine yeni kurulan iç işleri bakanlığı aracılığıyla çözmeye çalıştı. 2 Nisan 1801'de iktidarını ilan ederken Senato'da manifesto niteliğinde bir konuşma yapan Aleksandr, devletin, halkın huzur ve refahı için bütün suç soruşturmalarının açık ve yasalar çerçevesinde yapılmasının öneminden bahsetmiş, devlet işlerinde şeffaflık vurgusu yapmış ve Gizli Komisyonun lağvedilmesinin gerekçelerinden biri olarak yeni siyaset ve devlet yönetimi anlayışını göstermiştir. Çar ortaya çıkan yeni durumda Çarlık rejimine ve devlete yönelen iç ve dış tehditleri zamanında bertaraf edecek bir komitenin kurulması ihtiyacını görüyordu; fakat bunu yasalara ve şeffaflık ilkesine bağlı kalarak çözmeye çalışıyordu. Diğer yandan da güvenmediği eski güvenlik aristokrasisini yenileriyle değiştirmenin hesabını yapıyordu.²⁴⁵

Araştırmacılar, Aleksandr'ın karakterinde var olan çelişkilerden bahsetmekte, babasının öldürülmesine sessiz kaldığı için kendisini affetmediğini belirtmektedirler. Liberal reformlar gerçekleştirerek ve devlet işlerini şeffaflaştırarak bu suçluluk duygusunu da hafifletmeye çalışmıştır. I. Aleksandr'ın tahta oturduğu günden itibaren Çarlığın ve devletin güvenlik siste-

minin geliştirilmesi ve bu alanda daha şeffaf mekanizmaların kurulması hakkında kafa yorduğu da kuşkusuzdur.²⁴⁶ Arakçev, Rozen gibi askeri güvenlik alanında önemli tecrübeleri olan devlet adamları Aleksandr'ın en yakın güvenlik bürokrasisini oluşturmakta, ordu tarihiyle ilgili kitaplar yazan, Moskova Üniversitesi'nin de profesörü olan Y. İ. Sanglen ise onun danışmanı görevinde bulunmaktaydı. Ancak, I. Aleksandr döneminde devlet güvenliği alanında etkili bir merkezi yapının tesis edilemediğini, parçalı yapının sürdüğünü ifade etmekte fayda var.

8 Eylül 1802 tarihinde kurulan İçişleri Bakanlığı'nın diğer görevleriyle birlikte esas vazifesi bütün imparatorluk halkının huzur, refah ve emniyetini sağlamaktı.²⁴⁷ Bakanlık nezdinde oluşturulan halkın refah ve huzurunu temin etmekle sorumlu olan ikinci şube, siyasi suçların takibi ve sansür meseleleriyle beraber şehir ve kasabalarda kurulan polis idarelerinin faaliyetlerini de koordine etmekle sorumluydu. Aynı zamanda Petersburg Askeri Gubernatörlüğü bünyesinde oluşturulan Gizli Polis Teşkilatı da başkentin güvenliği ve istihbarat çalışmalarına yön veren en önemli kurumlardan biriydi. Gizli polisin talimatnamesinde Çarlık hakimiyetinin ve onun güvenliğinin aleyhine yönelmiş sözlü ve yazılı bütün konuşma, itiraz ve hareketlere, halkı devlet aleyhinde faaliyetlere sevk edecek çağrışımara, bölücü, provokatif haberler yayan kişilere, cemiyetlere, gruplara karşı etkili mücadele etmek esas görevleri olarak sıralanmıştır. Gizli polis aynı zamanda başkentte bulunan bütün yabancıların yaşadığı yerler, faaliyetleri, irtibat kurduğu kişiler, yaşam şekilleri, üye oldukları cemiyetler hakkında ayrıntılı bilgiler toplamak, onları izlemekle de sorumluydu.²⁴⁸

1804'de Petersburg Polis Teşkilatı'nda şehir genelinde devriye görevi yapan bir birim daha kuruldu. Bu birimde görevli polislerin vazifesi bütün şehri kolaçan ederek polis şefleri, gardiyanlar ve muhafızlara gerekli durumlarda yardım etmektir. 1804 yılında İran'la, ardından da Fransa'yla savaşın başlaması

polis de dahil, bütün güvenlik kurumlarının olağanüstü hal şartlarına uygun olarak koordineli bir biçimde çalışmasını zorunlu hale getirmiştir. Bütün polis teşkilatlarının faaliyetini tek çatı altında birleştirecek emniyet müdürlüğünün kurulması ihtiyacı belirince, 1805 yılında bu teşkilat faaliyete geçti. I. Aleksandr'ın politikaları gereği polisin görevi yasalarla çerçevelenmiş, onların vatandaşlarla iyi davranmasına, suçsuz insanlara yönelik baskı ve işkence yapmamasına, eğitim düzeylerinin yükseltilmesine özen gösterilmiştir. 25 Temmuz 1811 tarihinde Fransa tecrübesinden yola çıkarak, Rusya'da da polis bakanlığı kurulmuş, Balaşov Rusya'nın ilk polis bakanı olmuştur.²⁴⁹

Çar I. Aleksandr, Fransa'yla devam eden savaş durumunun hassaslığını, Fransız istihbaratının Rusya'da yoğun çalışmalar yaptığını da göz önünde bulundurarak bütün güvenlik ve istihbarat faaliyetlerinin verimliliği, polisin çalışmasının hızlandırılması, koordine edilmesi amacıyla içişleri, savunma bakanı ve Çarın en yakın bürokratlarının da içinde olduğu bir güvenlik komitesi oluşturmasına rağmen bu alanda istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Rusya'da 13 Ocak 1807 tarihinde bütün iç ve dış güvenlik ve istihbarat faaliyetlerini bizzat yönetecek Devlet Güvenliği Komitesi kuruldu. Bu komite Rus-Fransız Savaşında çok etkili çalışmalar yaptı. 1829 tarihine kadar doğrudan devlet güvenliğiyle uğraşan en üst kurum oldu. Komitenin oluşturulmasıyla ilgili imzalanan fermanında Çar, Rusya'da yaşayan Fransız vatandaşlarının takip altına alınmasını, Rusya'ya yönelik dış tehditlere karşı etkili mücadele yürütülmesini komitenin başlıca görevleri arasına dahil etmiştir. Bu komitede içişleri, savunma ve adalet bakanları ile gizli işler konusunda Çarın danışmanları olan Makarov ve Novosiltsev bulunuyordu. Her bir bakanlıkta gizli güvenlik faaliyetlerini gerçekleştirecek birimler bulunacak, ayrıca komitenin başkentteki faaliyetlerini koordine eden bir komutanı olacaktı. Komitenin faaliyetlerini yöneten A. S. Makarov

Çar Aleksandr'a kadar devletin güvenliğinden sorumlu Gizli Komisyonun başındaki isim olan S. İ. Şeşkovski'nin öğrencisiydi. Devlet Güvenliği Komitesi'nin önemli isimlerinden olan N. Novosiltsev'in Komite elemanları için hazırladığı gizli talimatnamede Rusya İmparatorluğu'nun esas düşmanları arasında gösterdiği Fransa ve diğer Avrupa devletlerinin Rusya'da örgütlenmelerine aktif destek verdiği İlluminati, Martinistler, Masonlar gibi gizli örgütler esas hedef olarak gösterilmiştir. Bu komitenin Fransız istihbaratına ve bu tür tehlikeli gizli örgütlere karşı mücadele etmek için kurulduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁰

Çara yakın çok önemli devlet adamlarının ve üst düzey bürokrat ve subaylarının da böyle gizli örgütlerin üyesi oldukları yönünde önemli iddialar gündeme gelmiştir. Bunların arasında I. Aleksandr'ın en yakın çevresinden, reform hareketinin ideoloğu M. M. Speranski'nin ismini özellikle zikretmek gerekir. Polis bakanı Balaşov ve yardımcısı Sanglenom, Speranski'yi gizli İlluminati örgütü üyesi olmakta, Napolyon'la gizli irtibat kurmakla, Rusya Devleti'ne ve Çara ihanet etmekte itham ederek Çardan sürgün edilmesi için izin almış ve onu sürgüne göndermiştir. Sonrasında öyle bir süreç gelişmiştir ki Balaşov ve diğer devlet görevlileri görevlerinden alınmış, Speranski ise sürgünden geri dönmüştür.

Aleksandr'ın onayladığı bir kararnameyle içişleri, polis, askeriye ve dış işleri bakanlıklarının bünyesindeki gizli güvenlik ve istihbarat birimleri, aynı zamanda valilikler bütün önemli soruşturmalar, hadiseler ve suç dosyalarıyla ilgili Devlet Güvenliği Komitesi'ne bilgi sunmakla yükümlüydüler. Bakanlıklar, Komitenin almış olduğu kararları uygulamakla da yükümlüydü. 1811'de Polis Bakanlığı'nın bünyesinde kurulan Özel İdare'ye ülkedeki yabancılar ve ajanların takibi, dini cemaatlerin, Mason localarının faaliyetlerinin kontrol altında tutulması, toplumsal çalkantı yaratacak her türlü söylentilere karşı mücadele gibi görevler verilince, Devlet Güvenliği Komitesi daha çok dış istihbarat toplama işiyle ilgilenmeye başlamıştır.

Bu Özel İdare'nin başına da Rus istihbarat faaliyetlerinin deneyimli isimlerinden M. Y. Fok getirilmiştir.²⁵¹

1810 yılında askeri bakanlığın bünyesinde kurulan daha gizli bir istihbarat biriminin esas görevi düşman ülke orduları hakkındaki kritik bilgilere ulaşmak ve bu bilgileri analiz ederek gerekli politikalar üretmektir. Askeri bakanlık bünyesinde oluşturulan, hem dışarıda, hem de içeride istihbarat toplamakla görevli olan başka bir kurum da Askeri Polis İdaresi'dir. Bizzat genelkurmay başkanı bu idarenin başındaydı. Sadece sıradan ülke vatandaşları değil, Rusya'nın üst düzey generallerinin de çoğu ordu içindeki böyle gizli istihbarat yapıları varlığından haberdar değildi. Burada görevli askerler "Tanrı ve vatan için" görevlerini en iyi biçimde yapacaklarına, vatanlarına ve devletlerine kanının son damlasına kadar sadık olacaklarına, büyük bir gizlilik içinde görevlerini sürdüreceklerine dair yemin ettikten sonra faaliyetlerine başlamaktaydı. Bu askerler emir aldıkları üstlerinden başka kimseyi tanımamaktaydı. Burada görev yapacak asker ve subaylar sadece liyakat ve sadakat esas alınarak seçilmekteydi. Çar, bu gizli servislerin verimli çalışmalarında bulunabilmesi için her türlü devlet olanaklarını ve finans desteğini sağlamaktaydı.

I. Aleksandr dönemi Rusya istihbarat kuruluşlarının en başarılı operasyonlarından biri, 1812 yılında Napolyon'un elçisi Narbonn Lara Rusya'ya gelirken onu kontrolleri altına alarak kurduğu ilişkiler ve irtibatları üzerinden Fransa'nın Rusya'daki istihbarat ağını tespit etmeleri olmuştur. Rus genelkurmayının hazırladığı büyük plan çerçevesinde, güya Rus ordusunun sınırda Napolyon'un ordusuna karşı geniş ölçekli saldırıya geçeceği yönündeki yanıltıcı haberi Narbonn Lara'ya iletmişlerdir. Rus istihbaratının yüklü miktarlarda paralar harcayarak Napolyon'un üst düzey bürokratlarından bilgi almaya başlaması Fransızlar karşısında başarılı olmalarının esas nedenlerinden birini olmuştur.²⁵²

Dışişleri Bakanlığı da selefleri olan Sefirlik İdaresi'nin tecrübe, birikim ve arşivini kullanarak yabancı ülkelerde istihbarat ağı oluşturmakta ve diplomatlar aracılığıyla gerekli bilgi toplama ve yönlendirme faaliyetlerini sürdürmekteydi. Bu bakanlığın en önemli birimlerinden biri de yazışmaların gizliliğini muhafaza etmekle sorumlu olan şifreleme idaresiydi. Dışişleri bakanlığının bünyesinde başka devletlerin şifreli yazışmalarını çözmekle uğraşan ayrıca iki birim daha Çarlık Rusya'sının güvenliğine katkı sunmaktaydı.²⁵³

1819 senesinde polis bakanlığının feshedilmesiyle birlikte Maksim Yakovleviç von Fock başkanlığındaki özel idare de içişleri bakanlığının bünyesine katılmıştır. 1822 senesinde Rusya'daki Mason locaları iç istikrarı tehdit ettikleri gerekçeyle Çar tarafından kapatılmış ve her türlü faaliyetleri yasaklanmıştır.²⁵⁴ Çok sayıda gizli örgüt ve cemaatin tehlikeli faaliyetleri hakkında yazılan ihbarlara, ordudaki subaylar arasında liberal-meşrutiyetçi eğilimin giderek güçlendiği yönündeki bilgilere rağmen 14 Aralık 1825 tarihinde Petersburg Senato Meydanı'nda gerçekleşen silahlı Dekabristler (Aralıkçılar) İsyanına Çarlık rejimi hazırlıksız yakalanmıştır.

DEKABRİSTLER VE MASONLAR

I. Aleksandr'ın 1825 yılında ölmesiyle, yerine kardeşi Çar I. Nikolay geçti. Nikolay'ın tahta çıkmasıyla ilgili ortaya çıkan belirsizlikleri iyi kullanan Dekabristler silahlı isyan teşebbüsünde bulundular. İsyân teşebbüsü başarısız olsa da, Rusya siyasi devrim tarihinde yeni bir dönemin temellerini atılmıştır. Dekabristlerin isyanı önceki Streltsi isyanlarına benzemiyordu. Onların hedefi Çarın değiştirilmesi, iktidarda güç kazanmak veya maddi çıkarlar elde etmek değildi. Onların faaliyetleri bir bütün olarak Çar rejimini tehdit ediyordu. Dekabristler Rusya'da monarşinin lağvedilmesini ve yerine cumhuriyet rejiminin kurulmasını talep ediyorlardı.²⁵⁵

Ayaklanma olayının gelişim sürecine değinmekte fayda var. 18 Kasım 1825 tarihinde Çar I. Aleksandr'ın Taganrog'a giderken yolda hastalanıp ölmesi üzerine Alman kökenli Genelkurmay Başkanı İvan İvanoviç Dibiç o sıralarda Varşova'da bulunan tahtın varisi Kostantin'e haber gönderdi. Petersburg'da bulunan Nikolay, üst düzey güvenlik bürokrasisinin, özellikle başkent valisi Miloradeviç'in tavsiyesi üzerine "devletin sela-

meti" için vakit kaybetmeden ağabeyi Konstantin'e biat etme kararı alırken, Konstantin de Varşova'da yakın kurmaylarını toplayarak Nikolay'a biat etme kararı aldı. Konstantin gizli bir mektup yazarak Golitsin aracılığıyla devlet şûrasına gönderdi. Aynı gün devlet şûrasındaki toplantıda üyeler artık sürecin başladığını ve ordu birliklerinin de Konstantin'e biat etmeye başladığını beyan ettiler. Şûra üyeleri o gizli mektubun açılmasının bir anlamı kalmadığını ifade etseler de, Golitsin ısrar ederek mektubun okunmasını sağladı. Kimin tahta oturacağıyla ilgili belirsizlikler yaşanırken I. Aleksandr'ın gerçekleştirdiği liberal reformları kullanarak uzun zamandır ordu içinde faaliyetlerini genişleten gizli cemiyetler de hazırlıklarını tamamlamak üzereydi.

Ekim ayının sonundan aralık ayının ortasına kadar tahtın sahibinin Varşova'da bulunması ve kardeşi Nikolay'a biat edilmesi yönünde gizli mektup yazmasına rağmen Petersburg'da da Konstantin'e biat edilmesi sürecinin başlamasıyla, Rus hakimiyet çevrelerinde büyük belirsizlik yaşanmıştır. Bu durum ordu içindeki darbe planlayıcısı gizli cemiyetler için oldukça uygun bir siyasi ortam oluşturmuştur. Zaten bu yapılanma I. Aleksandr'ın yakın çevresindeki hekimlerden onun sağlık durumunun çok kötü olduğu bilgisini alarak harekete geçmiştir.

Kurdukları plan Çar değişimi sırasında uygulamaya konulacaktı. Varşova'yla Petersburg arasında tahtın sahibinin belirlendiği, Nikolay'a biat edilmesi için Konstantin'den yazılı manifestonun alındığı o bir kaç gün içinde Nikolay, Rusya'nın üst düzey devlet bürokrasisi ve istihbarat birimleri ile ordu ve devlet içindeki darbeciler arasında bilgiye ulaşmak ve sürece hakim olmak uğrunda tam manasıyla bir savaş yaşanmıştır. Darbeye katılan subayların içinde çok sayıda ordu generalinin kurmayları da vardı. Dekabristler özellikle İzmayilov ve Kavalergardskiy muhafız alaylarında kurdukları gizli cemiyet çalışmalarıyla kendilerine epey taraftar toplamışlardı.²⁵⁶

Çar I. Aleksandr döneminde güvenlik kurumunun merkezi yapısının bozulması, etkisinin azalması ve ayrı ayrı bakanlıklar bünyesinde kurulan birimler arasında koordineli çalışmanın yapılamaması, Rusya'nın iç güvenliğini ilgilendiren tehditlerin bertaraf edilmesinde zaafın yaşanmasına neden olmuştur. Darbeciler S. P. Trubetskoy başkanlığında toplanarak harekete geçmeden önce Konstantin'in hapsedildiği ve Nikolay'ın iktidarının meşru olmadığı yönünde haberlerin yayılmasına, sonra ardı ardına muhafız alayından iki birliğin hemen harekete geçerek Çar ailesini hapsedmesine, halkın isyana katılması için fabrikaları zapt ederek halka votka dağıtılması gibi bir dizi faaliyetin gerçekleştirilmesine karar verdiler. Nikolay'a sadık ordu birliklerinin direncini kırmak için darbecilerden Kondraty Rilyev, Nikolay'a suikast yapılmasını da önermiştir.²⁵⁷ 11 Aralık'ta I. Aleksandr'ın yakın güvenlik bürokratlarından General Dibiç'in darbe hazırlığının yapıldığını haber veren gizli mektubunun Nikolay'a ulaştırılmasıyla isyanı bastırma planları da yapılmaya başlandı. Ertesi gün Egers Alay'ından başka bir subay da saraya gelerek darbe hazırlıklarının yapıldığını ihbar etti. 13 Aralık'ta devlet şûrasını toplayan Nikolay ağabeyi Konstantin'in Çarlık hakkından imtina ederek kendisine biat ettiğine dair manifestoyu okuduktan sonra Çarlığını ilan etti.²⁵⁸ Nikolay'la ağabeyi Konstantin'in arasında yaşanan Rusya tahtının varisinin kimliğinin belirlenmesi için yaklaşık on gün devam eden yazışma Çarlık tarihinde görülmemiş bir olaydı. İki kardeş de tahta oturmamak için birbiriyle mücadele ediyor, özellikle Polonya'dan yazdığı mektuplarla Konstantin ısrarla Nikolay'ın tahta geçmesini istiyordu.

I. Nikolay Karamzin, imparatorluğunu ilan eden manifestosunun ilanından hemen sonra Dışişleri Bakanı Nesselrode'ye gece devlet şûrasını toplantıya çağırmasını emretti. Polonya'dan dönen knez Mihail gece şûranın toplantısında Konstantin'in resmen tahtan imtina ettiğini haber verecek, I. Nikolay Rusya'nın hakimiyetini eline alarak hazırlanan darbe girişimi-

ni önleyecekti. I. Nikolay, saray ayanlarının sadakat yemini kabul ettikten hemen sonra isyanı bastırmak için saray muhafızlarını ve Preobrajensk alayını seferber etti. Çar, muhafız alayının komutanı A. L. Vinov'u çağırarak ona Konstantin'in kararını tebliğ etti ve darbeye karşı hazırlık yapmasını emretti. 14 Aralık sabahı artık Senato, Sinod ve saray muhafızlarının, ordu birliklerinin önemli komutanları da Nikolay'a biat etmeye başladı. Yeni Çar kararlı hareket ederek kendisine sadık ordu birliklerini toplayıp isyanı bastırdı.²⁵⁹

Rus tarihine "Dekabristler İsyanı" olarak geçen bu ayaklanmayla açığa çıkan ve Rus güvenlik bürokrasisi içindeki bölünme ve siyasilleşmeyi derinleştirerek Çarlık rejiminin de sonunu getiren ordu ve aydınlar arasındaki ihtilalci meşrutiyet yanlısı yapılanma üzerinde biraz daha durmak gerekir. 19. yüzyılın başlarında serflik hukukunun hakim olduğu Rusya'da reform, meşrutiyet, burjuva devrimi gibi kavramların ve taleplerin arkasında Rus aristokrasisi ve burjuva sınıfı bulunuyordu. Ülkenin en ünlü aydınları siyasi ekonomik reform programları hazırlayarak örgütlenmeye başlamışlardı. İlk gizli örgütler de toplumun bu kesimleri tarafından kuruldu. Onların en önemli talebi monarşi rejiminin ve serflik yasasının lağvedilmesi, Rusya'da da Batı'da olduğu gibi meşrutiyet rejimlerinin kurulmasıydı.²⁶⁰

I. Nikolay'ı daha tahta çıkmadan indirmeyi hedefleyen, meydana anayasa istiyoruz taleplerini seslendiren, Çarlık rejimine karşı ilk silahlı devrim hareketinin fitilini ateşlemeye çalışanlar da Dekabristlerdi. Dekabristlerin büyük çoğunluğu Rus ordusunun savaş görmüş genç subaylarıydı. Aralarında 1812 Fransız işgaline karşı vatan savunmasında kahramanlıklar gösteren subaylar da vardı. Dekabristlerin savunduğu değerleri ve vatanseverliklerini M. Muravyov şöyle ifade etmiştir. "Biz 1812 yılının evlatlarıydık. Vatanın refahı ve kurtuluşu için her şeyi göze almak, hatta hayatımızı kurban etmek kalplerimizin hükmüydü." Büyük Rus şair, yazar ve düşünürlerinin eserleri

onların üzerinde ciddi etki bırakmıştır. Radişev'in serflik hukuku aleyhindeki çağrışımlarla dolu olan "*Petersburg'tan Moskova'ya Seyahat*" kitabı, Puşkin'in özgürlük ve adalet çağrışımlarıyla dolu şiirleri, Griboyedov'un sistemi eleştiren "*Akıldan Bela*" piyesi, Turgenyev'in eserleri, Avrupa yenilikçilerinin, filozoflarının, yazarlarının eserleri Dekabristlerin devrimci görüşlerinin şekillenmesinde pay sahibidir. Onlar, Rusya'nın geri kalmasının ve toplumsal tezatlarının ortadan kaldırılmasının tek yolunun Batılılaşmakta olduğunu düşünüyorlardı. Avrupa'yla Rusya'daki toplumsal yaşam arasında büyük tezatlar vardı. Dekabrist subayların çoğu bizzat bu durumu kendi gözleriyle müşahede etmişti. Orduda uygulanan sert talim sistemi, askerleri küçük düşürücü bir takım uygulamalar, Avrupa'nın bazı ülkelerinde başlayan milli bağımsızlık mücadelesi ve devrimci ayaklanmalar da onların örgütlenerek Çarlık rejimine karşı mücadele etmelerine neden olmuştur. Fakat, bütün bu faaliyet ve fikirlerin yaygınlaşmasında Masonik yapılanmaların da etkili olduğu tarihi bir gerçektir.

1814-1815 yılları arasındaki Rus ordusunun yurtdışı seferlerinden sonra ordudaki subaylar ilk özgürlükçü örgütlenmelerine başladılar. "Orden Russkiy Rıtsarey" (Rus Şövalyeler İttifakı), "Svyaşennaya Artel" (Kutsal İttifak), "Semenovskaya Artel" (Semenov Birliği) bu dönem faaliyete geçen ilk gizli subay örgütleriydi.* Dekabristlerin ilk kapsamlı, faal örgütlerinden biri de "Soyuz Spaseniya" (Kurtuluş Birliği) veya "Vatanın Hakiki ve Sadakatli Oğulları Cemiyeti"ydi. Bu örgüt 1816

* "Orden Russkiy Rıtsarey" 1815-1817 arasında faaliyetini sürdürmüş, anayasal monarşi taraftarı olan general M. F. Orlov tarafından temelleri atılan gizli örgüttür. Örgütün ikinci en etkili lideri olan M. A. Mamonov Rusya'daki masonik yapılanmaların da önemli temsilcilerinden biri sayılmaktadır. "Svyaşennaya Artel" 1810-12 arasında gizli toplantılarına devam eden daha 18 yaşına gelmemiş gençlerin oluşturduğu "Çoka"nın devamı niteliğinde olan bir örgüttü. Liderleri de A. N. Muravyov ve İ. G. Burtsov'du. Ünlü Dekabristler Trubetskoy ve Muravyov'un liderlik ettikleri "Semyonovskaya Artel" bu gizli örgütlerin en büyüğüydü. I. Aleksandr'ın fermanı ile kapatılmıştır.

senesinde kurulmuştur. Muravyov kardeşler, Pestel, Lunin, Trubetskoy gibi isimler bu cemiyetin ilk üyeleri arasındaydı. Kendi tüzük ve programları vardı. Örgüt Rusya'da aktif faaliyette olan Mason locaları tipinde bir yapıya sahipti ve localarla da sıkı ilişkiler içindeydi.²⁶¹ Örgüte üye olan gençlerin çoğu aynı zamanda Mason localarına da üeydi. Dekabristlerin önde giden liderleri olan Muravyev, Trubetskoy, Pestel ve Volkonskin'in Mason localarına üye oldukları Rus tarihçilerinin ittifak ettiği bir konudur.

Cemiyetin esas siyasi hedefi, mutlakiyet rejiminin lağvedilerek anayasal bir rejime geçilmesi ve serfliğin kaldırılmasıydı. Fakat onlar mutlakiyetten meşrutiyet rejimine geçişin bir aracı olarak Çarın öldürülmesi üzerinde de duruyor ve silahlı mücadele seçeneğini esas seçenek olarak müzakere masasında tutuyordu. Cemiyetin kurucuları esasen boyarlardan oluşmaktaydı. 1818 yılında "Kurtuluş İttifakı"nın ardından daha da gizli bir örgüt olan "Saadet İttifakı" kuruldu. 1821 yılında "Saadet İttifakı"nın 200'e yakın üyesi vardı.²⁶² Bu cemiyet de serflik yasasının lağvedilmesini, mahkemeler ve devlet idarelerinde adaletin sağlanmasını esas amaçları olarak beyan etmişlerdi. Bu gizli cemiyetlerin yakın ilişki içinde oldukları yasal başka cemiyetler de vardı. Aleksandr Puşkin gibi ünlü Rus şair ve aydınları da böyle cemiyetlerin üyeleri arasındaydı.

"Yeşil Lamba", "Rus Edebiyat Severlerin Hür Cemiyeti" gibi cemiyetler bu legal cemiyetlerden bazılarıydı. Bu cemiyetlerin hiçbiri Çarlık rejimiyle açıktan mücadele etmeye hazır değildi. Çarlık idaresi de cemiyetlerin varlığından haberdardı ve aralarına çok sayıda ajan yerleştirmişti. Artık cemiyet üyeleri kendi içlerinde radikal veya liberal gibi görüşlere bölünmüş, gelecek faaliyet istikametleri ve siyasi mücadele konseptleriyle ilgili tartışmaları da artmıştı. Bütün bu tartışmalar Saadet İttifakı'nın 1821 yılında Moskova'da kurultay toplamasını zarrı kıldı. Uzun tartışmalardan sonra ittifakın lağvedilmesi-

nin daha doğru bir karar olacağı görüşünde uzlaşıldı. Saadet İttifakı'nın tasfiyesinden sonra Petersburg ve Ukrayna merkez olmak üzere Dekabristler yeni bir devrimci yapılanma olan Kuzey ve Güney Cemiyetlerinin temellerini attılar. Bu cemiyetler Ukrayna ve Petersburg'daki ordu kışlalarında kurulmuştur. Güney Cemiyeti'ndeki en yetenekli kişilerden biri ve cemiyetin başkanı Pavel İvanoviç Pestel'di. Aleksandr Puşkin, onun hakkında "tanıdığım en orijinal zeka sahiplerinden biriydi" diyor.²⁶³

Pavel Pestel'in ünlü "Russkaya Pravda" çalışması Güney Cemiyeti'nin manifesto niteliğindeki programıydı. Bu çalışmada en dikkat çeken talep meşrutiyet rejiminin kurulması, bütün Rus vatandaşlarının yasalar önünde eşit tutulması, sınıf temelli toplum düzeninin kaldırılması, 20 yaşı olan bütün erkek vatandaşlara seçip seçilme hakkının verilmesi ve geçici hükümetin kurulmasıydı. "Russkaya Pravda"ya göre toprağı köylülere dağıtılarak serflik yasası kaldırılmalıydı. Toprak toplumsal yararlı işlerde kullanılmak üzere hazine mülkü ve özel mülk olarak tasnif edilmeli, manastır ve boyarların toprakları ellerinden alınarak ihtiyacı olan köylülere verilmeliydi.²⁶⁴

1825 yılında Birleşmiş Slavlar Cemiyeti, Pestel'in "Russkaya Pravda"sını benimseyerek Güney Cemiyeti'ne katıldı. Müstakil bir cemiyet olarak kurulan bu cemiyetin esas siyasi hedefi Rusya, Polonya, Çekoslovakya, Sırbistan ve diğer Slav ülkelerini birleştirerek Slav halklarının demokratik federasyonunu kurmaktı. Demokrasi ve Slavizm onları birleştiren iki ana değerdi. Saadet İttifakı tasfiye edildikten sonra Petersburg'daki demokratik fikirli aydınlar ve askerler de Kuzey cemiyeti etrafında birleşmiş oldular. Bunlar arasında N. Muravyov, N. Turgenyev, S. Trubetskoy, K. Rileyev, Bestujev gibi isimler de vardı. Kuzey Cemiyeti'nin de programı N. Muravyov'un "Konstitusiyaya" (Anayasa) açıklanmıştı. Pestel'den farklı olarak Muravyov anayasal monarşi teklif ediyordu.²⁶⁵ Devrimci

mücadeleye hazırlanan her iki cemiyet programlarını uzlaştırarak ortak bir mücadele başlatmayı hedefliyordu. 1824 yılında Pavel Pestel bu amaçla Petersburg'a gitmiştir.

Kasım 1825 tarihinde I. Aleksandr'ın beklenmedik ölümü Dekabristlerin erken harekete geçmesine neden olmuştur. I. Aleksandr'ın tahta çıkacak evladı olmadığına göre, tahtın varisi kardeşi Konstantin olacaktı. Fakat, Konstantin daha ağabeyi Aleksandr sağken Rusya tahtının varisi olmaktan yazılı olarak imtina etmişti. Bu sırrı sarayın karar alma mekanizmasının merkezinde yer alan çok az kişi biliyordu. Konstantin, Çarın temsilcisi olarak Polonya'da yaşamaktaydı. O, abisinin ölümünü haber alır almaz kardeşi Nikolay'a sadakat yemini etmiş, Nikolay'dan tahta çıkmasını istemişti. Günlerce devam eden yazışma sürecinde iktidarın geleceğiyle ilgili siyasi belirsizlik arttığında Dekabristler bu durumu kullanarak harekete geçme kararı almıştı. Aynı zamanda hükümetin gizli cemiyetlerin ihtilal planından haberdar olduğu, siyasi durumun aydınlığa kavuşmasıyla birlikte yeni Çarın hapisler dalgasını başlatacağı bilgisi de Dekabristleri erken davranmak zorunda bırakmıştır. Artık, Pestel gibi cemiyetin önemli üyelerinin hapsedilme süreci de başlamıştı. Bu yüzden Nikolay'a sadakat yeminin edileceği gün Dekabrist subayların komuta ettiği askerî birlikler Senato Meydanı'na çıkarılacak, senatör ve devlet şûrası üyelerinin I. Nikolay'a sadakat yemini etmelerine mani olunacak ve ihtilal meydanında Dekabristlerin Rus halkına manifestosu okunacaktı. Manifestoda serflik yasasının ilgası, büyük halk meclisinin toplanması ve Rusya'nın Çarlık rejimi sonrası idari şekliyle ilgili kararların alınması ve geçici hükümetin oluşturulması öngörülmüştü.²⁶⁶

İhtilalci subaylar Senato Meydanı'na ancak 3000 asker toplayabildiler. İsyana komuta edecek Trubetskoy da meydana gelmeye cesaret edemedi. Senato ve devlet şûrası üyeleri isyancılar meydana toplanmadan önce yeni Çara sadakat yemini

ettiler. Nikolay'ın generaller ve rahipleri aracı yaparak ikna yöntemiyle isyanı kan dökülmeden bitirme çabaları da sonuç vermeyince devlet isyancılara karşı Preobrejenski alayı başta olmak üzere en iyi birliklerini kullanmaya başladı. Nikolay'ın ordusu hem sayıca fazlaydı hem de ellerinde ağır silahları bulunuyordu. Dekabristlere liderlik ve komutanlık yapacak kimse yoktu. Akşama doğru Yevgeny Obolenski'yi kendilerine yeni lider olarak seçebildiler ama bu çok geç kalınmış bir karardı. Geceye doğru isyan bastırılmış, çok sayıda Dekabrist asker öldürülmüş, diğerleri de yakalanarak hapsedilmişti.²⁶⁷

Bir kaç gün sonra Petersburg'daki isyan haberi Ukrayna'daki Güney Cemiyeti üyelerine ulaşınca onlar da isyan hazırlığına başladı. Sergey Muravyov ve Bestujev-Ruymin'in başkanlığında Çernigov Alayı isyan etti. İsyancılar 29 Aralık'ta Vasilkov şehrinde harekete geçtiler. Vasilkov'dan çıkarak yürüyüşe geçerken diğer askeri birliklerin de onlara katılacağını düşünen Dekabristleri yolda devlet destekli silahlı birlikler karşıladı. Çar rejimi önlemlerini almıştı. Çernigov Alayı tamamen yok edildi. Böylece Güney Cemiyeti'nin isyanı da bastırılmış oldu. I. Nikolay Dekabristleri şiddetli cezalara çarptırdı. Liderleri Muravyov, Bestujev, Kahovski, Rilejev asıldılar. Pek çok subayın rütbeleri söküldü. Sibirya'ya ve Kafkasya'ya sürgün edildiler.²⁶⁸ Bunların bazıları ancak 30 sene sonra aften yararlanabildiler. Rus tarihinin Çarlık rejimine karşı boy gösteren ilk devrimci silahlı isyanı bastırılınca da onların savunduğu ilke ve değerler giderek Rus toplumunda karşılık bulmaya ve yaygınlaşmaya başladı.

1861 yılında hükümet Dekabristlerin başlıca taleplerinden biri olan serflik yasasının ilgasını ve köylülere özgürlük verilmesini onaylamak zorunda kaldı. Dekabristlerin başlattığı kıvılcım Bolşevik ateşine zemin hazırlamış oldu. Onların sonu "Narodnaya Volya" gibi örgütlerin terör ve suikast yoluyla gerçekleştirdiği Çarlık rejimini korku altında tutan yeni bir silahlı mücadele döneminin de başlangıcı oldu.

19. asır boyunca silahlı isyan, darbe ve suikast teşebbüsleri Rusya'nın yakasını bırakmadı. Temmuz 1830'da Sivastopol'da denizci askerlerin isyanı başladı. İsyancı askerler Sivastopol askeri valisi Stolipin'i ve nefret ettikleri bazı komutanları öldürerek şehrin kontrolünü ellerine geçirdiler. İsyanın elebaşı olan 7 subay öldürüldü, binlerce asker hakkında soruşturma başlatıldı, bazıları Sibirya'ya sürüldü.²⁶⁹ Yine, 1830'da Tambov'daki "Kolareya İsyanı" olarak adlandırılan isyan bütün şehri etkisi altına aldı. 1831 yılında Petersburg'da, Novgorod guberniyasında isyanlar devam etti. 1834-35 yılları arasında da Perm ve Orenburg guberniyalarındaki köylüler isyan bayrağı açtılar ve yıllar boyu bu ayaklanmalar farklı guberniyalara yayılarak devam etti. Devrimci Masonik yapılanmalar amaçlarına ulaşabilmek için özellikle iki hedef istikametinde propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Kilise ve din adamlarıyla ideolojik mücadele ve Rus kadınlar arasında özgürlükçü fikirlerin yaygınlaştırılarak onların devrimci harekete kazandırılması. Sansür ve baskılara rağmen Avrupa'daki örgüt ve merkezlerle de temaslarını sürdürerek onların yardımıyla yasaklanmış edebiyat eserlerini Rusya'ya getirmeye devam ediyor, kilise ve din adamlarını etkisizleştirmek adına yoğun ideolojik propagandalarına devam ediyorlardı.²⁷⁰

Napolyon Fransa'sının yenilgisiyle sonuçlanan savaş sonrasında imzalanan antlaşmayla Polonya da Rusya tarafından ilhak edilmiş, orada anayasal bir yönetim oluşturulmuştur. 1830 yılında Polonya'da da gizli cemiyetlerin öncülüğünde Çarın ağabeyi, Rusya'nın Polonya'daki büyük knezi Konstantin'in sarayına baskın yapılmış, halk bağımsızlık için ayaklanınca Rus ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bütün 19. yüzyıl boyunca Rusya'nın işgal ettiği Kafkasya topraklarında da Çar rejiminin sömürge ve asimilasyon politikalarına karşı direnişler sürdü. I. Nikolay'ın iktidarının sonlarına doğru Rusya'da devrimci örgütlerin ulaştığı nokta ve elde ettiği başarılar Çarlık idaresinin uykusunu kaçırmaya, korkularını artırmaya devam

etti. Basın ve eğitim kurumları ile edebiyatçılar üzerindeki baskılar giderek şiddetlenmeye başladı. Sansür genişletildi ve yeni bir sansür komitesi kuruldu. Saltıkov-Şedrin, Turgenyev gibi yazarlar eserlerinden dolayı sürgün edildiler, üniversitelerde öğretim üyeleri ve öğrenciler üzerindeki kontrol daha da sıkılaştırıldı.²⁷¹

Dekabrist İsyanı'yla birlikte açık silahlı mücadele dönemine giren Rusya'daki sol devrimci hareket ve onlarla devletin mücadelesini Rusya'nın dış politikası ve Avrupa'da gelişen süreç üzerinden biraz daha teferruatıyla ele almakta fayda var. 1815 yılından itibaren Avrupa'nın önemli ülkeleriyle Rusya arasında monarşiler ve geleneksel değerlerin korunması adına, giderek etkisini artıran devrimci gruplara karşı birlikte mücadele için "kutsal ittifaklar" oluşturulmuştur.²⁷² 1818 yılında toplanan kongrede durumu müzakere eden İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya'nın oluşturduğu "kutsal ittifak"ın gizli protokolünde bütün bu ülkeleri tehdit eden yeni devrim dalgasının Fransa'da başkaldırması durumunda ona karşı birlikte mücadele edilmesi planlanmıştır.²⁷³

1820 yılında İspanya'da devrim hareketi başladı, ardından bu dalga Neapolitan (Napoli) Krallığı'na sıçradı. Aynı yıl Tropa'da kutsal ittifakın yeni kongresi gerçekleştirildi. I. Aleksandr bu kongreye bizzat katılarak ittifak devletlerinde yükselen devrim dalgasına karşı etkili önlemler alınmasını istedi. Çünkü Avrupadan filizlenen bu devrimci hareketler Rusya monarşisini de tehdit ediyordu. Kongrede kitlesel devrim hareketleri karşısında ittifak üyelerine devletlerin iç işlerine karışma yetkisi tanındı. Kongre, Avusturyadan Napoli Krallığı'na isyanı bastırmak için ordu birlikleri göndermesini istedi. I Aleksandr da Rus ordusunun isyanı bastırmak için yardım etmeye hazır olduğunu bildirdi.

Kutsal ittifak sadece Avrupa ve Rusya'daki monarşileri devrimci ayaklanmalardan korumak için oluşturulmamıştı. I. Aleksandr bu ittifaka Balkanlardaki Osmanlı tebaası olan

Ortodoks Hristiyan nüfusu Türk hakimiyetine karşı ayaklandırmak için bir güç merkezi olarak görüyordu.²⁷⁴ Avrupa'daki halk ayaklanmalarını, milli bağımsızlık hareketlerini silahla bastırmak için can atan Rusya, din faktörünü kullanarak asırlardır Osmanlı idaresi altında huzur ve emniyet içinde yaşayan halkları Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırmak için ciddi çaba sarf ediyordu. Henüz 19. yüzyılın başlarından itibaren Rusya, şekillendirdiği Ortodoks-Slav politikasıyla Balkan Savaşı'nın zeminin hazırlıyordu. İngiltere ve Fransa ise Rusya'nın Balkanlarda daha da güçleneceğinden çekinerek Osmanlı meselesinde Rusya'yla aynı cephede durmamaya çalışıyordu. Avusturya şansölyesi Klemens von Metternich de Yunanlar üzerinde Rus etkisinin artacağından endişe duyarak Osmanlı'ya karşı başlayan Yunan isyanlarına açıktan destek vermeye sıcak bakmıyordu. Ancak Çarlık rejimi, kilise ve aydınlar dini dayanışma duygusu ve Rusya'nın stratejik çıkarlarından hareketle Rusya'nın mutlaka dindaş Yunanlılara destek vermesi gerekliliğini ifade ediyordu.²⁷⁵

Osmanlı Devleti, Yunanların Rusya'dan silah desteği aldığını öğrendikten sonra Boğazları Rus gemilerinin geçişine kapatmış, bu da iki ülke arasında diplomatik gerilime neden olmuştur. 1821 yılında I. Aleksandr İstanbul'daki Rus elçisine Rusya'yla Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkileri keserek İstanbul'dan ayrılma talimatı verdi.²⁷⁶ Kutsal ittifakın kongresinde Yunan isyanı da monarşiye karşı devrimci hareketler listesine alındığı için, I. Aleksandr Yunan çetelerine açıktan destek vererek Osmanlı'ya savaş ilan etmeyi göze alamıyordu. Öte yandan İngiltere, Balkanlardaki Rus etkisini zayıflatmak amacıyla Yunan çeteleri de dahil bütün ayrılıkçı yapılanmalara destek vererek onların güvenini kazanmaya çalışıyordu; ancak İngilizler bunu çok daha sinsi ve gizli metotlarla yapıyorlardı.

Dekabrist İsyanı'nın bastırılmasının akabinde General Aleksandr Hristoforoviç Benkendorf, I. Nikolay'a, bütün muhaliflere korku salacak "gizli polis"in kurulması teklifini

götürmüş, 3 Temmuz 1826 tarihinde General Benkendorf başkanlığında imparator idaresinin özel “Üçüncü Şubesi” kurulmuştur. Üçüncü şubenin, I. Petro döneminde isyan eden streltilere verilen cezalarla kıyaslandığında Dekabristlere hafif cezalar verdiği görülmektedir. Hapsedilerek haklarında soruşturma açılan 579 kişiden sadece beş kişi idam cezasına çarptırılmıştır.²⁷⁷

ÜÇÜNCÜ ŞUBE

Rusya’da Üçüncü Şube’nin faaliyetlerinden bahseden çok sayıda eser yayınlanmıştır. Bu çalışmalardan verilen bilgilere göre A. H. Benkendorf daha 1821 yılında I. Aleksandr’a böyle bir isyanın çıkabileceğinden bahsetmiş, devlet güvenliğiyle ilgilenen kurumların yetersizliği ve aralarında koordinasyonun olmayışını gerekçe göstererek Rusya genelinde faaliyet yürütecek böyle bir birimin kurulması teklif etmiştir. Üçüncü Şube giderek I. Aleksey dönemindeki (1645-1676) Gizli İdare’ye benzemiş, doğrudan Çara bağlı bütün devlet kurumlarının üstünde, bakanları belirleyen, Rusya’yı yöneten en üst konsey haline gelmiştir. Bakanlar, komutanlar, valiler Üçüncü Şube’nin bütün kararlarını uygulamak zorundaydılar. Valiler, yerel yöneticiler, rejim ve devlet güvenliğini ilgilendiren önemli konularla ilgili işleri bakanlığın değil, doğrudan Üçüncü Şube’ye bilgi vermekle yükümlüydüler.²⁷⁸

Çar I. Aleksandr dönemindeki iç güvenlikten sorumlu birimlerden farklı olarak Üçüncü Şube ciddi bir merkezi otoriteye de sahipti. Rusya’nın bütün bölgelerinde kendi istihbarat ağını

oluşturmaya, şubelerini kurmaya başlamıştı. Bu istihbarat ağı sayesinde Üçüncü Şube adeta “devlet içinde devlet” konumuna yükselmiştir. Entelektüel birikimli kadroların yer aldığı merkezi ve idaresi altında bulunan muazzam silahlı jandarma gücüyle I. Petro dönemindeki Preobrajenski yapılanması gibi Üçüncü Şube de kuruluşundan kısa bir süre sonra devlet ve toplum hayatının bütün hücrelerine hükmetmeye başlamıştı. Üçüncü Şube yapısal olarak dört ana birimden oluşmaktaydı. Birincisi Keşif Grubu’du ve ülkedeki siyasi muhalefetle mücadele eden analitik merkez rolünü oynuyordu. Ülkede ve dünyada gelişen siyasi durum hakkında bilgi toplamak, Çarı iç düşmanlarının planları ve hareketleri hakkında zamanında haberdar etmek, kamuoyu yoklamaları yapmak, toplumun farklı kesimlerinin siyasi görüş ve tutumlarını tespit eden raporlar hazırlamak, muhtemel siyasi suçlular üzerinde kontrol mekanizması oluşturmak, devlet adamlarının ve bürokratların arasında zararlı siyasi akımlara eğilim gösterenleri ve görevini kötüye kullananları saptayarak ortaya çıkarmak Keşif Grubu’nun görevleri arasındaydı.

Üçüncü Şube’nin bünyesindeki ikinci birimin görevi Rusya’daki bütün dini cemaatleri, özellikle Ortodoks cemaatleri kontrol altında tutmak, onlar hakkında istihbarat toplamak, eğitim ve kültür alanında faaliyet gösteren çeşitli cemiyet ve kurumlarla çalışmak, Çar adına gelen şikayet ve dilekçeleri incelemek, bürokratların atamalarıyla ilgili ön raporlar hazırlamaktı. İçişleri bakanlığına bağlı olan Petropavlovskiy, Şliselburg Kalelerindeki ve Suzdal Spaso-Yefimevskiy Manastırı’ndaki gizli hapisaneler de Üçüncü Şube’nin ikinci birimine bağlanmıştır. Üçüncü Şube’nin üçüncü biriminin asıl görevi ise içeride ve dışarıda istihbarat ve karşı istihbarat faaliyetlerini yönlendirmek, Rusya’ya giriş yapan yabancılar üzerinde sınırdan itibaren kontrol mekanizması oluşturmak, gizli yöntemlerle onların hayat ve yaşam tarzı hakkında bilgi toplamak, uygun olanlara ajanlık teklif etmek, zararlı yabancıları

ülkeden sınır dışı etmektir. Üçüncü Şube bünyesinde kurulan dördüncü birimin görevi ise ülkedeki yangın, hırsızlık, ölüm, salgın hastalıklar, köylüler arasındaki temayüller hakkında en ince ayrıntılarına kadar günlük veriler toplamak ve raporlar hazırlamaktır.²⁷⁹

Rusya’da siyasi baskılar arttıkça içerideki muhalif cereyanların temsilcileri de Avrupa ülkelerinde giderek faaliyetlerini buralardan sürdürmeye çalışmışlardır. Üçüncü şube, Avrupa’da muhacir konumundaki Rus muhaliflerin Fransa, İsviçre gibi ülkelerdeki siyasi faaliyetlerini izlemek, bu faaliyetleri engellemek ve yönlendirmek amacıyla da istihbarat ağı oluşturmuş, para ve istikbal vaadiyle bazı devrimci Rusları devlet için çalışmaya ikna etmiştir.²⁸⁰ Üçüncü Şube ajanlarının Avrupa’daki faaliyetleri hakkında orada bulunan Rus muhalifler sosyalist Avrupa basınında çok sayıda yazılar kaleme almıştır. Aralık 1860’da muhalifler Gersen ve Ogarev *Daily News* gazetesine Üçüncü Şube’nin yöneticilerinden A . İ. Timaşev’in Londra’ya “özgür Rus basınıni susturmak” amacıyla geldiğini haber vermiştir.²⁸¹ Şubat 1834 tarihinde Rusya ayrıca Avusturya ve Almanya’yla siyasi suçluların iadesi, devrimci faaliyetlerin karşılıklı olarak engellenmesi, yayınların yasaklanması konusunda bir anlaşma imzalamıştır. Üçüncü Şube Avrupa ülkelerinde Çarlık Rejimi ve Rusya Devleti lehine bazı propaganda kampanyaları gerçekleştirmiş, Çar I. Nikolay için Avrupa ülkelerindeki siyasi durum, Rusya’yla ilişkilerin seyri, bu konuda farklı siyasi grupların yaklaşımlarıyla ilgili raporlar hazırlamıştır.

Üçüncü Şube’nin gerçekleştirdiği en tartışmalı, en tepki uyandıran faaliyetlerinden biri de ünlü Rus şair ve yazarlarını izleme ve baskı altına alma çalışmaları olmuştur. I. Nikolay bizzat Puşkin, Lomonosov ve Griboyedov gibi aydınların izlenmesi talimatını vermiş, basın ve eğitim kurumları tamamen kontrol altına alınmıştır.²⁸² 1828’den sonra ise Rusya’da yayınlanmakta olan bütün gazete, kitap ve dergilerin, tiyatrolarda sergilenen

oyunların bir nüshasının kontrol için Üçüncü Şube'ye gönderilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Sadece 1842 yılında 57 tiyatro oyunu sansür kontrolünden geçmiştir. Ülkede açılan gazete, dergi ve tiyatroların sayısında ciddi artış gözlemleyen General Benkendorf, Çar I. Nikolay'a Üçüncü Şube'nin bünyesinde sansür ve denetleme görevini üstlenecek beşinci birimin kurulmasını önermiş, öneri kabul edilmiştir.²⁸³

Rusya'da düşünce özgürlüğünün kısıtlanması konusunda ismi hep zikredilen bu kurum II. Aleksandr'ın (1855-1881) liberal reformlarından sonra yükselen devrim propagandalarını engellemekte aciz kalmıştır. Kurumun Beşinci Birimi sansür görevini, 1865 senesinde kurulan Basın Yayın Müdürlüğü'ne devretse de, Rus basınını takip ederek analizler, raporlar hazırlamaya devam etmiştir.

19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarında dünyanın büyük devletleri arasında ekonomik savaşın ve jeopolitik paylaşım mücadelesinin giderek alevlendiği, güçlü ordu ve profesyonel istihbarat birimlerinin varlığının milli çıkarları, ülkenin toprak bütünlüğünü korumak için oldukça önem arz ettiğini görüyoruz. Ülkelerin birbirine karşı gerçekleştirdiği faaliyetlerin esasını ekonomiyi çökertmek için sahte milli paraların o ülkelerde tedavüle sokulması, iç siyaseti şekillendirecek, siyasi istikrarı tehdit edecek geniş istihbarat ağının oluşturulması, muhalefetin, devrimci güçlerin desteklenmesi, ülkelerin askeri-teknik imkânlarının öğrenilmesi, gizli bilgilerine ulaşılması, önemli bürokrat ve devlet adamlarının ele alınması gibi stratejiler oluşturmaktaydı. Özellikle devrimci, meşrutiyetçi muhalif grupların belirlenerek onlara destek verilmesi müstemleke siyaseti uygulayan ülkeler ve gizli cemiyetlerin bu dönem kullandıkları önemli faktörlerdendi. Fransız devriminin haberini alır almaz I. Nikolay Rus ordusuna seferberlik emri vermiştir. Çar, ülke içindeki siyasi istikrarın bozulmasına yönelik uygun siyasi ortamın mevcut olduğundan haberdardı, bunun için de endişe içindeydi.

19. yüzyılın ikinci yarısında köylü isyanları Rusya'nın her tarafına yayıldı. Çar rejimi kendi ülkesine sızdırmaması için Avrupadaki devrimci hareketleri kendi yerinde alt etmek üzere oralardaki monarşilere her türlü yardımı yapmaya hazırды. İtalya'daki milli özgürlük hareketiyle mücadele edebilmek için ekonomik açıdan zor durumda olmasına rağmen Çarlık rejimi, Avusturya imparatoruna büyük maddi yardımlar yapmıştır. I. Nikolay, Paris'teki isyanı bastıran Kabenyak'a da tebrik telgrafı göndermiştir. Fakat tüm destek ve ittifaklara rağmen Macaristan'da Rus sınırlarının yakınlarında isyan ve devrim hareketi öyle bir hızla yayılıyor ve güç kazanıyordu ki bütün Doğu Avrupadaki monarşi sistemleri dağılmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. 1849 yılında Avusturya rejimi can verirken I. Nikolay ünlü Rus generali Paskeviç'in komutası altında Macar İsyanı'nı bastırmak amacıyla Avusturya'ya yardım için 150 bin kişilik büyük bir ordu göndermiştir.²⁸⁴

Çar Rusyasının Macaristan'a müdahalesi Avrupa rejimleri tarafından olumlu karşılanırsa da, Rusya ve Avrupadaki halkçı-devrimci aydınlar bu duruma büyük tepki gösteriyor, Çar ordusunun Macaristan'da yenilgiye uğraması için temennilerini dile getiriyorlardı. Bu aydınlardan biri olan Nikolay Çernişevski "Rus ordusunun Macaristan'da yenilmesini arzu ediyorum ve bunun için her şeyimi feda etmeye hazırım" diyordu. Macaristan'daki Villagoş zaferinden sonra Çarlık rejimi kendisini Avrupa'nın jandarması olarak görmeye başladı. Çar, güç ve imkânlarının sınırlarını, Rusya içindeki siyasi, toplumsal zaafı göremiyordu. İçteki bu ruh hali ve Avrupa ülkelerinin Rusya'nın Macaristan müdahalesi karşısındaki sessiz tutumunun da etkisiyle I. Nikolay Osmanlı'yı da tez bir zamanda yenebileceği, İstanbul'u işgal ederek Ortodoks-Slav dünyasının başkenti yapacağı hayaliyle 1853 yılında Kırım savaşını başlattı. I. Nikolay Avrupa siyasetinin hilelerini, Osmanlı ordusunun gücünü, Avrupa'nın yükselen ekonomisi için yeni pazarlar ararken Osmanlı toprakları üzerinde derin hesaplar

yaptığını anlamaktan acizdi. O dostunun yönettiği İngiltere'yle anlaşmaya varacağını, Fransa'nın bu duruma sessiz kalacağını düşünüyordu. I. Nikolay kayınpederi tarafından yönetilen Prusya'nın da itaat göstereceğini, 1849 yılında gönderdiği askeri yardımdan dolayı Avusturya'nın Rusya'nın yanında yer alacağını düşünerek büyük bir yanılgıya düşmüştü.

Milli bağımsızlık hareketlerini boğmakta, devrimci halk kitleleriyle mücadelede Çar Rusyasıyla işbirliği yapan Avrupa, Osmanlı topraklarının bölüştürülmesi meselesinde ise Rusya'yı kendisine rakip olarak görüyordu. 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı'nda Ortadoğu ve Balkanlarda İngiltere ve Fransa'yla Rusya'nın sömürgeci çıkarları çakışıyordu. Rusya'nın sürekli Osmanlı'nın milli güvenliği ve bekası için tehdit oluşturması, İngiltere ve Fransa'nın bu tehdidi kullanarak İstanbul'u kendi limanlarına demirlemek ve emperyalist politikalarını Osmanlı topraklarında uygulamaya sokma planları açısından olumluydu, fakat Rusya'nın Osmanlı üzerinde tahakküm oluşturmaya müsaade edemezlerdi. Osmanlı da müttefiklerinin yardımıyla Kırım'ı geri almayı, Karadeniz ve Kafkasya'daki eski gücüne kavuşmayı hedeflemekteydi.

KIRIM SAVAŞI SONRASINDA ŞİDDETLENEN KÜRESEL PAYLAŞIM MÜCADELESİ VE RUSYA'DA GELİŞEN SÜREÇLER

İngiltere ve Fransa, Çarlık Rusya'sını Karadeniz kıyılarından söküp atmak, Ortadoğu ve Balkanlardaki ilerlemesini durdurmak ve etkisini zayıflatmak için Kırım Savaşı'nı fırsat olarak gördü. İngiltere İçişleri Bakanı Palmerston, Kırım Savaşı'nın asıl amacının Rusya'nın saldırgan, yayılmacı tutumunu engellemek, gururlarını kırmak, Karadeniz'deki üstünlüğüne son vermek olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁵ Filistin'deki kutsal mekanlara hakim olmak uğrunda Ortodoks-Katolik çekişmesinin şiddetlenmesi bu savaşın başlaması için bahane oldu. Bu konuda karar verme yetkisi Osmanlı sultanında olduğu için Fransa ve Rusya kendi aralarında kılıçları çekerken İstanbul üzerindeki baskılarını da artırmaya başladılar. Rusya-Fransa Savaşında İngiltere, Avusturya ve Prusya'nın tarafsız olacağını, Fransa'nın Rusya'yla savaşı göze alamayacağını düşünen I. Nikolay daha da cesaretlenerik 1853 Şubat ayında knez A. Menşikov'u İstanbul'a gönderdi.

Çarlık idaresi Sultandan yalnız Filistin'deki Ortodoks kilisesinin yetki ve imtiyazlarının yeniden tanzim edilmesini talep etmiyor, aynı zamanda acilen Rusya'nın ikili antlaşmayla Osmanlı tebaası olan bütün Ortodoks milletlerin hamisi olarak tanınmasını istiyordu. İngiltere'yle istişare eden Osmanlı yönetimi Kudüs'teki Hristiyanlığa ait kutsal mekanların Ortodoks kilisesinin kontrolüne geçmesine izin verse de, I. Nikolay'ın diğer talebini geri çevirdi. İngiltere'nin amacı Osmanlı-Rusya savaşı çıkararak her iki ülkenin Balkanlar ve Karadeniz'deki konumunu zayıflatmak ve oralarda kendi gücüne güç katmaktı. Fakat, İngiltere kilise meselesinin Rusya'nın elinde bir bahane olduğunu bildiği için Avrupa kamuoyunda bunun bir din savaşı gibi algılanmaması amacıyla Osmanlı'ya Kudüs'teki kutsal Hristiyan mekanları üzerindeki Ortodoks etkisini tanımasını tavsiye etmişti.

Olaylar İngiltere'nin öngördüğü şekilde cereyan etti. Menşikov, Rusya ve Osmanlı arasında Ortodoksların himayesi antlaşmasını imzalamayı başaramayınca İstanbul ile ilişkilerin kesildiğini ilan ederek Rusya'ya döndü. I. Nikolay, Osmanlı karşısındaki taleplerinin yerine getirilmesi için Eflak ve Boğdan'a ordu göndererek işgal etti. Diplomatik görüşmeler sonuç vermeyince Osmanlı Rusya'ya savaş ilan etti. Rusya hiç hesaba katmadığı bir durumla karşı karşıya kalmıştı. Rusya, Osmanlı Devleti ile birlikte Avrupa'nın iki en güçlü ekonomisi ve modern silahlarla teçhiz edilmiş ordusuna sahip ülkesine karşı zayıf askeri teçhizatı ve yeteneksiz komutanların yönettiği ordusuyla savaşmak zorundaydı. İngiltere ve Fransa'yla kıyaslandığında Rusya'nın askeri savunma sanayisi çok daha gerideydi. Silah fabrikalarının sayısı azdı ve üstelik teknik donanımları da çok daha ilkel. Bu fabrikaların çoğu da tahkim edilmiş emekliler sayesinde üretim yapabiliyordu. Rus ordusu için sanayide yeni silah çeşitleri icat edilmiyordu. İngiliz ve Fransız orduları 1200-1300 metreden hedefini vuran yivli silahlarla donatılmıştı. Rus ordusunun yivsiz tüfekleri hedefi

ancak 300 metreden vurabiliyordu. Çar ordusu sanki savaşlar için değil gösteriler için eğitiliyordu. Orduda rüşvet ve adam kayırma da oldukça yaygındı.

Ulaşım alanında da Rusya Avrupa ülkelerinden gerideydi. Ülkenin merkezinden güneyine demiryolu ağları, karayolunda şoseleri yoktu. Ordu birlikleri binlerce kilometre yolu yaya gidiyor, silah mühimmatı da öküz arabalarında taşınmak zorunda kalınıyordu. Rusya bütün bu gelişmişlik endeksleri anlamında kendisinden biraz geride kalan Osmanlı'yı bu savaşta zor da olsa belki yenebilirdi; fakat müttefik orduları karşısında Rusya'nın mağlup olacağı neredeyse kesindi. 1854 yılının Mart ayında İngiltere ve Fransa Osmanlı'yla askeri yardım antlaşması imzalayarak Rusya'ya savaş ilan ettiler. Onların talebiyle Rusya işgal ettiği Eflak ve Boğdan'dan çıkmak zorunda kalsa da, müttefik kuvvetlerinin ilerlemesi devam etti. Rusya'nın kontrolündeki kıyılarda İngiltere ve Fransa yeni silahlarını da denemek suretiyle saldırılarını genişlettiler ve 1854 yılının 1 Eylül'ünde 400 gemiden oluşan armada 60.000 askeri Kırım'daki Efpatorya Limanı'na çıkardı.

Menşikov komutasındaki Rus ordusu bu kadar kuvvetli bir saldırıyla karşılaşacaklarını düşünmüyorlardı. Sivastopol Limanı uğrundaki savaşta Rus ordusu darmadağın oldu, binlerce Rus askeri öldürüldü. Müttefikler Sivastopol'u kuşatma altında tutarken I. Nikolay, oğlu Aleksandr, Nikolay ve Mihail'i de limanı savunmak için bölgeye gönderdi. O günlerde I. Nikolay'ın depresyon geçirerek yemek yemediği, uyuyamadığı belirtiliyor. Aleksandr, Sivastopol'dan geri döndükten sonra babasına Sivastopol'un düşeceğini bildirmiş, I. Nikolay bu durum karşısında hüngür hüngür ağlamıştır.²⁸⁶ Aleksandr Menşikov, Sivastopol'u terk etmeyi I. Nikolay'a teklif etse de, Çar bu teklifi kabul etmek istemiyordu. O, Menşikov'u kumandanlıktan alıp yerine genç knez Mihail Gorçakov'u atadı fakat bütün bu çabalar işe yaramadı. Sivastopol'un düşüşü

kaçınılmazdı. İşte bu ağır yenilgi haberlerinin geldiği günlerde I. Nikolay ölümle pençeleşiyordu. Cepheden gelen mektupları okumadan tahtının varisi Aleksandr'a uzatarak "artık bundan sonra bu mektupların muhatabı sensin" diyordu. I. Nikolay son faaliyeti olarak muhafız alayını oğlu Aleksandr'a sadakat yemini etmeleri için saraya davet etti ve Rusya'nın geri kalmışlığının, sistemin içten içe çürümesinin de esas nedenlerinden biri olan serflik yasasının ilga edilmesini vasiyet ederek vefat etti.²⁸⁷

30 Mart 1856'da Paris'te Rusya için ciddi jeopolitik sonuçları olan barış antlaşması imzalandı. Antlaşma gereği Rusya'nın Karadeniz'de askeri donanma bulundurmayacak, kıyı bölgelerinde de askeri üsler kurmayacaktı. Osmanlı tebaası olan Hristiyanların hamisi Rusya değil, İngiltere ve Fransa oluyordu. Rusya işgal ettiği Kars'ı Osmanlı'ya geri veriyor, Sivastopol ve Efpatorya'yı da müttefik kuvvetler Rusya'ya terk ediyordu. Kırım Savaşı Rusya'nın son asır boyunca devam eden yayılmacı kazanımlarına, dış politika sistemine ağır bir darbeydi. Bu savaş ülke içindeki rejim buhranını ve sosyal çözülmeyle daha da derinleştirmiş oldu.

I. Nikolay'ın ölümünden sonra oğlu II. Aleksandr 3 Mart 1855 yılında tahta çıktı. O, Romanovların ilk Çarı Mihail'den sonra ülkeyi bu kadar ağır ve umutsuz durumda teslim alan ikinci hükümdardı.²⁸⁸ Fakat o Mihail'den çok daha hazırlıklı, kendini yetiştirmiş bir hükümdardı. Cenaze işlemlerinden hemen sonra eşi Mariya ve kardeşi General Konstantin'le ülkenin durumunu ve yapılması gerekenleri istişare ederken ilk alınan karar serflik yasasının iptal edilmesi oldu. Nitekim tahkimci köylülerin oluşturduğu bir ordu sanayileşmiş Batı'nın ordularıyla yarışamazdı.²⁸⁹

Kırım Savaşı sonrasının olumsuz atmosferinde Rusya'da ciddi ekonomik kriz belirtileri de görülmeye başlamıştı. Serflik ülkede hem sanayi ve ticaretin gelişmesinin hem de ziraatın

önünde en büyük engellerden birini oluşturuyordu. Köylülerin giderek ağırlaşan sosyo-ekonomik durumu, artan hoşnutsuzluklar, hükümetin reform çağrılarına kulak tıkaması Rusya'da yeniden ve daha şiddetli bir köylü hareketinin meydana gelmesine neden oldu. Çarlık Rejimi bu durumun endişe verici boyutlara ulaştığını anladı ve serflik hukukunun lağvedilmesi üzerinde düşünmeye başladı. Kırım Savaşı'ndaki mağlubiyetin de etkisiyle ordunun ve ülkenin durumundan hoşnutsuz olan dvoryanlar ve saray yöneticileri arasında Batılılaşma ve liberal reformlar gerçekleştirme taraftarları artıyordu. Siyasi, sosyal, idari değişim ihtiyacının kaçınılmaz olduğunu ifade etmek için ünlü Rus tarihçisi V. O Klyuçevski "Sivastopol hezimetini çürümüş aklımıza büyük bir darbe oldu" diye yazmıştı.

1856 yılında II. Aleksandr'ın tahta çıkması sebebiyle ülkede genel af ilan edilmiş, Dekabristler ve Polonya isyanına katılanlar da bu aftan yararlanma fırsatı elde etmişti. Çar yönetiminin attığı bu adım toplumdaki yumuşamayla birlikte reform yanlılarının da ümitlerini artırmıştı. Lakin iktidarın, saray ve güvenlik bürokrasisinin yüksek kulislerinde durum biraz farklıydı. Üçüncü Şube'nin başındaki Dolgorukov'un başını çektiği bir grup reformların Rusya'daki sosyal-siyasi çözülmeyle daha da derinleştireceğini düşünerek bu reformlara karşı çıkıyordu. İçişleri Bakanı Lanskoj ve diğerleri reform yanlısıydı.²⁹⁰ Rusya'dan Avrupa'ya göç eden özgürlük yanlısı Ogarev, Gortsen gibi kişiler Londra'da Rus siyasi muhaceret matbuatının da temellerini attılar. Kolokol (Çan), Polyarnaya Zvezda (Kutup Yıldızı) gibi mecmualarla Rusya'nın liberalleşmesi, serflik yasasının ilgası, toprakların köylülere dağıtılması gibi fikirler savunuluyordu. Serflik'in iptali ve köylülerinin çıkarlarını savunan başka bir yayın organı da *Sovremennik* (Çağdaş) dergisiydi. Nikolay Çernişevski ve Nikolay Dobrolyubov gibi ilerici Rus aydınları *Sovremennik*'te yazıyordu. Çernişevski makalelerinde Çarlık rejiminin iki yol ayrımında olduğunu belirtiyordu. Ona göre Kırım Savaşı sonrasında Rusya'nın

başka bir yolu kalmamıştı. Ya ülkedeki tahkim nizamını koruyarak Rusya'yı finansal, ekonomik, siyasi ve askeri açıdan felaketin eşiğine götürecekti ve sonuçta Rusya büyük devlet statüsünü ve uluslararası arenadaki bütün saygınlığını kaybedecek, ya da tahkim sistemini iptal ederek toprakları köylülere dağıtıp reformlarla Rusya'yı koruma yolunu seçecekti.²⁹¹

II. Aleksandr da durumun farkında olarak ülke için gerekli köylü reformlarını gerçekleştirmek amacıyla gizli bir komite oluşturdu. Devlet şûrasında yasa tasarısına son şekil verildikten sonra 5 Mart 1861 tarihinde köylü serflığının kaldırılması hakkında ferman yayınlandı.* Bu durumdan da faydalanarak cemiyetlerin etki alanlarını giderek genişletmesi, devrimci propagandanın halk kitlelerinde karşılık bulması II. Aleksandr'ın, toplumun izlenen, baskı ve kontrol altında tutulmak istenen kesimlerinin sınırlarını genişletmek hakkında Üçüncü Şube'ye talimat vermesine neden oldu. Artık Üçüncü Şube öğrencileri, öğretmenleri, işçileri, köylüleri, bürokratları, valileri, bakanları, kısaca tehlike arz eden herkesi izlemekle yükümlüydü.²⁹²

12 Ekim 1861 tarihinde Petersburg Üniversitesi'nin 300 öğrencisi hapsedilerek Petropavlovsk Kalesi'ne gönderildi. Üniversiteler Rus toplumundaki devrimci-demokratik hareketlerin öncü gücü olarak öne çıkmaktaydılar. Çarlık rejimi giderek daha geniş ve organize güçlerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. 4 Nisan 1866 tarihinde Dmitry Karakazov'un Petersburg'un yaz bahçesinde Çara ateş etmesi Rusya'da artık siyasi terörün de başladığını ortaya koyuyordu. Ülkenin iç güvenliğinden sorumlu olan Dolgorukov'un yerine Şuvalov getirildi. Üçüncü Şube'nin yönetimi de Şuvalov'a devredildi. Paris'te II. Aleksandr'a yönelik Berezovski tarafından gerçekleştirilen

* Tahkimcilik yasası 1592 yılından itibaren yürürlükte olan, köylüleri toprak sahibi feodallerin elinde tutsak duruma getiren, onların bütün hak ve özgürlüklerini ellerinden alan bir yasaydı. Daha geniş bilgi için bakınız. Şevçenko M. M, İstoriya Krepostnogo Prava v Rossiya, Voronej, 1981.

ikinci suikast girişimi Çarın özel koruma ordusunun daha da güçlendirilmesi yönünde bir karar alınmasına neden oldu. Aşk hayatı, kaçamakları, sarayda çalışma odasında bile vazgeçmediği gizli görüşleriyle ünlü II. Aleksandr gibi bir Çarı korumak çok da kolay bir iş değildi. Bu olay Rusya'da baskıların biraz daha artmasına ve yeni baskı dalgasının başlamasına neden oldu. Sadece 1866 yılının Nisan ayında Petersburg'da evlerde 450 arama yapılmış, 200 kişi hapsedilmiştir. Moskova'da da bu arama ve gözaltı faaliyetleri olanca hızıyla devam ediyordu. Üçüncü Şube özellikle üniversitelerde yoğun faaliyetlerde bulunmaktaydı. Şubenin bir raporuna göre öğrencilerin yarısından fazlası artık devrim hareketlerine katılmakta ya da bu tür hareketlere destek vermekteydi.²⁹³

Alınan her türlü güvenlik önlemlerine, Çarın özel korumalarının sayısının artırılmasına rağmen 1867 yılında bir sergiye katılmak için III. Napolyon'un davetiyle Paris'e giden II. Aleksandr'a karşı Fransa'da da suikast teşebbüsünde bulunuldu.²⁹⁴ Aynı gün korumalarını atlatarak tek başına Paris'teki sevgilisi E. M. Dolgorukov'un evine giden II. Aleksandr suikast girişimi sonrası programında yer almasına rağmen ertesi günkü sevimli meşguliyeti olan av partisine katılmaktan imtina etmiş, suikastçı Berezovski de yakalanarak ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır.

Üçüncü Şube çalışanlarının devleti yönetenler için ülkenin farklı toplum kesimlerinin tutumunu, görüşlerini, eğilimlerini yansıtan analitik raporlar hazırladığı hakkında daha önce bilgi vermiştik. 1860-70'li yıllarda yazılan raporlarda özellikle öğrenci hareketlerine, cemiyetlerin faaliyetlerine dikkat çekilmektedir. Bu raporlarda üniversite öğrencilerinin devletten ve Çarlık rejiminden nefret ettikleri, siyasi grupların üniversitelerde propagandaya devam ettikleri, devrimci hareketlerin ülke dışından birileri tarafından desteklendiği gibi tespitler yer almaktadır.²⁹⁵ Özellikle, ülkeye hizmet etmek isteyen

aydın ve vatansever gençlik arasında Çarlık rejiminden hoşnutsuzluğun had safhaya ulaştığı raporlara yansımaktadır.

Bu hoşnutsuzluk ve protestoların gölgesinde halkla devlet arasındaki uçurum her geçen gün bir az daha derinleşmekteydi. 19. yüzyılın sonlarına doğru artık Rus devlet adamlarına yönelik ardı ardına terör eylemleri gerçekleştirilmekte, dışarıda savaşlarda elde edilen başarılarla rağmen Rusya içeride giderek yönetilemez hale gelmekteydi. 20 Ocak 1878'de V. İ. Zasulic adlı bir devrimci hapishanedeki siyasi tutuklulara işkence ettiği gerekçesiyle Petrograd Emniyet Müdürü Trepov'a suikast girişiminde bulundu. Aynı yıl, Popko, Kiev jandarma komutanı Geykin'i öldürdü. V. Osinskiy, devlet savcısı M. Kotlyarevski'ye ateş ederek öldürmek istedi, savcı suikast girişiminden yara alarak kurtuldu. Yine, Ağustos 1878 tarihinde S. Kravçenski, Petersburg'da Üçüncü Şube'nin yöneticilerinden General N. V. Mezentsev'i öldürdü. Devrimci halk hareketinin yayın organı olan "Zemlya i Volya"nın (Toprak ve Özgürlük) yazdıklarından, tüm bu terör eylemlerinin sistemli bir faaliyet sonucu olduğu, işçileri hükümetin baskı ve işkencesinden korumak amacıyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.²⁹⁶

1879'da da bu terör dalgası devam etti. Aşırı sol örgüt "Narodnaya Volya" (Halkın İradesi) üyesi Grigori Goldenberg, Harkov valisi Dmitri Kropotkina'yı öldürdü. "Zemlya i Volya" üyesi Lev Mirskiy Üçüncü Şube'nin yeni başkanı Aleksandr Drenteln'e karşı suikast girişiminde bulundu. "Zemlya i Volya" artık yayınlarında Rusya'nın diğer milletler için de özgürlüklerinin ellerinden alındığı bir hapishane olduğunu yazıyor, Kafkasya'nın, Polonya'nın, Ukrayna'nın Rusya'dan ayrılacağından bahsediyordu. Devrimci örgütler, "hedefe götüren bütün yollar meşrudur" düsturundan hareketle para elde etmek amacıyla devlet kurumlarına baskın yaparak kasalarına el koyuyor, gasp ve yağma yapıyordu. 1879'uncu yılın yazında *Toprak ve Özgürlük* devrimci yapılanmasından ayrılan bir grup

"Narodnaya Volya" (Halkın İradesi) örgütünü kurdu. "Narodnaya Volya"nın yönetim kuruluna Aleksandr Mihaylov ve Andrey Jelyabov başkanlık ediyorlardı. Yönetim kurulunun ilk toplantısında oy birliğiyle II. Aleksandr'ın öldürülmesi kararı verildi.²⁹⁷

1879 yılında II. Aleksandr üçüncü kez terör saldırısının hedefi oldu. Devrimci örgütler av partilerini çok seven Rus Çarlarını "avlamak" faaliyetlerini her geçen gün daha da sistemli hale getiriyorlardı. Aleksandr Solovyev isimli bir devrimci, etrafında onlarca polis ve ajanın varlığına rağmen sabah gezisine çıkan Çara beş metre mesafeye kadar yaklaşarak suikast girişiminde bulundu ama II. Aleksandr bu girişimden kurtulmayı başardı. Bu suikast girişiminden sonra Çar şehirde herhangi bir geziye çıkmayı durdurdu, sabah ve akşam gezilerini sarayın bahçesinde yapmaya başladı.²⁹⁸ Devrimci "Narodnaya Volya" yönetimi Çarı öldürmek planlarından vaz geçmiyordu. Aynı yıl Petersburg'dan Livadya'ya giden Çarın içinde bulunduğu trenin Odessa yakınlarında bir yerde patlatılması planı yapılmıştı. Devrimci Mihail Frolenke bu amaçla demir yolunda çalışmaya başlamış, Çarın treni güzergah değiştirerek Odessadan değil Aleksandrovsk kasabasından geçmeye karar verince farklı bir plan devreye girmişti. "Narodnaya Volya" liderlerinden Andrey Jelyabov Çarın treninin geçeceği Aleksandrovsk'a giderek raylara bomba koymuş ancak tren geçerken bomba patlamamıştı.²⁹⁹ Bu başarısız terör girişiminden sonra devrimciler Moskova yakınlarında da Çarın geçeceği treni patlatma girişiminde bulunmuş ama yine başarısız olmuşlardı. Ardı ardına yaşanan başarısız suikast girişimlerinden sonra örgüt Çar II. Aleksandr'ı sarayında öldürme kararı almış, tamirci kılığında saraya bir örgüt üyesini sızdırmayı başarmışlardı. Çarın öğle yemeğini yediği sırada bomba patlamış ama Çar bu patlamadan da sağ salim kurtulmayı başarmıştı. Son terör eyleminde da sarayda büyük yıkım gerçekleşmiş, 11 kişi ölmüş, 56 kişi ise yaralanmıştı.³⁰⁰

Sadece 1875-1879 yılları arasında Rusya'nın farklı vilayetlerinde 152 köylü gösterisi veya ayaklanma girişimi olmuştur. 1861 senesinde iptal edilen serflik yasası Rusya'nın altına ne zaman patlayacağı belli olmayan büyük bir bomba koymuştu. Kitlese dalgalanma ve protestolar giderek yayılmaktaydı. 1878 yılında 14 guberniyada devlet karşıtı gösteriler yapılmış, 1880 yılında gösteriler 34 guberniya bölgesine yayılmıştır. Rusya hızla devrim ortamına doğru sürüklenmekteydi. Terör olaylarıyla toplumsal karmaşanın daha da derinleşmesi, Rusya'nın yönetilemez hale gelmesi ve devrim için tarihi fırsatın ortaya çıkması hedeflenmekteydi. II. Aleksandr güvenlik ve istihbarat birimlerinin bu suikast, ayaklanma ve isyan teşebbüslerini organize eden gizli ve açık cemiyetlere, aydınlara, öğrencilere, köylülere karşı mücadelede yetersiz duruma düştüğünü görerek, tüm devrimci hareketlerle mücadele etmek, toplumsal huzur, güven ve istikrarın tesisi için yeni bir yapılanma oluşturma kararı aldı.

Şubat 1880 tarihinde Çar fermanıyla 9 general ve üst düzey bürokratin yer aldığı yüksek emniyet komisyonu kuruldu. Komisyonun başına Çarın en yakınındaki isimlerden General Loris Melikov getirildi. Çar, Üçüncü Şube ve jandarma istihbarat birimini de yeni oluşturulan komisyonun emrine verdi. Ancak Çarlık rejiminin güvenliğiyle ilgilenen bu kurumlarla savcılık ve mahkemeler arasında yine uyumlu bir çalışmanın gerçekleştirilememiş olması bu komisyonun da ömrünün kısa olmasına neden oldu. Yedi ay sonra M. T. Loris-Melikov kendisi bütün bu kurumların lağvedilmesini, görevlerinin de içişleri bakanlığına devredilmesini önerdi. Bu öneri kabul edildi. Komisyon ve Üçüncü Şube de böylece İçişleri bakanlığına bağlanmış oldu.³⁰¹ Bu arada "Narodnaya Volya" yarım kalmış işini bitirmek hakkındaki kararında ısrar ederek 1881 yılında gerçekleştirdiği terör saldırısıyla II. Aleksandr'ın 25 yıllık iktidarına son verdi.³⁰²

II. Aleksandr'a karşı gerçekleştirilen suikastler saray içi siyasi durumun ve güvenlik yapılanmalarının zaaf ve yetersizliklerinin anlaşılması açısından üzerinde ayrıntılarıyla durulması gereken bir konudur.

1880 yılında "Narodnaya Volya" icra kurulu yeni bir askeri yapılanmanın oluşturulması hakkında karar almıştı. İcra kurulundan o askeri yapılanmaya Jelyabov, Kolotkeviç, subay ve baronlardan da Suhanov, Ştromberg, Rogaçev üyeydi. Bu silahlı askeri örgütün asıl amacı silahlı isyan yoluyla Rusya'da iktidarı ele geçirmek, sonra da "Narodnaya Volya"nın icra kuruluna devretmekti. Örgütün liderlerinden A. Butseviç'e göre askeri darbe girişiminde başarılı olmak için yaklaşık 200 subaya ihtiyaç vardı.³⁰³ Polonya'daki Rus subaylarının kurduğu ihtilalci örgütten farklı olarak bu silahlı yapılanma devrimci "Narodnaya Volya"nın şemsiyesi altında kurulmuştu. Buradaki subaylar da iktidar temsilcilerine karşı terör eylemlerini siyasi hedefe ulaşmak için önemli bir araç olarak görüyorlardı. Bu askeri kanadın faaliyetleri gizlilik içinde gerçekleştiriliyor, hatta "Narodnaya Volya"nın sivil kanadının liderleri tutuklandıktan sonra da askeri örgüt çözülmüyordu. 1880 yılının baharında örgüt Çara karşı iki suikast planlaması yapmış; ancak başarılı olamamıştı. İlk suikast girişiminde Çar, Odessa seferini iptal ettiği için plan hayata geçememiş, ikincisinde ise Petesburg'da Çarın treninin geçi sırasında taş köprüünün patlatılması planlamış ancak terörist M. Teterki olay yerine geç geldiğinden gerçekleştirilememiştir.³⁰⁴ Bu suikast girişimlerinde kullanılan patlayıcılardan bazıları Rusya üretimi olsa da bazılarının da Avrupa ülkelerinden Rusya'ya sokulduğu soruşturmalarla ortaya çıkarılmıştır. İçişleri bakanlığı ve istihbarat çalışması yapan diğer kuruluşların geniş çaplı faaliyetlerine rağmen aynı örgütün 1880 yılının sonunda yeni bir suikast planıyla II. Aleksandr'ı öldürmesi bu örgüt ve faaliyetlerine Rusya yönetimi ve Avrupadan üst düzey destek verildiği, Çarın serflik yasasını lağvetmesi gibi islahat faaliyetlerine

karşı elitler arasında yoğun mukavemet olduğu yorumuna da neden olmuştur.

Terör örgütü sadece Çarın yakın koruma ekibi ve muhafız birliğini değil bütün Rusya'nın güvenlik ve istihbarat yapılanmasını yenmiştir. Sabah saatlerinde Anayasa Reformu olarak adlandırılan yasağı imzalayarak İçişleri Bakanıyla görüşüp saray muhafız birliğinin törenini izlemek için yola çıkan II. Aleksandr terör girişiminden yaralı kurtulsa da koruma ekibi onu olay yerinden uzaklaştıramamış, yanına yaklaşan başka bir terörist ayaklarının altına bomba atarak öldürmüştür.³⁰⁵ Bu devrimci örgütün terör yoluyla Rusya'da monarşi rejimine son vermek, halk ayaklanması çıkarmak gibi hedefleri gerçekleşmedi. Tam aksine örgüte destek veren aydınlar da yaşananlar karşısında "Narodnaya Volya"yı terk etti. II Aleksandr'ın ölümünden sonra tahta çıkan III. Aleksandr ve ekibini bütün iktidarları boyu suikast ve darbe girişimi korkusu yönlendirdi ve daha güvenlikçi, despotik politikalar, önlemler geliştirmelerine neden oldu. II. Aleksandr'ın öldürülmesi sonrası Petersburg Emniyet Müdürü Fedorov'un yerine General Baranov atandı. O da yabancı meslektaşlarından Çar ailesinden bir kişiye suikast yapılacağına dair istihbarat aldığını öne sürerek III. Aleksandr ve ailesinin güvenlik gerekçesiyle saraydan dışarı çıkmasını yasakladı.

III. Aleksandr dönemi (1881-1894) siyasetini yönlendiren ve belirleyici olan kişilerin başında Moskova Üniversitesi profesörü, devlet şûrası üyesi, 1880'den itibaren de Kutsal Sinod'un başına getirilen Konstantin Pobedonostsev'di.* O, Çarlık Rusya'sının seçkin bürokratik elit tarafından yönetilmesinin ateşli taraftarlarındandı, faklı siyasi ve dini düşüncelere karşı hoşgörüsü olmayan, her yönüyle milli ve homojen bir Rusya taraftarıydı.

* Konstantin Petroviç Pobedonostsev 1880-1905 arasında kutsal sinoda başkanlık yapmıştır. Muhafazakar bir görüşe sahip olan Pobedonostsev III. Aleksandr'ın en önemli ideologlarından biri olmuş, bazı araştırmacılara göre de devletin iç ve dış siyasetinin belirlenmesinde kilit role sahip olmuştur.

Gizli cemiyetlerin gizemli faaliyetleri, devrimci örgütler ve üst düzey devlet adamlarıyla ilişkileri, günden güne genişleyen bütün bu faaliyetlerin arkasında ciddi bir istihbarat aklının varlığı hakkındaki kuşkuları da besliyor. "Narodnaya Volya"nın Rusya'nın en gizli ve derin yapılarından biri olan Üçüncü Şube de dahil devletin bütün kilit noktalarına kendi elemanını yerleştirebilmesi düşündürücüdür. Bir müddet Avrupa'da yaşadktan, orada siyasete ilgi duyduktan sonra Rusya'ya dönerek "Narodna'ya Volya"nın parlak isimlerinden birisine çevrilen Nikolay Kletoçnikov, Üçüncü Şube'de işe başlamış, yüzlerce arama ve hapis kararıyla ilgili örgüt üyelerini önceden haberdar ederek kaçmalarını sağlamış, yine Üçüncü Şube'nin dört yüze kadar ajanını içeride ve dışarıda deşifre etmiştir.³⁰⁶ Bazı araştırmacılar Rusya'daki bu devrimci kasırganın arkasında Rusya'nın genişleyerek tehditkar güce ulaşmasından rahatsız olan Avrupa devletlerinin istihbarat kuruluşlarının ve Mason locaları gibi bazı etkili küresel cemiyetlerin olduğuna kesin gözüyle bakmaktadır.³⁰⁷

"Narodnaya Volya"nın dönemin şartlarına göre en iyi teknik donanıma sahip bomba hazırlama uzmanlarının olduğunu ve üst düzey yetkililerin onlara sürekli bilgi akışı sağladığını da düşünürsek bütün bu faaliyetlerin sıradan bir örgüt marifetiyle yapılamayacağı anlaşılıyor. Bu ve benzeri örgütlerin sahip olduğu potansiyel imkânlar, Çarlık rejiminin nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya kaldığını ortaya koyuyor. Demokrasi ve özgürlük gibi fikirlerin küresel trend haline geldiği bir dönemde mutlak monarşi rejiminin uyguladığı baskıcı, adaletten uzak politikalar da bir taraftan bu örgütleri besliyordu.

Çarlık tahtına oturan III. Aleksandr babası tarafından başlatılan bütün liberal reformlardan vazgeçti ve böylece Rusya'nın ıslahatlar yoluyla uygarlaşmasını sağlamak imkânı da ortadan kalkmış oldu. Bu devrimci örgütlerin şiddete dayalı faaliyetleri hem Rusya devlet kurumları hem de Rus halkı için oldukça olumsuz sonuçlar doğurdu. Rusya'da paranoyak ve despotik

idarecilik daha da güçlenmeye başladı. III. Aleksandr, dayısı knez Konstanin Nikolayev'in deniz kuvvetlerinde görevli askerlerin desteğiyle darbe yapacağı söylentilerini duyunca, dayısını hemen tüm görevlerinden azletti. 3 Mart 1881'de Bakanlar Kurulu Başkanı Valuyev, III. Aleksandr'a devlette devamlılığın sağlanması, rejimin ve zaten çok kırılgan olan istikrarının devamı için kendisinin de bir suikaste kurban gidebileceği ihtimaline karşın, tahtın varisi olarak 12 yaşındaki oğlu Nikolay'ı belirlemeyi teklif etti. Aleksandr bu tekliften çok öfkelenince de sonradan ağabeyi Vladimir Aleksandroviç'i varis olarak belirlemek zorunda kaldı.³⁰⁸

1880-1890 yılları Rusya'nın her tarafını siyasi hapis dalgası sardı. Devlet nerede bir devrimci varsa yerini tespit ederek hapse atmakla ülkedeki siyasi durumu kontrol altında tutacağını düşünüyordu. Artık askerine, polisine güvenini kaybeden, korkuya kapılan Çarlık idaresi rejimin bekçiliğini yapsın diye, Çar ve ailesinin bölgelere seferleri sırasında daha sıkı korunması amacıyla 1881 yılında Graf P. P. Şuvalov, Bakan Vorontsov-Daşkov, Knez Şerbetov, General P. A. Fadeev, S. Y. Vitte, İçişleri Bakanı N. P. İgnatyev, Emlak Bakanı M. N. Ostrovskiy, Sinod'un başkanı K. P. Pobedonostsev, Çarın kardeşleri Vladimir ve Aleksey de dahil daha 54 general ve amiralden oluşan bir "Svyaşennoy Drujinı" (Kutsal Birlik) kurumunu kurdu. Bu kurum monarşinin, hanedanın korunmasından ve güvenliğinden sorumluydu. "Svyaşennoy Drujina"nın ülke içinde ve dışında yüzlerce ajanı, gönüllüler grubu faaliyete başladı. Kurumun yapılanma çalışmaları için III. Aleksandr şahsi hesabından üç milyon ruble para ayırmıştır.³⁰⁹

"Svyaşennoy Drujina"nın Rusya'nın otuzdan çok şehriyle birlikte Paris, Londra, Brüksel gibi Avrupa şehirlerinde de şubeleri vardı. Cenevre'de "Pravda" ve "Volnoe Slova" adlı devrimci grupları parçalamayı amaçlayan, güya liberal-demokratik fikirleri savunan iki gazete de yayınlamaya başladı. Anlaşılan hanedanın kurduğu güvenilir bir yapı olan "Svyaşennoy

Drujina" tüm araçlarını kullanarak Çarlık rejiminin ve bütün Rusya'nın altına bomba yerleştirmeye çalışan gruplar ve arkasındaki güçlerle içte ve dışta etkin mücadele yolunu seçmişti. Silahlı mücadeleye çağırın, yasal olmayan pek çok örgüt tasfiye edilerek etkisizleştirildikten sonra muazzam bir yapılanma haline gelen "Svyaşennoy Drujina"nın da içinden Çar için tehdit ve tehlikenin ortaya çıkabileceği, bu cemiyete büyük paralar harcamanın anlamsız olduğu fikri bazı devlet adamları tarafından dile getirilmeye başlanmıştı. Çar, 1882 yılında "Svyaşennoy Drujina"nın lağvedilmesine karar verdi. Bu dönem Rusya güvenlik güçlerinin üst düzey yöneticileri arasında Georgiy Sudeykin gibi "bulanık suda balık avlamak" sevdasıyla yaşayanlar da etkin konumdaydı. Sudeykin ileri giderek istihbaratçılar ve polislerden ibaret gizli bir örgüt oluşturarak İçişleri Bakanı Tolstoy'a, diğer önemli knezlere suikast yapıp Çarı baskı altında tutarak güvenlik bürokrasisini tamamen ele geçirmeyi, daha sonra Rusya siyasetine hükmetmeyi planlamıştır. Rusya'nın iç siyasetindeki değişen dengeler, saray içi muhalefet ve bürokraside yer alan gruplar arasındaki mücadele de yaşanan siyasi sarsıntıların önemli nedenleri arasındaydı. Devrimci kesimlere karşı ideolojik mücadelenin daha etkin bir şekilde sürdürülebilmesi için, Çar kiliseden de daha aktif rol üstlenmesini istemiştir. 8 Mayıs 1881 tarihinde Kutsal Sinod'un bütün kiliselere gönderdiği yazıda devrimci örgütlere katılmak günah ve ülkenin nizamına, huzuruna yönelmiş suç olarak lanetleniyor, gençlerin bu tür yapılardan uzak durması için yoğun propaganda faaliyetlerinin başlatılması isteniyordu.³¹⁰

Rus yazar ve aydınlarından Andrey Pumpur, M. M. Kotsyubinskiy, K. D. Balmont ve Maksim Gorki gibi isimler Çarlık rejiminin despotik, baskıcı idareciliğinden nasibini almış, hapsedilmişlerdi. Terör eylemlerine, radikal devrimci örgütlere karşı mücadelede başarılar elde edilse de Çarlık rejimi gereken siyasi ıslahatları gerçekleştirmek iradesi gösteremediği için Rusya kısır döngüden kurtulamıyordu. Rus halkı tüm toplum

kesimleri, devlet bürokrasiyle yalnız iki yoldan birini seçmeyi tartışıyordu. Ya liberal-demokratik reformlar yoluyla I. Petro'nun Batılılaşma çizgisini sürdürmek, ya da Çarlık rejimini aynı güvenlik politikalarıyla korumaya çalışmak. Her iki yol da Rusya'yı hızla intihara ve siyasi felakete doğru sürüklüyordu.

Kutsal Sinod'u yöneten isim Pobedenostsev'in başını çektiği bir akım daha vardı. Yalnız bu Slavcı akım kurtuluş reçetelerini sistemleştirerek üçüncü yol olarak topluma sunmaya gücü yoktu. Üstelik dönemin baskın ideolojisi olan sol eğilimli, Avrupa'dan beslenen devrimci yapılarının halkçı, eşitlik, adalet yanlısı söylemleri de insanlara daha cazip gelmekteydi. Çarlık rejiminin ekonomik, siyasi hak ve özgürlükleri kısıtlayan, azınlığın çoğunluk üzerindeki tahakkümünü pekiştiren, eşitsizlik, adaletsizlik üreten politikaları Rusya'da derin buhranı kaçılmaz hale getiriyordu. 1883 yılında Rusya'daki sosyalist hareketler ve devrimci örgütlerin geleceği açısından önemi olan yeni bir cemiyetin temelleri Cenevre'de atıldı. Georgiy Plehanov'un Zasuliç, Deyçem, Akselrod ve İgnatov'la birlikte kurduğu "Emeğe Özgürlük" cemiyeti Rusya sosyalist hareketinin teorik esaslarını yazmaya başladı. Plehanov, "Sosyalizm ve Siyasi Mücadele" adlı hızla yayılan makalesini bu dönemde yazdı.³¹¹

1894 yılında babası III. Aleksandr'ın vefatından sonra tahta çıkan II. Nikolay Bolşevik devrimiyle birlikte hayatı faciayla sonlanan son Rus Çarı oldu. 20. asır başlarken Rusya'nın son imparatoru dinlenmek için gittiği Kırım'da ölümle pençeleşerek zorla hayata tutunabilmiş, en yakınındakilerin ihanetiyle karşılaşmıştı. 23-24 Ekim 1900 yılını II. Nikolay günlüğünde şöyle tasvir ediyor. "23 Ekim. Denize gittim, dalgaları seyrettim. Hava güneşli ama soğuktu. A. Puşkin'i Odessa Ordu Komutanlığı'nın onuncu yılı dolayısıyla tebrik ettim. Tenis oynadım. Turhan Paşayı kabul ettim. Sultandan resimlerle dolu albüm getirmişti. ... 24 Ekim. Sonbahar, rüzgarlı kötü bir gündü. Sabahleyin hevesiz gezintiye çıktım, kendimi iyi hissetmiyordum. Lamsdorf'u kabul ettim. Yatağıma girerek erken uykuya daldım."³¹²

Çar Kırım Livadya'ya her geldiğinde Osmanlı Sultanı oraya temsilcisini gönderiyor, paşalar Çarla görüşme yaparak eskisi gibi Kırım'ın bir Türk mülkü olduğunu ima ediyorlardı. Bu buluşmalarda sultan iyi niyet göstergesi olarak Çara hediyeler de gönderiyordu. II. Nikolay'ın zehirlenmesinin Turhan Paşa'yla görüşmesinden bir gün sonra ortaya çıkması onun Abdülhamid Han'ın gönderdiği albümden tifo veya başka bir bulaşıcı hastalık kapıtığına yönelik Rus tarafında bir görüşün belirmesine neden oldu.³¹³ II. Nikolay 24 Ekim'de devlet işleriyle uğraşmış, Kuropatkin'i kabul etmişti. Bir gün sonra Çarın sağlığı keskin şekilde bozulmuş, doktorlar önce grip sonra da tifo teşhisi koymuştu. Yakınında bulunan insanlara da bulaşma riski olduğu halde Çarın yakınında bulunan hiç kimsede tifo belirtisi görülmemiş, üstelik Abdülhamid Han'ın Çar'a gönderdiği albüm de muammalı bir şekilde saraydan kaybolmuştur.³¹⁴

İmparatorluğun doktorları Girş, Tihomirov, Profesör Popov da Çarın hastalığının nedenleriyle ilgili ortak bir kanıya varamamış, hastalığın teşhisini koyamamışlardı. Hastalık belirtileri ortaya çıktıktan sonra bir ay boyunca Nikolay'ın sağlık durumu kritik seyretmeye devam etti. Eşi Aleksandra Fedorovna devletin idareciliğini kendi eline almaya başladı. Çariçe devlet adamlarına emirler, görevler veriyor, ancak bütün bu faaliyetlerin mümkün derece gizlilik içinde sürdürülmesini talep ediyordu. Savunma bakanı Kuropatkin'in başını çektiği bakan ve generallerden oluşan bir grup da saray darbesi yapma hazırlığı içine girmişti. Onlar Nikolay'ın ölümü sonrasında beş yaşındaki kızı Tatyana'yı annesinin himayesinde tahta çıkarmayı düşünüyorlardı. Başbakan Vitte onların bu planına destek vermeyerek Çariçe Aleksandra'nın nefretini kazandı. Gençliği ve bünyesinin sağlam olması II. Nikolay'ın hastalığı ve darbe girişimini atlatarak ayağa kalkmasını sağladı. Fakat, 17 sene sonra Rusya'nın son Çarı Bolşevikler tarafından tahttan indirilerek bütün aile fertleriyle birlikte kurşuna dizildi.

DEVRİMLER RUSYA'SINDAKİ SİYASİ SÜRECİN ARKA PLANI

Çarlık yönetiminin uyguladığı politikalarla sosyal gruplar arasında uçurum derinleşmekte, ülkenin siyasi sistemini kökünden değiştirmeyi amaçlayan devrimci fikirler giderek daha yoğun bir şekilde halk tarafından desteklenmekteydi. Rusya'da terör ve silahlı mücadele yolunu benimseyerek rejimi değiştirmekte kararlı olan cemiyetlerin sayısı da her geçen gün artmaktaydı. Ardı ardına yaşanan savaşlar, Rus ekonomisinin ihtiyaç duyduğu reform ve düzenlemeleri gerçekleştirerek sanayileşme çağının ihtiyaçlarına göre kendini yenileyememesi, hantal siyasi-bürokratik yapı, ordunun siyasileşerek parçalanması gibi sebepler tepkilerin de giderek toplumu kuşatmasına neden oluyordu. 1896 yılında II. Nikolay'ın tahta çıkmasının yıl dönümünde düzenlenen törende Çar adına halka ucuz hediyeler dağıtılmış, hediyesini almaya çalışan kalabalıklar içinde izdiham yaşanmış, yüzlerce insan orada ezilerek hayatını kaybetmişti. Bu olay Rusya'daki sosyal tabloyu gözler önüne seriyordu.

II. Nikolay bu ağır sosyal problemlerin çözümü için girişimde bulunmuyor, iktidarının destekçileri olarak gördüğü imtiyazlı aristokratlar sınıfının konumunun sağlamlaştırılması, ihtiyaç-

larının karşılanması için fermanlar imzalıyor, hatta hazineye ait toprakları bile onlara hediye ediyordu. Çarlık rejimi reform görüntüsü oluşturarak durumu idare etmeye, köylü ve işçilerin artan hoşnutsuzluklarını azaltmaya çalışıyordu. Çarlık rejimi fabrikalar, üniversiteler, üretim merkezlerinde süreci kontrol altında tutmak için güya halkın sosyal hayatının iyileştirmesi amacıyla çeşitli sosyo-kültürel faaliyetler yapan dernekler açıyor, bu dernekler üzerinden oralarda da istihbarat ağı oluşturuyordu. Moskova siyasi polisine başkanlık yapan Zubatov'un kurduduğu dernekler bunların başında geliyordu.³¹⁵

Çarlık rejimi Türkistan ve Kafkasya'da müstemleke altına aldığı Müslüman Türk nüfusu asimile ederek Ruslaştırmak için bir dizi tedbirleri uygulamaya çalışırken Türkiye ve Türk dünyasına yönelik emperyal projelerini gerçekleştirebilmek için de Kafkasya ve Kardeniz havzasında Ermenileri açıkça himaye ediyor ve onlara alan açıyordu.³¹⁶

1897 yılının nüfus sayımına göre Rusya İmparatorluğu'nun nüfusu 125 milyondur. Coğrafi gücüne göre dünyanın İngiltere'den sonra ikinci büyük devletiydi. Rusya'da 150 civarında farklı milletten insan yaşamakta, günümüzde olduğu gibi Slav nüfustan sonra imparatorluk nüfusunun ikinci çoğunluğunu Müslüman Türkler oluşturmaktaydı.³¹⁷ Ekonomik olarak Rusya, dünyanın büyük devletleri olan İngiltere, Almanya, Fransa ve ABD'den çok daha gerideydi. Rus sanayicileri ve fabrika sahipleri yüksek faizlerle dışarıdaki bankalardan kredi alıyorlardı. Rusya sanayisinin yaklaşık üçte biri, ağır sanayinin de yarısından fazlası yabancı bankalar ve sermayedarların elindeydi.³¹⁸ Rusya ekonomisi genel olarak tarıma dayalıydı. Lakin, tarımda da köylüler toprak konusunda büyük sıkıntılar yaşamaktaydı. Serfliğin olumsuz etkileri tam olarak ortadan kaldırılmamıştı. Siyasi istikrar ve ekonominin bozulması sonucunda demiryolu inşaatı gibi altyapı yatırımları da duruyor, sanayi müesseseleri ürettikleri ürünleri pazarlara taşımakta büyük sıkıntı yaşayarak üretimi durdurmak zorunda kalıyordu.

19. yüzyılın sonlarında Avrupada baş gösteren ekonomik buhran Rusya'da daha keskin bir biçimde hissedilmeye başlanmıştı. Devlet ve özel sektör kredi almadan varlığını sürdürmüyordu. 1890-1902 yılları arasında Rusya'nın devlet borcu 2 milyar ruble artmıştı. Ekonomik buhran neticesinde 1903 yılında Rusya'da 3 bine yakın fabrika kapanmıştı. Diğer taraftan da, iri müesseselerin sayısında artış ve tekelleşme dikkat çekiyordu. Rus bankalarında milli sermayenin yetersiz olması onların de birleşmesine, tekelci ekonomiyi yönlendirmelerine ve Rusya'nın siyasi-ekonomik düzeni üzerinde tahakküm oluşturmalarına neden oldu. Rusya'da baş veren olayları bütün bu ana problemlerden soyutlayarak anlamak mümkün değildir. 1905 yılında birinci Rus devrimi sırasında devlet, kilise ve toprak ağalarının elinde 256 milyon desyatin (desyatin: 1093 hektara eşit eski Rus alan ölçüsü) toprak, köylülerin elindeyse sadece 139 milyon desyatin toprak vardı.

Ekonomik nedenlerle birlikte Çarlık rejiminde müşahede edilen çözülmenin pek çok siyasi, kültürel, askeri, harici nedenleri de vardı. Rusya hem dışarıda, hem de içeride düşmanlarına karşı savaşıyordu. Hazırlıklı ordu ve istihbarat birimlerinin olması tek başına yeterli değildi. Elde edilen bilgileri analiz ederek gerekli siyasi kararları alabilmek de çok önemliydi. Rusya'da bu dönem iç çekişme ve iktidar kavgası giderek derinleşmekte, ülkeyi dizginlemek isteyen Avrupa ülkeleri için de içeriye müdahale imkânları oluşmakta, savaşan ordularının varlığına rağmen Rus istihbarat birimleri arasındaki koordinasyon eksikliği de zafiyet oluşturmaktaydı. Böyle bir konjonktürde devlet yönetimi, uluslararası siyaset, Rusya'nın karşı karşıya kaldığı risklerle ilgili gerekli bilgi donanımı ve danışmanlar grubu olmayan III. Aleksandr'ın 26 yaşındaki büyük oğlu II. Nikolay en zor zamanda tahta çıkmıştı.

1894-1895 yılları arasında devam eden Japon-Çin savaşında Japon ordusunun galip gelerek Çin'den toprak talebinde bu-

lunması Rusya'nın da Çin meselesine müdahale ederek Japonya'nın karşısında pozisyon almasına neden oldu. Japonya'nın potansiyel gücünü, imkânlarını, bütün kurumlarıyla Rusya'yla savaşa hazırlandığını, Rusya'nın askeri istihbarat yetkilileri doğru değerlendirememiştir. 20. yüzyılın başlarında askeri dış istihbarat alanında Rusya'da boşluk oluştuğunu Savunma Bakanı Kuropatkin'in II. Nikolay'a yazdığı raporundan anlıyoruz.³¹⁹ Ordu içindeki devlet aleyhinde işlenen suçların çoğalmasına, bu suçların soruşturulması ve engellenmesi konusundaki zorluklara istihbarat zafiyetinin neden olduğunu iddia eden bakan, durumu kontrol altında tutacak, istihbarata karşı koyma ve dış askeri istihbarat faaliyetini sürdürebilecek genelkurmayaya bağlı yeni bir birimin kurulmasını öneriyordu. Çar, Kuropatkin'in bu önerisini kabul etmiş, aynı sene ordu içinde askeri istihbarat birimi kurulmuş ve Tiflis'te görev yapan Jandarma Komutanı Lavrov da bu birimin başına getirilmiştir. Lavrov'un görev yaptığı 6 ay içinde çoğunluğu Rus ordusunun subaylarından olmak üzere yirmiden fazla yabancı istihbarat ajanı deşifre edilerek mahkemelere sevk edilmiştir.

1903 yılında bu birimde görevli askeri ajanlar Tokyo'ya gönderildikten sonra Japonya'nın bütün askeri, siyasi, ekonomik gücüyle Rusya'ya karşı savaşa hazırlandığı yönünde raporlar hazırlanmıştır. Aralık 1903 yılında, Rus-Japon Savaşı'na iki ay kala bu istihbarat görevlileri savaşa ilgili başkente daha kesin ve endişe verici raporlar sunsalar da, Rus Devleti'nin gerekli önlemleri almakta geç kalması ve kendi askeri gücüne aşırı güvenmesi Rus Deniz Kuvvetleri'nin ilk çatışmalarda yenilgiyi tatmasına neden olmuştur. II. Nikolay halkı etrafında birleştirmek ve içerideki devrimci hareketleri bastırabilmek için zaferle sonuçlanacak ufak çaplı bir savaşa ihtiyaç duyuyordu. Araştırmacılar Rus ordusunun bu savaşta yenilgisinin nedenlerinden biri olarak askeri istihbaratın zayıf durumda olmasını göstermiştir.³²⁰

1904 yılının Mayıs ayında polis özel kuvvetleri bünyesinde tam gizli olarak kurulan bir birime Japonya'yla dayanışma

içinde olan ülkelerin Rusya'daki sefirlik çalışanlarını yoğun bir biçimde izlemesi talimatı verilmiştir.³²¹ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Rus-Japon Savaşı arifesinde Rusya'nın içinde de hızla devrim ortamı oluşmaktaydı. 1898 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Parti'sinin birinci kurultayı yapıldı ve ülkede yeni bir siyasi oluşumun temelleri atıldı. 20. yüzyılın başlarında Sibiryadan sürgünden dönen Vladimir İliç Lenin yavaş yavaş öne çıkmaya başladı ve siyasi polisin takibinden kurtulmak için Avrupa'ya kaçtı. Orada Plehanov'la birlikte Rus devriminin ideolojik temellerinin atılmasında önemli bir misyon üstlenen *İskra* (Kıvılcım) gazetesini yayınlamaya başladı.³²²

Lenin, 1902 yılında da Rus devrimci çevrelerde yankı uyandıran "*Ne Yapmalı?*" kitabını yayınladı. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDİP) Harkov'da düzenlediği ilk 1 Mayıs mitinginde meydanlara çıkan binlerce işçinin "yaşasın siyasi özgürlükler", "mutlakiyet rejimini reddediyoruz" gibi sloganlar atması artık devrim hareketinin yeni bir aşamaya girdiğini gösteriyordu. Sol hareket bütün Rusya topraklarında örgütlenerek varlığını ciddi bir şekilde hissettiriyordu. Petersburg başta olmakla Rusya'nın pek çok şehrinde açılan gizli dernek ve komitelerin de sayısında hızlı bir artış yaşanıyordu. Üniversitelerde öğrenci dernekleriyle birlikte öğrenci olayları durmadan artıyordu. Bazı Sosyalist Devrimci Parti teşkilatları da ihtilalci Dekabrist geleneğini sürdürerek bakanlara, devlet adamlarına karşı düzenledikleri terör ve suikast eylemleriyle siyasi amaçlarına ulaşmaya çalışıyor, anarşinin daha da derinleşmesine neden oluyordu. Çin, Mançurya ve Kore başta olmakla Asya ve Uzak Doğu'da büyük devletlerin müstemlekeler için mücadelesi de devam ediyordu.

Japonya, Çin ve Mançurya üzerindeki Rus etkisini kırmaya çalışırken Rusya'yı zayıflatmaya çalışan İngiltere ve ABD de Japonları destekliyordu. İki iddialı ülkenin savaşından İngiltere, ABD ve Fransa'nın daha kazançlı çıkması doğaldı. 31 Aralık 1903 tarihinde Japonya, Rus hükümetine Mançurya ve Kore

üzerinde kayıtsız şartsız egemenliğini tanımak için nota verdi. Ocak ayının 22'sinde Rusya, Tokyo'nun notasına olumlu yanıt verse de Japon imparatoru Rusya'ya savaş ilanı kararından dönmedi. Ocak ayının 24'ünde diplomatik temaslar kesildi ve Japon ordusuna Rusya'ya saldırma talimatı verildi. Rusya'nın donanma komutanı olarak atadığı Makarov'un içinde bulunduğu Petropavlovsk gemisi de dahil olmak üzere Japonlar Rus gemilerini birer birer imha ederek stratejik Port-Arthur Limanı'nı ele geçirdiler.³²³

Ardı ardına gelen yenilgilerle geri çekilen Rus ordusunun morali tamamen darmadağın oldu. Port-Arthur'da 27 binin üzerinde asker ölmüş, Japonlar 30 binden fazla Rus askerini esir almıştı. Yenilgiyi hazmedemeyen Çar, yeteneksiz General Kuropatkin'e Mukden yakınındaki Japon ordusuna karşı saldırıya geçmeyi emretti. Fakat bu savaşta da generallerin çoğunun yeteneksizliği ve korkaklığı yüzünden Rus ordusu yenildi. Tsushima saldırısı ise Rus ordusunun askeri iflasını hızlandırdı. Lyaoyan'daki küçük düşürücü yenilgi Rus ordusunun ve hükümetinin halk nezdindeki otoritesine büyük bir darbe indirdi. Çarlık rejiminin Uzak Doğu'daki ağır yenilgisi zaten çok gergin olan içerideki siyasi durumun daha da gerilmesine neden oldu.³²⁴

Savaş aleyhtarları artık seslerini yükseltmeye başlıyordu. Bolşevikler uluslararası devrim ilkeleri ve sosyalist dayanışmasından hareketle Japon sosyalistleriyle birlikte başından beri savaşa karşı çıkıyordu. Çarlık Rusya'sının dış politikası halkın ve aydınların gözünde iflasa uğramıştı. 1904 yılında Sosyalist Devrimci Parti mensupları, İçişleri Bakanı Pleven'i suikast sonucu öldürdükten sonra yönetici burjuva oligarşisi durumu kurtarmak için yumuşak da olsa bazı reformların gerçekleştirilmesini teklif etmeye başladı. Bu teklifler arasında şehir dualarının, zemstvo meclislerinin açılması, meşveretçi yetkiye sahip olan devlet dumasının kurulması ve basın üzerindeki sansürün zayıflatılması vardı.

Çar, 12 Aralık 1904 tarihinde ilan ettiği manifestosunda şehir dumaları ve zemstvoların kurulacağını, sansür, Yahudiler ve radikal Hristiyan tarikatları olarak tanımlanan cemaatler konusunda yeni yasal düzenlemeler yapacağını vaat ediyordu. Manifestoda aynı zamanda işçi ve köylü ayaklanmalarını engellemek için köylülerin diğer zümrelerle eşit haklara sahip olduğunu garanti altına alacak düzenlemeler yapılacağı, fabrikalarda çalışan işçilerin de devlet tarafından sigortalanacağı vaat ediyordu.³²⁵

Bolşevik ve Menşeviklerin savaş aleyhtarı, Çarlık rejimini eleştiri yağmuruna tutan tavrına, Çarlık rejimi de ülkesinin milli çıkarlarını dış güçlere satan hainler ithamıyla cevap veriyordu. Bolşeviklerin Avrupa'nın güvenlik birimleriyle karanlık ve karmaşık ilişkilerine, Almanya'nın onlar ve diğer gruplar için sağladığı imkânlarla ileride değineceğiz. Üçüncü Şube başta olmakla Mason loncalarından Avrupa ülkelerinin istihbarat örgütlerine kadar Bolşevik ve Menşeviklerin içinde çok sayıda ajan olsa da, Çarlık idaresinin bu suçlamaları daha çok siyasi muhalefeti itibarsızlaştırmaya ve savaştaki ağır yenilgisini perdelemeye yönelikti.

ABD başkanı Theodore Roosevelt'in arabuluculuğuyla Portsmouth şehrinde barış görüşmeleri başlamış, Japonya Rusya'nın karşısına ağır taleplerle çıkmıştı. Japonya yalnız Çin ve Kore üzerindeki etkisinin tanınmasını değil, Sahalin Adalarını talep ediyor ve savaş tazminatı için diretiyordu. Japonya'nın müttefikleri olan İngiltere ve ABD, Rusya üzerinde zafer elde edilmesinde Tokyo'ya yardım etseler de Kore, Mançurya ve Kuzey Çin'de tek egemen güç olmasını istemiyorlardı. Ne Japonya, ne de Rusya bundan sonra savaşı sürdürmeye hevesliydi. Japonların istekleri kısmen karşılanarak Portsmouth Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma Uzak Doğuda Rusya'nın konumunun zayıflamasına neden oldu. Lyaodun yarımadası Port- Arthur'la birlikte Japonya'nın idaresine veriliyor, Kore'de Japon üstünlüğü tescil ediliyordu. Rusya Çangçun'la

Port-Arthur arasındaki demir yolu ve bu yola ait olan çeşitli mülkler de karşılıksız olarak Japonya'ya devrediliyordu. Rusya, Sahalin Adaları'nın güney kısmını da bu antlaşmayla Japonya'ya bırakmak zorunda kaldı. Antlaşma gereği Rusya, kıyı sularında Japon vatandaşlarının avlanmasına da engel olamayacaktı.³²⁶

Rus-Japon Savaşı, Rusya için ağır sonuçlar doğurmuştur. Yenilgiden dolayı halk, Çarlık rejimine kızgındı. Çarlık rejimi içerideki siyasi durumu kontrol altında tutmak ve dikkatleri devrimci güçlerin tehlikeli faaliyetleri üzerine yoğunlaştırmak için bir an önce barış antlaşmasını imzalamak istiyordu. Yukarıda da vurguladığımız gibi birinci Rus devriminin derin iktisadi ve siyasi nedenleri vardı. Rusya'nın geniş topraklarının %65'i, nüfusun sadece %3'ünü oluşturan Çar ailesi, manastır ve toprak ağalarına aitti. Nüfusun %90'ını oluşturan köylülere toprakların sadece %35'ine sahipti. Toprakları ellerinden alınan Rus köylüleri imparatorluğun taşra topraklarına göç ediyorlardı. Rusya yönetimi altında yaşayan Rus olmayan diğer milletlerin yaşadığı vilayetlerde durum daha da vahimdi. Ruslaştırma, dini kültürel asimilasyon ve sömürü bu vilayetlerde had safhaya çıkmıştı. Bolşeviklerin lideri Lenin, şöyle yazıyordu: "Dünyanın hiç bir yerinde ülke nüfusunun çoğunluğu Rusya'daki kadar zulüm altında değildir. Velikoruslar (Slavlar) yalnız ahalinin %43, yani yarısından da azını oluşturuyor. Bütün diğerleri de başka milletler olduğu için hukuksuzdurlar. Rusya'nın 170 milyon nüfusunun yüz milyona kadarı zulüm altındadır..."³²⁷

1905-1907 yılları arasında yaşanan olaylar, Meşrutiyet Devrimi, Rusya'daki diğer halklar için de bir umut oluşturuyordu. İlan edilen esas hedef Rusya'yı demokratik bir Cumhuriyet haline getirmek, toprak ağalarının ellerinde topladıkları toprakları köylülere dağıtmak, Rus İmparatorluğu'nda yaşayan halklar arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmaktı. Devrimin temelleri uzun zamandan beri hazırlanmaktaydı. Rus-Japon Savaşı'nda alınan yenilgi bu süreci hızlandırmış oldu. Tarihte "Kanlı Pazar"

olarak bilinen, 9 Ocak 1905 tarihinde barışçıl gösteriler için sokaklara çıkan insanların üzerine Çar ordusunun ateş açması sonucunda onlarca gösterici hayatını kaybetti. Bu kanlı olay devrimin başlanması tetikledi. 9 Ocak tarihinde Putilov fabrikasında çalışan işçiler iş bırakma eylemi başlatarak daha önce işlerine son verilen arkadaşlarının işe iadelerini talep ettiler. Daha sonra başkentin başka sanayi tesisleri ve fabrikalarında çalışan işçiler de iş bırakma eylemine başladı. Petersburg'daki iş bırakma eylemlerinde fabrikalardan 150 binin üzerinde işçi sokakları dolduruyor, toplu dilekçeler yazarak Çardan sosyal ve siyasi haklar talep ediyordu. 9 Ocak'ta onlara yardım eder, haklı taleplerine kulak verir, haklarını savunur ümidiyle 150 bin kadar işçi Çarın kış sarayına doğru barışçıl bir yürüyüş gerçekleştirdi. Kış sarayından işçileri ateşli silahlarla karşıladılar. O gün başkentin sokaklarında binden fazla işçi öldürüldü, binlerce işçi de ağır şekilde yaralandı. Halkın Çara olan inancı büsbütün yok oldu. Devrimci örgütler, istihbarat kuruluşları ve Çarlık rejimiyle hesabı olan herkes işçilerle birlikte sokaklara inmişti. Sokaklarda barikatlar oluşturuluyor, silahlı polis ve askerler silah bırakıyor, mağazalar yağmalanıyordu. Petersburg sokaklarına tam bir kargaşa hakimdi. 1905 yılının yazında kitlesel protesto dalgası artık Ukrayna, Baltık ülkeleri, Beyaz Rusya, Kafkasya ve Orta Asya'yı da sarmıştı. İsyanları bastırmak için her tarafta ordu birlikleri gönderiliyor, fakat rejimin baskısına rağmen özellikle köylüler arasında ayaklanma dalgası genişliyordu.

Petersburg'daki Ocak olayları Avrupa başkentleri başta olmakla, tüm dünyada geniş yankı uyandırdı. Çarlık rejiminin barışçıl gösterileri kan dökerek bastırması, sosyalistlerin Avrupa sokaklarında Çarlık rejimini lanetlemesine neden oldu. Çar kendisini işçilerin hamisi gibi tanıtarak, "Kanlı Pazar" olaylarında suçu olmadığını göstermek için Senatör Şidlovski başkanlığında işçilerin sorunlarını araştıran bir komisyon kurdu. Kendisi de onların temsilcileriyle görüşüp hediyeler dağıtarak ortalığı yatıştırmaya, sansürün yumuşatılması, tem-

silciler meclisinin toplanması gibi bir dizi reformlar vaatleri vermeye başladı. Rusya sosyalistleri de kurultaylar yaparak yeni dönemin şartları içinde devrimci mücadeleyle halk hareketinin liderliğini eline almaya çalışıyordu.

Sosyalist kurultaylarındaki Bolşevik-Menşevik çekişmeleri hakkında çok sayıda eserler yazıldığı için bu mesele üzerinde durmayı lüzumlu görmüyoruz. Ancak 300 yıllık Romanovlar Hanedanını, sürekli zorbalığıyla oyun kurucu pozisyonunu sürdüren bir devleti tarihe gömerek, dünyanın siyasi dengeleri üzerinde derin etki oluşturan bir yapılanmanın baş aktörlerinin hedefleri, karanlık ilişkileri, 70 yıl devam eden hakimiyetin can yakıcı icraatları, güç şeması, kendi aralarındaki savaşları ve yapılanmaları üzerinde elbette durmamız gerekir. 1917 yılı kendi bünyesinde çok sayıda tezatlı süreçler, olaylar, cemiyet ve devletlerin mücadelesini ve karmaşık ilişkilerini barındırmaktadır. Bu yüzden birbirinden farklı birçok değerlendirme olmuştur. Devrim veya darbe, adı ne olursa olsun bir tiranlığın sonu başka bir tiranlığın başlangıcı, Rusya için milli felaket veya kurtuluşun anahtarı olarak değerlendirilebilir; fakat Lenin'den Troçki'ye, Kerenski'den Stalin'e, Menşeviklerden Bolşeviklere, Mason loncalarından saray muhalefetine kadar tek tip değerlendirme kalıbına sığmayan çok sayıda incelenmesi gereken şahsiyet, örgüt, cemiyet, istihbarat faaliyeti ve olay vardır.

Bolşevikleri ve Sovyet tiranlığını değerlendirirken amacımız mümkün derecede tekrara yol açmadan, daha çok Sovyetlerin çöküşünden sonra gün ışığına çıkan arşiv belgeleri, Rus tarihçilerinin yeni tezleri ve değerlendirmeleriyle okuyucuyu baş başa bırakmak, I. Dünya Savaşıyla şiddetlenen jeopolitik çatışma ve paylaşım savaşının, egemen güçlerin stratejileriyle Rusya'nın misyonun, içeride cereyan eden siyasi süreç ve aktörler arasındaki ilişkinin aydınlatılmasına katkı sunmaktır.

Şubat 1917 tarihinde II. Nikolay'ın en yakınındaki, çoğu Mason locaları üyesi, yabancı ülkelerle irtibat halinde bulunan

üst düzey devlet yetkilileri ve halk kitlelerini ardından sürükleyen örgütlerin ortak faaliyetiyle 300 yıllık bir hanedana tahttan el çektilmiş, darbenin ardından da Bolşevikleri iktidara taşıyan olaylar çorap söküğü gibi birbirinin ardı sıra gelmiştir. Bazı tarihçi ve analistler II. Nikolay'ın tahtan indirilmesi projesinin arkasında ilk sırada İngiltere, daha sonra da Almanya istihbaratının olduğunu ileri sürmüştür. İngiltere'nin geleneksel "parçala hükmet" politikası gereği kendisine rakip iki güç olan Rusya ve Almanya'yı karşı karşıya getirmiş olabilir. Nitekim, Avusturya-Macaristan Sırbistan'a müdahale ederken, henüz I. Dünya Savaşı başlamadan, İngiltere bir taraftan Rusya-Fransa ittifakını ilmek ilmek örerken, diğer taraftan da Rusya'yla Almanya arasında savaş çıkması durumunda tarafsız olacağını ima etmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasında Avrupa'nın kendi içindeki hesaplaşması, yeni müstemlekeler uğrunda mücadele, Osmanlı mülkünün bölüştürülmesi gibi faktörler etkili olmuş, Rusya'nın öteden beri sürdürdüğü şovenist yayılmacılık politikası, Üçüncü Roma ideali savaşa katılmasında etkin bir rol oynamıştır. Daha savaş emareleri yeni ortaya çıkmışken, Rusya İçişleri Bakanı Petro Durnov, II. Nikolay'a sunduğu raporunda başkalarının çıkarları için savaşa katılmanın oldukça tehlikeli olabileceği, Rus-Japon Savaşı sonrasında Rusya'nın hazır olmadığı yeni bir savaşta yenilgi alması durumunda monarşi aleyhinde geniş toplum kesimlerinden destek bulan kitlesel protesto dalgasının başlayabileceği ve devrimin kaçınılmaz olacağıyla ilgili Çarı ikaz etmiştir.³²⁸

Özellikle, Almanya ve İngiltere arasında sömürgeler konusunda anlaşmazlık çok derindi. Coğrafi olarak İngiltere'nin sahip olduğu sömürgelerin genişliği, İngiltere Devleti'nin kendi topraklarından yaklaşık 100 kat daha büyüktü. 40 milyon nüfusu olan İngiltere 500 milyon nüfusu olan sömürgeleri kontrol ediyordu. Belçika'nın kontrol ettiği sömürge toprakları kendi topraklarından 80 kat, Fransa'nınki 25 kat büyüktü. Almanya'da bu durum

5 kattan fazla değildi. Almanya'nın hemen hemen tüm müstemleke toprakları Afrika'nın çöllerinden ibaretti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya da bütün bu yukarıda işaret ettiğimiz istikametlerde küresel egemenlik idealine ulaşabilmek için silahlanmaya büyük paralar harcayarak kudretli bir ordu kurmuştu. İngiltere'nin deniz donanmasının korkulu rakip olduğunu gören Almanya, büyük bir hızla askeri gemiler inşa ederek donanma bütçesini dönemin en büyük bütçesi haline getirdi.

"Küresel iddiaları olan milli gücün inşası için askeri gücün yüceltilmesi" Alman generallerinin ana sloganıydı. Helmut von Moltke'nin "Ebedi barış bir rüyadır, hem de tatsız bir rüya. Harp, Tanrı'nın dünyaya koyduğu nizamın bir parçasıdır. " söylemi Alman generallerinin rağbet ettiği formül haline gelmişti. Almanya-Fransa ilişkileri 1870-1871 savaşından bu yana gergindi. Sömürgeler, sanayinin ihtiyacı olan demir ve kömür madenleri uğrunda da her iki devlet arasındaki mücadele devam ediyordu. Sanayide elde ettiği başarılarla Fransa ve İngiltere'nin rakibi haline gelen Almanya, Orta Afrika'ya yerleşmiş, Pasifik Denizi'ne çıkmış, Çin'in Sindao eyaletini işgal ederek Uzak Doğu'da sömürgeler elde etmek için üs kurmuştu. Almanya Osmanlı'yla müttefik olarak Berlin- Bağdat demiryolunu inşa etmiş ve Hindistan Denizi'nin yolunu açarak İngiltere'nin etki alanları için tehdit oluşturmaya başlamıştı. İngiltere, dönemin en büyük devleti olarak Almanya'nın tüm bu faaliyetlerini dikkatle izlemekte ve bu gücü kırmak için de planlar üzerinde çalışmaktaydı.

Artık 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya Almanya'yla muhtemel bir hesaplaşmanın kaçınılmaz olduğunu görüyor ve hazırlıklarını yapıyordu. İç siyasi gerginlikten ziyade modernleşme faaliyetlerini henüz neticelendirememiş Çarlık rejimi için en büyük tehdit, dış siyasi istikrarsızlık ve savaş riskiydi.³²⁹ Birinci Dünya Savaşı arifesinde Çara sunulan bazı raporlarda da savaştaki muhtemel bir yenilgi durumunda Rusya'da devrimin kaçınılmaz olacağı yönünde de uyarılar yapılmaktaydı. Rus

İmparatorluğu'nu bekleyen en büyük tehlikelerden biri de merkezi otoritenin zayıflaması durumunda esaret altında yaşayan milletlerin ayağa kalkarak özgürlük talep etmesi ihtimaliydi. 19. yüzyılın sonlarında Rusya ve Avrupada büyük nüfus artışı gözlemleniyordu. Bu da hem savaş riskini hem de kontrol edilemeyen genç nüfusun devrimci örgütlenmeler içinde yer alma ihtimalini artırmaktaydı. Bütün bu faktörler savaş ve devrim rüzgarlarının esmeye başladığını gösteriyordu.³³⁰

Osmanlıyla Kafkasya ve Balkanlarda mücadeleye devam ederken, Çarlık rejimi Ermeni projesi ve Üçüncü Roma hayalinin etkisiyle Osmanlı tebaası olan Hristiyan milletleri İstanbul'a karşı ayaklandırmaktan geri durmuyordu. Osmanlı Devleti'nin, Rusya ve İngiltere'ye hakim Haçlı zihniyetinin Türkiye'ye düşmanlık besleyen duygularla sürdürdüğü "parçala yönet" dayatması ve vahşi sömürge politikası karşısında Almanya'yla zorunlu yakınlaşması Çarlık Rusya'sını rahatsız etmeye başlamıştır. 1913 yılında İttihad ve Terakki'nin ipleri tamamen ele almasında sonra, özellikle Almanya'yla Türkiye arasında askeri işbirliği ortaklık düzeyine yükselmiş, General Otto Liman von Sanders başkanlığında Türk ordusunda görev alacak subaylar heyeti İstanbul'a gelmiştir.

Rusya emperyal reflekslerle bu duruma itiraz etse de, hiç bir sonuç alamamıştır. Çarlık rejiminin Balkanlarda ektiği fitne tohumlarıyla büyük felaketlere yol açtığı yetmezmiş gibi Boğazları, İstanbul'u da ele geçirmek, Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde Ermenistan devleti kurmak gibi hayalleri vardı. Alman yardımlarıyla güçlenen, toprak bütünlüğünü sağlayarak yitirdiği medeniyet coğrafyalarına doğru dönen bir Türkiye gerçeği Rusya'yı rahatsız ediyordu. İngiltere'nin iki rakip gücü savaşarak zayıflatıp, Osmanlı sonrası paylaşılan Orta Doğu'da büyük paya sahip olmak niyetiyle beraber Rusya-Almanya, Rusya-Osmanlı arasındaki savaşın da gerçekçi bir zemini vardı. Avusturya-Macaristan için de Rusya'yı Balkanlardan çıkarmak, Sırbistan üzerinde hakimiyet kurmak önemliydi.

Stratejik Avrasya bölgesinde şekillenen bütün bu jeopolitik manzarayla birlikte dünya genelinde mutlak monarşilerle yönetilen kapitalist sömürü düzenine karşı devrim hareketleri de giderek güç kazanıyordu. Devrime giden yol bir süreç boyunca gelişmiş, olaylar başladığında içeride ve dışarıdaki çok sayıda farklı amacı olan etkin gruplar birleşerek II. Nikolay'ın tahttan indirilmesinde uzlaşma sağlamıştır. Devrim arifesinde Rusya, sosyal ve siyasi olarak bir çıkmazın eşiğindedi. Değişen dünyanın yeni şartları içinde Avrupadaki özgürlükçü hareketlerden de ilham alarak ortaya, merkezinde genç subayların, aydınların, işçilerin, üniversitelerin olduğu enerjik, güçlü, örgütlü bir sosyal grup çıkararak değişim talep ediyor, eski Çarlık oligarşisi ise buna olanca gücüyle direniyordu. İçişleri bakanlığında görevli General Mosolov hatıralarında bu durumla ilgili şöyle bir tespit yapıyordu. "Fikir ve doğru bilgi noktasında Çarın yakın çevresi ülke içinde yaşanan olaylar konusunda ona faydalı olamazdı. ... Bakanlar da dahil bürokrasi yalnız Çarı halktan koparma işine hizmet ediyordu. Bürokrasi, kendi gündemi ve çıkarları olan, her zaman da ülkenin ve Çarın çıkarlarıyla örtüşmeyen bir kesimdir."³³¹

Devrim mekanizması çalışmaya başladıktan sonra halk kitleleri başta olmak üzere, devleti yönetenler ve dış güçler kendi çıkarları doğrultusunda rollerini oynamaya başlamışlardı. Savaş cephesinde Rusya'yla müttefik olan İngiltere ve Fransa, karşı cephenin kaybedeceğinin emareleri ortaya çıkınca zafer pastasından Rusya'ya pay ayırmaya sıcak bakmıyor, Çarlığın galipler arasında yer alarak daha da güçlü bir pozisyona yükselmesini istemiyordu. Bu yüzden savaşın sonuna yaklaşırken cepheden çekilmeden düşmanın gücünü bölen, müttefiklerini galibiyete biraz daha yaklaştıran; ancak gündün güne zayıflayan, yenilgiler alan, halk nezdinde itibarını kaybeden Çarlık ülkesinde kargaşanın derinleşmesi, rejim değişikliği İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına da uygundu. Almanya ise düşman bir ülke olarak Rusya'da karışıklığın ve siyasi çözülmenin art-

masında, rejimin değişmesinde ve Rusya'nın savaştan çekilmesinde ısrarcıydı.

Cepheden gelen kötü haberler, kıtlık, enflasyonun derinleşmesi, üretimin azalması gibi faktörler içerideki siyasi durumu gündend güne gerginleştiriyordu. 1916 yılında devlet dumasında yapılan müzakerelerde sol muhalefetle birlikte, artık sağ cenah da Çarlık idaresinin siyasetini eleştiri yağmuruna tutuyordu. Anayasal Demokrat Parti'nin (Kadet) lideri, Alman basınında yazılanlardan alıntı yaparak Ştyurmer'in başbakan atanmasını imparatoriçenin başını çektiği Almancuların zaferi olarak gördüğünü, Ştyurmer'in savaşı sürdürmek yanlısı olmadığını, Almanya'yla Barış Görüşmelerine başlayabileceğini dile getiriyor, çok sayıda milletvekili de bu konuda ona destek veriyordu.³³² Bu durum, II. Nikolay'ın tahtan indirilmesinde asıl faktörlerden biri olan saray muhalefeti ve jeopolitik temayüllü siyasi bölünmelerin Rusya eliti üzerindeki etkisini görmek açısından oldukça önemlidir. Sarayda, Çarın yakın çevresinde belli bir misyon çerçevesinde hareket eden etkin grupların olduğu Rasputin'in öldürülmesiyle daha açık bir biçimde ortaya çıkmaya başlamıştır. Knezler Dmitri Pavloviç, Yusupov ve V. M. Pruşkeviç cephesinin Rasputin'i ortadan kaldırmasının nedeni olarak, onun sahte bir darbe senaryosu düzenleyerek Rusya'yı savaştan çekme isteği gösterilmiştir. Bu iddialara göre Rasputin, içişleri bakanlığının üst düzey generalleri Protopov, Habalov, Globaçev, Nikitin'i yanına alarak Petersburg'da bir isyan provasını müzakere etmiştir. Bu plana göre hükümet aleyhinde gösteriler yapılacak, içişleri bakanlığı da bu gösteriler sırasında provokasyonlar organize ederek ordunun göstericilere silah kullanarak müdahale etmesine ortam sağlayacak, çok sayıda insanın öldürülmesiyle isyan bastırılacak ve II. Nikolay'da ülkede devrim tehlikesi olduğunu bahane ederek savaştan çekilecekti. Knez Pruşkeviç'in ajanlarından birinin toplantıyla ilgili ona haber verdiği ve knezin de içinde bulunduğu karşı grubun bu ihbar üzerine

harekete geçerek Rasputin'i öldürdüğü; fakat II. Nikolay'ın yine bu tür operasyonlarla savaştan çekilme fikrinde ısrarlı olduğu, bunun için de Protopopov'u içişleri bakanı atadığı iddiası ortaya atılmıştır.

Savaş yanlıları bu durum karşısında II. Nikolay'ı tahtan indirip oğul Aleksey Nikolayeviç'i tahta geçirerek duruma hakim olmayı tek çare olarak görmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın Rus devrimine etkileri incelenirken Çarlık sarayında şiddetlenen ve jeopolitik boyutları da olan çatışmayı görmezden gelmek mümkün değildir. Bu süreçte büyük topraklara sahip olan, finans-sanayi kuruluşlarına, askeri güce hükmeden çevrelerin tutum ve davranışları da ayrıca irdelenmesi gereken bir meseledir.

Rusya'nın hakim sanayi-finans çevrelerinin temsilcilerinin değişim, gelecek iktidarın şekillenmesi ve Rusya'nın savaştaki konumuyla ilgili kendi düşünce ve planlarının olmaması mümkün değildir. Bu grubun İngiltere, ABD ve Fransa sefirleriyle sürekli temas halinde olduğu da bazı araştırmacıların eserlerinde yer almıştır.³³³ II. Nikolay'ın etrafındaki Barış Partisi ve meşrutiyetçilerin erken davranarak hakimiyeti ele geçirmemeleri ve savaşın sürdürülmesi için acil bir darbeye ihtiyaç vardı. Petersburg sokaklarında, özellikle Almanlar başta olmakla yabancılara karşı başlayan katliamlar, savaş yanlısı milliyetçi grupların örgütlü bir halde sokaklara inmesi, güvenlik bürokrasisinden de bunlara ciddi destek verilmesi artık cinin şişeden çıktığını gösteriyordu.³³⁴

Galiçya Cephesi başta olmakla Rus birliklerinin Avrupa'da bozguna uğraması, askerler arasında intiharlar ve düşmana gönüllü teslim olmaların giderek artması ve cepheden gelen kötü haberler içerideki siyasi durumun II. Nikolay aleyhinde değişmesine yol açıyordu.³³⁵ Savaşın sürdürülmesinden yana olanlarla rejimin kurtuluşu için barışı destekleyenler arasında mücadele de gün geçtikçe şiddetleniyordu. Savaş yanlılarının planına göre II. Nikolay tahtan indirilecek onun yerine oğul Aleksey, Çar ilan edilecekti. Grubun siyasi lideri A. İ. Guçkov,

II. Nikolay'ın tahtan indirilmesinden sonra kurulan geçici hükümetin oluşturduğu Olağanüstü Tahkikat Komisyonu'na verdiği ifadede darbe planlarını şöyle itiraf etmiştir: “Stavkoy ve Tsarskoye Selo arasında imparatorun trenini durdurarak onu yönetimden el çekmeye mecbur etmek, paralel olarak da Petersburg'da bize bağlı birlikleri kullanarak hükümet üyelerini hapsedip kontrolü ele geçirmek, ardından da darbeyi ve yeni hükümeti halka ilan etmek planı kurulmuştu.”³³⁶ Guçkov'a göre bu darbenin siparişçisi Rus halkı ve devletin kendisiydi. Kurtuluş için başka yol yoktu.³³⁷

Daha Ocak ayının başında Petersburg Emniyet Müdürlüğü'nün başkentteki siyasi atmosferi, elde edilen bilgiler ve dolaşan söylentiler esasında değerlendirerek hükümete sunduğu gizli raporunda bir saray darbesinin hazırlığının yapıldığı, Rasputin'in öldürülmesinden sonra başka devlet adamlarına karşı benzer terör eylemlerinin yapılabileceği yönünde tespitler yapsa da bu darbenin planlayıcıları olan saray muhalefeti gerçeği II. Nikolay'dan gizlemişlerdir. Giderek yaygınlaşan “II. Nikolay'ın Çariçe Aleksandra'nın güdümünde hareket ettiği”, “Çariçe ve kızlarının her türlü ahlaksızlığının sarayda hüküm sürdüğü”, “devletin yönetilemediği”, “Aleksandra'nın kararlarıyla bakanların değiştiği” yönündeki söylentiler de Çarın halk nezdindeki itibarını günden güne sarsıyordu. 1917 senesinin başlarında artık geniş çevrelerde ülkeyi bu “Alman kadınının (Aleksandra Fyodorovna)” yönettiği yönünde ciddi bir kanaat hasıl olmuştu.³³⁸

Çar, saray görevlileri ve Rusya'nın yönetici elitleri ağır ve karmaşık siyasi durum karşısında çaresiz ve tereddüt içindeydi. Yarın ne olacağını kestiremeyen devlet adamları kendi istikballerini sağlama almak için radikal adımlar atmaktan kaçınıyordu. Yönetici elit arasındaki şaşkınlık, istikrarsızlık ve gruplaşmalar ülkeyi her gün biraz daha tehlikeli olayların eşiğine sürüklemekteydi. Çarlık idaresi yaklaşan devrim tehlikesi karşısında, Almanya ve müttefikleriyle tek taraflı barış antlaşma-

sı imzalamanın yollarını aramaktaydı. 1916 yılının sonunda Protopopov İsveç'teki Alman Büyükelçiliği'yle tek taraflı barış antlaşması imzalamak konusunda görüşmeler yapıyordu. Yine İsveç hükümetinin arabulucuğuyla Avusturya-Macaristan'la da barış görüşmeleri için temaslar başlamıştı.

Çarlık rejiminin bütün iç ve dış politikasının iflası monarşi içinde de parçalanmayı derinleştirmiş, knez Pruşkeviç, Şulgin gibi ateşli savaş taraftarları Rasputin ve Çariçenin etrafına toplanan Almanya ve barış yanlılarının etkisini kırmaya çalışıyordu. Nitekim, daha sonra Rasputin suikast sonucu öldürülmüştür.³³⁹

Devlet Şûrası ve Duma'daki milliyetçilerin bir kısmı Çarlık rejiminin çöküşünü engellemek, hükümeti bazı önlemler almaya teşvik etmek için ittifak oluşturdular. 1917 yılının ilk günlerinde Çar, durumun kontrol altından çıkmak üzere olduğunu görerek devrim hareketini yatıştırmak ve daha sadık bakanlarla yola devam edebilmek için Nikolay Golitsin'i başbakan olarak atadı. Golitsin'in planında devlet şûrasındaki bütün muhalif üyelerin uzaklaştırılması, dumanın bırakılması, Moskova ve Petersburg'da olağanüstü hal ilan edilmesi, sol odaklı tüm gazete ve dergilerin kapatılması, devrim çağrısı yapanların hapsedilmesi ve bütün fabrikalarda askeri rejime geçilmesi gibi önlemler vardı. Nikolay Golitsin, Çarlık rejiminin son başbakanı oldu. Kendisi istemediği halde zor bir dönemde göreve getirilmiş, Şubat Devrimi'nden sonra da hapsedilmişti.³⁴⁰ Artık ok yaydan çıkmış, bütün bu önlemler için geç kalınmıştı. Cepheden gelen kitlesel ölüm haberleri, her gün biraz daha artan açlık ve kıtlık sokakların tansiyonunu yükseltiyordu. Menşevik Kuzma Gvozdev başkanlığındaki askeri-sanayi komitesinin 14 Şubat'ta hükümet aleyhinde beyanat yayarak halkı sokağa davet etmesi Şubat Devrimi'nin kıvılcımını oluşturmuş oldu. Beyanatta Çarlık rejiminin artık ülkeyi ölüme götürdüğü, Duma ve Çar karşısında değil, doğrudan halk karşısında hesap verecek geçici bir hükümetin oluşturul-

masının gerektiği özellikle vurgulanıyordu. Bu beyanat zor kullanılarak Çarlık rejimini devirmeye açık bir çağrıydı.³⁴¹

Bolşeviklerin birleştiği Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi de halkı sokaklara, askerleri de halkın tarafında yer almaya davet ediyordu. Şubat ayının 18'de ünlü Putilov fabrikasının işçileri bütün işçileri iş bırakmaya ve hükümeti devirmek için sokaklara çıkmaya çağırdı. Putilov'daki devrimci komite fabrikanın genel müdürü General Dubnitskin'i hapsederek yönetime el koymuş, Petersburg'daki başka bir silah fabrikasının müdürü General Matafanov da işçileri tarafından Girov'a götürülmüştü.³⁴² Şubat'ın 25'inde Çar, Mogilyov şehrindeki karargahından, "savaş devam ederken başkent sokaklarının kaosa sürüklenmesinin kabul edilemez" olduğunu beyan ederek gösterileri durdurmayı emretti. Aynı gün dumanın da kapatıldığı ilan edildi. Asker ve polisler göstericilere ateş açmaya tereddüt ediyor, Bolşeviklerin aktif propaganda faaliyetleriyle halkın tarafına geçiyorlardı. II. Nikolay henüz 1916'nın sonu ve 1917'nin başlarında bir halk ayaklanması ihtimaline karşı Kazaklar ve özel kuvvet birliklerinden ibaret kendisine sadık birliklerin Petersburg'a sevk edilmesini istemiştir. İçişleri Bakanı Protopopov'un verdiği bilgilere göre şubatın ortalarında da II. Nikolay'ın böyle bir talebi olmuş ama General Vasili Gurko onun bu isteğini yerine getirmemiştir. Dönemin tanıklarından başka devlet adamları da hatıralarında bu yönde bir bilgiyi teyit etmektedir.³⁴³

Başkentteki birliklerin göstericilere ateş açmak istememesine rağmen halkla Çara sadık hükümet kuvvetleri arasında yaşanan çatışmalarda 1443 kişi yaşamını yitirmiştir. Başkentteki birliklerde görev yapan subaylar ya savaş bölgesinden yaralanarak geri gönderilmiş kişilerden ya da askeri akademiden yeni mezun olan genç subaylardan oluşuyordu. Onlar halka ve devrimci örgütlere daha yakın duruyorlardı. 26 Şubat'ta Bolşevikler halkı silahlı mücadeleye çağırdı ve aynı gün şehir is-

yancılarının kontrolü altına geçti. Petersburg'daki halkın Çarlık rejimi üzerindeki bu zaferi bütün ülkeye ve cephelerde savaşan Rus askerlerine kadar yayılmıştı. İstanbul'da, Berlin'de, Londra'da ve Paris'te Petersburg'daki olaylar ile Rusya'nın ve savaşın geleceği tartışılıyordu. Rusya'da yönetim boşluğu oluşmuştu. Petersburg Bolşevikleri "İşçi Temsilcileri Sovyeti"ni kurmuş, yönetimi ele geçirmek için sistematik faaliyetlere başlamıştı. Sovyet'in çatısı altında askerler de temsil edilmeye başlandı. Sovyet'teki Menşevik ve Eserlerin de desteğiyle geçici hükümeti oluşturma görevi 27 Şubat'ta toplanan devlet dumasına verildi. 2 Mart'ta Geçici İcra Komitesi, Petersburg Sovyeti ve Duma'daki fraksiyonların milletvekilleri istişare ederek geçici hükümetin oluşturulması ve Rusya Devleti'nin bundan sonraki rejimini belirlemek için Kurucu Kurultay yapılmasını kararlaştırdılar.³⁴⁴

II. Nikolay'ın tahtan feragat etmesinden sonra gerçekleştirilen дума toplantısında fraksiyonların liderlerinin ekseriyeti artık monarşi rejimiyle yola devam edilemeyeceği yönünde görüş beyan ettiler. Geçici hükümet ve dumanın temsilcileri II. Nikolay'dan sonra Rusya tahtının sahibi olan Mihail Romanov'la görüştüler. Mihail'e eğer tahta çıkmakta ısrar ederse onun güvenliğine garanti veremeyeceklerini bildirdiler. Bundan sonra Mihail Romanov kurucu kurultayın kararlarına uyaçağını bildirerek tahta çıkmaktan vazgeçti. Geçici hükümet Çarın bakanlarını ve üst düzey yetkililerini hapsederek yerine kendi adamlarını atamaya başladı.³⁴⁵

Devlet şûrasının başkanı İ. G. Şeglovitov, üyeler N. D. Golitsin, B. V. Ştyurmer, Metropolit Pitirim ve ayaklanmanın bastırılmasında görev alan birliklere komutanlık yapan General Sergey Habalov hapsedilenler arasındaydı. Lakin, geçici hükümet halk ve askerler tarafından devrik üst düzey devlet adamlarına karşı her hangi bir zorbalık yapılmaması için önlemlerini de alıyor, yeni atanan bakanların görevlerini icra edebilmeleri için eskilerin tecrübelerinden yararlanmaya ça-

lıyordu. Devam eden kaos günlerinde istihbarat ve güvenlik teşkilatları başta olmakla bazı devlet kurumlarının arşivleri de talan edilmiş, önemli kişilerin dosyaları arşivlerden alınmıştı.

Bolşevikler bütün çabalarına rağmen Petersburg Sovyetine hakim değillerdi. Sovyetin çoğunluğu baştan beri yeni hükümeti kurmayı sağcı boyarların çoğunluğu oluşturduğu terakki için ittifaka havale etmeyi istiyordu. Geçici hükümete katılmaya çağını beyan etmekle birlikte bütün siyasi tutuklulara af getirilmesi, işçilere iş bırakma, gösteri yapma serbestisi tanınması, halka basın hürriyeti verilmesi, bütün milli ve dini faaliyet üzerindeki yasakların kaldırılması, asker ve denizcilere vatandaşlık haklarının verilmesi, demokratik yerel yönetimin güçlendirilmesi, devrim yanlısı askeri birliklerin Petersburg'da tutulması, Rusya'nın gelecek sisteminin müzakere edilmesi için kurucular kurultayının çağırılması şartıyla geçici hükümete destek verileceğini açıklıyordu. Eski sistemin elitleri, dumadaki sağ partilerin grupları iktidarı ellerinde bulundurmak için Sovyet'in bu şartını büyük memnuniyetle kabul ettiler; fakat Çarla da görüşmeler yapma gereği hissederek bir heyeti Pskova gönderdiler. Guçkov ve Şulgin Nikolay'la görüşerek onu tahtı kardeşi Mihail Romanov'a vermesi için ikna ettiler; fakat halkın, devrimci güçlerin monarşiye karşı olduğunu gören Mihail Romanov da tahtan imtina ederek yalnız kurucular kurultayının onayıyla iktidarı ele alabileceğini bildirdi.³⁴⁶ Rusya'nın son Çarı dumaya gönderdiği ve tahttan çekildiğini beyan eden yazısına göre; yaşananları Tanrı'nın Rusya için bir imtihanı olarak görüyor, savaşta Rus ordusu müttefikleriyle birlikte zafere çok yaklaşmışken başkente yaşanan ayaklanmanın ordunun moraline, savaşın gidişatına olumsuz etki edeceğini düşünerek milli birliğin, istikrarın korunmasını Rusya'nın çıkarları için önemsiyordu. Nikolay mektubunda Rusya'nın kaderi, savaşın zaferle sonuçlanması ve milli birlik için tahtan el çektiğini beyan ediyordu.³⁴⁷

II. Nikolay ve Romanov geçici hükümetin kurulmasını destekleyerek hükümet başkanı olarak da Livov'u teklif ettiler.

Böylece Çar, boyarlar, İşçi ve Asker Sovyeti'nin de desteğiyle yeni hükümet kuruldu. Yeni hükümette Eser ve Kadet'lerin de temsilcileri vardı. Geçici hükümet yeni dönemin çatışmasız, iç savaşız tamamlanması için Mogilyov şehrinde eski Çarla da temaslarını sürdürüyor, onun ve ailesinin İngiltere'ye ilticası hakkında planlar yapıyordu. Dış İşleri Bakanı Pavel Milyukov 6-7 Mart tarihlerinde İngiliz elçisiyle görüşerek İngilizlerin bu teklife nasıl baktıklarını öğrenmeye çalışmıştır. Geçici hükümetin başındaki isim Aleksandr Kerenski, Sovyet'in toplantısında II. Nikolay'ın İngiltere'ye gönderilmesine sıcak baktığını beyan ediyordu.³⁴⁸ Oysaki II. Nikolay geçici hükümete ülkeyi terk etmek istemediğini, ailesiyle birlikte Kıрым'da yaşamak istediğini yazıyordu.³⁴⁹

İngilizler de Rusya'nın Birinci Dünya Harbi'nden çıkmamasını arzu ediyor, bu hedef doğrultusunda etkin bütün güç odaklarıyla işbirliği yapmaya çalışıyor, son Rus Çarına sığınma hakkı verme konusunda da tereddüt ediyordu.³⁵⁰ Petersburg işçi ve asker Sovyeti bu temaslardan haberdar olduktan sonra Çar başta olmakla ailesinden herhangi bir kişinin yurtdışına çıkmasına izin verilmesini "devrime ve ülkeye karşı bir faaliyet" olarak görerek buna kesinlikle karşı çıktı. Sovyet, Çar ve ailesinin acilen hapsedilmesini talep ediyordu.³⁵¹ Geçici hükümet, 7 Mart toplantısında Çarın Tsarski Selo'daki Aleksandrovskiy sarayında gözaltında tutulması, muhafız alayının da çatışma yaşanmadan silah bırakması yönünde bir karar aldı. 7-8 Mart tarihlerinde geçici hükümetin kararıyla Tsarskoye Selo'da Çarı koruyan sadık askerlerden oluşan muhafız alayından nöbeti başka bir birliğe devrederek oradan çekilmeleri istendi. Çar, sadık askerlerinden yeni hükümetin emirlerine karşı gelinmemesini istedi.

Devlet Duması heyeti Tsarskoye Selo'ya tahtan gönüllü vazgeçen II. Nikolay ve ailesini daha güvenli bir yere nakletmek için geldiklerini ilan ettiler. Ama Çar ailesiyle birlikte trene biner binmez hapsedildiği hakkında geçici hükümet kararını

yüzüne okudular. Rusya'nın son Çarı artık ailesiyle birlikte bir mahpustu.³⁵² Aslında boyar oligarşisinin kurduğu geçici hükümetin üyelerinin çoğu bir şekliyle yetkileri kısıtlanan monarşiden yanaydılar. Onlar iktidarlarının sürdürülmesi, istikrarın temin edilmesi, halkın itaat altına alınması için mutlaka kutsal motiflerle süslenen Çarlık makamının kalmasını istiyorlardı; fakat Çar hükümetin, boyar oligarşisinin güdümünde olacak, anayasal bir monarşi sistemi oluşturulacaktı. Şartlar ise bu yönde çok radikal kararların alınmasını, siyasi krizin önlenmesini ve bütün gücün geçici hükümetin tekelinde toplanmasını gerektiriyordu.

General A. M. Krimov yeni hükümete, kendisine bağlı Kazak birlikleriyle iki güne başkenti bütün silahlı çetelerden, suçlulardan, radikal muhalefet unsurlarından arındırarak yeni hükümetin siyasi konumunu sağlamlaştırmayı teklif etse de, hükümetin bazı üyeleri Krimov'un tüm gücü kendi elinde toplayıp hükümet üzerinde tahakküm oluşturmasından çekinerek bu teklife sıcak bakmadılar. Sadece bakanlar ve üst düzey bürokratlar değişmiş, bütün bakanlık ve güvenlik teşkilatlarında eski kadrolar iş başında kalmıştı. Onlar eski Çarlık kurallarıyla ülkeyi yönetmeye devam ediyordu. Bölgelerde de aynı durum söz konusuydu. İçişleri Bakanı Lvov'un kararıyla sadece valiler ve onların yardımcılarını görevlerinden alınmış, yerlerine bölgelerindeki Zemstvovaların başkanları getirilmişti. Çarlık rejiminin sömürü düzeninden gına gelmiş sıradan halk kitleleri yeni hükümetten radikal reformlar yapmalarını ve toprakların köylülere dağıtılmasını bekliyordu. Bazı bölgelerde halk, toprak ağaları ve boyar arazilerine zorla el koyuyordu. Köylülerin Kazan, Kursk, Ryazan, Mogilyov, Perm ve diğer bölgelerde artarak devam eden bu toprak işgallerine karşı hükümet valilere bu bölgelere asker gönderme ve silah kullanma yetkisi vermişti. Buna rağmen güvenlik güçleri toprakların köylüler tarafından ele geçirilmesini önlemekte aciz duruma düşmüştü.

Geçici hükümet II. Nikolay'ın mülkü olan ve Udel toprakları olarak bilinen toprakları bir kararnameyle millileştirdi. Lakin bu karar da köylüleri sakinleştirmeye yetmedi. Geçici hükümet bu durum karşısında halkın ve dış güçlerin de desteğini alarak Bolşevik bir siyasi gücün yükselişe geçtiğini anlamakta ısrarlıydı. Diğer taraftan yeni hükümet, otoritesini halk nezdinde kabul ettirmekten, asayiş ve güvenliğin sağlanması için tedbirler almaktan acizdi. Menşevik ve Eserler de toprak meselesinde köylülerin kendi başlarına toprak ağaları ve hazine topraklarına el koymasını reddediyor, yeni hükümetin tutumunu destekliyordu. Onlar da geçici hükümetle birlikte bu meselenin Kurucular Kurultayı tarafından çözülmesini beklemeyi teklif ediyordu.

27 Mart 1917 tarihinde fabrikalarda işçi ve barış komisyonları kurulmaya başlandı. Bu komisyonların asıl görevi işveren ve işçi arasındaki sorunları uzlaşma yoluyla çözmektir. Ancak geçici hükümet Rusya'da yaşayan milletler arasındaki eşitsizliği ortadan kaldıracığını beyan etse de, Rus olmayan milletlere karşı Çarlık rejiminin geleneksel milliyetçi ve sömürgeci politikalarını sürdürmeye devam ediyordu. Hükümet Finlandiya, Ukrayna, Türkistan ve Kafkasya'da milletlerin kendi bağımsızlıklarını ilan etmesine karşıydı. Rus dili devlet dili olarak kalmaya devam ediyordu. İşte, Boyar oligarşisinin oluşturduğu bu milliyetçi hükümetin izlediği çizgi "Rusya hapisanesi"nde yaşayan milletlerin de özgürlük taleplerinin biraz daha artırmasına neden oldu. Bütün bu hoşnutsuzlukları ve talepleri kullanmaya çalışan Bolşevikler de yükselen bir güç olmaya devam ediyordu.

3 Nisan 1917 tarihinde V. İ. Lenin'in de içinde bulunduğu Avrupa'daki Bolşevik muhacirler Rusya'ya dönmeye başladılar. Lenin ve arkadaşlarının asıl amacı bir an önce ülkeye dönerek iktidar için geçici hükümetle mücadeleye başlamaktı. Ancak onları destekleyen ülkelerin de kendi gündemleri ve hesapları vardı. Bu muhacirler Rusya'ya Almanya, İsveç, Finlandiya

üzerinden geliyordu. Bolşevik devriminin lideri Lenin ve arkadaşlarını koruyan ve onlara maddi destek veren de yine Rusya'nın savaş halinde olduğu Almanya'ydı. Alman General Ludendorf daha sonraları hatıralarında şöyle yazıyordu. "Lenin'i Almanya üzerinden Rusya'ya göndermekle hükümetimiz üzerine büyük sorumluluk almış oldu ama askeri açıdan çok doğru bir karardı. Bu adım düşman Rusya'nın çöküşünü hızlandıracaktı."³⁵³

Lenin ve arkadaşlarının Alman ajanı olup olmadığı meselesi halen tartışılmaktadır. Bolşeviklerin Rusya'da barış propagandası yapma adı altında Alman Devleti'nden yüklü para desteği aldığı bilinen bir konudur. Bu konu hakkında pek çok tarihinin çalışmasında değerli bilgiler yer almaktadır. Alman Devleti'nin İsveç'teki Almanya İmparatorluk Bankası'na Lenin, Zinovyev, Troçki, Sumenson, Kozlov, Sivers, Merkalina gibi Bolşeviklere ödemeler yapılması için verdiği talimatlar belgelenmiştir.³⁵⁴

Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın Rusya'da gerçekleştirdiği istihbarat faaliyetleri ve askeri birliklerden siyasi gruplara kadar ördüğü ağ, üzerinde durulması gereken bir konudur. Bolşevik devrimine kadar Rusya'da bu konuda mahkeme tutanakları, istihbarat birimlerinin dosyaları ve arşiv bilgileri esasında önemli çalışmalar yapılmıştır. Vladislav Klembovski'nin 1911'de yayınlanan *Taynie Razvetki* (Gizli İstihbarat), A. S. Rozanov'un 1915'te yayımlanan *Nemetskoe Şpionstvo* (Alman Casus Ağı) eserleri bunların en önemlileri arasındadır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra da arşivler üzerindeki yasaklar kaldırılmış, dönemin gazete ve dergileri de taranarak önemli yayınlar yapılmıştır. Petersburg Karşı İstihbarat Bürosu'nun Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da Alman istihbarat faaliyetleriyle ilgili raporları Almanya'nın Rus Devleti'ne, ordusuna ve toplumuna ne denli nüfuz ettiğini ortaya

koyuyor. Komisyon raporunda Almanya'nın ordu birliklerinden diplomatik, ticari ve savunma sanayi alanlarına kadar geniş bir alanda istihbarat ağı oluşturduğu, tek başına karşı istihbarat bürosunun tüm bu faaliyetlere karşı mücadele etmesinin imkânsız olduğu, yalnız bütün devlet kurumlarının eşgüdümlü çalışmalarıyla bunun üstesinden gelinebileceği vurgulanmıştır.³⁵⁵

Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz Rusya'da bulunan Almanya vatandaşları ve Rusya vatandaşı olan Almanlar üzerinde total kontrol mekanizmaları oluşturulmaya başlanmış, kitlesel boyutlara varan hapis ve sürgünler gerçekleştirilmiştir. Almanya'nın Rusya'daki çok yoğun ticari ve sanayi faaliyetleri de mümkün olduğu kadar kısıtlanarak kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Almanya'nın sadece Zinger firması etrafında oluşturduğu muazzam bir istihbarat ağı deşifre edilmiştir. Zinger'in başında Alman ordusunun subayı A. Flord vardı ve şirketin ana ofisi Hamburg'da olsa da ana şubelerinden biri Petersburg'daydı. Zinger'in bölgeler üzerinde de şubeleri, şubeler etrafında çok sayıda depoları vardı. Her ajan bulunduğu bölge hakkında en ince ayrıntılara kadar raporlar hazırlamakla görevliydi. Askeri birlikler, yerel idari birimler, demir yolları gibi stratejik birimler Zinger çalışanlarının odak noktasındaydı. Her şubenin yüze yakın deposu bulunuyordu. Rus istihbarat kurumlarının deşifre ettiği belgelere göre sadece İrkutsk ve Omsk bölgesinde Zinger'in 4450 çalışanı vardı. 1915 yılında yapılan bir operasyonla Zinger'in şubeleri ve mağazaları kapatılsa da kısa süre sonra hükümet tekrar açılmasına izin vermiştir.³⁵⁶

Yine savaş sırasında Odessa'da Rus ordusunun hareket güzergahı ve kullandıkları silahlarla ilgili Almanya'ya ayrıntılı bilgi sunan 17 kişilik bir ekip tespit edilerek hapsedilmiştir. Putilov Gemi inşaatı tersanesinin müdürü Orbanovski, Rusya'nın 20 yıllık askeri gemi inşaatı stratejisini içeren gizli belgeyi Alman istihbaratına aktarmak isterken yakalanmıştır. Sadece 1915

yılında Moskova polisi Almanya için askeri istihbarat toplayan 29 kişiyi hapsedmiştir.³⁵⁷ Alman mühendislerin etkin olduğu savunma sanayinde, gemi inşaatında, deniz kuvvetlerinde Almanya kolaylıkla gerekli istihbaratı topluyor, yer yer “İmparatoriçe Mariya” gemisi örneğinde olduğu gibi gemi batırmaya varana kadar yoğun sabotaj faaliyetleri gerçekleştiriliyordu. Sadece Rusya’da değil, müttefik ülkelerin hepsinde ordu için silah üreten fabrikalarda patlamalar ve yangınlar olmuştu. Bütün o patlamaların arkasında Alman genelkurmayının olduğu tahmin ediliyordu.

Alman sanayisi barış ve savaş zamanlarında başka devletleri ele geçirebilmek için Alman ordusunun esas müttefiki olmaya devam ediyordu. Yukarıda da vurguladığımız gibi can alıcı faaliyeti de hedef ülkelerin üretim gücü hakkında bilgi toplamak, o gücü zayıflatmak, kendi kontrolünde tutmak ve Almanya’nın hayati çıkarları için hedef ülkelerde istihbarat toplamaktı. I. Petro’dan bu yana gelişen süreç içinde Almanya, Rus devlet ve toplum hayatında çok ciddi bir güce ulaşmıştı. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Deutsche Bank, Kafkasya’dan Sibiryaya pek çok alanda Alman firmalarının faaliyetlerini finanse ediyordu. Alman bankaları kendi devletlerinin pek çok siyasi siparişini de yerine getiriyordu. Rus bankalarına, önemli şirketlere krediler ayıran ve ortaklıklar kuran Alman bankaları onları kendilerine bağımlı hale getirerek çıkarları doğrultusunda kullanıyordu. Önemli Rus şirketlerinde de Alman ajanları çalışmaktaydı. Almanlar Rusya’nın fabrikalarındaki eski makinaları, teknik ekipmanları yenileriyle değiştiriyor, onları Alman teknolojisi ve yedek parçalarına bağımlı duruma getiriyorlardı. Rusya’nın pek çok alanda Almanya’ya muhtaç duruma gelmesi Alman istihbaratının ülkede geniş bir ağ kurmasını da beraberinde getirmişti. Güçlü dönemlerinde orduyla birlikte Rusya’yı ayakta tutan önemli kurumlardan biri olan askeri ve sivil istihbaratın çözülme döneminde yetersiz kaldığı, gizli cemiyetler ve bazı ülkelerin istihbarat servislerinin ordu ve

toplumdaki kutuplaşmayı, çözülmeyi daha da derinleştirerek Bolşeviklerin iktidarına zemin hazırladığı tarihi bir gerçektir.

Geçici hükümet kurulduktan altı gün sonra Lenin, Petrograd Sovyeti’ne gönderdiği telgrafta Bolşeviklerin yeni hükümete yönelik taktiğinin nasıl olması gerektiğini şöyle ifade ediliyordu. “Yeni hükümete kesinlikle destek verilmemelidir. Kerenski, özellikle kuşku uyandırıyor. Diğer partilerle yaklaşma olmamalı. İşçilerin çıkarlarının tek garantisi acilen silaha sarılmaktır.”³⁵⁸

Avrupadaki devrimci örgüt liderlerinin ülkeye girişinin tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini tahmin eden geçici hükümet, onları Rusya’ya sokmak istemiyordu. Ama Almanya, bir an önce Lenin başta olmak üzere tüm Bolşevik ileri gelenlerinin Rusya topraklarına geçişlerinin organize edilmesini istiyordu. Bu yüzden 18 Mart tarihinde Bolşevikler, Alman yetkililerle bu konuda görüşmeler yapan Robert Grimm’e gönderdiği telgrafta Bolşeviklerin Almanya’nın tekliflerini kabul ettiğini, vakit kaybetmeden görüşmeleri keserek Almanya üzerinden Rusya’ya dönüşün hazırlıklarının yapılmasını istiyordu. Almanya’nın planı onaylamasından sonra Lenin, Yakov Ganetski’ye gönderdiği telgrafta Bolşevik muhacirlerin dönüşünün organize edilmesi için para ayrılması talimatı veriyordu. Bu talimat bile Lenin’in Alman Devleti ile ne kadar uyum içinde devrim faaliyetlerini sürdürdüğünü ortaya koyuyor.

Lenin ve Bolşeviklerin Almanya üzerinden Rusya’ya devrim taarruzuna gönderilmesinde Parvus’un ön planda olduğunu görüyoruz. Lenin’in silah arkadaşı Bolşevik Yakov Ganetski Aleksandr Parvus’la ortak kurduğu Avrupa’yla Rusya arasında ithalat-ihracat işi yapan bir firmanın da başındaydı.³⁵⁹ Parvus yukarıda da kaydettiğimiz gibi Rusya muhaciri bir Yahudi’ydi. Rus araştırmacıları geniş arşiv belgeleri esasında ortaya koydukları çalışmalarda Lenin’in de Yahudi soyundan geldiğini iddia etmektedir. Özellikle, Akim Arutyunov “Lenin” isimli

eserinde çok sayıda belgeyi kullanarak bu meseleyi ayrıntılarıyla ele almıştır.³⁶⁰ Aleksandr Parvus (İsrail Lazareviç Gelfand) bir dönem İstanbul'da yaşamış, Abdülhamid Han'ı tahttan indirmek için farklı gruplarla çalışmıştı. Parvus, henüz İstanbul'dayken Almanya ile mektuplaşıyordu. Kopenhag'daki villası Parvus'un ana karargâhı konumundaydı. Parvus'un organize ettiği bir operasyonla Lenin ve ekibi özel bir vagonda Almanya üzerinden Rusya'ya gönderiliyordu.

Lenin'in gelişiyle Rusya'da iki başlılık daha da derinleşmeye ve Sovyet teşkilatının hükümet üzerindeki pozisyonu kuvvetlenmeye başladı. Stratejik bir mesele olan Birinci Dünya Savaşı'na bakış meselesinde Lenin'in liderliği altındaki Sovyet güçleriyle geçici hükümet arasında görüş ayrılığı derindi. Halk kitleleri ve Bolşeviklerin barış isteyen tutumuna karşı geçici hükümet savaşın zafere kadar sürdürülmesi taraftarıydı. Dışişleri Bakanı Pavel Milyukov göreve başlar başlamaz İngiltere, Fransa ve ABD büyükelçileriyle görüşerek Rusya'nın müttefiklerine sadık kalacağı ve zafere kadar savaşı sürdüreceği yönünde güvence verdi.³⁶¹

Geçici hükümetin bu tutumu İngiltere, ABD ve Fransa'nın da yeni hükümeti hemen tanımasına neden oldu. Şubat'tan Ekim'e Rusya Bolşevik devrimine ilerlerken dünyadaki jeopolitik mücadele ve paylaşım savaşının merkezinde yer alan İngiltere, dünya savaşını zafere taşımaya çalışırken müttefiki Rusya'daki siyasi süreçle de yakından ilgileniyordu. Yukarıda da vurguladığımız gibi Rus devrim süreci ve dış bağlantılar akla geldiğinde Birinci Dünya Savaşı'nın iki karşı kutbuna liderlik eden İngiltere ve Almanya dikkatleri üzerine çekiyor. Kuşkusuz, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere Almanya'nın askeri gücünü zayıflatmak, lojistik ve rezerv potansiyelini tüketmek için Rusya'nın Doğu ve Batı cephelerindeki saldırılarını daha da artırmasını istiyordu. Bu amaçla, Ocak 1917 tarihinde İngiltere askeri kabinesinin üyesi Lord Alfred

Milner başkanlığında bir heyet Rusya'ya gelmiştir. Milner'in seferinin asıl amacı İngiltere'nin Rusya'ya göndereceği silahların cephe bölgelerinde etkili kullanılması ve savaşın gidişatını müzakere etmekle birlikte Rusya'nın içinde cereyan eden siyasi süreci de masaya yatırmaktı. İngiliz bakan hayati meseleleri imparatorla müzakere etmek için gelmişti.

Milner'in Rusya'daki siyasi durumla ilgili yazdığı raporunda devrim tehlikesinden Birleşik Krallığın endişe duyduğu, tüm olumsuz yönleriyle beraber Çarlık rejiminin Rusya'yı bir arada tutan ve dağılma tehlikesinden kurtaran tek yönetim modeli olduğu, fakat bütün ihtimaller göz önünde tutularak devrimci güçlerle de irtibat kanallarının sağlam tutulmasının önemi vurgulanmıştır. Şubat Devrimi sonrasında toplanan askeri kabine, Petersburg'daki İngiliz elçisine kendisi uygun gördüğü zaman yeni Rus hükümetini tanıma yetkisi veriyordu. Aynı zamanda İngiltere'nin Rusya'daki diplomatik, askeri misyonuna da bütün savaş yanlısı güçlerle ilişkileri geliştirerek destek sağlanması talimatı da gönderilmiştir.³⁶²

Mart ayının 21'inde İngiltere Lordlar Kamarası Rus halkını yeni hükümet dolayısıyla tebrik etmiş, "Rusya'da ortaya çıkan özgürlük ve demokrasi ruhunun tüm Rusya için, Batı'daki müttefikleriyle ilişkilerin geliştirilmesi ve özgürlükleri tehdit eden Alman baskısına karşı mücadelede olumlu sonuçlar doğuracağına" olan niyetini belirtmiştir.³⁶³ Bu beyanat ve talimatlarla birlikte Rusya'daki elçiliğe yeni hükümetten, önceki hükümetlerin dış politikada aldığı kararları sürdürmesi konusunda garanti altına alması ve bütün siyasi güçler üzerindeki etkisini muhafaza etmeye çalışması talimatı da verilmiştir. 1 Mayıs'ta da Dışişleri Bakanı Milyukov üzerinden Rusya geçici hükümetinin İngiltere ve Fransa'ya yazdığı "mutlak zafer elde edilene kadar müttefiklerle beraber hareket edileceği, Çarlık rejiminin bütün antlaşma ve taahhütlerine sadık kalacağı" yönündeki beyanına rağmen İngiltere kabinesinde Rusya'nın savaştan çekileceği ihtimali müzakere edilmiştir.

Rus tarihçiliğinde II. Nikolay'ın tahttan indirilmesiyle sonuçlanan sürecin Rusya'nın Batılı müttefikleri tarafından düzenlenen bir özel operasyon olduğuna dair iddialar da vardır. Savaş sonrası küresel paylaşımında pay kapmaya çalışan, İstanbul ve Boğazlara göz diken Rusya'nın iç siyasi çekişmelerle zayıflatılması, Çarın devrilerek yerine daha zayıf bir iktidarın oluşturulması İngiltere'nin geleneksel "böl, yönet" politikalarıyla örtüşüyor.³⁶⁴ Karşı kutupları temsil eden Almanya ve İngiltere'nin farklı nedenlerle Rusya'da bir siyasi darbe veya devrim istediği ve muhtelif siyaset ve devlet adamlarına para ve istihbarat desteği sağlayarak etki sağladığı aşıkardır. Şubat darbesi arifesinde Çarın onu kuşatan Masonik yapılanmalardan dış ülke istihbaratlarına kadar her türlü merkezlerle iş birliği içinde olan şahısların telkinleriyle kendisini iktidardan uzaklaştıracak bir dizi karar aldığı da bellidir.

Geçici hükümet savaşı sürdürebilmek için orduda kitlesel bozulmalara varan firarları önlemeye çalışıyordu. Ordu siyasi nedenlerden dolayı bölünmüş ve morali daha da bozulmuştu. Bolşeviklerin ordu içindeki etki ve propagandaları ise günden güne artarak devam ediyordu. Tüm bu olumsuz şartlara rağmen geçici hükümet askerleri, ordu birliklerini seferber ederek cepheye göndermeye çalışıyordu. Milliyetçi, emperyalist çizgideki geçici hükümetin bu çabası çökmek üzere olan bir imparatorluğu ne olursa olsun korumak içindi. Bütün tereddütler ve geçici hükümet içindeki farklı görüşlere rağmen Rusya'nın bu savaşı sürdürme iradesi sergilemesi yaklaşan iç savaşın da habercisiydi.

Trajikomik olsa da 18 Nisan'da Dışişleri Bakanı Milyukov Rus büyükelçilerine gönderdiği telgrafta Rusya'nın savaşı zafere kadar sürdüreceğini, savaş sonrasında da Boğazların Rusya'ya verilmesinde ısrarcı olacağını belirtiyor ve bunun temsil ettikleri hükümetlerin dikkatine sunulmasını istiyordu³⁶⁵ Rus halkına da, Rusya'nın sürdürdüğü bu savaşın savunma amaçlı

bir savaş olduğu, Almanya ve Osmanlı'nın işgalcilik girişimlerinin durdurulması için savaşın gerekli olduğu yalanı anlatılıyordu.³⁶⁶ Her kritik tarihi süreçte olduğu gibi Rusya'da iç siyasetle dış siyaset yine iç içe geçmiş durumdaydı.

Lenin'in gelişiyile daha da uzlaşılmaz bir biçimde karşı karşıya kalan iki cephe yani Bolşevikler ve Geçici Hükümet savaş konusu üzerinden birbirine saldırmaya devam ediyordu. Nisan ayının sonlarında savaş yanlısı Dışişleri Bakanı Milyukov'un istifası talebiyle başkentte yoğun gösteriler yapılmaya başlandı. Bolşevikler bu gösterileri savaş karşıtı gösterilere dönüştürerek askeri birliklerin de protestolara katılmasını sağlamaya çalışıyordu. General Lavr Kornilov'un çabalarıyla askerlerin çoğu sokaklardan kışalarına döndürülmüş, böylece Bolşeviklerin öncülüğünde geçici hükümete karşı yapılmak istenen askeri darbe engellenmişti. Nisan olaylarından sonra geçici hükümetin etkili isimleri Lvov ve Kerenski ülkede devam eden iki başlılığa, iç çekişmelere son vermek için mutlaka sol grupların, yani Sovyetin de katılımıyla bir koalisyon hükümetinin kurulmasını istiyorlardı.

1-2 Mayıs tarihlerinde Sovyet'te toplanan sosyalist fırkalar arasında yeni koalisyon hükümetine katılıp katılmama konusundan ateşli tartışmalar yaşandı. Oylamada çoğunluk katılma yönünde rey beyan etti. 5 Mayıs'ta yeni koalisyon hükümeti kuruldu, savaş yanlısı Milyukov ve Guçkov yeni kabinede yer almadı. Kerenski koalisyon hükümeti adına ilk fermanını "Vatan tehlikededir" başlığı altında yayınladı. Ordu birliklerinin komutanlarına istifaların durdurulması ve birliklerinden firar eden askerlerin acilen birliklerine geri dönmeleri emrediliyordu.³⁶⁷ Bu durum aşamalı olarak Bolşeviklerin siyasi iktidarı tamamen ele geçirme hedeflerine doğru ilerleyişlerinde başarı olarak görülse de, yeni hükümet de savaşın sürdürülmesi yönünde karar aldı.

Bolşevikler Sovyet'te bile çoğunluğu sağlayarak oradan savaş aleyhtarı bir karar çıkaramadılar. Ancak tüm askeri birliklerde

savaş karşıtı propaganda devam ediyor, hatta Bolşevikler kendi Kızıl Ordu birliklerini oluşturmaya başlıyordu. Rus Ordusu müttefiklerin çağrısıyla savaş cephesindeki askeri operasyonlarını yeniden restore ederken, aynı tarihlerde Petersburg'daki bir askeri alay ve Baltık Deniz Kuvvetlerine bağlı denizciler Semaşko liderliğinde yeni bir askeri ayaklanma başlattı. Burada da Bolşevikler yine ön plandaydı. Ellinin üzerinde asker öldükten sonra isyan bastırıldı. Bu tür olaylar ve ordu içinde gündün güne derinleşen ideolojik bölünme, kuşkusuz cephede savaşan askerlerin moralini de olumsuz etkiliyordu. 3-7 Haziran tarihleri arasında hükümetle Bolşevikler arasındaki mücadele daha da şiddetlendi. "Pravda" başta olmak üzere Bolşeviklerin gazeteleri kapatıldı, Lenin ve arkadaşları hakkında vatana ihanet suçlamasıyla soruşturma açıldı. Bu arada resmi gazetelerde Lenin ve arkadaşlarının İsveç Bankası aracılığıyla Almanlardan para aldığına dair istihbarat materyalleri de yayınlanmaya başlandı. Savcılar, Lenin ve arkadaşlarını 3-5 Haziran tarihlerinde gerçekleşen askeri ayaklanmanın organizatörü olmakla ve Almanya'ya ajanlık yapmakla suçluyordu.³⁶⁸ Bu arada hükümet içinde de çekişmeler devam ediyordu. 24 Haziran'da Kerenski başkanlığında yeni hükümet kuruldu. Yeni hükümetin de içerideki en büyük siyasi sorunu Bolşeviklerdi. Diğer yandan Kerenski hükümeti II. Nikolay için sürgün yeri olarak Tobolsk'u seçerek Çarı gizli bir yerde tutuyor, şartlar olgunlaşınca Japonya veya İngiltere'ye ilticasını planlıyordu.³⁶⁹

Geçici hükümet, ülkedeki yeni rejim ve hakimiyetin meşruluğunu garanti altına alarak siyasi belirsizliğe son verecek müesseseler toplantısını Eylül ayından Kasım ayına erteleyince bu Bolşeviklere son ve belirleyici darbeyi indirmek için fırsat sunmuş oldu. Bolşevikler derinleşen siyasi buhranı, artan belirsizlikleri ve geçici hükümetin istikrarı sağlayamamasını avantaja çevirerek kitleleri kendi etrafında topluyor, "bütün hakimiyet Sovyetlere verilmeli" sloganıyla toplantılar ve gösteriler yapıyordu. Geçici hükümetin özellikle savaş yanlısı

dış politikası doğal olarak halk kitleleri arasında barış, refah, toprak ve özgürlüğe olan inancı azaltıyordu. Tüm stratejik ve ciddi sorunların çözümü Müesseseler Kurultayına kadar erteleniyor, taktik olarak geçici hükümet Çar idaresinin çizgisine yakın bir iç ve dış siyaset takip ediyordu. Bölgelerde farklı gruplar halk adına yönetime el koyuyorlardı. Müesseseler Kurultayı meselesi de artık karar alma ve yasama yetkisinin halk kitlelerine bırakıldığını gösteriyordu.³⁷⁰

Şubat ayında Boyar oligarşisi devrim gerçekleştirmiş fakat ip-leri tam olarak ele geçirememişti. Rusya'da hükümet ve ordu üzerinde Sovyet baskısı devam ediyordu. Geçici hükümetin ordusu yoktu ama generalleri vardı. Askeri birlikler büyük ölçüde Sovyetler Birliği'nin etkisi altındaydı.³⁷¹ Farklı çevre ve grupların çıkarlarının uzlaştırılmasıyla kurulan hükümetin başarısızlığı, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği açlık, kıtlık ve meşakkatler hızla halk ve orduyu Bolşeviklerin tarafına itiyordu. Genelkurmay Başkanı L. Kornilov ülkede ve cephede oluşan kritik durumla ilgili olarak hükümete yazdığı raporunda acilen askeri mahkemelerin kurulmasını, hainler ve her türlü sabotaj faaliyeti içinde olanların yargılanmasını, ordu içindeki iki başlılığa son verilmesini ve Sovyet liderlerinin yasalar önünde sorumluluğa davet edilmesini talep ediyordu. Kornilov'a göre ülkeyi tehlikeli durumdan kurtarmak, cephede başarı sağlamak yalnız bu önlemlerin alınmasıyla mümkündü. Kornilov'un önerdiği ülkede istikrar ve emniyetin tekrar tesis edilmesi planında Kafkas Askeri Birliği ve Kazak birlikleri başta olmakla başkent Petersburg'a çok güvenilir birlikler getirilerek olağanüstü hal ilan edilmesini teklif ediliyordu. Olağanüstü halin ilanından sonra da Bolşeviklerle etkin bir mücadele başlatılacaktı.³⁷²

Haziran ayının sonu ve Eylül ayının başlarında gerçekleşen Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kurultayında bu tehlike önceden görülerek Rusya'da hakimiyetin silah zoruyla ele geçirilmesi yönünde karar alındı. Artık devrim tehlikesini yalnız yeni hükümetin başı Kornilov'la Kerenski'nin ittifakı

engelleyebilirdi. Ancak onların arasında da Rusya'nın geleceğiyle ilgili derin görüş ayrılıkları ve güç mücadelesi yaşanıyordu. Ağustos ayı Rusya siyaseti açısından kritik bir ay olmuştur. Bir taraftan Kornilov'un istifasını isteyen, hakimiyeti silah zoruyla ele geçirmeyi amaçlayan Bolşevikler, diğer tarafta da Kornilov'un başını çektiği güvenlikçi generaller grubu vardı. Kornilov'un ileri sürdüğü teklifler arasında Rusya'da en üst idari kurum olarak Devlet Güvenlik Komitesi'nin kurulması, ülkenin bu komite tarafından yönetilmesi teklifi de vardı. Kerenski, bu iki güç arasında denge kurarak iktidarını sürdürmeyi planlamaktaydı. Kornilov'un teklifleri Kerenski tarafından hükümetin müzakeresine sunuldu. Rusya elitleri bu teklifleri uzun uzun tartıştı fakat bir sonuca varamadı.

Ağustos'un sonlarına doğru Kornilov General Krimov'u Petersburg'daki birliklerin komutanı olarak atadı. Ona bütün gösterilerin yasaklanması, gazetelere sansür uygulanması, Bolşeviklere karşı etkin mücadele talimatını verdi. Genelkurmay başkanı bazı askeri birliklerin komutanlarına da birliklerini başkent yakınında konuşlandırmaları emrini verdi.³⁷³

Lavr Kornilov, aynı zamanda ülkeyi beraber kurtarmak ve yönetmek için Kerenski ve hükümet üyelerine karargâh binasında toplanma teklifi sundu. Kerenski, bütün gücün Kornilov'un elinde toplanacağı, Bolşevikler ezildikten sonra sıranın ona geleceği endişesiyle generalleri darbe yapma teşebbüsüyle suçlayarak Kornilov'u görevden aldı. Kornilov ve silah arkadaşları etkisiz hale getirildikten sonra Bolşevik devriminin yolu tamamen açıldı ve Kerenski galip görünürken mağlup duruma düştü.³⁷⁴ Görevinden azledilen Kornilov'un 28 Ağustos tarihli gazetelerde yayınlanan beyanatında şu ifadeler yer almaktaydı. "Ey Rus insanı! Büyük Rus vatanımız ölüyor. Sovyetlerin baskısıyla kararlar alan geçici hükümet tamamen Alman genelkurmayının istediği doğrultuda hareket ediyor. Böyle bir hükümete destek vermek vatana ihanettir."³⁷⁵

YEDİNCİ BÖLÜM

KURŞUNA DİZİLEN ROMANOVLAR VE BOLŞEVİKLERİN KARANLIK İLİŞKİLERİ

“KIZIL TERÖR”

Rus tarihi ve siyasi hayatının stratejik kırılma noktalarından biri olan Ekim 1917 tarihinde gerçekleşen Bolşevik Devrimi ve arifesinde meydana gelen olaylara girmeden önce bu devrimin sosyal, siyasi, ekonomik, askeri jeopolitik nedenleri üzerinde durmak lazım. Sovyet döneminde içeride ve dışarıda bu konuda ideolojik saiklerle propaganda amaçlı binlerce ciltlik eserler yazılmıştır. Aynı ideolojik çerçeveden yola çıkarak Batı’da da çok sayıda anti-Sovyet eser kaleme alınmıştır. Lakin, objektif tarihçilik açısından cevaplanması gereken basit sorular hala anlamlıdır. Gizli kalmış, saklanmış yeni bilgi ve belgelerin ışığında değerlendirilmesi gereken temel sorular şunlardır:

Rusya’da Bolşevik Devrimi engellenebilir miydi? Bolşevikleri Çarlık rejiminin sistemi ve güç unsurlarının üzerinde zafere taşıyan temel öğeler nelerdir? Devrimin şartlarını oluşturan hangi güç odaklarıydı? Saray içi muhalefet, Rusya’nın güvenlik teşkilatlarındaki çözülme, devrimin başarılı olmasında ne kadar etkili oldu? Dış güçlerin Rusya üzerindeki hesapları, Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’nın Boğazları ve İstanbul’u ele

geçirme arzusu, Balkanlara, Akdeniz'e hakim olma niyeti Çarlık rejiminin yıkılmasında ne kadar etkili oldu?

Ancak bu ve benzeri sorulara objektif cevaplar arayarak küresel düzenin ve insanlık tarihinin kritik devrimlerinden biri konusunda gerçek tasavvurlar oluşturabiliriz. Bu bölümde esas amacımız Rusya devletçilik tarihinde karışıklık ve çözülmeyle birlikte başlayan yeni dönemin şartları içinde devlet, ordu ve toplum elitlerinin davranışlarının fotoğrafını çekmek, bu devrimin başarılı olmasındaki önemli faktörleri tespit etmek, Rusya'nın böyle bir çözülmeyi atlatarak nasıl ve hangi güç odakları sayesinde Sovyet ideolojisi üzerinden tekrar yapılmacı emperyal kimliğine geri döndüğünü anlamaktır.

Devrim öncesi yaşanan olayları ve bazı düşünürlerin devriminin gerçek nedenleriyle ilgili düşüncelerini incelemekte fayda var. Yukarıda bahsettiğimiz üzere General Kornilov'un güvenlik ve istikrarı sağlamak, Rusya'yı tekrar toparlamak hamlesi başarılı olsaydı muhtemelen dünya Bolşeviklerin 70 yıl süren ve dünyayı iki kutba bölen iktidarıyla da tanışmıyaktı. Uzun süren siyasi çekişmelere alet edilerek bölünüp zayıflatılsa da Kornilov'un arkasında büyük bir ordu vardı. Ama siyasi destek ve istihbarat kuruluşları onun yanında değildi. Devrimin arifesinde Rusya'nın güvenlik kurumları da neredeyse felç edilmiş durumdaydı.

1917 yılına geldiğinde Çarlık rejimini ayakta tutan en önemli kurumlardan biri olan askeri istihbarat, kışlalar ve cephe gerisindeki kriz, parçalanma ve belirsizlik ortamında neredeyse faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştı. Kornilov'un yenilmesinin en önemli nedenlerinden biri de ordudaki siyasi bölünmenin önüne geçememesi, istihbarat birimlerinin desteğini arkasına alamamasıydı. Bu yüzden kritik gelişmelerle ilgili önceden haber alarak önlemlerini alamamıştır. Rus ordusu ve güvenlik kurumlarında süregelen çözülme saray muhalefeti ve dış güçlerin pozisyonunu daha da kuvvetlendirmiştir.

Etnik ve dini açıdan da ordudaki subay ve askerlerin çeşitliliği, kültürel ve ideolojik birlikteliklerinin zayıflığı söz konusuydu. Ordudaki generallerin %6.5'i Protestan, %3.30'u Katoliklerden oluşmaktaydı.³⁷⁶ Savaşın başladığı 1914 yılı rakamlarına göre Rus ordusundaki Alman kökenli subayların oranı yüzde %20'nin üzerindeydi.³⁷⁷ Onların çoğu da orduda önemli konumlara sahip profesyonellerden oluşmaktaydı. Rus ordusunda rüşvet, adam kayırma, devlet malının yağmalanması ve sarhoşluk oldukça yaygındı.

Savaşın başlamasıyla birlikte entelektüel birikimi olan, üniversite mezunu kişilerin subay olarak orduya alınması onların savundukları siyasi görüşler üzerinden ordunun daha da siyasallaşmasını beraberinde getirdi. Siyasi görüşlerinden dolayı askerler arasında bölünme ve gruplaşmalar da arttı. Başkentte kuzey donanmasındaki 7. Sibiryaya Alayı'nın düşmana karşı taarruza geçmekten imtina ettiği yönünde haberler dolaşıyordu. Hatta bazı birliklerde subaylar askerleri emirleri altına alabilmek için bazılarını kurşuna dizmek zorunda kalmışlardı.³⁷⁸ Askerlerin moral-motivasyon, dini ve psikolojik gücü daha önceki dönemlerle kıyaslandığı zaman çok aşağı durumdaydı. 1916 yılında bir grup askerin Novgorod Ruhani İdaresi'ne gönderdiği savaşın sona erdirilmesi için çaba gösterilmesini talep eden mektubunda "savaşın ancak generaller, subaylar, tüccarlar ve yönetici elitlerin çıkarlarına hizmet ettiği" ifade ediliyordu.³⁷⁹ Din adamları askerlerin moral gücünü yükseltmekte acizdi. Alkol bağımlılığı her geçen gün daha da artmakta, askerler düşman tarafında alkol ve yiyecek depolarının bulunduğu öğrendiklerinde daha hevesli saldırmaktaydı.³⁸⁰ Kışlalar etrafında fuhuş yapılan evlerin yaygın olduğu hakkında kaynaklarda çok sayıda bilgi vardır. Sadece 1913 yılında Rus Deniz Kuvvetleri'nde askerlik yapan denizcilerin %21.9'u sifiliz (frengi) hastalığına yakalanmış, subay ve askerler arasında cinsel hastalıkları sebep göstererek ön cepheden arka cepheye geçmek isteyenlerin sayısında artış gözlemlen-

miştir.³⁸¹ Şiddetli çatışmaların yaşandığı cephelerde gönüllü esir düşmeler ve firarlar da yaygındı. Almanlar tarafından esir alınan Rus askerleri ağır koşullar altında çalıştırılıyorlardı.

Novgorod'dan askerliğe alınan bir Rus köylüsünün 1916 yılında kaleme aldığı mektup ordudaki moral çöküntüsünü ortaya koymak açısından manidardır. "Tanrı günahlarımız yüzünden bizi lanetlemiş. Bütün askerler savaşı kurnaz bir pusu olarak görüyorlar. Burada çoğu asker, savaşın bütün topraksızları yeryüzünden temizlemek için bir araç olduğunu düşünüyor. Çünkü burada ancak toprağı olmayanlar savaşıyor. Toprağı olanlar burada yok."³⁸²

Kaynakların aktardığı bilgilere göre ordudan firar edenlerin arasında Polonya ve Baltık kökenliler çoğunluğu oluşturuyordu. 1917 yılına ait rakamlara göre ordudan 200 binin üzerinde Polonya kökenli askerin Almanların safına geçtiği belirtilmiştir.³⁸³ Cephe gerisinde sivil Alman nüfusa karşı başlayan yağma ve katliamların yer yer bütün yabancılara karşı bir saldırıya dönüşmesi, ordu içindeki etnik ilişkiler sistemi, askerlerin vatan duygusunu olumsuz etkiliyordu. Cephelerden gelen yenilgi haberleri ordu içindeki çözölmeyi ve yeni siyasi arayışları hızlandırmış, Bolşeviklerin faaliyetleri için verimli bir ortam oluşturmuştu.

Bolşevik devrimine bir ay kala sosyalistlerin Rusya'nın yönetimine sahip olmak için oluşturduğu ortak bir programları yoktu. İktidar olmanın yolları, geçiş döneminin şartları ve süresi üzerinde tartışmalarını sürdürüyorlardı. Çoğunluk geçici hükümetle işbirliğinin sürdürülmesinden, koalisyonun devamından ve kademeli olarak Rusya'da sosyalist yönetimin kurulmasından yanaydı. Lenin'in liderliği altındaki Bolşeviklerin konum ve stratejileri farklı olsa da iktidarı ele geçirecek kadar güce sahip olmadıklarının farkındaydılar. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin içindeki Eser, Menşevik, Anarşist gibi gruplarla da ortaklık kurularak Kasım ayına ertelenen

müesseseler kurultayına kadar devrimin gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Müesseseler kurultayında Rusya'nın yeni meşru hükümeti kurulacak, Çarlık sonrası siyasi rejim ve idare şekli ilan edilecekti.

2 Eylül'de Helsinki'deki Baltık donanmasının karargahında Finlandiya'da bulunan Rus birliklerinin, asker ve işçi Sovyetler Birliği temsilcilerinin katılımıyla yapılan kurultayda Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin büyük kurultayına temsilciler seçildi ve merkezî Sovyet'in, icra kuruluna koalisyon hükümetine iştirak etmeme çağrısı yapıldı. Aynı zamanda Finlandiya silahlı kuvvetlerinin yönetimi siyasi darbe yoluyla ele geçirmeye hazır olduğu da bu toplantıda beyan edildi. Devrimin liderlerinden Lev Troçki, 4 Eylül'de cezaevinden serbest bırakıldı ve Petrograd Sovyetler Birliği'nin toplantısında birliğin başkanı seçildi. Birliğin yeni yönetim kurulunda Bolşevikler dört, eserler iki, menşevikler bir yer kazandı. Bolşevikler ilk kez çoğunluğu oluşturuyordu.³⁸⁴

Aynı toplantıda Lenin'in siyasi polis tarafından izlenmesine son verilmesi, tutuklu Bolşeviklerin hemen serbest bırakılması geçici hükümetten talep edildi. Kerenski hükümeti müesseseler kurultayı öncesi Bolşeviklerle iyi geçinmek için ünlü Bolşevik liderlerinin de aralarında bulunduğu pek çok tutukluyu serbest bıraktı. Bolşevik Devrimi'nin siyasi-askeri hazırlıklarının yapıldığı arifede Almanya olayların seyrini değiştirecek önemli bir adım attı. Finlandiya'daki Alman bankasına Lenin başta olmak üzere Alman Devleti'nin listesinde isimlere pasaportlarını ibraz etmek suretiyle 207.000 mark para ödenmesi hakkında talimat veriyordu.³⁸⁵ Lenin ve Bolşeviklerle teması Alman genelkurmayının Stokholm şubesi sürdürüyordu. Alman Devleti nezdinde Bolşeviklere maddi ve siyasi destek verilmesinin ateşli savunucusu, Avrupa'da yayınlanan sosyalist gazetelerinde de yazılar yazan, Rusya muhaciri, dönemin muktedir isimlerinden Yahudi asıllı Aleksandr Parvus idi. Almanya tarafından bu temasları G. Trautman, RSDİP tarafında ise mali işlerden sorumlu

isimler Y. S. Ganetskiy, M. Y. Kozlovskiy, E. M. Sumenson sürdürüyordu.³⁸⁶ II. Nikolay da bu durumdan hareketle, devrildikten sonraki günlerde yakın çevresine Yahudi komplosundan, Troçki'nin, Lenin'in Yahudi olmasından ve Rusya'yı büyük bir felaket beklediğinden bahsetmiştir.³⁸⁷

Rusya ve dünya siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olan Lenin ve ailesinin kimliği ve bilinmeyenlerle dolu ilişkileri üzerinde biraz ayrıntılarıyla durmak gerekir. Bugüne kadar onun ailesi, etnik kimliği, ailesinin sosyal statüsüyle ilgili birbirini tekzip eden farklı tezler ortaya atılmış, Sovyet döneminde arşiv belgeleri taranarak bu konuda objektif ve ciddi bir araştırma yapmak adeta imkânsız olmuştur. Lenin'in babasının İdil bölgesinde yaşayan bir eğitimci, asilzade ya da işçi olduğu yönünde farklı iddialar ortaya atılmış, Sovyet Devleti ideolojik gerekçelerle onun ailesinin işçi olduğu tezini öne sürmüş ve başka görüşlere hayat hakkı tanımamıştır. A. Arutyunov Lenin'in ailesi ve hayatıyla ilgili çok sayıda arşiv belgelerini de kullanarak hazırladığı geniş hacimli araştırma eserinde bütün sorulara cevap aramış, pek çok bilinmeyeni açığa çıkarmıştır. Lenin'in anne tarafından dedesi Moyşa (Moşe) İtskoviç Blank'tır. Onun Rusya'nın tarih arşivindeki dosyasından birkaç sayfanın alındığı araştırmacılar tarafından da tespit edilmiştir.³⁸⁸

Sovyet döneminde bilgi sızmalarını önlemek amacıyla Blank'a ait dosya Komünist Partisi arşivine alınarak üzerine gizli ibaresi konulmuştur. 19. yüzyıla ait yargı defterlerinin verdiği bilgilere göre Moyşa Blank 1763 yılında 800 Yahudi ailesinin yaşadığı Lehistan-Litvanya Birliği'nin (Polonya) Starokonstantinova şehrinde Meşan ailesinde doğmuştur. Eşinin ismi Maryam, oğulları Abel ve Srul, kızları da Anna, Katerina ve Mariya'dır. Ticaretle uğraşan Blank ailesinin bölgenin zengin ailelerinden biri olduğu hakkında da kayıtlarda bilgiler yer almaktadır.³⁸⁹

Moyşa Blank'ın hükümet yetkilileri nezdinde itibar kazanmak, ticaretini geliştirmek amacıyla komşuları ve meslektaş-

ları hakkında devlet dairelerine bilgiler aktardığı, hatta bazı kişilere şantaj yaptığı, oğlu Abel'i de ona hakaret ettiği gerekçesiyle polise verdiği hakkında arşivde bilgiler yer almaktadır. Blank'ın 1808 yılında 23 Yahudi ailesinin evini ateşe verdiği suçlamasıyla bir yıl hapis yatması ve kendi evinin yanmasını da gerekçe göstererek suçlamaları reddetmesi dosyasında kayıt altına alınmıştır. Muhtemelen bu yüzden Moyşa Blank, ailesiyle birlikte Jitomir'e göç etmek zorunda kalmıştır. Bazı araştırmacılar onun oğullarıyla sorun yaşamasının sebebi olarak onların Ortodoks Hristiyanlığı seçmesini gösteriyorlar. Hristiyanlığı seçtikten sonra Srul ismini Aleksandr, Abel ise Dmitriy olarak değiştirmişlerdir. Ama Rus arşivlerinde her ikisine ait iş ve eğitim hayatıyla ilgili dosyalarda etnik kimliklerinin karşısına Yahudi kökenli oldukları kaydı düşülmüştür. Aleksandr Blank tıp eğitimini tamamladıktan sonra Petrograd polisinde ve çeşitli bölgelerde çalışmış, daha sonra Tataristanda Yansalı köyünü satın alarak oraya yerleşmiştir.

Vladimir Lenin'in doğmasından iki yıl sonra Aleksandr Blank vefat etmiştir. Lenin'in babaannesi, Anna İvanovna Grossopf, Kuzey Almanya Golşteyn kökenli zengin bir tüccar ailenin kızıdır.³⁹⁰ Lenin'in baba taraftan dedesi Aleksandr Smirnov'un şeceresiyle de ilgili farklı iddialar vardır. Çoğu araştırmacılar Hristiyanlığı kabul etmiş zengin bir Kalmuk ailesinden geldiğini kabul ediyorlar. Lenin'in babası İlya Nikolayeviç'in de "damarlarından Kalmuk kanı aktığını" ifade ettiği ve antropolojik özellikleri dikkate alındığında babasının da Altın Orda bakiyesi Türk Moğol karışımı bir ailenin çocuğu olduğu anlaşılıyor.

Lenin'in ailesinde Almanca da konuşulduğu, kendisinin de Almancasının mükemmel olduğu biliniyor. Lenin ailesinin etnik kökenleriyle ilgili başka iddiaların da olduğunu ifade etmekle beraber, belgeler ışığında her iki taraftan şeceresi incelendiğinde Sovyet döneminde iddia edildiği gibi, etnik olarak Rus olmadığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Konumuzun

önemli kısmını oluşturan Lenin ve Alman istihbaratı arasındaki gizli ilişkilere gelince, bu iş birliğinin başladığı tarihle ilgili kesin bilgiler bulunmasa da, 1916 yılının sonlarına doğru Rusya'da savaş aleyhtarı kitlesel protestoların başlatılması ve Rusya'nın dünya harbinden çıkmasının sağlanması amacıyla işbirliği sürecinin hızlandığını görüyoruz. Almanya ve Bolşevikler arasında Rusya'ya yönelik siyasi çıkarların örtüşmesi de bu konuda oldukça etkili olmuştur.

Savaştan zaferle çıkmayı arzulayan Almanya, Antanta ittifakının en güçlü devleti olan Rusya'da "beşinci kol" faaliyetlerinin olabildiğince genişlemesinden, Rusya'nın siyasi, ekonomik, askeri gücünün zayıflamasından yanaydı. Alman genelkurmayı, Rusya'da iktidardan muhalefete pek çok grupla temas halinde olsa da, siyasi-stratejik hedeflerini gerçekleştirmek için Bolşevikleri esas müttefikleri olarak seçmişlerdi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Rusya'da devrim konusunda ciddi bir umut yokken, Lenin'in Alman istihbaratıyla temastan kaçtığı, Bolşeviklerin ikinci üçüncü dereceli adamlarının bu temasları yürüttüğü tarihçiler tarafından ifade edilmektedir.³⁹¹ Lenin ve silah arkadaşlarının Rusya'daki ana faaliyetlerinin Alman Devleti tarafından finanse edildiği artık ispatlanmış tarihi bir gerçektir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da bulunan Amerikan askerleri dağlarda gizli bir mekanda saklanan Almanya Dışişleri Bakanlığı'na ait 1867-1920 tarihlerini kapsayan arşivi ele geçirmiş ve burada yer alan bazı bilgi ve belgeler *International Affairs*, *Forverts Die Welt* gibi çeşitli gazete ve dergilerde de yayınlanmıştır. Söz konusu belgelerde de Alman-Bolşevik ilişkilerini gözler önüne seren önemli bilgiler yer almaktadır.³⁹²

Çarlık istihbaratının tespit edebildiği işbirliği operasyonuna dair ilk bilgi, 1914 yılında Lenin'in yakın silah arkadaşı RSDİP MK üyesi Yakov Ganetski'nin (Fyürüstenberg) Stokholm'da Rusya'yla ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla açılan Alman bankasına ait ofisin başına getirilmesidir.³⁹³ Henüz,

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Polonya kökenli sosyal-demokrat Ganetski'nin Alman istihbaratı tarafından Rusya'ya karşı faaliyetler yürütmek için ikna edildiği Çarlığın istihbarat kurumları tarafından tespit edilmiştir. 1915 yılının başlarında Çarlık sarayının bazı ülkelerde bulunan sefirlerine gönderdiği yazıda Almanya'nın müttefik devletlere karşı propaganda yürütmek, iç karışıklıklar çıkarmak, gösteriler, iş bırakma eylemleri düzenlemeye çalışmak amacıyla "beşinci kol" faaliyetlerini desteklemek için ofisler açtığı bildirilmiştir. Büyükelçiliklere gönderilen listede Ganetski'nin de ismi bulunmaktadır.³⁹⁴

Lenin'in Alman-Avusturya ittifakı cephesinin istihbarat kuruluşlarıyla doğrudan teması Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesinin hemen ardından başlamıştır. Avusturya-Macaristan sınırı yakınındaki Poronin köyündeki Lenin'in evinde toplanan Bolşevikler savaş sürecinde devrimci sosyalist hareketin tutumunu tartışmaya açmışlardır. Toplantı sonrasında yapılan açıklamada Çar monarşisi ve ordusunun yenilmesinin devrim hedefine ulaşılması için şart olduğu beyan edilmiştir. Bu açıklamadan bir kaç gün sonra Lenin'in toplantının yapıldığı evine Avusturya jandarması tarafından baskın düzenlenmiş, Lenin tutuklanmıştır. Evde Avusturya'nın savaş halinde bulunduğu Rusya'nın vatandaşı Lenin'e ait silah da bulunmuş ama bir kaç gün sonra Viyana'dan gelen bir talimat üzerine Bolşeviklerin lideri serbest bırakılmıştır.³⁹⁵ Ayrıca ona Krakov ve Viyana'da da kalmak suretiyle İsveç'e gitmek için izin verilmiştir.

14 Eylül 1914 tarihinde Lenin, Avrupa'dan kız kardeşine yazdığı mektubunda da artık paraya ihtiyacı bulunmadığını, kendisine ayrıcalıklar verildiğini ifade etmiştir.³⁹⁶ İşte, Bolşeviklerin Lenin'in evinde yaptıkları toplantı sonrasında Çarlık rejiminin devrilmesinin, Rus monarşisi ve ordusunun yenilmesinin temenni edildiği o beyanattan hemen sonra yaşanan kısa hapis döneminde Lenin'in Alman genelkurmayının emrine girdiği araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir.

Lenin etrafında gelişen süreç ve Avrupada serbestçe faaliyetini sürdürmesi bu durumu teyit etmektedir. Çarlık Rusyası Siyasi Polis İdaresi'nin Avrupadaki ajanları da Lenin başta olmakla Bolşevikleri izleyerek raporlar hazırlamaktaydı. Onların da raporlarında Lenin ve arkadaşlarının Zürih ve Basel'deki Alman konsolosluğunu sık sık ziyaret ettikleri bildirilmiştir.³⁹⁷

Sadece Bolşevikler değil, Alman genelkurmayının talimatıyla gizli fonlardan Gürcistan ve Ukrayna'nın bağımsızlığı için çalışan kişi ve kurumlar da para desteği alıyordu. İstihbarat kuruluşlarının hedef ülkelerde gelecek vadeden siyasi gruplara mali destek sağlaması o dönem de, bugün de esas faaliyetlerden biri olarak kalmaya devam ediyor. Alman ve İngiliz istihbaratının aynı zamanda Avrupa'ya dağılan sosyalist Rus muhacirleriyle de yakından ilgilendiği, faaliyetlerini yönlendirdiği bilinmektedir. Eylül ayının ortalarında Petrograd Sovyeti'nde yapılan müzakerelerde Lev Kamenev ve Lev Troçki koalisyon hükümeti kurulmasından yana olduklarını beyan ettiler. Lakin Lenin, Marksizm ve devrim konusundaki görüşlerini de açıkladığı mektubunda Bolşeviklerin mutlaka silah zoruyla hakimiyeti ele geçirmeleri gerektiğini ifade ediyordu.³⁹⁸

Bolşeviklerin cephede şiddetli savaşların yaşandığı bir dönemde özellikle askeri birliklerde propaganda faaliyetlerini genişletmeleri, kışlalarda sosyalist komiteleri kurmaları, savaş aleyhindeki tutumun genişlemesine çalışmaları Rus ordusunun moral gücüne büyük darbe vuruyordu. Bu propagandalar sonucunda askerler silahlarını bırakarak geri dönüyor ya da savaşmak istemiyorlardı. İlginçtir ki, Osmanlı ordusuyla çatışmaların yaşandığı Kafkasya cephesindeki askeri birliklerde böyle bir Bolşevik faaliyeti yoktu. Ama Lenin'in liderliğindeki Bolşevikler, Almanya ve Avusturya'yla savaşan Rus birliklerini adeta propaganda bombardımanına tutuyorlardı. Bu da tam olarak Alman Devleti'nin hedeflediği şeydi. Lenin ve arkadaşlarına Almanya'nın sağladığı para yardımı sadece Ga-

netski'nin ofisi üzerinden değil, Estonya sosyal-demokratları ve dönemin gizemli tüccarlarından Aleksandr Parvus üzerinden de ulaşıyordu. Gelfand'ın Alman hükümetine yazdığı 29 Aralık 1915 tarihli raporda Kopenhag'daki Alman temsilciden Rusya devrimini desteklemek amacıyla 1 milyon ruble para aldığını ifade ediyordu.³⁹⁹ Bu paraların büyük bir kısmı halkı isyana çağıran Bolşevik yayınlarına harcanıyordu. Lenin ve arkadaşları tüm hesaplarını Rus ordusunun savaşta yenilmesi üzerine kurduklarından, Alman genelkurmayına aynı zamanda askeri sır mahiyetinde bilgi ve belgeler de götürüyorlardı. Bolşeviklerin ordudaki asker ve subaylar arasında ciddi bir etkisi söz konusuydu. Onlarca general, yüzlerce subay Bolşeviklerden talimat alarak hareket ediyor, çoğu askeri kışlalarda Sovyet komiteleri faaliyetlerini sürdürüyordu.

Parvus-Almanya organizasyonu ile Lenin ve ekibinin Rusya'ya geçirilmesinden sonra geçici hükümet tehlikenin çok yakında olduğunu hissetmeye başladı. Geçici hükümet Lenin ve diğer Bolşevik liderlerin Alman istihbaratıyla gizli ilişkilerini tespit etmek için soruşturma başlatılması talimatı verdiğinde, artık Bolşevikler Rusya'da muazzam bir siyasi güce ulaşmışlardı. Dönemin hükümet yanlısı basınında özellikle Temmuz darbe girişiminden sonra bu konuyu araştıran yazılar artmaya başlamıştı. Makalelerde *Pravda* gazetesinin doğrudan Alman Genelkurmayı tarafından desteklendiği, ülkenin ordusunun, milli bütünlük ve istikrarının hedef alındığı ifade ediliyordu. 3-4 Temmuz tarihlerinde Birinci Makineli Tüfek Alayı askerlerinin öncülüğünde Bolşeviklerin başlattığı silahlı isyan çok kanlı olmuş, fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Pravda'nın "Ne pahasına olursa olsun yönetimi ele geçirmemiz lazım" çağrıları halk tarafından karşılık bulmamıştı. Hükümet, savaş cephesinden de takviye güçler sevk ederek başkentteki bu isyanı bastırdı, isyancılar bir bir tutuklanmaya başlandı.

28 Nisan 1917 tarihinde Rus Genelkurmay'ına Ermelenko soyadlı bir subay gelerek Lenin başta olmakla Almanya'nın

Rusya'da çok sayıda ajanı hakkında bilgi vermiştir. Onun ifadesi üzerine başlatılan soruşturma hükümetin kontrolünde genişletiliyor ve alanında uzman isimler soruşturmaya dahil ediliyordu. Yüzlerce insanın hayatını kaybettiği 3-4 Temmuz askeri darbe girişimi sırasında bu soruşturma daha neticelenmemiştir. Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmek için terör ve silah kullanmakta tereddüt etmediğini gören geçici hükümet, Bolşevik liderleri ifşa etmek için karşı atak başlattı. Duma'nın Bolşevik cenahından olan eski vekil G. A. Aleksinski ve devrimci hareketin önde gelen isimlerinden V. Pankratov, Karşı İstihbarat İdaresi'ne davet edilerek Lenin ve yakın arkadaşlarının Alman ajanı oldukları yönündeki dosyada bulunan belgelerle tanıştırıldılar. 5 Temmuz'da Aleksinski ve Pankratov'un Lenin ve arkadaşlarının Alman ajanı olduklarıyla ilgili birlikte hazırladıkları beyanat *Jivoe Slova* (Canlı Söz) gazetesinde yayınlandıktan sonra başka gazetelerde de Lenin ve Bolşevik liderler aleyhinde yazılar yayınlanmaya başladı. "Jivoe Slova" da yayınlanan beyanatta şöyle ifadeler yer almaktaydı: "Lenin, Ganetski ve K. ajandır!"

16 Mayıs 1917 tarihli 3719 numaralı mektupla genelkurmay, savunma bakanlığına 16. Sibirya Nişancı Alayı'nın çavuşu Ermelonko'nun 28 Nisan tarihli sorgulama dosyasını göndermiştir. Onun Genelkurmay İstihbarat Dairesine vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda mektup şöyleydi: "Ermolenko, bu yılın 25 Nisan'ında 6. ordunun arka cephesine Almanya'yla Barış Antlaşması imzalanmasının gerektiği konusunda propaganda faaliyeti yürütmesi için görevlendirilmiştir. Ermolenko, bu görevi Alman genelkurmayının subayları Şiditiskiy ve Lyubers'den almıştır. Aynı görevi Alman genelkurmayının ajanları "Ukrayna'nın Özgürlüğü İttifakı"nın lideri A. Skoropis İoltuhovski ve Lenin'in de icra ettiğini ona söylemişler. Aynı zamanda onlara bütün güç ve kaynaklarını kullanarak Rus halkının geçici hükümete olan inancını kaybettirme görevi de verilmiştir. Bütün bu propaganda faaliyetleri için para-

lar Stokholm'de Alman büyükelçiliğinde çalışan Svendson'dan temin ediliyor. Para ve talimatlar güvenilir kişiler aracılığıyla Rusya'ya ulaştırılıyor. Bizim elde ettiğimiz bilgilere göre bu tür güvenilir kişiler arasında Stokholm'da Ganetski soyadıyla bilinen Yakov Fyürstenberg ve Parvus (Doktor Gelfand) da var. Petrograd'da, Bolşeviklerin önemli isimlerinden Kozlovski ve Ganetski'nin akrabası Sumenson'un da Ganetski'yle ticari-spekülatif alanda ortaklığı mevcuttur. Kozlovski, Berlin'den Diskonto Gezelşaft Bank'tan Via Bank aracılığıyla Stokholm'a, oradan da Sibir Bank aracılığıyla Petrograd'a gönderilen paraların asıl alıcısıdır. Şu anda onun şahsi banka hesabında 2.000.000'dan fazla para var. Askeri sansür ve istihbarat dairesi Alman istihbaratıyla Bolşevik liderler arasında çok sayıda siyasi istişare konulu ve mali konularda telgraf yazışmaları tespit etmiştir. Geçici hükümetin talimatıyla dünden itibaren Bolşeviklere ait ofisler, matbaalar ve toplanma evlerindeki telefonlar kapatılmış, Bolşeviklerden saldırı beklenen telefon istasyonu, Denizciler Sokağı'ndaki telefon ofisleri zırhlı araçlar tarafından koruma altına alınmıştır. Aldığımız bilgilere göre Bolşevikler karşı istihbarat binasına da saldırı hazırlığı içindedirler. Bu yüzden İstihbaratın binası da zırhlı araçlar tarafından koruma altına alınmıştır."⁴⁰⁰

Gazetelerde yer alan hükümet açıklamalarında Rusya'yı iç savaşa sürükleyen bu silahlı ayaklanma teşebbüsünün Alman istihbaratının talimatıyla yapıldığı açıkça ifade edilmiştir. 7 Temmuz tarihinde hükümet, ayaklanmanın liderleri Lenin ve Zinoviyev'in yakalanması hakkında da talimat verdi ama onlar çoktan gizlenmişlerdi. Cephe kanlı savaşlar yaşanırken başkentte silahlı ayaklanma başlamıştı. Bu yüzden dönemin gazeteleri bunu açıkça bir ihanet olarak nitelendiriyor, Bolşeviklerin halk arasındaki itibarı sarsılıyordu. *İzvestiya* gibi pek çok gazetede ünlü yazarlar Lenin ve Bolşevik liderlerini Alman ajanı olmakla, Masonlarla iş birliğiyle itham eden makaleler yayınlıyorlardı. Burtsev, Lenin'e yazdığı açık mektubunda

şöyle yazıyordu: “3-4-5 Temmuz tarihlerinde Petrograd’daki o kanlı ayaklanma teşebbüsüyle Lenin, Troçki, Zinovyev gibi ajanların sayesinde II. Wilhelm (son Alman İmparatoru ve Prusya Kralı) istediklerini elde etmiş, amacına ulaşmıştır.”⁴⁰¹

Rus sosyal-demokratlarının önde gelen isimlerinden Georgiy Plehanov da 3-5 Temmuz olayları sırasında yüzlerce insanın ölmesini ve kaosu Petrograd (Petersburg) sokaklarında hakim olmasını Rusya’ya ve devrim hareketine karşı düşmanların bir oyunu olarak görüyor, Lenin ve arkadaşlarını Almanya’nın çıkarlarına hizmet etmekte itham ederek geçici hükümeti destekliyordu.⁴⁰² *Reç* gazetesi “Delo Lenina i K” (Leninin Dosyası ve K) başlıklı araştırma yazısında Kopenhag’da Alman sosyal demokratlarının liderlerinden olan Hugo Haase’nin Rus gazetecilere verdiği bilgilere göre, Dr. Gerfand olarak da bilinen Parvus’un Bolşevik liderlerle Alman Devleti arasında köprü görevi gördüğünü, onlara para desteği verdiğini ifade ediyordu.⁴⁰³ Dönemin Petrograd Karşı İstihbarat İdaresi’nin başındaki isim Nikitin’in kişisel arşivindeki Lenin, Ganetski, Sumenson, Zinovyev, Kozlovski arasındaki yazışmalardan da Parvus’un Bolşeviklerin bir numaralı mali destekçisi olduğu anlaşılıyor.⁴⁰⁴ Nikitin’in ifadesine göre Bolşevik Sumenso’nun Sibiryaya bankasındaki hesabına gelen paralar HİA Bankası üzerinden Ganetski tarafından gönderiliyordu. 3-5 Temmuz olayları sırasında gözaltına alınan Sumenso’nun kendisi de sorgu sırasında bu paraların RSDİP MK üyesi Kozlovski’ye teslim edilmesi hakkında talimat aldığını itiraf etmiştir.⁴⁰⁵

Yakov Ganetski, bu paraları bazı ilaç malzemeleri almak için Sumenso’na gönderdiğini ifade etse de, söylediklerine inanılmamıştı. Tüm bu deliller esasında geçici hükümet 3-5 Temmuz ayaklanma girişimini organize eden Bolşevikleri vatan haini ilan etmiş, Lenin’in hakkında yakalama emri vermiştir. Yakalanma korkusuyla gizlenen Lenin, hükümet, gazeteler ve aydınların ajanlık ithamlarına cevap olarak yazdığı makalelerde Ganetski ve Kozlovski’nin Bolşevik değil, Polonya demok-

ratları olduklarını, onlar ve Pavrus’la arasında hiç bir parasal ilişkinin bulunmadığını, bütün bunların devrim hareketine zarar vermek için bir komplo olduğunu belirtiyordu. Ganetski’nin RSDİP’nin çoğu kurultayında iştirak ettiği ve kurultayda da Merkez Kurul üyeliğine seçilen ünlü bir Bolşevik olduğu biliniyordu. Kozlovski de Ekim Devrimi’nden sonra Sovyet sisteminde üst düzey görevler almış bir Bolşevik’ti. Lenin ve arkadaşlarının Alman Devleti’nin çıkarlarına hizmet ettiğini Birinci Dünya Savaşı sırasında doğu cephesindeki orduların kurmay başkanı olmuş General Gofman da bir gazeteye vermiş olduğu röportajında açıkça ifade etmiştir.⁴⁰⁶

Petrograd’daki Bolşevik hareketi ve Lenin’i adım adım takip eden Alman istihbarat elemanları merkeze raporlar sunuyor, özellikle Alman milli çıkarları açısından Lenin’in faaliyetlerini oldukça başarılı buluyorlardı. Rusya Karşı İstihbarat İdaresi’nin tespit ettiği bilgilere göre 1 Temmuz 1917’de “Disconto-Gesellschaft” bankasından devrimci asker ve denizcilere dağıtılmak üzere Lenin’in hesabına 315 bin mark para aktarılmıştır.⁴⁰⁷ Askeri birliklerde başarısız ayaklanma teşebbüsünün ardından, isyana katılan Bolşeviklerin tespit edilerek Kolluk Kuvvetlerine bildirilmesi süreci başlamıştı. Ama cepheden gelen yenilgi ve ölüm haberleri, kıtlık, ekonomik durumun her geçen gün daha da kötüye gitmesi, hakimiyet elitleri arasındaki bölünme, hükümetin bu süreci başarıyla yöneterek Bolşeviklerin ülkedeki etkisini kırmasını engellemiştir.

Lenin’in devrime ve teröre çağıran mektupları Merkezi Komite’nin Dzerjinski, Kamenev, Stalin, Milyutin, Sverdlov ve Troçki gibi ünlü isimlerinin de katıldığı olağanüstü toplantısında tartışılırken, onlar bile Lenin’in fikirlerini mevcut durumda oldukça tehlikeli buluyorlardı. Bu yüzden bütün işçi ve askerlerin yalnız Merkezi Komite’den gelen talimatlara itibar etmeleri gerektiği, sağ güçlerin de katılımıyla gerçekleştirilecek müesseseler kurultayına katılımın önemli olduğu, halkın sokak gösterilerinden uzak durmaları ifade edilmiştir.

Bu duruma rağmen Lenin ve yakın arkadaşları parti içinde ve ülkede daha çok insanın ikna edilmesi için, devrimin şartlarının oluşturulması, örgütlenmelerin tamamlanması için kararlılıkla faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

Lenin, 29 Eylül tarihinde “Buhran Had Safhada” başlıklı makalesinde başkentteki geniş halk kitlelerinin Sovyet’in tarafında olduğunu, Baltık Donanması başta olmakla pek çok askeri birliğin hükümetten koptuğunu, müesseseler kurultayını beklemekten güç kullanmak ve ordu birliklerini sokağa çıkarmak suretiyle yönetimin ele geçirilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Lenin, ısrarla RSDİP Merkezi Komitesi’ni devrim için tarihi şansı kaçırmakla, onun fikirlerini boğmakla suçluyordu. Bu sebeple silahlı isyan yolunda karar kılınmazsa merkezî komiteden koparak işçi ve askerler arasında devrimin gerekliliği konusunda kendi görüşünü serbestçe yaymaya başlayacağını beyan ediyordu. 3 Ekim tarihinde RSDİP Merkezi Komitesi, Lenin’in Viborg’dan Petrograd’a getirilmesine karar vererek Troçki başta olmakla devrim yanlılarının parti içinde daha da güçlenmesine yol açmış oldu.⁴⁰⁸

Kerenski, Finlandiya’da bulunan Rus ordusunun devrim çalışmalarının odağı haline geldiğini hissederek yaklaşan tehlikeyi bertaraf etmek için kuzey donanma komutanı General Çeremisov’a telgraf gönderip Finlandiya’daki devrim ocağını söndürmeyi, ordu içinde nizamın tekrar tesis edilmesini ve aykırı düşünce sahiplerinin bertaraf edilmesini talep ediyordu. Geçici hükümet kuzeyden gelecek tehlikeyle uğraşırken, başkent ve Moskova’daki askeri birliklerde daha da tehlikeli devrim hazırlıkları devam ediyordu. Karşı örgütlenme ve faaliyetlerin de merkezinde yine Alman meselesi duruyordu. Devlet dumasının eski başkanı M. B. Rodzyanko garip bir şekilde 16. yüzyıldaki Rus Devleti’nin tamamen yok olması tehlikesiyle yüzleştiği o kaos günlerinde olduğu gibi yine asayişin temin edilmesi ve devrimin önlenmesi için başkente Alman ordusunun davet edilmesini teklif ediyordu. Bu teklif

karşısında Bolşevikler de Almanlardan şehri ve devrimi savunmak için Devrimi Savunma Komitesi adlı silahlı komiteler oluşturmaya başladılar.⁴⁰⁹

Troçki’nin hatıralarında da ifade edildiği gibi bu Savunma Komitesi’nin asıl amacı kuzey donanması ve Petrograd çevresindeki diğer askeri birliklerle irtibatı sağlamak, onları devrime hazırlamak ve devrim sürecini yönetmekti. “Alman Tehlikesi” Bolşeviklerin silahlı isyanı tek merkezden yönetmesi için iyi bir fırsat sunmuştu. 10 Ekim’de Menşevik N. S. Hanov’un evinde gizlilik içinde RSDİP Merkezî Komitesi’nin toplantısı gerçekleştirildi. Toplantıda bütün parti komitelerine silahlı devrimin artık kaçınılmaz olduğu ve bölgelerde hakimiyetin ele geçirilmesi için hazırlıkların yapılması yönünde karar gönderildi. Devrimi yönetmek için Lenin, Troçki, Bubnov, Zinovyev, Kamenev, Sokolnikov ve Stalin’den oluşan Politbüro oluşturuldu.⁴¹⁰ Savunma komitesi askeri devrim konseyine dönüştürüldü ve konseye bağlı Kızıl Ordu birliklerinin kurulması süreci de hızlandırıldı. 15 Ekim’de başkentte partinin il ve ilçe komitelerinin de katılımıyla devrim öncesi durum, atılacak adımlar, Kızıl Ordu’nun yönetimi ele geçirme operasyonlarının planlaması için geniş danışma toplantıları gerçekleştirildi. Aynı günün gecesi M. V. Fofonov’un evinde, yine gizli ortamda Finlandiya’dan gelen iki kişiyle Lenin’in görüşmesi gerçekleşti. Fofonov, hatıralarında üçlünün odada gerçekleştirdiği görüşmenin detaylarını öğrenemese de, konuşmaların Almanca yapıldığını ifade etmiştir.⁴¹¹

Geçici hükümet de yaklaşan askeri isyan söylentileri karşısında önlemler almaya, halkı sokağa çıkıp ülkenin istikrarını bozmamaya çağırıyordu. Petrograd’ın askeri komutanı Georgiy Polkovnikov, birliklere gönderdiği emrinde başkent sokaklarında askerlerin de katılacağı yeni bir isyan hazırlığı söylentisinin dolaştığını, askerlerin kesinlikle bu tür eylemlere katılmamaları gerektiği vurguluyordu.

RSDİP'nin 16 Ekim'de yapılan genişletilmiş toplantısında tek bir ağızdan askeri devrimin desteklenmesi kararının alınması mümkün olmamış, Kamenev, Zinovyev gibi bazı Bolşevikler hükümet güçlerinin isyanı bastırmasından ve başarısızlığa uğranılması halinde liderlerin idam edilmesinden çekinerek, Lenin ve taraftarlarını erken davranmakta itham ediyorlardı. Lakin ok yaydan çıkmıştı artık. Askeri devrim komitesi tarafından bütün komitelere ve birliklere gerekli hazırlıkların yapılması talimatı verilmişti. 17 Ekim'de silahlı isyan hazırlığı yapıldığı yönünde basında da haberler yer almıştı.

17-18 Ekim tarihlerinde önce Baltık Donanması'nda, sonra da Petrograd Askeri Garnizonu'nda çeşitli askeri birliklerin temsilcilerinin katılımıyla geniş toplantılar gerçekleştirildi. Toplantıya katılan komutanların hemen hemen hepsi, geçici hükümete güvenmediklerini, sadece Sovyet'ten gelen emirlerle hareket edeceklerini beyan ettiler. Askeri birliklerin devrim için ayağa kaldırılmasıyla birlikte, silah fabrikalarının depolarındaki silahlara el konularak fabrika işçilerinden oluşturulan silahlı Kızıl Ordu birliklerinin kurulması süreci de devam ediyordu. Geç kalınsa da hükümet karşı tedbir almaya başlamıştı. 19 Ekim'de Adalet Bakanı Petersburg mahkemesine acil olarak Lenin'in tutuklanması hakkında yazı gönderdi. Kış Sarayının, Ulusal Banka'nın ve başka önemli devlet kurumlarının yerleştiği bölgelerin güvenliği için başkente hükümete bağlı ek askeri birlikler sevk edildi. Rusya'nın başkentinde paralel yönetim şekillenmeye başlamıştı: Bir tarafta Askeri Devrim Komitesi diğer yanda geçici hükümete bağlı güçler.

21 Ekim'den itibaren askeri devrim komitesi silah fabrikaları ve askeri birliklerde bulunan silahların kontrol altında tutulması ve devrim güçlerine karşı kullanılmasını engellemek için Kızıl Ordu birliklerinden müteşekkil özel güvenlik grupları oluşturuldu. Askeri devrim komitesi, geçici hükümetin devrimi boğmak için harekete geçtiğini öne sürerek, bütün birliklere üst komutanları tarafından verilen emirlerin yalnız

askeri devrim komitesinin onayından sonra uygulanabileceği yönünde bir talimat gönderdi. Birbiri ardınca Petrograd başta olmakla Rusya'nın pek çok bölgesindeki ordu birlikleri toplantılar yapıyor, ya geçici hükümet ya da devrim komitesinin safinda olduklarını beyan eden açıklamalar yapıyorlardı. 20.000 gönüllü işçi askerden oluşan Kızıl Ordu da başkentte göreve hazır vaziyette beklemekteydi. 23 Ekim tarihinde askeri devrim komitesinin toplantısında halka ve devlet kurumlarına geçici hükümeti boykot etmek ve yalnız Sovyet yönetiminin görevlendirdiği komiserlerin talimatlarına uyulması yönünde bir çağrı yapıldı.

Aynı gün Aleksandr Kerenski, geçici hükümet ve дума üyeleri önünde başbakan olarak son konuşmasını yaptı. O hükümet adına Rusya'yı bozguncu sol grupların tahakkümünden, kaos ve çöküşten kurtarmak için kararlı bir şekilde harekete geçeceklerini bildirerek güvenoyu istedi. Ama yapılan oylamada Kerenski hükümeti dumadan güvenoyu alamadı ve geçici hükümet meşruiyetini kaybetmiş oldu. Rusya'da devlet yönetiminin olmadığı yeni bir iç savaş ve belirsizlik dönemi başlıyordu. 24 Ekim günü Kerenski, cephedeki devlete sadık ordu birliklerinin acilen başkente sevk edilmesi yönünde bir emir verse de artık çok geçti. Onun emrini kimse dinlemiyordu. Bolşeviklere bağlı birlikler köprüleri, telgraf idaresini, stratejik öneme sahip bölgeleri, devlet kurumlarının binalarını ve bankaları bir bir kontrolleri altına almaya başlamıştı.

26 Ekim akşamı Kerenski, Pskov'daki kuzey donanmasının karargahına geldiği zaman Bolşevik yanlısı donanma komutanı General Çeremisov'un, güvenilir birliklerin cepheden başkente kaydırılması yönünde hükümet başkanının talimatını iptal ettiğini öğrendi ve bu sefer General Krasnov'a Petrograd'ı kuşatarak Bolşevik isyanını bastırma talimatı verdi. Kerenski, kendisini kurtarıcı pozisyonunda görse de, ordudaki subayların çoğu vatansever olarak gördükleri Lavr Kornilov ve Aleksandr Krimov'a ihanet ettiği ve ölümlerine neden olduğu

için Kerenski'den nefret ediyorlardı. Çekirdeğini Kazak birliklerinin oluşturduğu Pyotr Krasnov'un ordusu Petrograd'a doğru başarıyla ilerledi. Geçici hükümet yanlıları da "Vatanın Kurtuluşu" adında bir komite oluşturarak Bolşeviklere karşı harekete geçti. Don Kazakları General Aleksey Kaledin komutasında bazı ordu birliklerini de etrafına toplayarak Bolşevik yönetimine karşı çıktılar. Kerenski onlarla birleşerek Bolşeviklere karşı mücadelesini sürdürmek için güç kazanmaya çalıştı ama Aleksey Kaledin Kerenski'yi karargahından kovdu. Artık geçici hükümetin dönemi sona ermiş, hükümet üyelerinin hapsi başlamıştı.

Rusya'da Bolşevikler ve karşıtlarının kanlı iç savaşı gündüne şiddetleniyordu. Petrograd sokaklarında gruplar halinde Kızıl Ordu birlikleri nöbet tutuyor, çatışmaların devam ettiği yerlere ek kuvvetler gönderiliyordu. Lenin, artık Smolni'ye yerleşerek devrimi oradan yönetmeye başlamıştı. Kızıl Ordu askerleri Kış Sarayı'na girerek muhafızları silah bırakmaya zorladılar. Bazı Rus araştırmacılar, Kış Sarayı ve diğer stratejik devlet kurumlarını ele geçiren birliklerin arasında Alman özel kuvvetlerine ve istihbaratına ait birliklerin olduğunu iddia ediyorlar. Hatta silahlandırılan fabrika işçilerine askeri eğitimin de Alman subaylar tarafından verildiği iddia ediliyor. Bu birlikler Rus askeri üniformalarını giymiş mükemmel Rusça konuşan subay ve askerlerden oluşmaktaydı. İlginçtir, Almanlar Birinci Dünya Harbi'ndeki düşmanlarının başkentinde siyasi-askeri operasyonlar yaparak devrimi yönetiyorlardı. İç savaş devam etse de, Rusya'da Bolşevikler dönemi artık başlamıştı.

27 Ekim 1917 tarihi Lenin'in hayatının tarihi günlerinden biriydi. Bütün hayatı boyunca hayalini kurduğu şeyi başarmıştı. Sırada Rusya'nın yeni lideri Lenin'in bu makama giden yolunu her türlü engellerden temizleyen Almanya karşısındaki borcunu ödemeye gelmişti. Asker ve işçi Sovyet Yönetiminin ikinci kurultayının barış isteyen beyanatına istinad eden Lenin, hemen Almanya'yla barış görüşmelerine başladı. Alman

genelkurmayının doğu cephesini sağlama almaya ihtiyacı vardı. 12 Kasım 1917 tarihli "Narod" gazetesi şöyle yazıyordu: "Lenin ve Troçki, yoğun iş birliği yaptıkları Parvus, Radeko ve Ganetski'yle birlikte Alman Devleti'ne Barış Antlaşması teklif etmiştir. Silah ve zorbalıkla halk iradesi üzerinde tahakküm oluşturarak yönetimi ele geçiren Lenin ve Troçki, halkı ölüme, Rus Devleti'ni çikmaza sürüklüyorlar."

Lenin, ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson ve İngiltere-Fransa ittifakının Bolşeviklere müttefikliğinin devam etmesi için Rus ordusuna her türlü para, silah, yiyecek yardımı yapılması yönündeki isteklerini geri çevirdi. Rusya için küçük düşürücü şartlar içeren Brest Litovsk Barış Antlaşması'nı imzalamayı 15 Merkezi Komite üyelerinden yalnız yedisi desteklemişti. Buharin, Dzerjinski, Milyutin başta olmakla pek çok Bolşevik liderin karşı çıkmasına rağmen Lenin'in ısrarları sonucu antlaşma imzalanmıştı. Kendi iktidarını sağlama almak, muhalifleri bertaraf etmek için barış anlaşmasının imzalanması en az Almanya kadar Lenin için de gerekiyordu.

BOLŞEVİK DESTEĞİYLE KURULAN IMF VE KREMLİNDEKİ GÜÇ MÜCADELELERİ

Ekim Devrimi'nden sonra Bolşeviklerin önündeki en önemli görev iç savaşta zaferle sonlandırmak ve hakimiyetlerini ayakta tutacak güvenlik ve istihbarat yapılanmalarını bir an önce kurmaktı. Bolşevikler, Çarlık monarşisini tekrar ihya etmek isteyen güçlerden, özgürlük ve devrim için birlikte mücadele ettikleri Menşeviklere kadar kendilerine karşı olan bütün güçleri devrimin düşmanları sıfatıyla damgalayarak tasfiye etmek ve farklı görüşleri susturmak için harekete geçtiler. 7 Aralık 1917 tarihinde halk komiserleri Sovyet Birliği'nin başkanı Lenin'in önerisiyle devrim karşıtları ve yeni yönetime karşı sabotajları engellemek için Çeka (Bütün Rusya'nın Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu) oluşturuldu. Bolşevik hakimiyetinin korunmasında, Sovyet siyasetçilerinin, aydınlarının, devlet adamlarının yükseliş ve düşüşlerinde belirleyici role sahip olan bu kilit kurum daha sonra geliştirilerek içişleri halk komiserliği (NKVD) ve

KGB'ye dönüştürüldü. Çeka'nın yapısı birkaç kez geliştirilse de karşı istihbarat, askeri istihbarat ve dış istihbarat bu idarenin ana yapısını oluşturmaya devam etti. Devrimin ilk yıllarında Çeka'nın asıl görevi içeride ve dışarıda Bolşevik hakimiyetine karşı gelen güçlerle mücadeleydi. On binlerce insan Çeka tarafından, ya yakalanarak devrim mahkemelerine teslim edilmiş, ya da direk kurşuna dizilmiştir. İlk aylar askeri birlikler ve cephedeki devrim karşıtlarıyla mücadele eden askeri istihbarat, daha sonra genişletilerek "Osoby Otdel" (Özel Büro) olarak adlandırılan Sovyet Devleti'nin stratejik kurumlarından birine dönüşmüştür.

Eylül 1919'da sanayi ve ekonomi alanında "devrim düşmanlarıyla" mücadele etmek için Çeka bünyesinde "Ekonomik Şube" oluşturuldu. Aynı yıl Sovyet karşıtı siyasi partiler, gruplar, derneklerle mücadele için gizli faaliyetler yürüten bir "Gizli Siyasi Şube" kuruldu. 1-3 Temmuz tarihlerinde gerçekleşen Çeka kurultayında Gizli Siyasi Şube'nin görevi, devrim yasa ve düzeninin korunması ve devrime karşı hazırlanan saldırıların önlenmesi olarak belirlendi. 1918 yılının sonlarında 40 guberniya, 365 vilayette ordu da dahil pek çok önemli devlet kurumunda Çeka şubeleri kurulmuştu. 1921 yılında Çeka 110 bin çalışana ulaşmıştı bile.⁴¹²

1930'lu yıllarda NKVD'ye dönüştürülen Rusya istihbarat kurumunda çalışmak için mutlaka Komünist Parti üyeliği şartı getirildi. Mayıs 1918 tarihinde gönüllü bir ajanın ihbarı üzerine Çeka, İngiltere istihbaratının desteklediği "Vatanın Kurtuluşu" ve "Özgürlük İçin İttifak" adlı örgütün üyelerini deşifre etti. Rus subaylarından müteşekkil bu örgütler, Lenin ve Troçki gibi Bolşevik liderleri öldürerek başkentte yönetimi ele geçirmeyi planlıyorlardı. Örgütün lideri Boris Savinkov'du. Örgütün liderlerinden Aleksandr Arkadieviç (Dikgof-Derental) sorgusunda Moskova'yı ele geçirerek stratejik devlet kurumlarını kontrol altına almayı ve Sovyetler Birliği komiserlerini hapsedmeyi planladıklarını itiraf etmiştir.

Örgütün yönetimi ele geçirmek için yeterli gücü de vardı. Ama Moskova'da Alman esirlerden oluşan, son derece organize ve disiplinli büyük bir askeri gücün bulunması onları bu bu fikirden vazgeçirmişti. Alman subaylar komutasındaki bu askeri gücün harekete geçme ihtimalini göz önünde bulunduran örgüt, esas güçlerini Kazan'a kaydırmışlardır.⁴¹³ 6 Temmuz 1918'de eş zamanlı olarak Moskova ve Kazan'la birlikte Rusya'nın diğer bölgelerinde Bolşevik karşıtı güçler harekete geçti. Çeka bu kitlesel ayaklanma girişimini zorla da bastırmayı başardı. Devrim karşıtı güçler kamplarda toplu olarak kurşuna diziliyordu.

Terör ve zorbalık Çeka döneminin ruhunu ve karakterini ifade etmek için kullanabileceğimiz en yerinde ifadedir. Silahlı veya silahsız, Bolşeviklerin dış politika, toprak politikası gibi spesifik meselelerdeki icraatlarını eleştiren eski rejim yanlısı muhalifler Bolşeviklerin "kızıl terör" eylemlerinin hedefindeydi. Feliks Dzerjinski'nin başkanlığı altındaki Çeka bu anlamda Çarlık Rusyasının siyasi polisinin geleneğini daha acımasız bir şekilde sürdürüyordu. Haftalık ve aylık eğitim kurslarının ardından Bolşevik istihbarat kadrolarının yetiştirildiği Yüksek Eğitim Kurumu'nun da temelleri atılmış oldu. Ayaklanmalar büyük ölçüde bastırılarak Sovyet ülkesinin siyasi istikrarı kalıcı hale geldikten sonra Çeka'nın yeniden yapılandırılmasında Çarlık Rusyasının istihbarat kurumlarında çalışmış kadroların bilgi ve tecrübelerinden de faydalanıldı.

1921-1922 yılları arasında Çeka başkanı Dzerjinski'nin 1912-1916 yılları arasında Rus istihbaratının başkanlarından biri olmuş Djunkovski'yle bu konuları istişare ettiğini kaynaklardan öğreniyoruz.⁴¹⁴ Yine 1918'de Çarlık Rusyasının tecrübeli istihbarat elemanlarından K. A. Şevar, Dzerjinski'ye karşı istihbarat ve dış istihbaratın kurulması için teklifler sunmuş, Finlandiya, Polonya, Rusya sınırlarındaki Alman ordu birlikleri içerisinde istihbarat faaliyetlerini genişletmenin yollarını göstermiş ve yeni oluşumu kendisinin organize edebileceğini

ifade etmiştir. Şevar'ın önerisiyle Çeka'nın onlarca gizli elemanına görevleri belirtilmeyen, ancak silah taşıma ve başka geniş yetkiler tanıyan kimlik kartları verilmiştir. Rus Devleti'nin bir devamı niteliğinde olan Sovyetler Birliği de bu yüzden Çarlık Rusyasına ait kurumsal hafıza ve arşivleri, diplomatik-askeri birikimi, ideolojik konseptleri yeni rejim döneminde siyasi çıkarları çerçevesinde kullanmıştır.

Rus Devleti'nin bu önemli gizli elemanının Dzerjinski'yle görüştüğünden ve dış istihbaratın güçlendirilmesiyle ilgili anlaşma zeminini yakaladıktan iki hafta sonra Çeka içindeki başka bir grup tarafından, devrim karşıtı faaliyetlerde bulunduğu kuşkuyla öldürülmesi, Sovyet Rusyasının derin iktidar kulislerinde yaşanan istihbarat savaşlarının da bir işaretiydi. Brest-Litovsk Barış Antlaşması'na karşı sol eserlerin (Sosyalist Devrimci Parti) teklifiyle Çeka bünyesinde Alman ajanlarına karşı faaliyetleri organize eden bir şubenin kurulması ve bir kaç ay sonra da bu şubenin başındaki Y. G. Blyumkin'in görevden alınarak şubenin de lağvedilmesi, henüz yeni kurulan Sovyet Rusyasının derin teşkilatındaki çatışmanın jeopolitik karakterini ortaya koymak açısından manidardır.

Çeka yönetim kurulu üyelerinden Askeri Sıkıyönetim Savcısı M. Y. Latis ve D. G. Evseyev'in başını çektiği grup, Çarlık döneminde görev yapmış istihbarat elemanları, subaylar ve Eserler gibi grupların devletin bel kemiğini oluşturan Çeka'da görev yapmalarına karşı çıkarak, kadroların yalnız parti üyeleri arasından seçilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Bazı istihbarat görevlilerinin dış ülkeler ve devrim karşıtı güçlerle işbirliğiyle itham edilerek Çeka'dan atılması onların argümanlarını daha da kuvvetlendirmişti.⁴¹⁵ Anlaşılan, içerideki siyasi durumun farkında olan İngiltere ve Almanya gibi bazı devletler yeni rejimin derin güvenlik yapılanmalarında etkili olmaya çalışıyordu.

İç savaşın bitiminden sonra 6 Şubat 1922'de Çeka, Rusya NKVD'nin (İç İşleri Halk Komiserliği) bünyesinde Siyasi

İdareye dönüştürüldü. “Osobyı Otdel” (Özel Büro) ve başka birimlerin de birleştirilmesiyle Siyasi İdarenin bünyesinde Karşı İstihbarat Dairesi kuruldu. 30 Aralık 1922’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ilan edildikten sonra devletin istihbarat kuruluşu da yeniden şekillendirildi. Birleşik Devlet Siyasi İdaresi (Obedinnoe Gosudarstvennoe Politiceskoe Upravlenie -OGPU) olarak adlandırılan bu kurum NKVD’yle birlikte iki dünya savaşı arasında Rus Devleti’nin teşekkülünde merkezi bir yere sahip oldu. Bu tarih hem küresel ideolojik iddiaları olan bir rejimin Rusya’da güçlenmesi, hem de dünya ve Rusya için ciddi sonuçları olan iki büyük paylaşım savaşında Rusya’nın iştiraki açısından önemlidir. İç savaşın bitiminden sonra Rusya için bir barış dönemi olsa da yine devrim karşıtlarıyla mücadele, istihbarat ve güvenlik teşkilatlarının en önemli meselesi olarak kalmaya devam ediyordu. Bu dönem aynı zamanda Josef Stalin’le birlikte Vladimir İliç Lenin’in devrimi silahlı güçle bütün dünyaya yayma konseptinden vazgeçme, düşman ülkeler kuşatması altında olan Rusya’da Bolşevizmi kurum ve kuruluşlarıyla kalıcı hale getirme dönemi idi.

Lev Troçki, Stalin’in bu tutumuna karşı çıksa da içerideki ve dışarıdaki durum bundan farklı bir siyasete imkân tanımıyordu. 1922-1940 tarihleri arasında Rusya’nın siyasi tarihinde her dönem karşılaştığımız gibi, istihbarat teşkilatının faaliyetinin esasını iç düşman, yani Bolşevizm aleyhtarı kuvvetlerle mücadeleye oluşturuyordu. Çeka kurulduğu ilk günlerden itibaren operasyonel kabiliyetini geliştirmek için askeri birimler oluşturmuş, zamanla bu birimler tek çatı altında birleştirilerek daha da büyütülmüş, yurt içi ve yurtdışında yapılan gizli operasyonlarda kullanılmıştır. 1921 yılında ise Çeka bünyesinde gizli operasyonel idare kurulmuştur.

Sovyet Rusyasının özellikle dış ülkelerdeki muhaliflerini zehirleyerek öldürmek için kullandığı, doğrudan Lenin’in kontrolü altında oluşturulan Toksikoloji Laboratuvarı bağımsız bir

kurum olarak tesis edilse de, sonraki yıllarda istihbaratın bünyesine alınmıştır. Yasal olarak Rusya Biyokimya Enstitüsü’ne bağlı bir kurum olarak gözüken Toksikoloji Laboratuvarı’nın ilk başkanı, sonradan Nikolay Buharin meselesiyle ilgili suçlu bulunarak hapsedilen Profesör İ. N. Kazakov olmuştur. Bu laboratuvarın hazırladığı ürünler uzun yıllar boyunca, içeride ve dışarıda Sovyet düşmanlarıyla mücadelede kullanılmıştır.⁴¹⁶ Ne gariptir ki, Toksikoloji Laboratuvarı’nın kurulmasında bizzat rolü olan Lenin, hastalığı artıp bunalımı derinleşince, Stalin’den ısrarla hayatına son vermek için ona zehirli madde vermesini talep etmiştir. Lenin’in hızla ağırlaşan hastalığından yola çıkarak bazı araştırmacılar Stalin’in Lenin’i zehirlettiğini iddia etmiştir. Oysa, Stalin 21 Mart 1923 tarihli Politbüro üyelerine gönderdiği “Gizlidir” ibareli yazısında şöyle diyordu: “Cumartesi, 17 Mart’ta Nadejda Krupskaya (Lenin’in karısı) bana gizli kalmak kaydıyla Vladimir İliç Lenin’in yerine getirmem için bir ricasını ilettiler. Vladimir İliç benden, onun için siyanür maddesi temin etmemi istiyor. Benimle konuşurken Nadejda Krupskaya aynı zamanda Vladimir İliç’in tahammül edilemez ağrıları içinde olduğunu, artık böyle yaşamak istemediğini, onun bu ricasını geri çevirmememi de ifade etti. Ben de şöyle cevap verdim. “Rica ediyorum Vladimir İliç, sakinleşin ve emin olun ki gerektiğinde, zamanı geldiğinde ben tereddüt etmeden sizin isteğinizi yerine getireceğim.” Gerçekten de Vladimir İliç bu cevaptan sonra sakinleşmeye başladı. Ancak şunu söylemem gerekiyor. Benim Vladimir İliç’in ricasını yerine getirmeye ne gücüm, ne de iradem var. Ayrıca bu adımı da hümanist ve gerekli bir adım olarak görmüyorum. Politbüro üyelerini de bu konuda bilgilendirmek istedim. İ. Stalin”⁴¹⁷

Politbüro üyeleri Buharin, Zinovyev, Troçki, Kamenev, Molotov’un bu konuyu görüşmek üzere gizli toplantı yaptıkları da bilinmektedir. Bolşevikler muhaliflerini etkisizleştirdikten sonra kendi aralarında mücadeleye giriştiler. Parti içi gruplar birbirini devrim karşıtı güçler ve yabancı ülkelerle iş birliğiyle

suçlayarak tasfiye etmek için çaba göstermeye başladılar. Özellikle Stalin, bu konuda çok mahir ve acımasızdı. İç savaş sona erdikten ve Lenin'in ölümünden sonra Komünist Parti'nin ileri gelenleri Troçki, Kamenev, Stalin ve Buharin'in etrafında gruplaşmalar oluşmaya başladı. Tek partili sistemde siyasi iktidar ve güç uğrunda mücadele başka türlü de devam edemezdi. Bu parti içi gruplaşmaların şekillenmesinde kuşkusuz iç ve dış dengeler ile siyasi faktörler de etkili olmuştur. Bütün devlet kurumlarında olduğu gibi OGPU içinde de gruplar arası mücadele vardı. Devrim karşıtı güçlerle silahlı mücadelede saygı ve otorite kazanan bazı ünlü istihbaratçılar da sonraki yıllarda etki alanlarını genişletmek için etraflarında gruplar oluşturmaya başlamışlardı. Bunlara boyun eğdirmek ve sistemin içinde eritmek için geç kalınmadan harekete geçildi.

Mihail Romanov ve Çarlık rejimine bağlı onlarca din adamını gizli operasyonlarla öldüren ünlü istihbaratçı Gavril Myasnikov, muhalif işçi örgütüne üye olma suçlamasıyla 1923 yılında yurtdışına sürülmüştü. Myasnikov, daha sonra Sovyet hakimiyeti aleyhinde tehlikeli faaliyetler içinde olduğu tespit edilerek af kandırmacasıyla SSCB'ye getirilerek hapse atılmıştır.⁴¹⁸ Bu, kim olursa olsun devlet otoritesine karşı çıkanların ve kendi başına buyruk hareket edenlerin en şiddetli bir biçimde cezalandırılacağıyla ilgili herkese verilen bir mesajdı. Bolşeviklerin total hakimiyet konsepti ve ideolojik dayatması farklı görüşlere kesinlikle hayat hakkı tanımamaktaydı. Henüz Sovyet Rusyasının ilk yıllarında Lenin'in talimatıyla Berdyayev, Bulgakov, Sorokin, Frank gibi onlarca bilim adamı ve aydın gemiye bindirilerek yurtdışına sürgün edilmiştir. Bizzat Dzerjinski'nin önerisiyle GPU-NKVD Rus entelijansiyasının faaliyetlerini izlemek için birimler oluşturmuş, sert bir sansür dönemi başlamıştır.⁴¹⁹ Sovyet rejimi Aleksandr Blok gibi yetenekli bir şairin tedavi için yurtdışına çıkmasına izin vermeyerek onun ölümüne neden olmuştur.

İstihbaratçılar Tolstoy'un dostu Menşikov, Gumilyev, Mandelştam, Babel, Veseliy gibi onlarca aydını kurşuna dizmiştir. Stalin-Troçki mücadelesinden Stalin'in galip gelmesi yeni ve amansız bir baskı döneminin de başlangıcıydı. Bolşevikler, Çarlık rejimi aleyhinde sürekli kullandıkları Krilov, Lermantov, Puşkin gibi şair ve yazarların görüşlerinden dolayı takip edildikleri ve Çarlık siyasi polisinin baskısına uğradıkları yönündeki propagandalarını unutarak ünlü edebiyatçılara ve bilim adamlarına karşı daha totaliter ve şiddet yanlısı bir siyaset uygulamaya başladılar. Ünlü Rus yazar Maksim Gorki, Lenin'den özel izin alarak tedavi için Avrupa'ya gidebilmiştir. Sovyet vatandaşları zorunlu olarak yurtdışına çalışmak için gönderilirken, onların aileleri ülkede adeta rehin olarak tutulmaktaydı. Üst düzey bürokratlardan biri olan Semen Liberman küçük oğlunun Avrupada tedavi edilmesi için Dzerjinski'den yurtdışına çıkış izni alamamış, Lenin'in araya girmesiyle oğlunu yurtdışına çıkarabilmiştir. Lenin'in ölümünden sonra Liberman, Sovyet istihbaratı tarafından takip altına alınmış, baskı ve takipten usanarak gittiği Danimarkadan geri dönmemiştir.⁴²⁰

Herhangi bir nedenden dolayı yurtdışında bulunan Sovyet vatandaşları ülkeye döndüklerinde hemen istihbaratçılar tarafından takip altına alınmıştır. Sovyet ülkesi koca bir hapishaneye dönüştürülmüştür. İç savaş döneminde yurtdışına çıkmak zorunda kalan Rusya vatandaşlarını geriye dönerken sürgün veya kurşuna dizilme gibi akıbetler bekliyordu. Ancak Çarlık yanlıları da Avrupa ve diğer ülkelerdeki Sovyet karşıtı faaliyetlerine ara vermiyorlardı. Muhaceret muhalefeti olarak tanımladığımız gruplar Rusya'nın ve hakimiyetin içinde örgütlenmeye çalışıyordu. 1923'te Berlin'de bir evde General Vrangler'in gönüllü ordusunun temsilcisi, Moskova jandarmasının eski komutanı General Evgeniya Klimoviç, polis departmanı istihbarat idaresinin eski başkanı Şulgin ve diğer üst düzey Çarlık bürokratları Bolşevik rejimini devirmek için bir araya gelmişti. Toplandıkları

evin sahibi olan eski Petrograd bürokratlarından Aleksandr Fedorov, OGPU'nun ajanlarından biriydi. 1925 yılında OGPU'nun gerçekleştirdiği en başarılı operasyon olan "Trest" operasyonu Avrupadaki muhalefeti bertaraf etmeye yönelikti.⁴²¹

1925 yılında parti içindeki Stalin-Zinovyev-Kamenev ittifakı da dağılmaya başlamış, Stalin ipleri tamamen ele almaya başlamıştı. Zinovyev-Kamenev ikilisinin Stalin'e karşı Petersburg'da muhalefet oluşturma girişimi başarısız olunca bu sefer Troçki'yle birleşerek komintern üzerinden bir güçlü muhalefet hareketi başlatmak istediler. Sonraki süreçlerde Stalin bütün bu yapılanmaları etkisizleştirerek Kremlin'de mutlak iktidarını tesis etmiştir.

1930'lu yılların "Stalin terörü" özellikle Müslüman ve Ortodoks Hristiyan din adamları için ağır sonuçlar doğurmuştur. Camiler kapatılmış, din adamları Sovyet karşıtı faaliyetlerle suçlanarak ya kurşuna dizilmiş, ya da Sibiryaya sürgün edilmiştir. Müslümanların yaşadıkları cumhuriyetlerde evlerde Ku'ran okumak, dini sohbetlere katılmak suç sayılmaktaydı. Bolşevikler, tüm dini mabetleri kendi yönetimlerine düşman kurumlar olarak değerlendiriyordu. GPU bünyesinde kurulan Gizli Siyasi İdare'nin başkanı ateist ve anarşist Timofey Samsonov, Dzerjinski'ye sunduğu dinlerle mücadele raporunda bir kaç sene içinde devrim karşıtı güçlerle mücadele çerçevesinde bütün din adamlarını öldürmeyi, kilise ve camilere el koyarak başka amaçlar doğrultusunda kullanmayı teklif ediyordu. Rusya Patriği Tihon, kiliselere karşı yapılan saldırılara karşı geldiği için birkaç kez tutuklanmış, baskı ve takip altında hastalanarak hayatını kaybetmiştir. Türkistan'da ve Kafkasya'da yüzlerce Müslüman din adamı işkenceler altında, kurşuna dizilerek şehit edilmiştir. Stalin dönemi Sovyet tahakkümü altında yaşayan Müslüman Türk halkları için özellikle acımasız olmuştur. Pantürkist ve Panislamist damgasıyla Müslüman Türk aydınları kurşuna dizilmiş ya da soğuk Sibiryada sürgünlerde hayatlarını kaybetmiştir.

Stalin diktatörlüğünün şiddetlendiği otuzlu yılların başlarında Çarlık dönemi Rus ordusunun önemli görevlerinde bulunmuş, fakat Bolşevik devrimine destek vermiş Kızıl Ordu subaylarına karşı "Vesna" operasyonu yapılmış, onlarca subay Sovyet karşıtı faaliyetlerde suçlu bulunarak kurşuna dizilmiş, yüzlercesi de Sibiryaya sürgün edilmiştir. Moskova'da üst düzey Bolşevik yetkililere karşı suikastler, görevden almalar, tasfiyeler, hapisler, sürgünler devam etmiş, Stalin'in ölüm makinası durmadan çalışmıştır.

10 Temmuz 1934 yılında SSCB Merkezi İcra Komitesi'nin kararıyla OGPU ve NKVD birleştirilmiş, Genrih Yagoda yeni kurumun başına getirilmiştir. OGPU, İçişleri Halk Komiserliği bünyesinde GUGB (Glavnoe Upravlenie Gosudarstvennoy Bezopasnosti-Devlet Baş Güvenliği İdaresi) idaresine dönüştürüldü. 1 Aralık 1934 tarihinde komünist liderlerden Sergey Kirov'un öldürülmesinin ardından GUGB içinde ve Kremlin kulislerinde de yeni oyunlar ve tasfiyeler gerçekleştirildi. Stalin'e karşı teşebbüs edilen suikast girişimi devlet güvenlik teşkilatı, ordu ve tüm devlet teşkilatlarında temizleme operasyonunun daha da genişletilmesine yol açtı.

Kirov'un öldürülmesinin hemen ardından açılan "Kremlin Dosyası"nın üzerinde durmakta fayda var. Bu meseleyi sonuçları itibarıyla Stalin'in ciddi bir rakibini tasfiye ederek, hadiseden de faydalanmak suretiyle, Kremlin'de ipleri tamamen kendi eline alması için yapılan bir operasyon olarak da değerlendirmek mümkündür. Kirov'un öldürülmesinden sonra yapılan resmi açıklamada suikast, muhalefetin Stalin'in yakın arkadaşlarından birini yok etmek amacıyla gerçekleştirdiği, devlete karşı yapılmış bir girişim olarak tasvir ediliyordu. Kirov'a karşı yapılan suikast muamma ve gizemlerle dolu bir siyasi terör olayıdır. Zanlı Leonid Nikolayev, daha önce iki kere güvenlik güçleri tarafından silah taşıdığı için gözaltına alınmış fakat serbest bırakılmıştır. Kirov'un yakın koruması Borisov, suikast anında onun gerisinde kalmış, suikastçı Nikolayev

Kirov'u öldürdükten sonra yakalanamadan kendi kafasına da kurşun sıkma fırsatı bulmuştur. Bir gün sonra Kirov'un yakın koruması Borisov, sorguya götürülürken yolda trafik kazası sonucu hayatını kaybetmiştir.⁴²²

Stalin'e yapılan başarısız suikast girişimi ve Kirov'un öldürülmesi sonrası istihbarat başta olmakla Kremlin'in güvenliğinden sorumlu birim ve NKVD'de ciddi bir temizlik başlatılmıştır. NKVD başkanı Yagoda'nın uzun süredir devam eden parti içi çekişmede Kremlin ve liderlerin güvenliğinden sorumlu A. Enukidzen'i görevden uzaklaştırarak ipleri kendi eline toplayıp Stalin'i bertaraf etmeye çalıştığı yönünde de bir iddia ortaya atılmıştır. Kirov'un öldürülmesi ve Stalin'e suikast girişimiyle ilgili soruşturmalarda, Yagoda doğrudan Enukidzen'i suçlayarak Kremlin'de OGPU'ya paralel bir güvenlik ağı oluşturduğunu iddia etmiştir. Yagoda'nın amacı Kremlin ve liderlerin güvenliğinin OGPU bünyesinde oluşturduğu özel bir komando birliği tarafından sağlanmasıydı. Lakin, Stalin ne Yagoda'ya, ne de OGPU'nun başındaki isimlere güveniyordu.

Stalin'in yakın korumalarından Aleksey Rbin, yazdığı hatıratında Yagoda, Sorenson, Pauker ve Voloviç'in OGPU'de yüksek askeri hazırlık ve operasyonel talim görmüş 200 kişilik bir askeri birlik kurduklarını iddia ediyor. Rbin, bu birliğin Kremlin'de üst düzey bir askeri görevliyle işbirliği içinde olduğunu ve amaçlarının gizlice Kremlin'e girerek Stalin'i hapsedmek olduğunu iddia etmiştir. Bu darbe teşebbüsü niyetiyle ilgili kuşku artınca özel komando birliği dağıtılmış, Stalin 1936 yılında Yagoda'yı NKVD başkanlığı görevinden almıştır.⁴²³ Stalin, Kremlin'in güvenliğinden sorumlu bağımsız bir alay oluşturarak başına da güvendiği adamını getirmiştir.

NKVD'nin başına Nikolay Yejev'un atanmasıyla birlikte Stalin'in talimatıyla tüm istihbarat ve güvenlik kurumlarında "yabancı ajan", "halk düşmanı" avı başlatılmıştır. Merkez ve bölgelerde güvenlik birimlerinin pek çok üst düzey yetkilisi

ve siyasi liderlerin güvenliğinden sorumlu görevliler tutuklanmış, halk düşmanı damgası vurularak kurşuna dizilmiştir. Sovyet tarihinin en kanlı yıllarından biri olan 1937'de Stalin'in kızıl terörü doruk noktasına ulaşmış, binlerce aydın kurşuna dizilmiş veya sürgün edilmiştir. Resmi açıklamalarda temizlenen tüm bu kadrolar düşman Troçki-Zinoviyev gruplaşmasının üyesi olmakla, Rusya'ya ve Komünist rejime karşı sabotaj ve düşmanla iş birliği içinde olmakla suçlanıyordu. Hem OGPU içinde, hem de tüm ülke genelinde Troçki gruplaşmasının üyeleri deşifre ediliyor, kurşuna diziliyorlardı. Resmi açıklamalara göre Tver, Odessa, Gomel, Omsk gibi şehirlerde "Troçki örgütüne" ait gizli matbaalar deşifre edilmiş, Kremlin'e sızarak Stalin'i öldürme planlarının önlemi alınmıştır.⁴²⁴

Stalin'in talimatıyla Yagoda döneminde göreve getirilen kadrolara karşı gerçekleştirilen tüm tasfiyeleri ve ölümleri organize eden Nikolay Yejev'un yerine Lavrenti Beriya getirildikten sonra, bu sefer de Yejev ve onun kadrolarına yönelik baskılar başlamış, halk düşmanı damgasıyla kurşuna dizilmişlerdir. Stalin'in büyük bir korkuyla iktidarını korumak için sürekli gerçekleştirdiği bu tür temizlemeler Sovyet Rusya'sı güvenlik birimlerinin imajına, güvenilirliğine ve kadroların uzmanlıklarının geliştirilmesine büyük bir darbe vurmuştur. Stalin, "parçala ve hükmet" prensibini hakimiyet içinde de uygulamaya sokarak kendisine rakip olacak şahısların öne çıkmasına, güç oluşturmaya imkân tanımamıştır. Stalin'e suikast girişiminin ortaya çıkarıldığı her olay sonrasında parti ve ülke içinde "düşman avı" başlatılmış, pek çok üst düzey bürokrat ve güvenlik görevlisinin kellesi alınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı arifesinde SSCB'nin dış istihbarat servisinin en önemli görevi Avrupa'da ve dünyada cereyan eden siyasi süreçler, devletlerin plan ve hedefleri, gerilen ilişkilerle ilgili doğru bilgilere ulaşarak Politbüro'yu aydınlatmak ve isabetli dış politikanın belirlenmesine katkı sunmaktı. Fakat 21 Mayıs 1937 tarihinde NKVD'de yapılan toplantıda Stalin

sansasyonel bir açıklama yapıyordu: “İstihbarat idaresi bütün aparatıyla birlikte Almanların eline geçmiştir. İstihbarat ağını tasfiye etmemiz lazım. En iyisi hepsini birden.”⁴²⁵ Ünlü “Mareşallar Suikastı” işinde M. Tuhaçevskiy, İ. Yakira, İ. Uboroviç gibi üst düzey mareşal ve generaller “Troçkist, Anti-Sovyet Askeri Örgüt” üyesi olarak suçlanarak özel askeri mahkemeye çıkarıldılar ve suçlu bulunarak kurşuna dizildiler. İlginçtir, bu generalleri idamla yargılayan 8 mahkeme üyesinden 5’i de sonraki süreçte aynı suçlamalarla idam edildiler. Önemli sayıdaki Sovyet istihbaratçısının Almanya, Japonya, Polonya gibi ülkelere ajanlık yaptığı ortaya çıkmış, üst düzey yetkililer de dahil, istihbarat servisinin 200’den fazla elemanı hapsedilmiştir. 33 daire başkanı, 16 askeri ateşe, 22 şube başkanı, dış ülkelerde görevli 17 istihbaratçı görevden alınarak ya hapsedilmiş ya da kurşuna dizilmiştir.⁴²⁶

Rusya nüfusunun büyük çoğunluğunun Ortodoks köylülerden oluştuğunu, bitmeyen köylü isyanları gerçeğini ve kitlelerin inançsız yaşayamayacağını göz önünde bulunduran Komünist rejim, “ateizm” adlı yeni bir devlet dini oluşturmaya, Lenin’i de bu “dinin” peygamberi haline getirmeye çalışıyordu. Bolşevik yönetiminde, Karl Marx’ın naaşının Rusya’ya getirilerek Kremlin’de Lenin’in mozolesine yakın bir yere defnedilmesi ve Kızıl Meydan’ın bütün dünya Bolşevikleri için sistematik bir şekilde ziyaret edecekleri kutsal bir mekana dönüştürülmesi teklifi de ciddi bir şekilde tartışılmıştır. Bolşevik devriminin en ilginç sonuçlarından biri de “proletaryanın emperyalizme karşı mücadelesinin kutsal lideri Lenin”in Rusya’dan Avrupa’ya gönderdiği Çarlık Rusya’sının hazinesine ait olan altınlarla İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarında temelleri atılan ve küresel emperyalizmin en önemli kalelerinden sayılan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası’nın kurulmasıdır.

Bolşeviklerin 3 Mart 1918 yılında ittifak devletleriyle imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması’na göre Almanya’yla finansal-ekonomik sorunların çözümüne yönelik görüşmeler gizlilik

içerisinde devam ettirilecek ve bu konuda ek protokol imzalanacaktı. Ağustos ayında Brest-Litovsk Antlaşması’na ek olarak böyle bir protokol imzalanmış, Bolşevikler Rusya’da millileştirilen Alman mallarına karşılık Almanya’ya 6 milyar mark ödemeyi kabul etmişti. Rusya Devleti’nin kasasında bu kadar para bulunmadığından dolayı Bolşevikler bu ödemeleri altın, petrol ve hazine bonolarıyla ödemek için harekete geçmiş ve altın dolu vagonları Almanya’ya göndermişlerdir.

İlginçtir ki, Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’nın müttefiki olan Fransa istihbaratı bu altınlara savaş ganimeti olarak el koymuş, lakin Amerikan Başkanı Wilson’un itirazı sonrası para geçici süreliğine Fransa Merkez Bankası’nda tutulmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru 44 ülke ABD ve İngiltere’nin liderliğinde toplanarak doların yeni küresel para birimi olması, IMF ve Dünya Bankası’nın kurulması yönünde karar alınca Stalin’in talimatıyla bu altınların önemli bir kısmı bu iki bankanın kasasına aktarılmıştır.⁴²⁷

Sosyalist hareketin içinde daha devrimin ilk yıllarında, Rusya’yı bekleyen tiranlık tehlikesine karşı mücadele teşebbüsleri olmuştur. Pavel Milyukov liderliğinde Bolşeviklere karşı gönüllü ordunun kurulması teklifi ortaya atılmış, o evvelce Kiev’de Almanlarla gizli görüşmeler yaparak silahlı mücadele için Almanlardan finans ve silah desteği istemiş, umduğunu bulamayınca Antanta ittifakına yönelmiş; fakat İngilizlerden de istediği desteği alamamıştır. Sonraki yıllarda İngiltere ve Fransa’da art arda toplantılar yapan muhacirler artık Bolşevikleri silahlı bir güçle devirmenin imkânsız olduğu kanısına varmış ve Sovyetlerin ancak içeriden yıkılabileceğini, bunun için de ideolojik mücadelenin güçlendirilmesi ve iç çekişmelerin teşvik edilmesi gerektiğini anlamışlardır.

Lenin’in ölümü sonrasında Bolşevik oligarşisi içinde başlayan en şiddetli iktidar mücadelesi Stalin-Troçki arasında yaşanmıştır. Troçki’nin Stalin’e yönelttiği en büyük suçlama, parti

içi demokrasiden hızla uzaklaşarak diktatörce bir yönetim şeklini benimsemesi, bürokratik oligarşinin giderek ülkede etkisini artırması, ülke ekonomisinin geleceğiyle ilgili gerçekçi tasavvurların olmaması ve devrimin ilkelerinden giderek uzaklaşmasıyla ilgiliydi. Troçki de Lenin gibi Bolşevik devriminin Hindistan'dan İran'a, Türkiye'ye, Avrupa ülkelerine ihraç edilmesi görüşünün ateşli savunucularından biriydi.⁴²⁸

Stalin ise jeopolitik dengeleri gözeterak Avrupa ve ABD'yi devrim ihracı ideolojisiyle daha fazla tedirgin etmeden, içerdeki muhalifleri bertaraf edip ipleri ele geçirmenin, siyasi konumunu kuvvetlendirmenin planlarını yapmaktaydı. 1923 yılında, Almanya devrimine destek konusunun ele alındığı Komünist Partisi Politbüro kapalı oturumunda, Troçki ne pahasına olursa olsun Moskova'nın Almanya'dan başlayarak Fransa'ya yayılan devrim dalgasını yönetmesi ve Avrupa komünizmine her türlü desteği vermesi konusundaki görüşlerinde ısrar ederken, Stalin, Antanta ülkeleriyle karşı karşıya gelme riskini düşünerek daha ihtiyatlı bir politikadan yana tavır almıştı. Troçki, Sovyet askerlerinin Almanya'ya yardıma gönderilmesinden yanaydı.⁴²⁹ Stalin için Troçki'yle mücadele, komünizmin Avrupada zafer elde etmesinden daha önemliydi. Bolşevik liderlerin kendi aralarındaki derin siyasi mücadelenin en amansız ve köprüleri tamamen yıkan bölümü Lenin'in ölmeden kısa süre önce yazdırdığı vasiyetname etrafında başlamıştır. Troçki'nin Stalin'e yönelttiği en büyük suçlama, etrafına topladığı "siyasi çeteye" Lenin'in vasiyetini halktan ve komünistlerden gizleyerek yönetimi gasp ettiği yönündeydi. Fransız ve ABD'li gazetecilerin Troçki'yi kendi varisi olarak gören ve Stalin'e yönelik ciddi ithamlar içeren Lenin'in vasiyetnamesini yayınlamasından sonra Stalin cephesi vasiyetnameyi sahte ilan ederek, Troçki'yi devrim düşmanlarıyla iş birliğiyle suçlamıştı.⁴³⁰

İç savaş ve Bolşevik bürokrasisi arasında cereyan eden iktidar mücadeleleri sürecinde Rusya ve bütün Sovyet coğrafyasın-

da tarihin tanık olduğu en kanlı totaliter rejim inşa edilmiş, Stalin rejimi tarafında yüzbinlerce insan yurtlarından sürülmüş veya kurşuna dizilmiştir. Lenin'in "Bizimle olmayan bize karşıdır" sloganı Stalin politikasının ana unsuruna çevrilmiş, bütün toplum kesimlerini, hayatın her alanını total bir şekilde kontrol altına alma operasyonu ölüm, kan ve gözyaşıyla başarılmıştır. İnsanların malına, mülküne el konularak devletleştirilmesi, tarihte eşine benzerine az rastlanan zorbalık ve sindirme yöntemleriyle gerçekleştirilmiş, sanayici, esnaf ve toprak sahiplerinin kulak (zengin köylüler) ve halk düşmanı olarak adlandırılarak tasfiye edilmesi milyonlarca insanın faciasına neden olmuş, hayatlarını ya da mallarını kaybetmeleriyle sonuçlanmıştır.

1936-1938 yılları arasında Stalin rejiminin kendi halkına karşı yürüttüğü savaş zirve noktasına ulaşmıştır. Sovyet halkını korku altında tutan GPU-NKVD, ordu ve istihbarat gibi kurumlar Stalin yönetiminin gören gözü, işiten kulağı olmuş, korku ve ölüm makinesi olarak çalışmıştır. S. M. Kirov'un öldürülmesinden sonra Nikolay Yejev'un NKVD'si bu suikastı bahane ederek Moskova'dan Bakü'ye ülkenin dört bir tarafında "Troçki-Zinovjev terör örgütü" avına başlamış ve özellikle Müslüman Türk cumhuriyetlerinde milli düşünce sahibi aydın ve yazarların kıyımına dönüşmüştür. Bu dönem Ateizm perdesi altında Pantürkizm, Panislamizm'le mücadele şiddetlenmiş, Türk halklarına ve Kafkasya Müslümanlarına karşı adeta haçlı yürüyüşlerine benzer bir saldırı ve yok etme politikası gerçekleştirilmiştir. Henüz Bolşevik rejiminin kurulmaya çalışıldığı ilk yıllarda, milli sosyalist cenahı temsil eden, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetinin başındaki isim Neriman Nerimanov, Stalin'e göndermiş olduğu bir mektubunda Bolşevik liderlerin anti-Türk siyasetinden şikayet ediyor, uygulanan politikalarla Azerbaycan'da Türk nüfusun sistematik olarak yok edileceğinden bahsediyordu.⁴³¹

Türk cumhuriyetlerinde komiserlik olarak adlandırılan Sovyet bürokrasisi ve güvenlik birimleri çalışanlarının büyük çoğunluğu gayri Türk unsurlardan seçilmekteydi. 1924 yılına dair rakamlarda Azerbaycan'da bulunan toplam 68.950 kişilik komiserlik elemanından sadece 19.541 (%28) kişi Müslüman Türklerden oluşmaktaydı. 29. 244 (%42) kişi Rus kökenli, 11.408 (%17) Ermeni, 2306 (%3) Yahudi, 6451 kişi de diğer milletlerin temsilcilerinden oluşmaktaydı.⁴³² Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirilen Sovyet kıyımında özellikle emniyet ve istihbarat kurumlarında kümelenen Ermeniler öne çıkmaktaydı. Bolşevik işgaliyle varlığına son verilen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde sıradan memurluk görevinde bulunan insanlar bile Pantürkist ithamıyla hapsediliyor, kurşuna diziliyor veya Sibiry'a sürgüne gönderiliyordu. 1918 yılında Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan'ı Taşnak-Bolşevik çetelerinin işgalinden kurtarıırken Nuri Paşa ve ordusuna yardım edenler birer birer tespit edilerek kurşuna diziliyordu. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin dış temsilciliklerindeki diplomatlar görevlerinden geri çağrılarak tutuklanıyordu. İşte N. Nerimanov, Stalin'e yazmış olduğu mektubunda bu total baskıya karşı itirazını dile getiriyordu. Bu durum bütün Türk coğrafyalarında bu şekilde devam ediyordu.

Peki, Stalin gücünü nereden alıyordu? Pek çoğunun dış bağlantıları da olan siyasi rakiplerini nasıl bertaraf etti? Kremlin'de ipleri eline geçirerek bunca iç ve dış düşmanı nasıl ve hangi yapılanmalarla yok edebildi? KGB ve Askeri istihbarat gibi legal güvenlik yapılanmalarına paralel olarak Avrupa'dan Türkiye'ye pek çok ülkede de kullandığı özel istihbarat yapılanmasının olduğu yönündeki iddialar ne kadar gerçek?

Bazı araştırmacılar Kafkasya'da devrim faaliyetlerine başladığı dönemlerden itibaren onun istihbarat çalışmalarının içinde yer aldığını ifade etmiştir. Çarlık Rusyasının dış istihbarat servislerinde çalışan bazı kişilerin de daha sonra Stalin'in özel istihbarat teşkilatında yer aldığı yönündeki bilgiler Rus

araştırmacılar tarafından dile getiriliyor. Avrupa'da II. Nikolay adına çalışan Aleksandr İgnatyev'in daha sonra istihbarat ağını Stalin'in hizmetine sunması ve Sovyet generali rütbesine terfi etmesi bilinen bir gerçektir. Stalin'in Kafkasya'daki devrimci örgütlerin faaliyete başladığı zamanlardan itibaren gizli çalışma tekniği ve sırları muhafaza edebilme kabiliyeti kazandığı anlaşılmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı arifesinde Stalin'in Avrupa'da oluşturduğu özel istihbarat yapılanmaları, KGB ve dış askeri istihbaratla paralel olarak Avrupa ülkelerinin gizli arşivlerine sızıp buradaki bilgileri ele geçirerek, muhtemel süreçler, gelişmeler, etkin şahıslar ve gruplar arasındaki ilişkilerle ilgili Stalin'e raporlar hazırlamıştır. Stalin'in dış ülkelerdeki özel istihbarat yapılanması, yabancı ülkelerdeki devlet mülklerinin yönetiminden sorumlu komite üzerinden sürdürülmüştür. Girift, komplike operasyon ve hadiselerle ilgili doğru bilgilere ulaşmak için Stalin, özel istihbarat ağından, devlet istihbaratı ve parti içindeki güvendiği şahıslara kadar her kanalı kullanıyordu.

1948 yılında Sovyetlerde başlayan kozmopolitizm karşıtı kampanyaya, Stalin'in kişisel olarak Yahudilere kuşkuyla bakma eğilimi de eklenince, onlarca ünlü Yahudi kökenli kişi Sovyet karşıtı faaliyetlerde suçlanarak hapsedilmiş veya kurşuna dizilmiştir. Bu sürecin devamı olarak da 1952-53 yıllarında bir grup Yahudi doktor, ABD istihbaratı tarafından yönlendirilen bir terör örgütünün üyesi olarak, yanlış teşhis ve tedaviler uygulayarak pek çok Sovyet devlet adamının öldürülmesinde suçlu bulunarak hapsedilmiştir.⁴³³ Stalin, Yahudi doktorlarla ilgili soruşturma tutanaklarını bizzat inceleyerek savcılara bu kişilerin ABD ve İngiliz istihbaratıyla ilişkilerini, siyonist örgütlerle bağlarını ortaya çıkarma talimatı vermiştir.⁴³⁴ Hekimlerin arkasındaki dış güçler ve örgütleri açığa çıkaramadığı takdirde kendi kellesinin de gideceğini bilen Stalin, dönemin istihbarat bakanı İgnatyev'e gerçekleri her ne yolla olursa olsun ortaya çıkarmasını istemiştir.⁴³⁵

Kuşkusuz SSCB'nin dış ülkelerde kurduğu en büyük istihbarat yapılanması Komintern (Komünist Enternasyonal) üzerinden o ülkelerde desteklenen komünist, sosyalist parti ve örgütlerdi. Lenin Komintern'i dünya devriminin karargahı olarak tasarlamıştı. Komintern'in en büyük görevi Avrupa başta olmak üzere diğer ülkelere devrim ihraç etmektir. Lenin'in ölümünden sonra Troçki bütün dünyaya aktif bir şekilde devrim ihraç edilmesi siyasetini savunsa da, Stalin tüm dünyanın Moskova'ya karşı birleşerek Bolşevik hareketini boğabileceklerinden endişe ediyordu. Önce Sovyetlerde sosyalist devrimin sağlama alınmasından ve dünyanın jeopolitik gerçekliklerini dikkate alarak SSCB çıkarları için siyaset üretmekten yanaydı. O bu yaklaşımı ile parti içi küreselci muhalefeti de etkisizleştirerek, kendisinin ve devletin otoritesini hakim kılma peşindeydi. Stalin, Komintern'in başına yabancı ülke vatandaşlarının getirilmesine kesinlikle karşı çıkmakta, Rusya'nın çıkarları açısından milli bir politika izlemekteydi. Zinovyev ve diğerlerinin de tasfiye edilmesinden sonra Komintern'in Moskova'daki karargahı resmen Sovyet istihbaratının dışarıdaki uzantısı haline gelmiştir.

Almanya ve Bulgaristan örneklerinde olduğu gibi başarısızlıkla sonuçlanan sosyalist darbe teşebbüslerinin ardından, Avrupa'nın Komintern'e "Sovyetlerin istihbarat ağı" olarak bakıldığını ve refleks geliştirmeye başladığını görüyoruz. Çin'den Hindistan'a Sovyet istihbaratı gerçekleştirmiş olduğu pek çok operasyonlarda Komintern üyelerinden aktif bir biçimde yararlanmışlardır. 1929 yılında Sovyet istihbaratının talimatıyla Polonya Komünist Partisi'nde toplumsal olaylarda kullanılmak üzere provokatörler yetiştirilmiştir.⁴³⁶ Komintern'e profesyonel bir Rus istihbaratçısı olan ve daha sonraki yıllarda Stalin tarafından ihanetle suçlanarak kurşuna dizilen Aleksandr Mirov başkanlık etmiştir.⁴³⁷ Komintern de Stalin'in total kıyımından nasibini almış, yüzlerce profesyonel istihbaratçı ihanetle suçlanarak kurşuna dizilmiştir.

KORKU REJİMİNDEN PERESTROYKA'YA

Bolşevikler iç savaş ve sonrasında gerçekleştirdikleri kanlı icraatlarla Rusya'da olduğu gibi, Türkistan'dan Kafkasya'ya tüm Türk coğrafyalarında da kendilerine muhalif olan bütün milli teşkilat, parti ve ideolojik grupları bertaraf ettiler. Bu kez de Komünist Partisi'nin içinde, özellikle Stalin yapılanmasına karşı ciddi bir muhalefet oluşmaya başladı. Parti içi muhalefetin başını çeken Troçki'nin sürgüne gönderilmesi, polis ve istihbaratın aktif bir biçimde kullanılarak "iç düşmanlara" karşı gerçekleştirilen temizleme hareketi muhalefetin gözünü korkutmuştu. Kirov suikasti sonrasında başlayan yeni düşman arama dalgasının hedefindeki isimlerse Kamenev ve Zinovyev'di. Ölüm ve sürgünlerin zirveye ulaştığı 1937 yılının gazeteleri incelendiğinde parti ve güvenlik kurumlarının ardı ardına gerçekleştirdikleri toplantılarda Troçki, Zinovyev ve Buharin yanlısı grupların sistematik olarak Alman veya Japon istihbaratıyla işbirliğiyle suçlanarak "ifşa" edildiğini ve

yakalanarak kurşuna dizildiklerini görüyoruz. Bu gruplara yöneltilen en büyük suçlamalardan biri muhtemel savaş zamanı Sovyet ordusu ve istihbaratının gücünü zayıflatmak, sanayi, ulaşım ve petrol gibi stratejik alanlarda sabotajlar planlamak, devlet yetkililerine karşı suikastler gerçekleştirmek, kritik makamları ele geçirmek ve ülkeyi teslim almak isteyen güçlerin amaçlarına hizmet etmektir.⁴³⁸ Stalin ve Sovyet totaliter rejimi bir taraftan baskılarla tüm ülke boyu parti içi muhalefeti, farklı fikir ve düşünceleri yok ederken, diğer taraftan da Türk cumhuriyetlerinde Ruslaştırma faaliyetlerini artırıyor, mili kültür ve edebiyatın savunucuları olan Türk aydınlarını sürgüne gönderiyordu.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalin rejiminin Müslüman ve Türk halklarına karşı yeni kitlesel sürgün ve etnik temizleme siyaseti tarihin en kanlı ve en acımasız olaylarından biri olarak kayıtlara geçti. Ahıska, Kırım Türkleri ve Kuzey Kafkasya Müslümanlarının sürgünü ve Stalin'in zulmü konusunda çok sayıda kitap yazılmıştır. Bu dönem Türkiye'ye karşı kullanmak için "denizden denize büyük Ermenistan" hülyası da Sovyet devleti tarafından desteklenmiş, alınan kararlarla dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan Ermenilerin Türk topraklarına yerleştirilmek üzere Sovyet coğrafyasına göçlerine izin verilmiş, dış ülkelerdeki Taşnak gruplar Ermenistan'a yerleştirilirken, yerleşik Türk nüfus da kitlesel olarak göç ettirilmiştir.⁴³⁹ Sovyet istihbaratının Avrupa ve ABD'deki Ermeni diaspora örgütleriyle ilişkileri ve onlar üzerinden şekillendirdikleri istihbarat ağı daha spesifik araştırmalar gerektiren bir konudur.

Stalin'e yazmış olduğu mektupla Türkiye'ye ve Türk halklarına yönelik siyasetini değiştirmeyi öneren Rus kökenli Nikolay Vladimiroviç İzbaş gibi Türkolog aydınlar bile Türkiye için çalışmakla itham edilerek hapsedilmiş, işkence ve baskılara uğramıştır.⁴⁴⁰

Stalin'in ölümünden sonra ülke yönetimi Komünist Parti politbürosunda dar bir çevre tarafından uzlaşmayla belirlenmeye

devam etmiş, Genel Sekreter de üyeler arasından seçilmiştir. Entrika ve siyasi güç mücadelelerinde politbüro ve Merkezi Komite'deki dengeler belirleyici olmuştur. Fakat Stalin sonrasında da Lavrenti Beriya örneğinde gördüğümüz gibi parti içi liderlik ve güç mücadelesinde güvenlik kurumları da etkin konumunu sürdürmüştür. Haziran 1953 tarihinde gerçekleştirilen Komünist Parti Merkezi Komite toplantısında uzun bir konuşma yapan Georgi Malenkov, bazı ülkelerin parti ve devlet bürokrasisi içinde parçalanma ve iç çekişme oluşturmak için yoğun çaba sarf ettiğini, Beriyanın da bu faaliyetlerin içinde yer aldığı ifade etmiş, onun kontrolü altındaki iç işleri ve istihbarat kurumlarını parti ve hükümetin üzerine çıkarmakla itham etmişti.⁴⁴¹ Malenkov-Beriya mücadelesi daha sonra Kruşçev-Beriya çekişmesiyle devam etmiş, Nikita Kruşçev, Bakanlar Kurulu ve Sovyet Yüksek Meclisi başkanları G. M. Malenkov ve K. E. Vorosilov'un da desteğini kazanarak Komünist Parti Genel Sekreteri olduktan sonra Beriya görevden alınmış, Stalin dönemiyle ilgili ciddi bir teftiş süreci başlatılmıştır. Yeni dönem "halk düşmanı" ithamıyla sürgün edilen bazı baskı kurbanlarının itibarları iade edilmiş ve sürgün edilmiş Müslüman ve Türk halklarının da ana yurtlarına dönüş mücadeleleri başlamıştır. Stalin sonrasında parti ve güvenlik bürokrasisine hakim olan çevrelerin iç çekişmelerin bir sonucu olarak İçişleri ve Devlet Güvenlik Bakanlıkları önce birleştirilmiş, Beriyanın tasfiyesiyle birlikte güvenlik kurumlarında da yeni bir temizlik ve yapılanma dönemi başlamıştır.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 12 Mart 1954 tarihli kararıyla KGB (Devlet Güvenlik Komitesi) İçişleri Bakanlığı'ndan ayrılmış, güçlü ve bağımsız bir kurum olarak yeniden şekillendirilmiş, 1957 yılında Sovyet sınırlarının daha iyi korunması amacıyla Sınır Muhafızları Ordusu da KGB bünyesine katılmıştır. 2 Mart 1959 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilen tüzükle KGB'ye, rakip ülkelere karşı casusluk faaliyetleri, dış istihbarat servislerinin,

Sovyet karşıtı merkezlerin içeride ve dışarıdaki yıkıcı çalışmalarına karşı mücadele, hükümet ve parti liderlerinin korunması, devlet haberleşmelerinin güvenliği, sınırların korunması, dışarıdan ülkeye yönelmiş radyo yayınlarına karşı koyma, stratejik ve askeri öneme sahip olan yerlerin korunması gibi görevler verilmiştir.⁴⁴² Parti liderleri ve güvenlik bürokrasisi arasında mücadele hiç dinmemiş, 1958 yılında da Malenkov, Molotov ve Kaganoviç ittifak yaparak Kruşçev'in genel sekreterlik görevine son verme yönünde bir karar alarak onu Ziraat Bakanı olarak atamış, fakat Kruşçev Komünist Parti Merkezi Komitesi'ni toplayarak karşı hamleyle her üç lideri de emekliye sevk ettirmiştir. Stalin sonrası güç mücadeleleri ve siyasi oyunlardan Kruşçev galip çıkmıştır.

Merkezden başlayarak bitmeyen parti içi mücadele ve çözümlere ekonominin de bozulması eklenince Sovyet Blokunu oluşturan ülkelerde Moskova karşıtı eğilimler arttı. 1953'de Berlin'de başlayan protestolar, 1956 yılında gerçekleşen Macaristan ve Polonya hadiseleri, daha sonra Çekoslovakya ve Çin'le gerilen ilişkiler Moskova'nın sosyalist ülkelerle bile karşılıklı saygı ve menfaatlerine dayalı bir ilişki geliştiremediğini ortaya koydu. Sosyalist bloku ülkelerinin bağımsızlıklarının sınırlandırılması, bu ülkeler üzerinde oluşturulan sıkı kontrol ve aşırı yayılmacı politika, devletin stratejik siyasetini belirleyen KGB'nin Analiz Dairesini bile rahatsız etmiştir. 70'li yıllarda bu daireye başkanlık eden general Nikolay Leonov, Merkez Komitesine rapor yazarak aşırı genişlemeci ve müdahaleci siyasetin Sovyet devleti için tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini ifade etmiştir. Sovyet genelkurmayının Afganistan müdahalesini istemediği de arşivler açılınca anlaşılmıştır.⁴⁴³

10 Mart 1985'de Komünist Parti Genel Sekreteri Konstantin Çernenko'nun ölümü sonrasında, henüz cenazesi ortadayken ani bir hamleyle Sovyetlerin yeni genel sekreteri belirlenmiştir. Parti bürokrasisinde geniş müzakere ve istişare olmadan sınırlı karar alıcı çevrenin şahsi ilişkileri ve çıkarları ön planda

tutularak yapılan seçimler Çernenko ve Brejnev gibi liderlik yeteneği ve vizyonu olmayan şahısların dünyanın en büyük iki devletinden birinin başına geçmesiyle neticelenmiştir. Genel sekreteri belirlemek için toplanan politbüronun 10 üyesi vardı. Dünyanın iki süper gücünden birinin liderini belirlemek için toplanan bu 10 kişilik heyetten üç kişi de toplantıya katılmamıştı. Ukrayna Komünist Partisi Genel Sekreteri V. Şerbitski resmi gezi için San Francisco'da, ikinci politbüro üyesi V. Vorotnikov da Yugoslavya'daydı. Kazakistan lideri Dinmammed Kunaev'in ise toplantıya yetişemediği ilan edilmişti. Politbüronun yedi üyesinin önünde iki aday vardı: Viktor Grişin ve Mihail Gorbaçov. Gorbaçov üçe karşı dört oyla seçilmiş, onun seçilmesinde politbüronun aday üyesi KGB başkanı Viktor Çebrikov'un Grişin'in oğlunun Beriyanın gayrimeşru kızıyla evli olduğu yönündeki verdiği bilgiler de etkili olmuştur.⁴⁴⁴ Gorbaçov'un bu makama yükselmek için yanına taraftarlar toplayarak rakiplerini bertaraf etme faaliyeti hiç de kolay olmamış, Genel Sekreter seçildikten sonra da Grişin başta olmakla, yeni döneminin şartlarına uygun yöneticilik vasıflarının bulunmaması gerekçesiyle kendisine sorun çıkaracak idarecileri tasfiye etmiştir.

Çernenko sonrası partinin başına geçen Mihail Gorbaçov döneminde açıkça tartışılmaya başlanan ve kamuoyuna sunulan iç ve dış politika meselelerinin, daha önce kilit parti ve devlet kulvarlarında gündeme getirilmesi, gidişatın endişe verici boyutlarda olduğunu gösteriyor.

1966 tarihinde Sovyet heyetiyle birlikte Almanya ve Fransa'ya ziyaretler yapan Gorbaçov'un yurtdışı gezileri neticesinde Batı ülkeleriyle temasları arttıkça kendi ülkesiyle ilgili eleştirel yaklaşımları ve Batı'nın ulaştığı ekonomik gelişmişlik seviyesine duyduğu hayranlık Batılıların da dikkatini çekmiştir. Özellikle 1983 senesinde politbüro üyesi sıfatıyla Kanada'yı ziyaretinden sonra kendisine duyulan ilgi ve alaka artmıştır. 1984 yılında lüks yaşama düşkünlüğüyle tanınan eşi

Raisa Gorbaçov'ayla birlikte İngiltere'ye yaptığı ziyaretten sonra başbakan Margaret Thatcher'in onun hakkında "Gorbaçov'u çok beğendim. Onunla birlikte ciddi işler başarabiliriz" sözleri dikkat çekici olmuştur. ⁴⁴⁵ İngiliz basınının Raisa'yı ve Gorbaçov'un en yakınındaki isim olan Yakovlev'i yeni dönem Kremlin siyaseti üzerinde etki üreten iki önemli isim olarak tanımlaması da ayrıca ilginçtir.

Rakiplerini bertaraf ederek ipleri eline geçiren Gorbaçov'un, Komünist Partisi toplantılarından halka verdiği mesajlar Sovyet sisteminin derin bir krizin eşiğinde olduğu, reform ve şeffaflığın artık kaçınılmaz olduğu yönündeydi.

Perestroyka dönemi, sonraki süreçler, devrim havasının bütün ülkeye yayılması, milli özgürlük mücadelelerinin alevlenmesi ve Sovyetlerin korunması amacıyla Gorbaçov'a karşı yapılmak istenen Devlet Olağanüstü Hal Komitesi'nin (Gosudarstvenni Komitet po Çrezvıçaynomu Polojeniyu, GKÇP) darbe girişimi ve çöküş üzerine dünyada çok sayıda eser kaleme alındığı için burada ayrıntılarına girmiyoruz.

SOVYETLERİN ÇÖKÜŞÜ VE KGB'NİN PUTİN ÜZERİNDEN KURGULADIĞI YENİ EMPERYALİZM

Kuşkusuz 21. yüzyıl Rusya'sını, Putin'in Kremlin'e yükseliş hikayesini, bu dönem Rusya iç ve dış siyasetinde meydana gelen gelişmeleri, problemleri, projeleri ve açılımları anlayabilmek için geçen asrın sonlarında cereyan eden, dünya siyasetinde de önemli jeopolitik sonuçlar doğuran süreçleri doğru analiz etmek lazım. Zira, Sovyetlerin çöküş süreci ve sonrasında Rusya'da ortaya çıkan ekonomik ve siyasi zafiyet Putin'in iktidarını doğurmuştur. Mihail Gorbaçov'un başlattığı, Boris Yeltsin'in devam ettirdiği dış politikadaki sürekli geri çekilme ve Batı'ya taviz verme eğilimi, iç siyasette yine Batı model alınarak piyasa ekonomisine geçişin getirdiği sınırsız siyasi-ekonomik özgürlükler ve ardı ardına genişleyen liberal projeler merkezi devlet otoritesinin zayıflamasına, Batı'nın Rusya üzerinde etkisinin artmasına, Rusya'nın jeopolitik olarak Sovyetler döneminde elde ettiği uluslararası etkinliğini kaybetmesine neden olmuştur. Aslında Vladimir Putin'le başlayan proje

Rusya'yı parçalanmaktan kurtarmak, milliyetçi Rus kesiminin de arzuladığı büyük Rusya Devleti fikrini yeniden canlandırmak, iç ve dış siyasette buna uygun hamleler yapmak ve gerilemeyi durdurmak projesiydi. Putin Rusyasıyla ilgili Batıda yaygın olan demokratik-liberal değerlerden giderek uzaklaştığı, emperyal-yayılmacı vizyonuna geri döndüğü gibi fikirlerin haklılık payı olmakla birlikte, Putin'le birlikte Rusya'nın kendi kültürel, siyasi, tarihi karakter ve kimliğine geri döndüğünü rahatlıkla ifade edebiliriz. Jeopolitik konumunun, ekonomik zorluklarının, çetrefilli etno-demografik yapısının, dünyada ve Türk bölgelerinde gelişen anti-emperyalist reflekslerin gölgesinde, Rusya'nın bu politikalarının ne kadar sürdürülebilir oluşu ayrı tartışma konusudur. Fakat Gorbaçov'la başlayan Yeltsin'le devam ettirilen Batılılaşma politikalarının Rusya'nın coğrafi-jeopolitik konumu ve demografik haritası da göz önünde bulundurulduğunda daha fazla kaldırılamayacağı öngörülebilir bir durumdu.

Sovyetlerin çöküşü sonrasında bir yandan Batı'yla ilişkilerini geliştirerek Rusya'nın yeni dünya nizamındaki yerini belirlemeye çalışan, diğer yandan ise ülkesini siyasi-etnik çözülmekten korumak için çaba harcayan Yeltsin'in televizyon ekranına çıkarak, Rusya'nın yeni yüzyıla yeni konsept ve yeni siyaset adamlarıyla girmesinin lüzumundan bahsederek istifasını ilan etmesi, Rusya'nın yüzyılın başında stratejik mahiyette bir karar aldığına işaret ediyordu. Bu geçiş döneminde yaşanan olayları, iç siyasi çalkantılardan dış politikaya kadar gelişen süreçleri iyi analiz etmeden Putin'in iktidara gelişinin kodlarını doğru okumak mümkün değildir.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş, demokrasi ve çoğulculuk adı altında kendi çıkarlarını gözetmekten başka bir şey düşünmeyen Batı dünyası, Sovyetlerin çöküşü sonrası ortaya çıkan yeni durumda Rus halkının geçiş döneminin getirdiği belirsizlikler içinde ekonomiden sosyal hayata kadar büyük bir travma geçirdiğinin farkında değildi. Sovyetlerin çökme-

siyle birlikte yaklaşık 25 milyon Rus nüfus, bağımsızlığını yeni kazanmış Sovyet Cumhuriyetlerinin vatandaşı olmuş, zor kabilenebilecekleri yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Kapitalist değerler hızla Sovyet geleneğinden gelen Rus toplumunu etkilemeye başladıkça, gelir dağılımında adaletsizlikler artmaya, sınıflar arasındaki uçurum derinleşmeye başlıyordu.

Yeltsin'in başlattığı "Sınırsız Kapitalizm ve Özgürlükler" reformu Sovyet kültürüyle büyümüş, monoetnik, multi-kültürel yapıya sahip olan Rusya toplumunu yüzyıllar boyu hayal edemeyeceği özgürlükler ortamıyla tanıştırmış, gerçekleştirilen reformlar, devlete ait varlıkların özelleştirilmesi sonucunda milletin bütün serveti bir grup mutlu azınlığın elinde toplanırken, milyonlarca işsiz ve fakir insan ortaya çıkmıştı. Sınırların kaldırılmasıyla birlikte Sovyet insanının hayatı boyunca görmediği ürün bolluğundan, teknoloji ve lüks eşyalardan, başka ülkelere seyahat etme özgürlüğünden toplumun büyük çoğunluğu yararlanamıyor, bu durumun getirdiği yeni siyasi-kültürel anlayışlarla eskinin çatışması, Sovyet özlemini yaygınlaşıyordu. Diğer yandan da özgürlükler ortamı ve Rus toplumunun yüzyıllar boyu alıştığı devlet otoritesinin zayıflaması yeni zorbalık ve çetecilik anlayışlarının alan bulmasına neden olmuştu.

Yeltsin Rusyasını silahlı çetelerin yönettiği algısı yaygınlık kazanıyordu. İş adamları arasında kiralık katiller ve Moskova'nın tam merkezinde çeteler arasında silahlı çatışmalar olağan bir durum olmaya başlamıştı. Devletten zenginleşen, yolsuzluklara bulaşmış memurlar ve onlarla iş birliği içinde olan sermaye sahiplerinin şaşaalı hayatı, fakir Rus halkının gözleri önünde cereyan ederken Sovyetlerin büyük önem verdiği bilim ve sanat alanında yetişmiş çok sayıda vatandaşı geçim derdiyle yurtdışına göç ediyordu.

Putin'in iktidarı arifesinde Rusya'nın karşı karşıya kaldığı tehditlerden en büyüğü ülkenin bölünmesi tehlikesiydi.

Yeltsin Rusya Federasyonunu oluşturan cumhuriyetler ve özerk bölgelere “Hazmedebileceğiniz kadar özgürlük alın” çağrısı yapıyor; fakat Sovyet sonrasında ortaya çıkan yeni durumdan milli hedeflerini gerçekleştirmek arzusuyla faydalanmak isteyen Çeçenistan gibi cumhuriyetler hızla bağımsızlıklarını kazanmak istiyorlardı. Bağımsızlıklarını ilan eden Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’dan ibaret Güney Kafkasya’nın tamamen kaybedilmesiyle birlikte Çeçenistan’dan başlayan bağımsızlık dalgası Kuzey Kafkasya’nın tamamının Rusya’dan ayrılmasıyla sonuçlanabilirdi. Yeltsin bu durumu önlemek için 1994 yılında Çeçenistan’a askeri müdahalede bulunma kararı aldı. Bu hamle yüzlerce Rus askerinin hayatını kaybetmesine, Çeçenistan’daki insani krizin günden güne derinleşmesine sebep oldu. Çeçenlerin milli direnişi o kadar şiddetli oldu ki Yeltsin, Çeçenistan meselesini silah zoruyla çözemeyeceğini kabullenmek zorunda kaldı.

Dini fanatizm, dış müdahale ve jeopolitik hesaplar da bölgenin başka bir gerçeği haline gelmeye başladı. Çeçen güçleri Rus ordusu karşısında gözle görülür bir başarı sağlayarak 1996 yılında bağımsızlığa bir adım yaklaştılar. Bu gelişmelerin ardından gerçekleştirilen Budyonnovsk gibi baskınlar hem Rus toplumunu şoke etti, hem de Rus milleti içinde kötü gidişatı değiştirmek isteyen çevrelerin canlanmasına, harekete geçmesine neden oldu. 1996 başkanlık seçimleri arifesinde Yeltsin’in popülaritesi oldukça aşağı düşmüş, Ruslar bu kapitalizm ve Batılılaşma dalgasının ülke için iyi sonuçlar doğurmayacağı kanaatine varmaya başlamışlardı.

İşte böyle bir ortamda, Sovyetler dağılana kadar Dresden merkezli, düşman bloğu içinde siyasi ve stratejik mahiyette istihbarat toplama ve önemli şahsiyetleri Rusya için çalışmaya ikna etme faaliyetlerinde uzmanlaşan bir KGB subayı hızla devletin zirvesine doğru yükseliyordu. Derin Rus Devleti kötü gidişatı durdurmak için planlar üzerinde çalışırken, isimleri çeşitli yolsuzluk olaylarına karışan Yeltsin ailesi de

ailenin dokunulmazlığına teminat verecek güvenilir bir selef arayışındaydı. 1999 yılında Şamil Basayev ve Suudi Arabistan kökenli Emir Hattab’ın kontrolündeki grupların Dağıstan’a geçmesiyle birlikte, Yeltsin Putin’i başbakanlık görevine getirerek bu sorunu bir an önce çözüme görevi vermiştir. Çeçenistan meselesi aynı zamanda Putin’in yeni Rusya’nın lideri olarak topluma otoritesini kabul ettirmesinde başlıca amillerden birisi olmuştur. Buynaksk ve Moskova’daki terör olayları Putin’e ikinci Çeçen müdahalesini başlatarak Kuzey Kafkasya’da filizlenmekte olan bağımsızlık hareketini silah zoruyla çözüme fırsatı verdi.

1999’un 4-15 Eylül sürecinde Buynaksk, Moskova ve Volgondonsk’taki apartmanlara koyulan bombaların patlaması sonucunda 300’ün üzerinde sivil vatandaş hayatını kaybetmiş, Putin ikinci Çeçen savaşını başlatmak için “ideal bir zemin” yakalamıştı. Bu yüzden hem Rusya’da, hem de dünyanın farklı yerlerinde halen o patlamaları FSB’nin (Rusya Federal Güvenlik Servisi) gerçekleştirdiğine dair ciddi şüpheler vardır. Ryazan’da yaşanan olaylar bu şüphelerin artmasında önemli olmuştur. 22 Eylül’de Ryazan’da polis, hazırlıkları yapılan bir terör olayını önlemiş, patlayıcıyı hazırlayan kişilerin FSB elemanları olduğu anlaşılmıştı. Olay kamuoyuna yansdıktan sonra FSB bu faaliyetlerin eğitim amaçlı olduğunu, vatandaşların muhtemel terör olaylarına karşı duyarlılıklarını ölçmek amacıyla yapıldığını beyan etmiştir. Üstelik ünlü Rus gazeteci Anna Politkovskaya ve eski KGB elemanı Aleksandr Litvinenko başta olmak üzere İkinci Çeçen Savaşı’nın başlatılmasına neden olan apartman bombalamalarını araştırmak için kurulan bağımsız komisyonun üyelerinin bir çoğu da muammalı şekilde hayatlarını kaybetmiştir.

Putin ve arkasındaki güçler için Çeçen meselesi üzerinden iç ve dış düşmanlara Rusya’nın gücünü göstermek oldukça kritik bir konuydu. Bu aynı zamanda Putin’in seçimleri kazanarak başbakanlıktan cumhurbaşkanlığına yürüyüşü açısından da

önem arz ediyordu. Nitekim cumhurbaşkanlığı seçimlerinde onun güçlü rakiplerinden biri, yine derin Sovyet devletinin önemli temsilcilerinden eski Başbakan Yevgeniy Primakov'du. Moskova'nın adamı Yuriy Lujkov da Primakov'u desteklemekteydi. Putin'in başkanlık yolunu açan Yeltsin ve ailesi yolsuzlukla suçlanmaktaydı. İstihbarat ve güvenlik yapılanmaları da dahil Rusya'nın etkin grup ve klanları bu seçimlerde adaylar etrafında bölünmüş vaziyetteydi. Genç, enerjik KGB albayının Rusya için böyle çetin dönemde devlet başkanlığına yükselmesi devletin gücünü, adaletini görmek isteyen halk yığınlarında umuda neden olsa da, entelektüeller ve insan hakları savunucuları başta olmak üzere bazı kesimlerde endişe uyarıydı. Dönemin bazı gazetelerinde "İstihbarat Kremlin'i, Beyaz Saray'ı işgal ediyor", "Stalin, Andropov dönemleri geri gelecek", "Rusya hızla demokratik değerlerden uzaklaşacak" gibi endişe dolu yazılar yayınlanmaya başlandı.⁴⁴⁶

Putin'in başkanlık koltuğuna oturmasıyla gerçekleştirilen emperyalist hamlelere, içeride ve dışarıda yapılan operasyonlarla inşa edilen yeni Rusya gerçeğine girmeden önce onun hayatı, şahsiyeti, KGB ve bürokratik sistem içindeki yükselişi ve arkasındaki güç konusuna değinmek gerekir.

Vladimir Vladimiroviç Putin 1952 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıntılarını üzerinden atmaya çalışan Leningrad'da (Petersburg) fakir bir ailede doğmuştur. Babası Vladimir, İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet ordusunun gönüllüleri arasında yer almış, Putin savaş sırasında amcaları da dahil çok sayıda yakınını kaybetmiş, ağabeyi kuşatma sırasında açlık ve hastalık sonucu ölmüş, annesi zor şartlar altında yaşama tutunmuştur. Putin hatıralarında babasının cephedeki kahramanlıklarından övgüyle bahsetmektedir.⁴⁴⁷ İlkokul ve lise yıllarından itibaren mahalle ve sokaklardaki kavgalar, gençlerin kendi aralarındaki liderlik mücadeleleri onun spora olan merakını tetiklemiş, "Trud" isimli spor kulübünde spor eğitimi almaya başlamıştır. Siyasi propagandasının da önemli çizgilerinden

birini oluşturan sporcu kişiliği onun disiplinli bir hayat tarzını benimsemesine neden olmuştur.

Çocukluğu Sovyet döneminde fakir ailelerin, işçi ve öğrencilerin yaşadığı mutfağı, tuvalet ve banyosu ortak olan komünal bir binada geçmiştir. Entelektüel aile ortamından uzak olan Putin, Soğuk Savaş döneminin total Sovyet propagandası altında büyümüş, o dönemlerde istihbarat işlerine merak sarmış, KGB'nin çatısı altında devletine hizmet etmenin hayalini kurmuştur.

O dönem televizyonlarda yayınlanan, Sovyet vatanseverliğinin oluşturulması amacıyla hizmet eden, İkinci Dünya Savaşı sırasında zaferin kazanılmasını sağlayan ve binlerce kişinin hayatını kurtaran istihbaratçıların cesaretini ve kahramanlığını konu edinen diziler genç Putin'in de duygu ve düşünce dünyasını beslemiştir. Rus lider hatıralarında lise son sınıftayken kesin bir kararlılıkla istihbaratçı olmaya karar verdiğini, amacına ulaşmak için ne yapması gerektiğini, hangi üniversite ve uzmanlık alanında eğitimine devam ettirmesinin ona kolaylık sağlayacağını öğrenmek amacıyla Petersburg'taki KGB binasına gittiğini ve oradaki bir yetkiliyle görüşüğünü ifade ediyor.⁴⁴⁸ Lise eğitimini tamamlayan Putin Rusya güvenlik ve siyaset bürokrasisinin yetiştirilmesinde önemli rol üstlenen Leningrad (Petersburg) Devlet Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesinde eğitim hayatına başlar. Sovyetler döneminde bütün üniversiteler KGB'nin özel bölümlerinin sıkı kontrolü altında faaliyetlerini sürdürüyor, hemen hemen her bir öğretim görevlisi ve öğrencinin gelecek hayatının şekillenmesinde etkili olan dosyalar bu birimler tarafından oluşturuluyordu. Putin'i de fakir bir işçi ailesi çocuğundan Kremlin'in zirvesine taşıyan o gizemli yolculuğun köşe taşları Leningrad Üniversitesi'nde KGB biriminin yerleştiği ofiste atılmış, öğrencilik yıllarında hakkındaki ilk değerlendirmelerle karakteri ciddi devlet görevlerinde bulunmaya elverişli bulunmuştur. Leningrad Devlet Üniversitesi'nin hukuk fakültesinin son sınıfında

Putin'in uzun süredir beklediği haber gelmiş, yüzlerce öğrenci arasından seçilerek gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra KGB sıralarına alınmıştır. Üniversite yıllarında onunla ilk teması gerçekleştirmiş olan KGB'nin üniversitelerden sorumlu biriminde görevli Dmitriy Gantserov, hatıralarında Putin'i daha ilk görüşte beğendiğini, enerjik, devlet için fedakarlığa hazır ve insanları ikna etme yeteneğine sahip birisi olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁹ Konuşmalarında kendisini Sovyet Devleti'nin propagandalarıyla yetişmiş bir vatansever olarak tanımlayan Putin, o büyük gücün çöküşünü de hazmedememiştir.

Putin'in KGB içinde aktif faaliyetlere başladığı yıllar Sovyet Devleti içinde muhalif faaliyetlerin, demokrasi ve insan hakları arayışlarının arttığı, bu tür faaliyetlere yönelik KGB baskı ve takibinin de yoğun olarak yaşandığı yıllardır. Leningrad'dayken Putin'in yabancı ülke vatandaşlarını ve faaliyetlerini izleyen dairede görevlendirildiği anlaşılıyor. Arkadaşları o yıllarda Putin'e görevinin ne olduğunu sorduğunda "insanlarla iletişim konusunda uzman" diye cevap vermiştir.⁴⁵⁰ KGB'deki ilk görevlerinden, sonraki faaliyetlerinden, Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra İstihbarat Okulunda da ciddi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Sovyet istihbaratçıları genelde birkaç lisans eğitimi alan ve en az bir yabancı dilde ana dili gibi rahat konuşabilen kadrolardan oluşmakta, her alanda iyi yetiştirilmekteydi. İstihbaratçılara özellikle ikna yeteneği, gelen bilgileri çabuk analiz ederek doğru kararlar alabilme, tehlike anında kendini kaybetmeden soğukkanlı davranma, işini vatan görevi olarak idrak etme yeteneği aşılanıyordu.

Onun KGB sıralarındaki ilk görevi Karşı İstihbarat Dairesi'nde çalışarak ülkede bulunan yabancı gazeteciler, misyon temsilcileri, çeşitli uluslararası konferans ve sempozyumlar için Leningrad'a gelen katılımcıları takip altına almak ve onlar arasından KGB'ye ajan devşirmektir. Yurtdışına gönderilmeden önce bir sene Moskova'da da özel eğitimden geçirilen Putin, Almanca'yı mükemmel bildiği için Almanya Dresden'e gönde-

rilmiş, asıl görevi Avrupa'nın önemli siyasi liderleri hakkında istihbarat toplamak, onları Sovyetlerle iş birliğine ikna etmek olmuştur. Putin Sovyet tarihinin en kritik gelişmelerinin yaşandığı 1985-1990 yılları arasında Almanya'da görev yapmıştır. Gorbaçov'un başlattığı Glasnost ve Perestroyka Reformunu Batı dünyasıyla ilgili önemli istihbarat bilgilerine sahip biri olarak Almanya'dan takip etmiş, Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla sonuçlanan sürecin bizzat merkezinde yer almıştır.

Putin, Dresden'deki faaliyetini şöyle tanımlamıştır. "Alışıl gelmiş bir istihbarat faaliyetiyle uğraşıyorduk. Bilgi kaynağımızın ikna edilmesi, bilginin elde edilmesi ve bunların analiz edilerek merkeze gönderilmesi. Siyasi partilerdeki durum, bugün ve yarınki liderler, eğilimler, bize yakın belirli siyasetçilerin önemli görevlere getirilmesinin yolunun açılması, bizi ilgilendiren ülkelerin Dışişleri Bakanlıklarında ne tür gelişmelerin olduğu, ayrı ayrı istikametlerdeki politikaların hangi kriterlerle belirlendiği, diplomatik temaslarda karşı tarafın tutumunun ne olduğu ve bütün bunların belirlenmesi. Kuşkusuz bütün bu faaliyetler için, önemli noktalardaki bilgi kaynaklarının devşirilmesi çok önemliydi."⁴⁵¹

KGB, Doğu Almanya'yı bütün Avrupa'daki faaliyetleri için bir üs olarak kullanmaktaydı. Almanya'ya gelen başka ülkelerin temsilcileri Putin'in de dahil olduğu Dresden ekibinin hedef kitleleri arasındaydı. Bu dönemden Putin'in de bir kaç ülkede, önemli görevlerde ajanları bulunmaktaydı.⁴⁵² Putin'le birlikte görev yapmış, onu yakından tanıyan istihbaratçıların medya ve kitaplara yansıyan açıklamalarından onun tesadüf sonucu Rusya başkanlığı koltuğuna yükselmediği, spordan kültüre her alanda kendini geliştirmeye çalıştığı, zaafalarını kontrol altına alabildiği, Dresden'de görevdeyken devletin ona sunduğu maddi imkânları suistimal etmediği ve temasta olduğu insanlarda güven oluşturduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵³ Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla sonuçlanan 1989 olayları Vladimir Putin'in gözleri önünde cereyan ederken, istihbarat görevinde zor bir sınavla

da karşı karşıya kalmıştır. Batı Almanya istihbaratı tarafından yönlendirilen kitle Dresden'deki KGB binasını kuşatarak binayı ele geçirmek isterken Putin kendisini tercüman olarak tanıtarak silahlı Sovyet askerleriyle birlikte halkın önüne çıkıp binanın ikili antlaşma gereği Almanya'da bulunan bir askeri üs olduğunu, kitlenin kırmızı çizgiyi aşması halinde silahlı müdahale yapılacağı konusunda oraya toplananları uyararak ciddi bir tehlikeyi atlatmayı sağlamıştır. Bu olaydan sonra orada bulunan en önemli evraklar Moskova'ya gönderildikten sonra, diğer gizli dosyaların yakıldığı bizzat Putin tarafından ifade edilmiştir.⁴⁵⁴ Putin, hatıralarında bütün tehlikeli gelişmelerle ilgili raporlar, uyarılar ve öneriler sunmalarına rağmen Moskova'nın hiçbir şey yapmamasından, Sovyet çıkarları açısından Almanya'daki olumsuz süreci durdurmak için çaba göstermemesinden, Sovyet ordusunun ve istihbarat birimlerinin çaresizce Almanya'yı terk edişinden üzülen bahsetmektedir. Kendisi de Petersburg'a döndükten sonra uzun süre Sovyetlerin çöküşünün olumsuz etkisinden kurtulamamış, KGB'den ayrılarak başka işler yapmayı düşündüğünü ifade etmiştir.⁴⁵⁵

Leningrad Devlet Üniversitesi'nde uluslararası ilişkilerden sorumlu rektör yardımcısı görevinde bulunma teklifini kabul ederek bir müddet mezun olduğu üniversitede görev yapan Putin, daha sonra onu Moskova'ya ve iktidarın zirvesine taşıyan profesör ve siyaset adamı Anatoly Sobçak'ın ekibine katılmıştır. Putin'in üniversitedeki görevinde daha önceleri uluslararası sempozyumlar, dış ülkelerdeki üniversitelerle akademik işbirliği, yabancı öğrenci ve öğretim elemanları trafiği üzerinden denetim ve istihbarat faaliyetlerini de sağlayan gizli KGB elemanlarının bulunduğu göz önünde bulundurursak, bu görevlendirmenin de Starovaytova'nın şoförlüğü görevinde olduğu gibi tesadüf bir görev olmadığı çok açıktır.

Anatoly Sobçak, Sovyetlerin dağılma sürecinde yıldızı parlayan, reformist kanatta yer alan ve Yeltsin'den sonra ülkede en önemli etkiye sahip siyaset adamıydı. Batılı diplomatlar da

dahil, Rus toplumunda büyük bir kesim onu Yeltsin'den sonra Rusya'nın başında görmek istiyordu. Sovyetler döneminde, Leningrad'da komünistlerle mücadele eden ve demokratik hareket başlatan Halk Cephesi, kendi içinde gruplara ayrılınca birleştirici siyasi kimlik olarak A. Sobçak'ın üzerinde uzlaşarak onu ülkenin en önemli makamlarından biri olan Leningrad Sovyetine başkan yaptılar.

Bu şehir Çarlık Rusyasına başkentlik yapmış, en az Moskova kadar büyük ve önemli bir şehirdi. KGB ve askeri savunma kuruluşlarından başlayarak sanayi tesislerine kadar şehirdeki kurumlar Leningrad Sovyeti tarafından yönetilmekteydi. Leningrad'ı Rusya'nın Batı'ya açılan penceresi ve finans merkezi yapmak gibi önemli projeleri bulunan A. Sobçak'ın popülaritesi ve halk içindeki saygınlığı yüksek olsa da ciddi kadro sıkıntısı çekmekte, etrafı devlet tecrübesi olmayan şaibeli insanlarca çevrelenmekteydi. İşte böyle bir ortamda Sobçak, üniversiteden öğrencisi olan Vladimir Putin'le bir araya gelmiş ve Putin kısa sürede onun en güvenilir yardımcısı konumuna yükselmiştir. Almanya'dan döndükten sonra bir dönem şoförlüğünü yaptığı Sovyetlerin ünlü insan hakları savunucusu Galina Vasiliyevna Starovoytova'nın da Putin-Sobçak yakınlaşmasında rol aldığı bilinmektedir.

2 Haziran 1991 yılında Rusya Federasyonu başkanlık seçimiyle birlikte Leningrad'da belediye başkanlığı seçimleri olmuş, şehir halkının ezici çoğunluğunun oyunu alan Sobçak, Putin'le birlikte Rusya'nın ikinci en büyük şehrini yönetmeye başlamıştır. Sobçak, görevi başında olmadığı zamanlarda tüm yetkilerini Vladimir Putin'e devredecek kadar ona güveniyordu. Sobçak, zaman zaman Putin'le ilgili kendi çevresinden gelen eleştirileri görmezden gelmiş, onun KGB subayı olduğunu, kendisi aleyhinde belge ve bilgi toplayabileceğini ima edenlere de Putinin dış istihbarat görevinde bulunduğunu, Almanya'da vatani için görev yaptığını, ona güveninin tam olduğunu ifade etmiştir. KGB başkanının içinde bulunduğu

yüksek Sovyet bürokrasisi dağılmakta olan Sovyetleri kurtarmak için Gorbaçov'a karşı bir darbe girişiminde bulununca Putin, Sobçak'la paralel hareket ederek KGB'deki görevinden istifa etmiştir. Yurtdışı gezilerinde, özellikle Avrupa seyahatlerinde bilgi birikimi, tecrübesi, istihbarattan kazandığı önemli bir özellik olan insanları ikna kabiliyetiyle Sobçak'ın gözündeki itibarını daha da yükselten Putin, 1994 yılından itibaren belediye başkanının birinci yardımcısı göreviyle de aslında şehri yöneten, yavaş yavaş kendi ekibini ve gücünü oluşturarak, Sobçak'ın hatalarını da düzelterken vazgeçilmez bir devlet adamı konumuna yükselmeye başlamıştır. İstihbarat, ordu ve donanma birlikleri dahil şehrin bütün güvenlik birimleri, ekonomisi, kültür ve eğitim kurumlarını yöneten Putin, hem Sobçak'a sadakat örneği sergileyerek onun adına işleri düzenlemiş, hem de 90'lı yılların belirsizlik ve kaos ortamında kabiliyetleriyle kendisine güç devşirmiştir. Özellikle, güvenlik bürokrasisiyle eşgüdümlü çalışmak, onların dilinden anlamak ona çok şey kazandırıyordu.

Sobçak'a ilk yıllarda saygınlığı itibariyle Yeltsin'den sonraki devlet başkanı nazarıyla bakılıyordu. Batı yanlısı Sobçak bir dönem Rusya'da demokratik reformların derinleştirilmesi yolunda bir siyasi hareket başlatsa da, Rus toplumundan gerekli desteği alamadı. Bu dönem siyasi kimliği itibariyle ona Batı'da da yoğun ilgi vardı. Sık sık yurtdışı ziyaretlerinde bulunan, Rusya'ya gelen yabancı siyaset ve devlet adamlarını ağırlayan Sobçak'ın bütün bu faaliyetlerinin merkezinde kuşkusuz Putin vardı. Sonradan kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Petersburg'daki çalışma hayatı ona uluslararası temaslar ve tecrübe açısından çok ciddi fayda sağlamıştır. O dönem Moskova'da Anatoli Çubays liderliğinde bir Petersburg ekibi faaliyetini sürdürse de, sonradan Rusya siyasetini yöneten, güvenlik kadrolarının ağırlıkta olduğu daha büyük ve etkin bir ekip de Putin liderliğinde Petersburg'da şekillenmekteydi.

1994-1995 yıllarında Petersburg'da Putin'le birlikte çalışan D. Medvedyev, German Gref, Nikolay Patruşev, Sergey İvanov, İgor Seçin, Dmitriy Kozak gibi bürokratlar, artık onu liderleri olarak görmeye başlamışlardı. 1996 seçimlerinden Sobçak'ın yenilgiyle çıkmasıyla Petersburg'daki siyasi durum değişmiş, yeni belediye başkanı Vladimir Yakovlev'in ısrarla görevine devam etmesi tekliflerine rağmen, Putin Petersburg'dan ayrılarak başka bir görev için Kremlin'e taşınmıştı. Petersburg görevi sonrası Kremlin Sarayı Mülkiyet İdaresi Başkan Yardımcılığı'na atanan Putin, 1997 yılına kadar bu görevini sürdürdü. Sobçak'ın desteği, Pavel Borodin ve Aleksey Kudrin'in doğrudan çabalarıyla Yeltsin'in ekibinde yer alan, orada da enerjisi, ikna kabiliyeti ve sadakatiyle kendine hızla alan açan Putin, saraydaki çeşitli görevler sonrasında 1998 yılında Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin (FSB) başına getirildi. Basamakları bir bir çıkan Vladimir Putin, 16 Ağustos 1999 yılında Yeltsin tarafından başbakanlığa atandı.

Cevaplandırmaya çalıştığımız en önemli sorulardan biri, Putin'in ülkeyi yöneten mutlak hakim mi, yoksa görevlendirilmiş, Rusya'nın kaderine hükmeden etkin gruplar arasında moderatör, denge unsuru rolünü oynayan kişi mi olduğudur. Stratejik kararlar hangi ekip tarafından alınıyor, daha önceki dönemlerde olduğu gibi "istihbarat kurumlarına hakim olmak, ülkeye hakim olmak anlamına mı geliyor", "savunma sanayisini yönlendiren grubun ülke yönetiminde ağırlığı ne kadardır", "Rus devlet aklı nasıl çalışıyor" gibi sorular çağdaş Rusya siyaseti konusunda fikir sahibi olmak isteyenler için düşündürücüdür. Bazı analizcilere göre Putin'in liderlik vasıfları ve Rusya üzerindeki etki gücü inkar edilememekle birlikte, ülkeye tek başına hakim olduğu gibi yaklaşımlar abartılı yaklaşımlardır. 2000'li yıllardan itibaren devlet işlerinden ekonomiye kadar ülke hayatına Sovyet Politbürosuna benzer bir ekip yön vermektedir. Bu Politbüro etrafında da güvenlik, siyasi, teknik ve sanayi gibi alanlarda bir kaç grup oluşmuştur.

Aslında zaman zaman Politbüro üyelerinin devletteki statüleri değişse de gerçek etki ve güç üretme noktasındaki konumları değişmiyor. Ülkedeki bu etkin grup ve klanların kesin sayısı- la ilgili bir kanaate varmak mümkün olmasa da, her ülkede olduğu gibi Rusya'da da bu grupların güç ve para devşirmek konusunda birbiriyle sürekli mücadele ettiği, Putin'in de bu gruplar arasında denge unsuru olduğu, çıkarlarını uzlaştırmaya çalışarak ülke siyasetini tanzim ettiği ifade edilmektedir. Özellikle, Rusya tarihinde hep süregelen reformist Batıcı liberallerle güvenlik bürokrasisi, Avrasyacılarla da Batıcılar arasında mücadelenin devam ettiğini rahatlıkla ifade edebiliriz. Fakat siyasi görüşlerinden, partilerinden, muhalefet veya iktidar cephesinde yer almalarına bağlı olmaksızın güç ve etki üretmek için klanlardan birine bağlı olmak mühimdir. Putin'in KGB'den dostları ve yakın çalışma arkadaşlarının her yönüyle devlette etkin olduğu bir gerçek. Başbakan Dmitriy Medvedyev gibi reformist-liberalist görüntü çizen kişilerin de etrafında eski KGB subaylarından Konstantin Çuyçenko gibi isimlerin etkin konumda oldukları iddia ediliyor.

Aslında, ideolojik yaklaşımlar klanlar arasındaki mücadelede sadece kullanışlı bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Asıl mesele hakimiyet, para ve klanların değişen şartlarda buna göre kendilerini konumlandırmalarıdır. İki de liberal görüşlere sahip olan A. Çubays ve A. Kudrin'in 2008 yılında, kendisi de yine bir liberal olan Medvedev'in Putin'in selefi olduğu anlaşıldıktan sonra onu eleştirmeye başlamasını başka türlü izah etmek mümkün değildir. Bazı araştırmacılar Putin'in hakimiyetini şekillendiren, gruplara liderlik eden asıl isimleri şöyle tasnif ediyorlar: Sergey İvanov: güvenlik bürokrasisini yönlendiren isim, Dimitriy Rogozin: savunma sanayinin temsilcisi, İgor Seçin: enerji sektörünün patronu, Savunma Bakanı Sergey Şoygu, yine savunma sanayisinden Sergey Çemezov, FSB Başkanı Aleksandr Bortnikov ve Sergey Stepaşin, Moskova Belediye Başkanı Sergey Sobyenin, Pu-

tin'in insan kaynakları müdürü Evgeni Şkolov, A. Çubaysın, Narişkin, Başbakan Yardımcısı A. Dvorkoviç, A. Kudrin ve banka sektöründen German Graf.

Siyaset ve ekonomiyle iç içe geçen bu gruplar Rusya'nın stratejik kurumlarını ve dev şirketlerini yönetiyorlar. Boris Bezovskiy, 1996 yılında yaptığı bir açıklamada Rusya'da yedi bankerin ülke ekonomisinin yaklaşık yarısına hakim olduğunu ifade etmiştir. Putin yönetiminin, oluşturulan siyasi-ekonomik istikrarının sırrı, bölgelerden merkeze ülkenin rantının bu etkin gruplar ve klanlar arasında bölüştürülmesidir. Bu bölüşüm ve paylaşım esas alınarak devlet kapitalizmini şekillendiren, şirketlerden dış istihbarat faaliyetlerinde aktif istifade eden, NATO karşıtı, Rusya'nın imparatorluk hayalini ihya etmek isteyen eski KGB ekibi, şimdiki derin istihbarat yapılanmasının Yeltsin'in etrafını sararak Putin'in önünü açtığı, sahne gerisinden Rusya'yı yönettiği, iç siyasetten dış politikaya kadar hakim olduğunu ifade etmek mümkündür.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya küresel çapta etki üreten insan devşirici ideolojisini kaybetse de, kısa süren bir bocalama sürecinden sonra bütün dünyayı kuşatan KGB ağı ve ajanları Moskova'nın çıkarları doğrultusunda çalışmalarını sürdürmeye devam ettiler. KGB'nin devamı olan FSB ve GRU, Rus siyasetini ve elitlerini şekillendiren esas güç olma misyonunu sürdürdü. 90'lı yıllarda bölgesel bir güç olarak tanımlayabileceğimiz Rusya, Rus milletine sürekli olağanüstü misyon ve seçilmişlik duygusu aşıl原因an istihbarat ve güvenlik yapıları sayesinde küresel rol ve iddialarını artırmaya devam etti. FSB'nin bütçesi ve çalışan sayısı hakkında kesin bir bilgi olmasa da dünyanın en büyük istihbarat kuruluşlarından biri olduğu açıktır.

Yeniden küresel güç hayaliyle değişen yeni jeopolitik şartlar dahilinde muazzam birikim ve gelenek üzerinden geliştirdikleri metodolojiyle Rus istihbaratı eski Sovyet ülkeleri başta

olmak üzere, hedef ülkelerde siyasi alandan askeriye kadar varlığını hissettirmeye başlamıştır. ABD ve Fransa seçimlerine Moskova'nın müdahil olma teşebbüsü, Avrupa siyasi ve bürokratik elitleri arasında adam devşirme çabaları zaman zaman medya ve kamuoyunun gündemini işgal etmeye devam ediyor. İngiltere'deki Henry Jackson Society adlı analitik merkezin İngiliz basınına da yansıyan raporuna göre, Avrupa ülkelerindeki Rus diasporasının yarıya yakını Rus istihbaratına çalışıyor. Aynı merkez sadece İngiltere'de tüm bu istihbarat ağına yön veren 200 kişilik Rus istihbaratçının varlığından bahsetmektedir. Özellikle Avrupa'da yaşayan Rusların kendi ülkelerinde mal varlıkları, ticaret veya akrabaları varsa Rusya için çalışmaya daha kolay başlıyorlar. Kendi muhaliflerine karşı gerçekleştirdikleri ses getiren suikast olaylarından ve pek çok hatalı operasyondan sonra bu konular Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmeye başladı.

Rus istihbaratının küresel faaliyet istikametlerinden biri de Sovyet döneminde olduğu gibi gerekli zamanlarda dezenformasyon ve algı oluşturmak için medya kuruluşları, ajanslar kurarak ve dış basından kalemler devşirerek kamuoyunu Rusyanın milli çıkarları doğrultusunda manipüle etmektir. Hedef ülkelerdeki kültürel-ideolojik eğilimlere, imkânlarla göre nüfuz edecek enstrümanlar üretmek Moskova için oldukça önemlidir.

Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra Rus istihbaratının bina gibi maddi ve teknik teçhizatının azalması gerekirken medyaya yansıyan analizlerden Rusyanın bu yöndeki imkânlarını daha da artırdığını anlıyoruz. Putinin özellikle dış ülkelerin mahrem odalarından getirilen belge ve bilgilere önem verdiğini, kritik süreçlerde yalnız istihbaratın, güvenlik bürokrasisinin kanaati doğrultusunda kararlar aldığını Rusya uzmanları ifade etmektedir. Rus istihbaratının Avrupa'da özellikle aşırı sağ gruplardan sol cenaha kadar farklı gruplarla çalıştığı ve adam devşirdiği yönündeki haberler basında da yer

almaktadır. Putinin Rus diasporası içinde güçlü dış istihbarat ağı kurmasının iç siyasi nedenleri vardır. Amerika ve Avrupa'nın Bolşevikler döneminde olduğu gibi Avrupadaki muhacirler üzerinden Putin muhalefetini organize edebilme ihtimali de Kremlin'i rahatsız etmektedir. Avrupa'ya iltica eden Rus istihbaratçılarının basına yansıyan açıklamalarından bunu anlamak mümkündür. Rusyanın dış istihbarat toplama görevi bulunan iki ayrı kurumu FSB ve GRU'da toplam 700 binin üzerinde insan çalıştığı da ifade edilmektedir.

Rusya Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerini "zararlı" dış tesislerden korumak adına bu ülkelerde çok ciddi istihbarat faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Rus istihbarat kurumlarının bünyesinde eski Sovyet cumhuriyetlerinde siyasi, askeri, ekonomik durumu kontrol altında tutmak, istikrarı korumak için ayrıca faaliyetler de sürdürülmektedir. FSB aynı zamanda toplanan bilgileri analiz edebilecek entelektüelleri bünyesinde barındıran bir kurumdur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi hazırladıkları raporlar Putin'in karar alma süreçlerinde oldukça ciddi etkiye sahiptir. Eski Sovyet cumhuriyetlerinde seçim veya kritik süreçler öncesinde FSB başkanlarının bu ülkeleri ziyaret ettiği bilinmektedir. Eski Sovyet ülkelerinin bazılarında siyasi ve askeri elitin Rusya tarafından kontrol edildiği de bilinen bir gerçektir.

Rus Devleti'nin hücrelerine ve topluma hakim olan bu istihbarat yapılanmasının aldığı kararla Putin'in iş başına getirilerek merkezi devletin güçlendirilip çözülme sürecinin durdurularak içte ve dışta atağa geçmeyi planladığı sonrasında yaşanan süreçlerden de anlaşılmalıdır. Fakat Putin Rusyası, şu anda güçlü ve istikrarlı bir devlet görüntüsü çizmeye çalışsa da etno-demografik durumundan siyasi sistemine kadar pek çok alandaki açmazları daha iyi incelenirse onun bu istikrar ve gücünün kurumsal kimlik kazanmadığı ve süreklilik arz etmediği de görülebilir. Dünyayla entegre halinde istikrarlı bir siyasi sistem olmadığı zaman ülkenin sorunlarıyla ilgili plan

ve projeler üretmek de zorlaşıyor. Rusya yayılcı niyetini canlı tutarak petrol ve gazını, farklı ülkelerde kurduğu istihbarat ağını ve ordusunu ülkelerin üzerinde baskı aracı olarak tutmaya devam ediyor.

Amerika'nın küresel üstünlüğüne karşı en reel alternatif olan Çin ekonomisinin Rusya'dan gelen petrol ve gazın kesilmesi halinde hangi çöküş süreciyle karşılaşabileceğini, yine dünyanın en büyük ekonomilerinden birini oluşturan Hindistan'ın enerji konusunda Rusya'ya nasıl bağımlı olduğunu, İtalya, Almanya, Fransa'nın Moskova vanaları kapattığı takdirde kelimenin tam anlamıyla nasıl bir kış yaşayacağını düşünün. Putin Rusya'nın gücünün sınırlarını, küresel güç odaklarını, dünya jeopolitiğinin, rakiplerinin zaaf noktalarını ve dengeleleri çok iyi bilen realist bir siyasetçidir. Bu bağlamda Rusya'nın özellikle İsrail ve dünya Yahudi lobisiyle ilişkileri de ayrıca irdelenmesi gereken bir konudur.

Katerina'nın üst düzey devlet adamları olan sevgililerine yönelik gerçekleştirdiği “kullan, dengele, etkisizleştir” taktiğinden Yeltsin'in özelleştirme hamlelerinde aşırı zenginleşen oligarşiyi kontrol etmek için istifade eden Putin'in, dış politikada da bu tür yöntemleri kullandığını gözlemliyoruz. Yalnız, Rusya'nın devlet sistemi ve siyasi rejiminden yönetici elitlerine, coğrafi, etno-demografik yapısından yayılcı dış politikasına kadar pek çok alanda da ciddi sorun ve açmazlar üretme potansiyelinin olduğunu da ifade etmek lazım. Rusya'nın insan, teknoloji ve sanayi yatırımları noktasında Batı'nın çok gerisinde olduğu aşikar. Rus kültürü eski Sovyet coğrafyalarındaki üstün vasfını da kaybetmiş durumda. Putin rejimi Sovyet sembollerinin geri getirilmesi, Çarlık Rusyasının ritüellerinin imitasyonu, Rus Ortodoks Kilisesi'nin devlet ve toplum hayatındaki rolünün yeniden yükseltilmesi, “büyük Rusya yeniden ayağa kalkıyor”, “bütün dünya Rusya'ya karşı” gibi propagandaların artırılması gibi yöntemlerle Rus halkının önemli bir kısmını kendi etrafında birleştirebiliyor.

Ancak, devlet ve ekonomi hayatının kilit noktalarının belli dar grupların tekelinde toplanması, adam kayırmacılık, yönetim kadrolarının yakın çevre ve eş dost arasından seçilmesi, artan yolsuzluk gibi gelişmeler Rus halkının giderek yönetime olan inancını da sarsıyor.

Devlet kurumları ve siyasi-ekonomik alandaki kadroların, yetişmiş uzmanlar arasından, ehliyet ve liyakat esasına göre değil, ülkeyi yöneten gruba siyasi sadakat, hemşehricilik, aynı üniversitede eğitim görme gibi kriterler göz önünde tutularak alınması Rus toplumunda devlete olan güvenin sarsılmasına, hoşnutsuzluk ve nihilizm eğilimlerinin artmasına neden oluyor. Uluslararası kuruluşların dünya genelinde gerçekleştirdikleri araştırmalarda Rusya yolsuzluklar, insan hakları, basın ve ifade özgürlüğü, yönetimde kalite alanında en olumsuz duruma sahip ülkelerle aynı sıralarda yer almaktadır. Eğitim sistemindeki ciddi sıkıntılar, doğum oranlarındaki düşüş gibi sosyolojik sorunlarla ilgili artık Rus aydınları alarm sinyalleri vermektedir. Askeriye ve diğer güvenlik kadrolarının devlet yönetimindeki etkisinin artması da, baskıyla ve güç kullanarak sorunları çözmek fikrinin Rus iktidarında ağır bastığını gösteriyor.

Rusya'nın aslında bütün zamanlarda en büyük meselesi olan milli elit problemi de henüz çözüme kavuşmuş değil. Merkezi yönetimin dağılma ve zayıflama korkusu, kontrolü sıkı tutmak amacıyla her şeyi tekeline alarak Rusya Federasyonu'nu oluşturan cumhuriyet, vilayet ve bölgelerin siyasi, sosyo-ekonomik hayatını dizayn etmesi oralandaki hoşnutsuzlukların da giderek artmasına neden oluyor. Yapılan bütün araştırmalar Rus ekonomisinin uluslararası rekabetinin ve Rus halkının yaşam kalitesinin oldukça düşük düzeyde olduğunu ortaya koyuyor. Siyasi muhalefet ve sivil toplum kuruluşlarının ciddi baskılar ve tehlikeleri göze alarak mücadeleye devam ettiği, 20. yüzyılın başlarında Sovyetlerin dağıldığı 90'lı yıllarda olduğu gibi Batının beşinci kol faaliyetleriyle Moskova'nın siyasi

ve ekonomik derinliklerine nüfuz etmeye çalıştığı gözüküyor. Rus toplumunun sosyolojik yapısı itibariyle de kriz ve devrimler üretme potansiyelinin her zaman mevcut olduğunu ve Putin rejiminin kamuoyu nezdinde yıprandığını da dikkate alırsak, Rusya'daki bugünkü istikrar görüntüsünün uzun ömürlü olacağını ifade etmek zordur.

RUSYA'NIN AÇMAZLARI VEYA YENİ DEVRİM MÜMKÜN MÜ?

Görünen o ki, Rusya yine tarihinin endişe verici dönüm noktalarından birine doğru gidiyor. Tarih boyu yeni sömürgeler elde ederek güvenliğini artırmaya, sürekli askeri gücüne yatırım yapmaya eğilimli olması Rusya'nın bilinen özelliğidir. Buna paralel olarak içerideki sosyal, ekonomik sorunların, hoşnutsuzlukların artarak kriz sınırına dayanması, toplumsal fay hatlarını, yönetici elit kesim arasındaki kavgayı derinleştirip darbeler ve rejim değişikliklerine davetiye çıkarması da Rusya tarihinin başka bir gerçeğidir. Sanayi ve teknoloji sıçrayışını gerçekleştiremeyen Rusya, giderek Avrupa ve Çin'in hammadde pazarına dönüşüyor.

Bugün Moskova'yı dünya dengelerinde stratejik konuma yükselten iki ana üstünlüğü bulunuyor. Coğrafi güç olmasından kaynaklanan doğal zenginlikleri, silahlı gücü ve istihbaratı. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi bu iki güç unsuruyla birlikte Rusya'nın geleceğini, iç barışını tehdit eden stratejik açmazları da vardır. Açık kaynaklardan da elde edebileceğimiz

bilgi ve değerlendirmelerden, küresel sermayenin Rusya'daki uzantıları ve güvenlik bürokrasisi başta olmakla yönetici elitlerin oluşturduğu tekellerin Rus ekonomisine yön verdiği açık.

Rusya'dan Batı ülkelerine beyin göçünün devam ettiğini, demokratik değişim ve idarecilik noktasında ülkenin sürekli geriye gittiğini, muazzam bir yolsuzluk ekonomisiyle birlikte fakirliğin de arttığını ifade etmek mümkündür. Oligarşi sınıfı zenginleştikçe toplumla arasındaki mesafe de açılıyor. Aydınlar ve toplumun aktif kesimi, bu durumla barışmayarak dış güçlerin desteğiyle her an halkı ve muhalif kesimi birleştirmek imkânına sahiptir. Bazı analizciler Rus "devlet gemisi"nin yine devrim ve kaos "aysbergine" doğru yol aldığını ifade etseler de, Çin denklemi ve yükselen Türk dünyası faktörünü de göz önünde bulundurduğumuzda Rusya'daki istikrarın Batı açısından önemli olduğunu belirtmek lazım.

17 milyon kilometrekarelik alanıyla dünyanın coğrafi süper gücü olan Rusya'nın en büyük stratejik açmazı, topraklarında 160 ayrı milletten insanın yaşaması ve modernitenin getirmiş olduğu demografik sorunlar bağlamında Slav nüfusun azalmaya başlamasıdır. Aynı zamanda Rus milli kültür ve mefkûresinin Rusya'da yaşayan milletleri ortak paydada birleştirme vasfını giderek kaybetmesi, Çin başta olmakla yabancı nüfuzunun Rus toplumu ve devleti üzerindeki etkisinin artırması da Rusya'nın en önemli çıkmazlarından birisidir.

Yukarıda da vurguladığımız gibi SSCB'nin çökmesiyle başlayan özgürlükler döneminin, Rusya'nın bir bölgesel güç olarak sonunu getirebileceğini tespit eden Rus güvenlik çevreleri, Putin projesiyle "asrın felaketi" olarak gördükleri SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Rus Devleti'ni de tehdit eden kötü sonuçları ortadan kaldırmaya, Rusya'nın yeniden güçlenmesi için güvenlik eksenli politikalar üretmeye başladılar. NATO'nun Rus sınırları boyunca genişleme isteği, ABD'nin Rusya'yı çevreleyerek kontrol altına almak, iç ve dış siyasetini dizayn

etmek arzusu da, Rusya'yı yeni jeostratejik hamleler ve riskli müdahaleler yapmaya zorladı. Bu uzun ve karmaşık süreci analiz etmek, küresel güç odaklarının yeni dönemde Rusya'ya nasıl bir rol biçtiği sorusuna cevap aramak, Putin dönemi Rusya-ABD, Rusya-Avrupa, Rusya-İsrail ilişkilerinin detayına inmek, Kırım ve Suriye müdahalesinin derinleştirdiği küresel kutuplaşmanın, yeni paylaşım düzeninin perspektifini irdelemek, yüzyıllar boyunca Rusya ve Türkiye arasında süregelen fetih ve nüfuz mücadelelerinin ve işbirliği imkânlarının perspektifini incelemek başka bir çalışmanın konusudur. Fakat bütün bu küresel ilişkileri de etkileyebilecek Rusya içi siyasi durum ve dengeler, Rus halkının "şeref mi, refah mı?" ikileminde kalması, yeni paylaşım dönemindeki siyasi rüzgarların Rusya siyasetini nereye savuracağı önemli sorulardan biridir.

Nüfusun büyük bölümünün ekonomik sıkıntılar içinde yaşadığı Rusya'da, Başkan Putin'in yeni kıtalararası balistik füzelerin videosunu paylaşması, su altında çalışacak nükleer başlıklar taşıyabilen insansız araçlar üzerinde çalıştıklarını ilan etmesi ilginç bir tezat oluşturuyor. İç siyasi dengeler açısından Rusya'nın çok girift ve karmaşık bir ülke olduğu, anlatmaya çalıştığımız tarih serüveninden de anlaşılıyor. Batıcı, Avrasyacı ve Slavcı etkin siyasi temayüllerle birlikte, Yahudiler başta olmakla farklı etnik ve dini yapılanmaların da Rusya'da örgütlü bir güç olduğu biliniyor. Şu anda Rus güvenlik kurumları bütün bu yapıları denetlese de, merkezi hakimiyetin zayıfladığı durumlarda bu yapıların kendi gündemleri doğrultusunda harekete geçmeyeceğinin garantisini kimse veremez. Yukarıda da vurguladığımız gibi, Rusya'nın dört büyük stratejik probleminden en ciddi demografik yetmezlik problemidir. Rus milliyetçi çevrelerinin sözcüsü Vladimir Jirinovski bir konuşmasında, muhtemel Avrasya birliği konusunda boşuna "Avrasya Birliği'ne İran'ı alalım, Türkiye'yi almayalım. Çünkü, içimizdeki yoğun Türk ve Müslüman nüfus, ekonomik imkânları

ve genç nüfusu sebebiyle Türkiye'nin üzerimizde tahakküm oluşturma tehlikesi var” dememiştir.

Rusya'nın görünürde istikrarlı, büyüyen ve güçlenen ülke profili bizi kandırmamalıdır. Rusya'nın Kazan ve Astarhan hanlıklarını işgal ederek sömürgeci bir kimlik edinmesi, büyümesi ve genişlemesi istikametinde önemli adımlar atan Korkunç İvan'ın içeride, iktidar elitindeki durumdan kaynaklanan tehdit ve tehlikeleri dikkate alarak kıymetli eşyalarla dolu vapurunu hazır bekletip olağanüstü bir durumda İngiltere'ye sığınmak için kraliçeyle gizli görüşmeler yaptığını anlatmıştık. Rusların “smuta” olarak adlandırdıkları uzun süren dış müdahaleler ve iç karışıklıklar döneminde Rus Devleti tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. 1915'te Boğazlar ve İstanbul'u ele geçirmek için İngiltere ve Fransa'yı ikna etmeye çalışan Çarlık Rusya'sının iki sene sonra dağılacağını kim öngörebilirdi? Rusya'daki Avrasyacı akımın öncülerinden, Kremlin'e yakınlığıyla da tanınan Aleksandr Dugin bile Rusya'nın eğitim, kültür, sosyal politika, moral değerler açısından hızla çöküşe doğru gittiğini açıkça ifade ediyor. A. Dugin bir konuşmasında, beka sorunuyla refah arzusu arasına sıkışmış Rusya'nın mevcut durumdan kurtulması için bir öneri sunmaktan bile aciz olduğunu beyan ederek, Rus mefkûresinin Rusya'daki milletleri kendi cazibesinde tutma vasfını kaybettiğini dile getirmiştir. Mevcut iç ve dış politik realite göz önünde alındığında Rusya'nın merkezîyetçi ve güvenlikçi politikalarından vazgeçerek liberal ve demokratik bir açılım gerçekleştirilmesi olası görünmüyor. Böyle bir sürecin merkezden kopma eğilimlerini güçlendireceği çok açık.

SONUÇ

Başlangıçtan günümüze Rus tarihini göz önünde bulduğumuzda belli eğitim ve kültür müesseselerinin tedrisatından geçerek devlet ve millet hayatını yönlendiren, millilik arz eden kalıtsal aristokrasi sınıfının varlığından söz etmemiz mümkün değildir. Lakin, güvenlik bürokrasisinin süreklilik arz eden bir anlayış içinde özellikle değişim ve dönüşüm süreçlerinde etkisini sürdürdüğünü ifade edebiliriz. Rus boyarları, dvoryan sınıfı ekonomik ve bürokratik imkânlarını kullanarak zaman zaman etkili olmaya çalışsalar da, iç mücadeleleri, farklı nedenlerle derinleşen bölünmüşlük durumları uzlaşmayla ülkeyi yönetmelerine imkân tanımamıştır. Kaldı ki güç enstrümanları üzerinden siyaset inşa etmek, totalitarizme eğilimli olmak, gücünün zayıfı yok etmesi Rus tarihinin genel bir karakterine dönüşmüştür. Farklı bölümler halinde tasvir etmeye çalıştığımız süreçlerin derinliğini kavradıkça bu genellemeyi yapmakta bir sakınca görmedik.

Belirli kurallara bağlı veraset sisteminin geliştirilememiş olması, Rurikler'den Romanovlar'a Rusya'da hanedan içi mücadeleleri de tetiklemiş, siyasi ve ekonomik istikrarı tehdit etmiştir. 5 Nisan 1797 tarihinde I. Pavel'in fermanıyla yürürlüğe

giren Osmanlı Devleti'ndeki ekberiyet sistemine benzer sistem hakimiyetin devamı noktasındaki belirsizlikleri ortadan kaldırmış, fakat bu sefer saray içi mücadelelerde başka faktörler devreye girmiştir.

Rusya tarihinde dış güçler, onların tesir ve uzantılarının içerideki yansımaları ve gerçekleştirilen operasyonlar da başlı başına bir etken olmaya devam etmiştir. Paradoksal gözükmese de, 16- 17. asırlar Rus tarihinde hem yayılma ve emperyal kimliğe bürünme (Kazan ve Astarhan hanlıklarının işgali), hem de dış askeri-siyasi müdahalelere açık hale gelerek devletin yok olma tehlikesiyle karşılaştığı bir dönemdir. Bu dönem boyarların hem en çok etki ürettiği, hem de ciddi olarak tırpanlandığı bir zaman dilimidir. Rusça "smuta" adı verilen kaos ve karışıklık dönemi Yalancı Dmitri'lerin ortaya çıkışıyla zirve noktasına çıksa da, devrimler, darbeler, kaos süreçleri genel anlamda da Rus tarihinin spesifik özelliği haline gelmiştir. Moskova ve Petersburg Rusya'sı dini anlamda İstanbul'un, siyasi anlamda da Altın Ordâ'nın tahakkümünden kurtulduktan sonra bağımsız olmayı başarmıştır. Bu süreçlerin özellikleri üzerinde ayrıntılarıyla durmaya çalıştık.

I. Petro'nun tahta çıkışı sadece Rus toplumunu ve devletini değil, kiliseden askeriye geleneksel Moskova elitini de yeniden şekillendirmiştir. Rusya üzerindeki Alman etkisi de artarak devam etmiştir. III. Petro'nun 1762 yılında dvoryan sınıfına özgürlük ve yeni haklar tanıyan fermanı da Rus elitler tarihinde yeni bir sayfanın açılmasına neden olmuştur. Dvoryanlara mülkiyet ve özgürlük hakkı tanıyan bu ferman, köylülerin hayatındaki serflik ve köleliği daha da derinleştirmiş, köylü isyanları, savaşlar ve devrimler Rusya'nın kaderi haline gelmiştir. Bütün bu süreçlerde Rus devlet yapısının içindeki güç odaklarını, istihbarat ve güvenlik kurumlarını, Rurikler'den Romanovlar'a, Çarlık'tan Bolşevikler'e, Sovyetlerden modern Rusya'ya geçiş sürecindeki kırılma zamanı geliştirdikleri refleksi, yeni rejimler içindeki rollerini mümkün mertebe aydınlatmaya çalıştık.

20. asır Rus tarihinde yerel ve uluslararası burjuvazi ile birlikte masonik cemiyetler etrafında toplanan liberal entelektüeller oldukça etkin konuma yükselmiş, işçi sınıfı ve köylüler dışarıdan da yönlendirmelerle devrimlere zemin hazırlamıştır. 1899 tarihinde yükselen öğrenci hareketiyle başlayan bir süreç, önce beyinlerde sonra da tüm toplum katmanlarında devrim psikozunu doğurmuş, Rusya halkları sanki zorunlu bir yolun yolcusu olmaya başlamıştır. Bu dönem Masonlar, Yahudi ve Almanlar başta olmak üzere, sol ve liberal hareketin içindeki karanlık güçlerin de kilit rol aldığını görüyoruz. Tehlike anında Rus toplumunu birleştirebilecek az sayıdaki müesseselerin başında gelen kilise de etkisini kaybetmiş, radikal tarikatlarla ve misyonerlerle mücadele eder hale gelmişti. Raporlardan da anlaşılacağı üzere Çarlık rejiminin güvenlik bürokrasisi Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla içeride düşmana karşı birlik ve beraberliğin oluşacağını, devrimci grupların etkisini kaybedeceğini ümit etmiş, fakat tam tersi bir durum meydana çıkmıştır. 1917 Ekim devrimi ve ardından başlayan iç savaş ve kırılma dönemlerinde hanedan ve Çarlar değişse de devamlılığını, geçmişle bağlarını sürdüren Rusya tarihinin sürekliliğini de bozmuştur. Derin KGB'nin inşa ettiği Putin Rusyasının yeni formasyonda Sovyetlerin devamı olduğunu rahatlıkla ifade edebilirsek de, Sovyetlerin Çarlık Rusya'sının devamı olduğunu iddia etmek zordur.

Sovyetlere hakim olan elitler kendi etkinliğini sürdürebilmek için komünist sistemi feda etmiş, günümüzde de gücünü ve etkinliğini devam ettirebilmiştir. Gorbaçov'u Sovyet tarihinin en büyük haini olarak görenlerin aksine o, sistemi feda ederek Rusya'yı ve Rus devlet bürokrasisini korumuştur. Putin Rusya'sı da ülke gündemini işgal etmesi gereken devasa sorunlara, zaafılara, bütün yetmezlik ve açmazlara rağmen gücünün sınırlarını bilerek, jeopolitik oyun ve hamlelerin önüne çıkardığı fırsatları kullanarak, dünyayı yöneten küresel güç ve sermaye odaklarıyla iyi geçinerek küresel

iddiasını sürdürmeye devam ediyor. Rus istihbarat ve güvenlik çevreleri, dünya genelinde sermaye grupları, şirketler, kilise ve dini cemaatler, medya, eski Sovyetler Birliği'ne dahil olan ülkelerin bile kurum ve kuruluşları ve kişileri üzerinden ağ oluşturarak farklı ülkelere yönelik güç ve etki üretme faaliyetini devam ettiriyor.

KAYNAKÇA

- A. B. Şirokorad, **Sekretne Operatsii Tsarskih Spetsslujb**. 1877-1917gg. Moskova, Veçe, 2016
- Aleksandr Kolpakidi, Aleksandr Sever, **Spetsslujbı Rossiyskoy İmperii**, Moskva, 2010
- Agenturnaya rabota politiçeskoy politsii Rossiyskoy imperii:** Sbornik dokumentov. 1880-1917. SPB; M, 2006
- Avreh A. Y, **Masonı i revolyutsiya**, M,1990
- Akti moskovskih monastırey i soborov 1509-1609 gg.** İz arhivov Uspenskogo sobora i Bogoyavlenskogo monastırıya . M, 1984
- Aleksandr Vtoroy, **Vospominaniya** . Dnevnikı. SPB. 1995
- Alişev S. H, **Kazan i Moskva:mejgosudarsvennie otnoşeniya v XV-XVI vv**, Kazan, 1995
- Alekseev M, **Voennaya razvetka Rossi ot Ryurika do Nikolayaya II**. M,1998
- Arhiv Trotskogo, **Kommunistiçeskaya opozitsiya v SSSR,1923-1927**,M,1990
- Arhiv “ Zemli i voli” i “Narodny Voli”**, M, 1932
- Arutyunov Akim, **Dosye Lenina Bez Retuşı**,M, 1999
- Adamaşın, Antoliy, ‘Naş Otvet Amerike’, **Nezavisimaya Gazeta** (19 Ekim 1999). <http://ng.ru/ideas/1999-10-19/answer.html>.

- Ançukov, S., 'Strategičeskiy Kurs i Voennaya Politika Rossii (istoriya i sovremennaya praktika)' <http://whiteworld.ruweb.info/rubriki/000101/001/02081801.htm>, 20 Aralık 2002.
- Anisimov N. N, **Borba Bolşevikov protiv političeskoj taynoy politicii samoderjaviya, 1903-1917gg.** Sverdolvsk,1989
- Aleksev A. **Leksika Russkoy razvetki**, M, 1996
- Buturlin D. **İstoriya Smutnogo Vremeni V Rossii**, SPB, 1839
- Bibikov G. N, A. H. **Benkendorf i politika imperatora Nikolaya I**, M. 2009
- Borisov A. **Osobiy Otdel imperii**, SPB, 2001
- Begunov Y. K, **Taynie sili v istorii rossii** . 3-e izd. SPB,1998
- Bolşeviki: Dokumenti po istorii Bolşevizma s 1903 po 1916 g. bivşego Moskovskogo ohrannogo otdeleniya**, M,1990
- Bolşaya Rossiyskaya Ensiklopediya, t. 2, Moskva, 1996
- Buldakov V. P, **Krasnaya smuta: Priroda i posledstviya revolyutsionnogo nasiliya**, M,1997
- Bogoyavlenskiy S. K, **Prikaznie sudi XVII v M;** L,1946
- Bogdanoviç A. V, **Tri poslednih samoderjtsa**, Dnevnik. M,1990
- Bohanov,A,N, **Nikolay II**, Moskva,2008.
- Bostuniç. G, **Masonstvo I Russkaya Revolyutsiya**, Moskva, 1995
- Bezotosniy V. M, **Razvetka i planı storon v 1812 g.** M, 2005
- Braçev V. S, **Zagraniçnaya agentura departamenta politicii**, SPB, 2001
- Baskakov N. A, **Russkie familiyi tyurkskogo proisxojdeniya**, Moskva,1993
- Bazileviç N. V, **Vneşnaya politika Russkogo tsentralizovannogo gosudarstva. Vtoroy polovina XV v.** M, 1952
- Buganov V. İ. **Moskovskoe vosstanie 1662 g**, M,1964
- Bahruşin S. V, **Moskovskoe vosstanie 1648 g.** M, 1954
- Buganov V. İ, **Moskovskoe vosstaniya kontsa XVII v.** M. 1969
- Volodihin V. D, **Opriçnina i "psi gosudarevi"**. M,2010
- Volin,M. S, **Leninskaya "İskra" (1900-1903)**, Moskva, 1964
- Vernadskiy V. G, **Revoljutsionnoe dvijenie v russkoy armii(s 1826 po 1859 gg.)** M,1964
- Vernadskiy V. G, **Mongoli i Rus**, M,1997
- Vernadskiy V. G, **Drevnyaya Rus**, M, 2001.
- Vişnevskiy E, **Liberalnaya opozitsiya v Rossii nakanune pervoy mirovoy voynı** ,M,1994
- Vosstanie Dekabristov. Materyalı i dokumentov**, M;L,2001,T 1-20
- Çeka- GPU: Dokumentı i materyalı** . M, 1995
- Vitte S. Y, **İzbrannie vospominaniya. 1849-1911 gg.** M, Mısl,1991
- Ejemesyaçnik Statistiçeskogo Otdeleniya Petrogradskiy Gorodskoy Upravi**, Pg,1913-1915 gg
- Grajul V. S, **Taynı galantnogo veka, Şpionaj pri Petre I i Ekaterine II.** M,1997
- Gumilev N. Lev, **Ot Rusi k Rossii**, Moskova: Progress-Pangeya, 1994.
- Gumilev N. Lev, **Ritmi Evrazii: Epoh i Tsivilizatsii**, Moskova: Progress-Pangeya, 1993.
- Gumilev, N. Lev, **Etnogenez i Biosfera Zemli**, A. İ. Kurkçi (yay. haz.), Moskova: "Institut Dİ-DİK", k32. baskı, 1997.
- Gumilev N. Lev, **Kavimlerin Türeyişi ve Yeryüzündeki Yaşam Bölgeleri, Etnogenez ve Yerüzü Biyosferi**, Nuri Eyüpoğlu (çev.), Ankara: Ötüken, 2001.
- Gorodskie vosstaniya v moskovskom gosudarstve v XVII v.** M;L,1936
- Gorskiy A. A, **Drevnarusskaya drujina**, M, 1998
- Gorsej . D, **Zapiski o Rossii XVI-naçalo XVII v.** M, 1990
- Grevs A, **Taynı germanskogo voennogo ministerstvo**, Pg,1914
- Grigoryevskiy, **Politseyskiy Sotsalizm v Rossiyi(Zubatovşina)**, SPB, 1906
- Gerşelman F. K, **Partizanskaya voyna**, SPB, 1885
- Georgiev V. A, **Vneşnaya politika Rossii na Blijnem Bostoke v kontse 30-h –naçale 40-h godov XIX veka.** M,1975
- Gutnov D. A, **Leksii po istorii Oteçestva**, M, 2018

- Damaskin İ A, **100 velikih operatsiy spetsslujb** . M,2003
- Dnevnik imperatora Nikolaya II**, (Pod. Red. K,F, Şatsillo), M, Orbita,1991
- Dnevnik imperatora Nikolaya II**. 1894-1918/Pod red. S. V. Mironenko. M, ROSSPEN, 2011
- Doyçer. İ, **Troçkiy. Voorujenny prorok,1879-1921**, M, 2006
- Dugin Aleksandr, **Osnovı Geopolitiki. Geopolitiçeskoe Buduşee Rossii**, Moskova: Arktogeya-Tsentr, 1999
- Drujinina E. İ. **Kuçük- Kaynardjinskiy mir**. M, 1955
- Jandarmı Rossii, SPB, 2002
- Zverev V. O, **Protivodeystvie germanskomu voenno-promişlennomu şpionaju nakanune pervoy mirovoy voynı**. Omsk, 2008
- Zvonarev K. K, **Agenturnaya razvetka**, T. 1, M,1931
- Zimin A. A, **Reforma İvana Groznogo** ,M, 1960
- Zimin A. A, **Opriçnina İvana Groznogo**, M, 1964
- Zapadov A. M, **Russkaya jurnalistika XVIII veka** ,M,1964
- Zenkoviç N. A, **Pokuşeniya i instsenirovkie ot Lenina do Eltsina**, M. 1998
- Zelenskiy. Y. V, **Kipçaki v Podone i Predkavkaze v XI-XIV v.**, Kazan, 2013
- İstoriya sısıka v Rossii**, Kn. 1. Minsk, 1996
- İz istorii russkoy kontrrazvedki**, M, 1945
- İstoriya politiçeskikh partiy Rossii**, M, 1994
- İstoriya vneşnoy politiki Rossii. Konets XIX –naçalo XX veka**. M, 1997
- İstoriya Smutnago Vremeni v Rossii, çast pervaya ,SPB, 1839
- İnalçık . H, **Osmanlı- Rus İlişkileri 1492-1700, Türk- Rus ilişkilerinde 500 yıl**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999
- Klibanov A. N, **Reformatsionnoe dvijenie v Rossii v XIV –pervoy polovine XV v**, M, 1960
- Kurat Akdes Nimet, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 4. baskı, 1999.
- Klyuçevskiy V. O, **Soçinenie v 9 t**. M,1987-1990
- Kolpakidi A, Sever A, **Spetsslujbı Rossiyskoy İmperii**, Moskva, 2010
- Kurukin İ. V, **Povsednevnyaya jizn opriçnikov İvana Groznogo**,M, 2010
- Kuzmin A. G, **İpoteyevskaya letopis i “ slova o Polku İgoreve”**, İstoriya SSSR, Moskva, 1968, N6
- Kuk E, **Ubit Rasputina, jizzn i smert Grigoriya Rasputina**, M, 2007
- Karamzin N. M, **İstoriya gosudarstvo Rossiyskogo**,M, 1988-1989. T. 1-12
- Koyaloviç M, **İstoriya Russkogo Samosoznaniya**,M, 2011
- Kapterev N. F, **Harakter otnoşeniy Rossii k pravoslavniımı Vostoku v XVI i XVII stoletiyah**, 1914,
- Kosturenko G, **Stalin protiv “kosmopitov”, vlast i evreyskaya intelligentsiya v SSSR**, M, 2009
- Kriştanovskaya O, **Anatomiya Rossiyskoy Eliti**, M, 2005
- Lubyanka 2, **İz İstorii Oteçestvennoy Kontrrazvedki**. M, 1999
- Lenin i Çeka**. M, 1975
- Lyüendorf. E, **Moi vospominanya o voyne 1914-1918 g**, T. 2. M, 1924
- Malinin V. **Starets Eleazarova monastırya Filofey i ego poslaniya**. Kiev,1910
- Moleva N. M, **Taynaya kantselyariya Rossiyskiy imperii (sekretne lyudi, sekretne delo, sekretnoe vremya)** ,M, 2007
- Mosolov A. A, **Pri dvore poslednogo imperatora. Zapiski naçalnika kantselyariyi ministerstva imperatorskogo dvora**. M, 1993
- Medvedev Roy, **Vladimir Putin: Çetıre Goda v Kremle**, Moskova: Vremya 2005.
- Melgunov, S. P, **Na putyah k dvortsovumu perevorotu**, Parij, 1931
- Mihaylov A. T., **Evolyuçtsiya Geopolitiçeskikh İdey**, Moskova: Ves Mir, 1999.
- Muhin,Aleksey, **Piterskiy Okrujenie Prezidenta**, Moskova: yy, 2003
- Moskovskiy listok, M, 1916

- Munçayev, Ş. M. ve V. M. Ustinov, **Politiçeskaya İstoriya Rossii: Ot Stanovleniya Samoderjaviya do Padeniya Sovetskoj Vlasti**, Moskova: Norma, 1999.
- Montefiore Saymon Sebaq, **Romanovlar**, TEAS pres, İstanbul,2017
- Nemetskiy şpionaj**. M, 1914
- Nikitinskiy İ, Sofikov p, **Nemetskiy şpionaj v Rossii vo vremya voy-nı 1914-1918**, M, 1942
- Nadler. V. K, **İmperator Aleksandr I i İdeya Svyaşennogo Soyuza**, tt, Harkov, 1886-1892
- Oktyabr 1917: veliçayuşee sobitie veka ili sotsalnaya katastrofa?** M,1991
- Pavlenko N. İ, **Petr Velikiy**,M, 1998
- Perevoroti i vojna**, M, 1997
- Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniya Rossiyskoj İmperiyi 1897 g.**, M, 1905
- Plehanov. G. V, **Sotsalizm i Politiçeskaya Borba**, Moskva ,1959
- Pisma i bumagi imperatora Petra Velikogo**. SPB,1889. T. 2. 1702-1703.
- Rossiya i Revolyutsiya**, M,2012
- RGADA, F. 7, op 3, d. 7, d. 58
- RGİA,f. 796,op. 201,d. 109
- RGİA,f. 797,op. 86,otd. 3,d. 22
- RGİA, f. 1405,op. 521,d. 476
- Rjiga V. F, **İ. S. Peresvetov, publisisit XVI veka**, M, 1908
- Russkie Vedomosti**, Moskva,1917
- Rossiyskoe zakonodatelstvo X-XX vekov. T. 9. Zakonodatelstvo epohi imperyalizma i burjuazno-demokratiçeskikh revolyutsiyi**. M., 1994
- Fokin E, **Fevralskaya burjuazno- demokratiçeskaya revolyutsiya 1917 g**. Moskva, 1937,
- Soljenitsin A. İ., **Kak Nam Obustroit Russiyu**, Moskova: Patriot, 1991.
- Stepnyak S., **Podpolnaya Rossiya**, İzдание fonda Russkoj Volnoy Pressi, Londra, 1893.
- Sorokin K. E., **Geopolitika Sovremennosti i Geostrategiya Rossii**, Moskova: ROSSPEN, 1996.
- Smirnov İ. İ, **Oçerki politiçeskoy istorii Russkogo gosudarstvo 30-50-h godov XVI veka**, M-L, 1958
- Smirnov . İ, **Vosstanie Bolotnikova . 1606-1607**. M, 1951
- Sever A, **Spetsnaz KGB. Grif Sekretnosti snyat**, M, 2008
- Svatikov S, **Zarubejnaya Agentura Departamenta politsii**, M, 2002
- Simbirtsev İ, **Tretye otdelenie. Perviy opit sozdaniya profesanal-noy spetsslujb V Rossiyskoj imperii. 1826-1880**, M,2006
- Smirnov A. A, **Russkoj Flot do Petro . Masonı v russkom flote**. SPB, 2001
- Soboleva T. A. **Taynopis v istorii Rossii**, M, 1994
- Solovyev M. S, **Soçineniya v 18 kn**. kn. IV,T. 7-8, M, 1990
- Solovyev M. S, **İstoriya Rossiyi s drevneysih vremen**, t. 1, M, 2001
- S. Stepnyak, **Podpolnaya Rossiya**, Londra, 1893, 180 s.
- Şişkin. O, **Bitva za Gimalay,NKVD, magiya i şpionaj**, Moskva, 2000
- Sirotkin. V, **Poçemu Troçkiy proigral Stalinu**, M,
- Sigismund Gerberşteyn, **Zapiski o Moskovı**, M,2008
- İ. B. Linder. S. A. Çurkin, **Spetsslujbi Rossii Za 1000 let. Materyalı Sekretnih Fondov**, M, 2006
- Çernov A. V, **Voorujennie silı Russkogo Gosudarstvo v XV-XVII vv**, M, 1954
- Çukarev A. G, **Taynaya Politsiya Nikolaya**, V 2 kn. kn. 2. Yaroslavl, 2003
- Tihomirov M. N, **Posobie Dlya İzuçeniya “ Russkoj Pravdi”**. M,1953
- Tretyakov N. N, **Finno-ugrı, Baltı, i Slave na Dinyepere i Volge**, M-L,1966
- Tihomirov M. N, **Pskovskoe vosstanie 1650g**,M-L,1935
- Tarle . E. V, **Russkiy Flot i Vneşnaya politika Petra I . T. XII**, 1962
- Troitskiy S. M, **Russkiy absolyutizm i dvoryanstva v XVIII veke**. M, 1974
- Troçkiy L, **Terrorizm i Kommunizm**, M-L, 1925

Tri Veka. Rossiya Ot Smutu Do Naşego Vremeni, (İstoriçeskiy Sbornik) Moskva, 1912

Tokareva. N. N, **İstoriçeskie Oçerki po Diskretnoy Matematike i eyo Prilojeniem**, *Prikladnaya Diskrednaya Matematika*, N 18, g. Novosibirsk, 2011

Tolstoy. Y, **Pervie sorok let snoşenie mejdu Rossieyu i Angliyu**, SPB, 1875

SONNOTLAR

- 1 L. Gumilyev, Ot Rusi K Rossii, Moskova, 2016, s. 26
- 2 S. M. Solovyev, İstoriya Rossii s drevneyşih vremen, t. 1, Moskva, 2001, s. 10
- 3 S. M. Solovyev, a.g.e, s. 10
- 4 Dvornichenko A. Y, Kaşenko S. G, Florinskiy M. F, Oteçestvennaya İstoriya (do 1917), Moskva, 2002, s. 10
- 5 G. V. Vernatskiy, a.g.e, s. 18
- 6 N. M. Karamzin, İstoriya gosudarstva Rossiyskogo, t. 1, Moskva, 2003, s. 8
- 7 G. V. Vernatskiy, Drevnyaya Rus, Moskva, 1943, s. 13
- 8 G. V. Vernatskiy, a.g.e, s. 65
- 9 N. M. Karamzin, a.g.e, s. 14
- 10 S. M. Solovyev, İstoriya Rossi s drevneyşih vremen, s. 62
- 11 Vernatskiy, a.g.e, s. 69
- 12 L. Gumilyev, Drevnyaya Rus I Velikaya Step, s. 76
- 13 S. Gedenov, Varyagi I Rusi, SPB, 1876, s. 26
- 14 Klyuçevskiy V. O, Kurs Russkoy İstorii, M, 1987, T. 1, ç. 1, s. 153
- 15 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkayev, Russkaya İstoriya, Moskva. 1992, s. 19
- 16 Karamzin N. M, İstoriya gosudarstva Rossiyskogo, t. 1, s. 18
- 17 Bak. Bayer, Soçinenie o varyagov, pri imperatorskoy akademi nauk 1747 g. file:///C:/Users/acer/Downloads/670635. pdf
- 18 B. A. Ribakov, Kievskaya Rus i russkaya knyajestva XII-XIII vv, s. 8
- 19 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkayev, a.g.e. s. 32
- 20 Ayrıntılı bilgi için bkz. Povest vremennih let, perevod D. S. Lihaçeva, SPB, 2012, N. M. Karamzin , İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo, M, 2003
- 21 İ. B. Linder, S, A, Çurkin, Spetsslujbi Rossii za 1000 let . Materiali Sekretnih Fondov, Moskva , 2006, s. 27

- 22 Froyanov İ. Y, Drevnyaya Rus IX-XII Vekov, Moskva, 2012, s. 140-143
- 23 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkayev, a.g.e, s. 27
- 24 Dvornichenko A. Y, Kaşenko S. G, Florinskiy M. F, *Oteçestvennaaya İstoriya*, Moskva, 2002, s. 28
- 25 Oteçestvennaya istoriya, s. 28
- 26 Tihomirov M. N, *İssledovanie o Russkoy Pravde*, M, 1941
- 27 Oteçestvennaya istoriya, s. 32
- 28 Klyuçevskiy V. O, Russkaya İstoriya, Moskova, 2005, s. 176
- 29 Klyuçevskiy V. O, a.g.e, s. 64-65
- 30 Uspenskiy F. İ, Rus i Vizantiya v X veke, Odessa, 1888, s. Ponamaryev A. L, 989- god Kręşeniye Rusi, M. 1995, s. 156
- 31 Bolşaya Rossiyskaya Ensklipediya, t. 3. M, 1994, s. 151
- 32 T. Nusretoglu, *Azerbaycanda Rus kilisesi ve Rusculuk Faaliyetleri*, İstanbul, 2017
- 33 Daha geniş bilgi için bak. Maslova Svetlana Alekseyevna, *İnstituti Ordıns-koy Vlasti nad Rusyu*, (dissertasiya MGU), Moskva, 2015
- 34 *Türkskie köçevniki evrazii*, Y. V. Zelenskiy, *Kipçaki v Podone i Predkavkaze v XI-XIV v.*, Kazan, 2013, s. 38
- 35 Kuzmin A. G, *İpoteyevskaya letopis i " slova o Polku İgoreve"*, İstoriya SSSR, Moskva, 1968, N6, s. 64-87
- 36 L. N. Gumilyev, *Eski Ruslar Ve Büyük Bozkır Halkları*, İstanbul, 2006. s. 41
- 37 Ribakov B. A, *Kievskaya Rus i Russkie knyajestva XII-XIII vv*, M, 1993
- 38 A. e, s. 32
- 39 Solovyev M. S, *İstoriya Rossii s drevneyşih vremen*, t. 1, M, 2001.
- 40 Bkz. Slova o Polku İgoryeva, perovod A. Y. Çernova, SPB, 2006
- 41 N. M. Karamzin, *Zapiska o Drevney i Novoy Rossii v ee političeskom i graj-danskom otneşeniyah*, Moskva, Nauka, 1991
- 42 Karamzin, a.g.e, s. 23
- 43 N. A. Rojkov, *İz Russkoy istorii. Oçerki i stati*, t. 1, 1923, s. 141
- 44 *Oteçestvennaya istoriya do 1917 g.*, s. 56
- 45 A. g. y.
- 46 A.g.e, s. 57-58
- 47 Klyuçevskiy, a.g.e, s. 106
- 48 Jarko S. B, Martinyuk A. V, *İstoriya Vostoçnix Slav. Mongolskie naşestvie na Rus. Minsk, BGU, 2003*
- 49 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkayev, a.g.e. s. 113
- 50 *Oteçestvennaya istoriya. . . s. 70*
- 51 A.g.e, s. 72
- 52 Baskakov N. A, *Russkie familiyi tyurkskogo proisxojeniya*, Moskva, 1993, s. 21, Grekov B. D, Yakubovskiy A. Y. *Zolotaya i eyo padenie*, M-L, 1950
- 53 T. V. Zonova, *Rossiya i İtaliya: İstoriya Diplomatičeskih Otnoşeniy*, Uçebnie posobie, Moskva, 1998, s. 4-5
- 54 Zolotaya Orda V Mirovoy İstorii, Kazan, 2016, s. 115-127
- 55 Daha geniş bilgi için bakınız. Solovyev N. A, *Sarayskaya i Krutitskaya epar-hi*, 1894. Moskva
- 56 Solovyev, *Sarayskaya...s. 18*
- 57 L. N. Gumilyev, *Ot Rusi K Rossii*, Moskva, 2016, s. 215
- 58 L. N. Gumilyev, a.g.e, s. 216
- 59 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev, a.g.e, s. 135
- 60 Zolotaya Orda v Mirovoy İstorii, s. 180-197
- 61 Starkov B. A, *Ohotniki na şpionov, Kontrrazvedka Rossiyskoy imperii 1903-1914*, SPB, 2006, s. 22
- 62 Aleksandr Kolpakidi, *Aleksandr Sever, Spetsslujbi Rossiyskoy İmperii*, Mos-kva, 2010, s. 331
- 63 Lubyanka, *İz istorii oteçestvennoy kontrrazvetki*, Moskova, 1999. S. 83
- 64 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 332.
- 65 A.g.e., s. 333.
- 66 Belikov M, *Razvetka v russkom feodalnim gosudarstve XV-XVII v. Moskva, 1946*
- 67 Zolotaya Orda V Mirovoy İstorii, s. 251
- 68 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, *Spetsslujbi Rossii za 1000 let. Materiali Sekretnih Fondov*, Moskva, 2006, s32
- 69 Vologda. *İstoriko-kraevedçeskih almanah. Vip. I. s. 10*
- 70 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkayev, a.g.e, s. 251
- 71 79. *Oteçestvennaya İstoriya*, s. 103
- 72 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkayev, a.g.e, s. 215-216
- 73 İ. A. Zaiçkin, İ. M. Poçkaev, a.g.e, s. 205
- 74 N. M. Nikolskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, s. 97
- 75 Klyuçevskiy V. O, *Boyarskaya дума drevney Rusi*, M, 1902. S. 167
- 76 Eski Rus devlet bürokrasisinde ve Ortodoks Kiliselerinde görevli olan me-murlar.
- 77 Kluçevskiy, a.g.e, s. 277-283, E. D. Staşevskiy, *K voprosu o tom, kogda i po-çemu voznikli "çeti?" (Oçerk iz istoriya Moskovskih Prikazov)*, Kiev, 1908, s. 2-52
- 78 *Oteçestvennaya İstoriya*, s. 105
- 79 Klyuçevskiy V. O, *Russkaya İstoriya*, s. 305
- 80 Malinin V. *Starets Eleazarova monastriya Filofey i ego poslaniya*. Kiev, 1910
- 81 E. A. Bauer, *İdeya "Moskva-Tretiy Rim" V Russkoy Obşestvennoy Mıslı Kontsa XV-Naçala XVII v v, Nijnevartovsk*, 2011, s. 4

- 82 Kapterev N. F, Karakter otnošeniy Rossiya k pravoslavnımı Vostoku v XVI i XVII stoletiyah, 1914, s. 17
- 83 Malinin V, a.g.e, A. L. Goldberg, Tri Poslanie Filofeya
- 84 Zernov N, Moskova-Tretiy Rim, Put, Parij, 1936 , N. 51, S. 17
- 85 Alişev S. H, Kazan i Moskva:mejgosudarsvennie otnoşeniya v XV-XVI vv, Kazan, 1995, s. 39
- 86 Sigizmund Gerberşteyn, Zapiski o Moskovi, M, 2008
- 87 L. Gumilyev, a.g.e, s. 333
- 88 Prof. Dr. Halil İnalçık, Osmanlı- Rus İlişkileri 1492-1700, *Türk- Rus ilişkilerinde 500 yıl*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 31
- 89 H. İnalçık, a.g.m, s. 31
- 90 H. İnalçık, a.g.m, s. 32
- 91 L. Gumilyev. a.g.e, s. 325
- 92 L. Gumilyev, a.g.e , s. 229p
- 93 Dvorničenko A. Y, Kaşenko S. G, Florinskiy M. F, Oteçesvennaya İstoriya, Moskva. 2002, s. 81
- 94 A.g.e, s. 82
- 95 A.y.
- 96 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev, a. ge, s. 299
- 97 Volkov S. B, Russkiy Ofiterskiy Korpus, s, 2.
- 98 Veluvenkamp Y. V, s. 112
- 99 Sergey Mihayloviç Solovyev, İstoriya Rossii. İvan Groznyy, Moskva, 2013, s. 38
- 100 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev, a.g.e, s. 286
- 101 Klyuçevskiy, Russkaya İstoriya, s. 278
- 102 N. N. Tokareva, *İstoriçeskie Oçerki po Diskretnoy Matematike i eyo Prilojeniem, Prikladnaya Diskrednaya Matematika* , N 18 , g. Novosibirsk, 2012, s. 82
- 103 Çernov A. V, Obrazovanie Streltskogo voyska, İstoriçeskie zapiski AN SSSR, Vip. 38, M, 1951, s. 282-283
- 104 Ot knyazey k Gosudaram, s. 34
- 105 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 39
- 106 Belikov. M. a.g.e
- 107 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e. s. 336
- 108 Litvin M. O nravah tatar, litovtsev I moskvityan, M, 1994, s. 96
- 109 Rjiga V. F, İ. S. Peresvetov, publisit XVI veka, M, 1908
- 110 Simbiriye İ, Pervaya spetslujba Rossii. Taynaya kanselyariya Petra I i ee preemniki, 1825, s. 331
- 111 Klyuçevskiy, Russkaya İstoriya, s. 297
- 112 İ. V. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 39
- 113 Klyuçevskiy , Russkaya istoriya, s. 298
- 114 . İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev, a.g.e. s. 303
- 115 RGADA, f. 1278, op, ed. hr. 3, L. 1-4
- 116 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e. s. 9
- 117 RGADA, F. 135, op III-2, ed. hr. 38 L. 1-3
- 118 Alekseev M, Voennaya razvetka Rossii ot Rurika do NikolayaII, Kn. I, M, 1998.
- 119 Tolstoy . Y, Pervie sorok let snoşenie mejdu Rossieyu i Angliyu, SPB, 1875, s. 40
- 120 Gorsej Dj. Zapiski o Rossii XVI-naçalo XVII v. M, 1990, s. 87
- 121 R. G. Skrinnikov, Rossiya v naçale XVII v. , Moskva, 1988 s. 28-29
- 122 Klyuçevskiy, Russkaya istoriya , s. 431
- 123 D. A. Gutnov, Lektsiya po İstoriyi oteçestva, Moskova, 2018, s. 7
- 124 A.g.e, s. 8
- 125 N. M. Nikolskiy, İstoriya Russkoy Tserkvi, Moskva, 1985, s. 115
- 126 N. M. Nikolskiy, a.g.e, s. 118
- 127 Klyuçevskiy V. O. Kurs Russkoy İstorii, M, 1988, T. III, ç. III, s. 29
- 128 D. A. Gutnov, a.g.e, s. 15
- 129 A. Gotunov, a.g.e, s.
- 130 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev, Russkaya istoriya, s. 347
- 131 A.g.e, s. 52
- 132 Kluçevskiy, Russkaya İstoriya, s. 436
- 133 İstoriya Smutnogo Vremeni V Rossii (Senatora D. Buturlina), SPB, 1839, s. 8. -12
- 134 Platonov. S. F, Polny kurs lektsiyi po Russkoy İstori, SPB, 1999, s. 265
- 135 Gumilyev. a.g.e, s. 360
- 136 Gutnov D. A, Lektsiya po istorii oteçestva, Moskva, 2018, s. 18-19
- 137 Gutnov D. A, Lektsiya po istorii oteçestva, s. 24
- 138 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 55
- 139 Oteçestvennaya İstoriya,
- 140 Kluçevskiy, Russkaya istoriya, s. 436
- 141 İ. A. Zaiçkin, İ. N, Poçkaev, a.g.e, s. 392
- 142 RGADA, F. 210, op 9, ed. hr. 1074, Bussov K, Moskovskaya hronika. 1584-1613, M;L, 1961. s. 100-101
- 143 Gutnov, Lektsiya, s. 33
- 144 Platonov S. F, a.g.e, s. 270
- 145 Solovyev . S. M, Soçineniya. V 18 knigah. M, 1988, kn. IV s. 437-438

- 146 Gutnov, Lektsiya. . , s. 36
- 147 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev, a.g.e, s. 400
- 148 Gutnov, Lektsiya. , s. 43-44
- 149 S. S. Montefiore, a.g.e, s. 36
- 150 Kluçevskiy, Russkaya İstoriya, s. 443
- 151 S. S. Montefiore, a.g.e, s. 58
- 152 S. S. Montefiore, a.g.e, s. 58
- 153 RGADA, f. 135, op III-I, ed. hr. 2, L. 1-58
- 154 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkayev, a.g.e, s. 479-482
- 155 V. İ. Baganov, Moskovskie Vosstaniya kontsa XVII v. Moskva, 1969, s. 24
- 156 V. İ. Baganov, a.g.e
- 157 N. M. Nikolskiy, İstoriya Russkoy Tserkvi, Moskva , 1985, s. 114-135
- 158 Lev Nikolayeviç Gumilyev, Ot Rusi K Rossii, Moskva, 2016, s. 440
- 159 Nikolskiy, a.g.e, s. 161
- 160 A. Kollakadi, A. Sever, a.g.e, s. 21
- 161 A.g.y.
- 162 Oteçestvennaya istoriya, s. 187
- 163 A. P. Kuzmin, Pervoe Zemskoe Opolçenie, Moskva, 2004, s. 353
- 164 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 70
- 165 Oçerki istorii rossiyskoy vneşney razvetki, M, 1996. T. I, s. 37
- 166 Solovyev. S. M, a.g.e, s 485-486
- 167 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e. s. 76
- 168 A.g.e, s. 78
- 169 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev. a.g.e, 446
- 170 A. Kolpakidi, s. 19
- 171 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkayev, a. ge, s. 446-447
- 172 Preobrajenskiy A A, MorozoivaL. E, Demidova N. F, a.g.e. s. 134
- 173 Veluvenkamp Y. V, a.g.e, s. 112
- 174 A.g.e, s. 114
- 175 Pokrovskiy . M. N, İzbrannie proizvedeniya. M, 1967, kn. 3, s. 76
- 176 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, s. 80
- 177 Oçerki İstorii Rossiyskiy Vneşniy Razvetki, T. 1, s. 59
- 178 Kotoşixin G. K. O Rossii v tsarstvovanie Aleksey a Mihayloviça . M, 2000, s. 46
- 179 i. B. Linder. S. A. Çurkin, s. 79
- 180 N. N. Tokareva, *Ob İstorii Kriptografi v Rossii, Prikladnaya Diskretnaya Matematika* , N 4 (18)2012, Novosibirsk, s. 83
- 181 T. A. Soboleva, İstoriya şifrovalnogo dela v Rossii, M, Olma-Press, 2002, s.
- 182 A. Kolpakidi, a.g.e, s. 21
- 183 RGADA, F. 7, op 3, d. 7, d. 58
- 184 A. V. Antonov, Rodoslovnie rospisi kontsa XVII veka. Vipuska 6, 1996, Başmakovı, s. 85
- 185 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev, a.g.e, s. 488
- 186 Tri Veka, Rossiya ot smuta do našego vremeni, Moskva, 1912, s. 15
- 187 Lev Nikolayeviç Gumilyev, a.g.e, s. 451
- 188 Tri veka, s. 15
- 189 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev, a.g.e, s. 505-514
- 190 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev, a.g.e, 513-514
- 191 Tri veka, s. 15
- 192 Solovyev S. M, Soçineniya. V 18 knigah. M, 1988, Kn. VII, s. 453
- 193 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e , s. 28
- 194 Saymon Sebaq Montefiore, a.g.e, s. 169
- 195 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev, a.g.e, s. 541
- 196 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 49
- 197 PPV. T. 11/2, s. 12
- 198 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 37
- 199 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 100
- 200 Pisma i bumagi imperatora Petra Velikogo. SPB, 1889. T. 2. 1702-1703. s. 30-36
- 201 Grajul V. S. Taynı talantnogo veka, Şpionaj pri Petre I i Ekaterina II. M, 1997, s. 23
- 202 Oçerki İstorii Rossiyskoy Vneşney Razvedki, t. 1, Moskva, 1996, s. 72
- 203 İ. B. Linder. S. A. Çurkin, a.g.e, s. 109
- 204 Oçerki İstorii Rossiyskoy Vneşney Razvedki. , s. 76
- 205 Grajul. B, a.g.e, s. 86
- 206 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 351
- 207 İ. V. Linder. S. A. Çurkin, a.g.e, s. 105
- 208 N. N. Tokareva, *İstoriçeskie Oçerki po Diskretnoy Matematike i eyo Priloženiem, Prikladnaya Diskrednaya Matematika* , N 18 , g. Novosibirsk, 2012, s. 83
- 209 Voskressenskiy N. A, Zakonadatelnie aktı Petra I M-L, 1945. T, I, s. 363
- 210 N. M. Nikolskiy, a.g.e, s. 192
- 211 Desyatov S. Religiya i şpionaj , Razvetka. 2010, N 1
- 212 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 348
- 213 A.g.e. s. 349
- 214 İstoriya politsiya Rossii: kratkiy istoriçeskiy oçerk i osnovnie dokumentı:uçebnie posobie , Moskva, 1998, s. 6

- 215 N. M. Nikolskiy, a.g.e, s. 188
- 216 A. V. Çernovov, Voorujennie sili Russkogo Gosudarstva v XV-XVII vekov, Moskva, 1954
- 217 , Klyuçevskiy V. O. Kurs russkoy İstorii, T. IV, ç. IV. M, 1989. s. 238
- 218 N. Pavlenko, Birinci Petro, Bakı, 1991, s. 179
- 219 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e. s. 113
- 220 N. N. Tokareva, *İstoriçeskie Oçerki po Diskretnoy Matematike i eyo Prilojeniem, Prikladnaya Diskrednaya Matematika* , N 18 , g. Novosibirsk, 2012, s. 83
- 221 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev, a.g.e, 689
- 222 Znosko-Borovskiy N. A, İstoriya leyb-gvardii İzmayilovkogo polka 1730-1880, SPB, 1882
- 223 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev, a.g.e, s. 695
- 224 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 56
- 225 İ. B. Linder. S. A. Çurkin. a.g.e . s. 120
- 226 Oteçestvennaya İstoriya, s. 206-207
- 227 İ. A. Zaiçkin, İ. N. Poçkaev, 749
- 228 N. N. Tokareva, *İstoriçeskie Oçerki po Diskretnoy Matematike i eyo Prilojeniem, Prikladnaya Diskrednaya Matematika* , N 18 , g. Novosibirsk, 2012, s. 83-84
- 229 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 58-61
- 230 Oteçestvennaya istoriya, s. 210
- 231 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 131
- 232 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 67
- 233 Svedenie ob İvana Antonoviça pravnuke tsarya İoanna Alekseyiviça. *Russkaya Starina*, SPB, 1894, T. 82, N 12, s. 95
- 234 Oteçestvennaya isteriya, s. 222
- 235 S. S. Montefiore, a.g.e, s. 289
- 236 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 136
- 237 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 64
- 238 S. S. Montefiore, a.g.e. s. 274
- 239 S. S. Montefiore, a. g. e. s. 276
- 240 Saymon Sebaq Montefiore, a.g.e, s. 330
- 241 Oteçestvennaya istoriya,
- 242 Saymon Sebaq Montefiore, a.g.e. s. 334
- 243 O. M. Hlobustov, Gosbezapasnost Rossii ot Aleksandra I do Putina, M, 2007. S. 9
- 244 A.g.e. , s. 85
- 245 Kluçevskiy, Russkaya isteriya, s. 922-924
- 246 Saymon Sebaq Maontefiore, a.g.e , s. 363
- 247 O. M. Hlobustov, Gosbezapasnost Rossii ot AleksandraI do Putina, İn-Folio, 2007, s. 10
- 248 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 85
- 249 O. M . Hlobustov, a.g.e, s. 10
- 250 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e. s. 87
- 251 O. M Hlobustov, Gosbezapasnost Rossii..., s. 10
- 252 Oçerki İstorii Rossiyskoy Vneşney Razvedki, s. 108-112
- 253 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 150
- 254 Grigoriy Bostuniç, Masonstvo I Russkaya Revolyutsiya, Moskva, 1995, s. 72, Aleksandr Selyaninov, Taynaya Sila Masonstva, SPB, 1911, s. 1.
- 255 Neçkina M. V, Dvijenie Dekabristov, M, Nauka, 1955
- 256 Vosstanie Dekabristov: Materialı, M, 1958, T. 7. s. 245
- 257 Neçkina M. V, s. 112
- 258 Saymon Sebaq Montefiore, a.g.e, s. 437
- 259 A. e, s. 441
- 260 Neçkina M. V, Dvijenie Dekabristov, M, Nauka, 1955
- 261 Aleksandr Selyaninov, Taynaya Sila Masonstva, SPB, 1911, s. 56.
- 262 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 174
- 263 Oteçestvennaya İstoriya, s. 267
- 264 P. İ. Pestel, Rsusskaya Pravda, M, Gospolitizdat, 1958
- 265 Oteçestvennaya İstoriya, s. 268, Struve P V, Nikita Muravyov i Pavel Pestel
- 266 Orlov A. S. , Georgieva N, G. , Georgiev V, A. , İstoriçeskiy Slovar, Moskva, 2012 s. 296
- 267 Oteçestvennaya İstoriya, s. 267
- 268 A. e, s. 268
- 269 Dvorničenko. A, Y..., a.g.e, s. 269
- 270 S. Stepnyak, Podpolnaya Rossiya, Londra, 1893, s. 2
- 271 A. e, s. 8
- 272 Dvorničenko A. Y, Kaşenko S. G, Florinskiy M. F, Oteçestvennaya istoriya (do 1917g.), s. 262
- 273 A.y.
- 274 V. K. Nadler, İmperator Aleksandr I i İdeya Svyaşennogo Soyuzı, tt, Har-kov, 1886-1892
- 275 Oteçestvennaya İstoriya, s. 261
- 276 A.g.e, s. 262
- 277 V. M. Suverov, İstoriya Rossii IX-XX vekov, Barnaul, 1998, s. 102

- 278 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 100
- 279 Çukarev A. G, Taynaya Politsiya Nikolaya, V 2 kn. kn. 2. Yaroslavl, 2003
- 280 O. M. Hlobustov, a.g.e, s. 18
- 281 Orjehovskiy İ. V.Samoderjavie Protiv Revolyutsionnoy Rossii, M, 1982, s.91
- 282 Oteçestvennaya İstoriya, s. 277
- 283 O. M. Hlobustov, Gosbezopasnost Rossiyi, Moskva, 2007, s 18
- 284 Milorodoviç G. A, Paskeviç İvan Fyodroviç, Kiev. 1886, Oteçestvennaya İstoriya, s. 279
- 285 S. S. Montefiore, a.g.e, s, 480
- 286 S. S. Montefiore, a.g.e, s. 482
- 287 S. S. Montefiore, a.g.e, s. 484
- 288 S. S. Montefiore, a.g.e, s491
- 289 S. S. Montefiore. A.g.e. s 491
- 290 Oteçestvennaya istoriya, s. 296
- 291 Oteçestvennaya İstoriya, s. 297
- 292 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 106
- 293 O. M. Hlobustov, a.g.e. s. 21
- 294 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 234
- 295 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 239
- 296 Arxiv “ Zemli i voli” i “Narodniy Voli”, M, 1932
- 297 “Narodnaya volya” pered tsarskim sudom (k pyatidesyatiletuyu partiya “Narodnaya Volya”1879-1929), M, 1930. s. 55-56
- 298 A. B. Şirokorad, Sekretne Operatsii Tsarskih Spetsslujb, Moskva, 2016. s.27
- 299 A. y.
- 300 “Narodnaya Volya” pered tsarskim sudom. , s. 29
- 301 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 156
- 302 “Narodnaya Volya” pered tsarskim sudom. , s. 55
- 303 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s, 254
- 304 A.g.e, s. 255
- 305 “Narodnaya Volya” pered tsarskim sudom. , s. 56
- 306 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e. s, 248
- 307 Bknz. Aleksandr Selyaninov, Taynaya Sila Masonstvo, SPB, 1911; Grigoriy Bostuniç, Masonstva İ Russkaya Revolyutsiya, Moskva, 1995
- 308 A. B. Şirokorad, a.g.e, s. 37
- 309 A.g.e. s. 39
- 310 Troitskiy N. A, Çarizm pod sudom progressivnoy obşestvennosti. 1866-1895 gg. M, 1979. S. 42
- 311 G. V. Plehanov, Sotsalizm i Politiceskaya Borba, Moskva , 1959
- 312 Dnevnik imparatora Nikolaya II. 18941918/Pod red. S. V. Mironenko. M, ROSSPEN, 2011. s 409
- 313 A. B. Şirokorad, Sekretne Operatsii Tsarskih Spetsslujb , Moskva. 2016, s. 82
- 314 A. B. Şirokorad, a.g.e, s. 83
- 315 M. Grigoryevskiy, Politseyskiy Sotsalizm v Rossiyi (Zubatovşina), SPB, 1906
- 316 Telman Nusretoğlu, *Azerbaycanda Rus Kilisesi ve Rusculuk Faaliyetleri*, Ötüken , İstanbul, 2017, s. 47-87
- 317 Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniya Rossiyskoy İmperiyi 1897 g. , M, 1905
- 318 Bolşaya Rossiyskaya Ensiklopediya, t. 2, Moskva, 1996, s. 356
- 319 . Alekseev M. Voennaya Razvetka Rosii ot Rurika do NikolayaII, M. 1998, s. 104
- 320 N. A. Kudryatsev, Gosudarevo oko: taynaya diplomatiya I razvetka na slujbu Rossiyi, Olma-pres, 2002. s. 507, S, Y. Vitte, Vospominaniya, T. 1. Berlin, 1922, s. 424
- 321 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e. s. 300
- 322 M. S. Volin, Leninskaya “İskra” (1900-1903), Moskva, 1964
- 323 A. N. Bohanov, Nikolay II, Moskva, 2008. s. 148
- 324 A.g.e, s. 150
- 325 Oteçestvennaya istoriya, s. 364
- 326 Sbornik Dogovorov Rossiyi s Drugimi Gosudartsvami, 1856-1917, M, 1952, s. 337-342
- 327 V. İ. Lenin. O Natsionalnım Voprose İ Natsionalnoy Politike, M, 1989
- 328 İ. B. Linder. . , s447
- 329 V. P. Buldakov, Krasnaya Smuta, Moskva, 2010, s. 22
- 330 A.g.e, s. 22
- 331 Mosolov A. A, Pri dvore poslednogo imperatora. Zapiski naçalnika kant-selyariyi ministerstva imperatorskogo dvora. M, 1993, s. 113
- 332 İ. B. Linder. . , a.g.e, s. 448
- 333 Bknz. V. P. Buldakov, Krasnaya Smuta; G. M. Hlobustov, Gosbezopasnost Rossiyi. . M, 2007
- 334 V. P. Buldakov, Krasnaya Smuta, s. 55
- 335 A.g.e, s. 60-61
- 336 Melgunov, S. P, Na putyah k dvortsovumu perevorotu, Parij, 1931, s. 6
- 337 Buldakov, Krasnaya Smuta, s. 118
- 338 Buldakov, Krasnaya Smuta, s. 111
- 339 Saymon Sebag Montefiore, a.g.e, s. 755
- 340 A. A. Tatişev, Zemli i Lyudi, M, 2001, s. 252

- 341 Ayrapetov O R, Generalı, liberalı i Pridprinimatelı: Rabota na Front i Na Revolyutsiyu, Moskva, 2004
- 342 Buldakov, a.g.e, s. 120
- 343 İ. Linder. . . , a.g.e, s. 456
- 344 “ İzvestiya Petrogradskogo Soveta Raboçih Deputatov “ 28 Fevral 1917, s. 2
- 345 V. V. Alekseyev, Gibel tsarskoy semyi: mifi I realnost (Novie dokumentı o tragediy na Urale), Yekaterinburg. 1993, s. 276-281
- 346 A.g.e, s. 276-281
- 347 Rossiyskoe zakonodatelstvo X-XX vekov. T. 9. Zakonodatelstvo epohi imperyalizma i burjuazno-demokratiçeskih revolyutsiyi. M. , 1994, s. 122-123
- 348 S. P. Melgunov , Sudba imperatora Nikolaya II posle otreçeniya, Nyu-York, 1991, s. 17-18
- 349 F. Vinberg, Krestniy Put, Münhen, 1921, s. 190
- 350 Y. A. Juk, Voprositelnie znaki tsarskom dele, SPB, 2013, s. 39
- 351 İ. Linder, S. Çurkin, a.g.e, s. 465
- 352 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 466-468
- 353 Lyüdendorf E. Moi vospominanya o voyne 1914-1918 g, T. 2. M, 1924. s. 89
- 354 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 468
- 355 O. M. Hlobustov, Gosbezopasnost Rossiyi ot Aleksandra I do Putina, M, 2007, s. 151
- 356 A. Kolpakidi, A. Sever, a.g.e, s. 542
- 357 Zverev V. O, Protivodeystvie germanskomu voenno-promişlennomu şpiornaju nakanune pervoy mirovoy voynı. S. 120
- 358 Lenin V. İ, PSS, T. 31, s. 7
- 359 A. Arutyunov, Dosya Lenina. , s. 122
- 360 Akim Arutyunov, Dosya Lenina bez Retuşı, Moskva, 1999
- 361 . Vestnik Vremennogo Pravitelstva, SPB, 1917. 11 mart
- 362 100 let Rossiyskoy revolyutsiyi , Gomel, 2017, s. 95
- 363 A.y.
- 364 N. V. Starikov, 1917. Ne revolyutsiya a spetsoperatsiya! Moskva, 2007
- 365 Revolyutsonnoe dvijenie v Rossiyi v aprele 1917 g. Aprelskiy krizis, Moskva, 1958, s. 5-8
- 366 A.y.
- 367 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 469
- 368 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 469-470
- 369 GARE, F-P-1233, Op 53, D. 19, L, 93
- 370 Buldakov, a.g.e, s. 305
- 371 Buldakov, a.g.e, s. 307
- 372 Buldakov, a.g.e, s. 319
- 373 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 473
- 374 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 474
- 375 V. T. Loginov, Lenin v 1917 godu. Na grani vozmojnogo, M, 2016, s. 314
- 376 Zayonçovskiy P A. Ofiterskiy korpus russkoy armii nakanune pervoy mirovoy voynı, Voprosı istorii, 1981, N, s. 23
- 377 Melenberg A. A, Nemtsı v Rossiyskoy armiyi nakanune pervoy mirovoy voynı, Voprosı istorii, 1998, N10, s. 128
- 378 Fokin E, Fevral'skaya burjuazno- demokratiçeskaya revolyutsiya 1917 g. Moskva, 1937, s. 25
- 379 V. P. Buldakov, Krasnaya Smuta, Moskva, 2010, s. 60
- 380 V. P. Buldakov, a.g.e, s. 60
- 381 A.y.
- 382 V. p. Buldakov, a.g.e. s. 62
- 383 A.y.
- 384 İ. Doyçer, Troçkiy. Voorujenny prorok, 1879-19221, M, 2006
- 385 A. Arutyunov, Dosye Lenina bez retuşı, M, 1999, s. 131
- 386 A. Arutyunov, a.g.e, s. 123
- 387 Saymon Sebag Montefiore, a.g.e, s. 783.
- 388 A. Arutyunov, Dosye Lenina Bez Retuşı, Moskva, 1999, s. 12.
- 389 A. Arutyunov, a.g.e, s. 13.
- 390 A.g.e, s. 15-27.
- 391 D. Şub, Lenin i Vilgelm II, s. 231
- 392 D. Şub, Lenin i Vilgelm II, s. 233
- 393 A. Arutyunov, a.g.e, s. 85
- 394 A.g.e, s. 87
- 395 Arutyunov, a.g.e, s. 90
- 396 Lenin V. İ. PSS, T. 55, s. 355
- 397 Arutyunov, a.g.e, s. 98
- 398 V. T. Loginov, Lenin v 1917 godu. Na grani vozmojnogo, M, 2016
- 399 Arutyunov, a.g.e, s 102
- 400 Jivoe Slova, 5 iyun, 1917
- 401 Petrogradskaya gazeta, 7 iyun 1917
- 402 Edinstvo, 7 iyun, 1917
- 403 Reç , 9 iyun 1917
- 404 A. Arutyunov, a.g.e, s. 183
- 405 A. y. g.
- 406 A. Arutyunov, a.g.e, s. 198

- 407 A. Arutyunov, a.g.e, s. 153
- 408 V. T. Loginov, Lenin v 1917 godu. Na grani vozmojnogo, M, 2016, s. 411
- 409 İ. Linder, a.g.e, s. 480
- 410 V. T. Loginov, a.g.e, s. 431-433
- 411 İ. Linder, a.g.e, s. 482
- 412 O. M. Hlobustov, Gosbezopasnost Rossii ot Aleksandra I do Putina, M, 2007, s. 161
- 413 İ. Linder. . , a.g.e, s. 532
- 414 O. M. Hlobustov, a.g.e. s. 1722
- 415 İ. Linder. . a.g.e, s. 536
- 416 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 541
- 417 Zenkoviç N. A, Pokuşeniya i instsenirovkie ot Lenina do Eltsina, M. 1998, s. 11
- 418 İgor Simbirtsev, Spetsslujbı SSSR 1923-1939, M, 2008, s. 20
- 419 İ. Simbirtsev, a.g.e, s. 27
- 420 A.g.e, s. 28
- 421 O. M. Hlobustov, a.g.e. s. 190
- 422 İ. linder, a.g.e, s. 549
- 423 İ. B. Linder, S. A. Çurkin, a.g.e, s. 552
- 424 İ. Simbirtsev, a.g.e, s. 362
- 425 O. Hlobustov, a.g.e. s. 213, Lubyanka: Stalin i GUGB. 1937-1938. Dokumentı. M, 2004. s. 207
- 426 A.g.e, s. 214
- 427 V. Sirotkin, Zolotie klondayki Rossi, M, 2003, s. 126-129
- 428 O. Şişkin, Bitva za Gimalay, NKVD, magiya i şpionaj, Moskva, 2000
- 429 V. Sirotkin, Poçemu Troçkiy proigral Stalinu, M, s. 107
- 430 V. Sirotkin, Poçemu Troçkiy proigral Stalinu, 116
- 431 Red. Z. M. Bünyatov, İstoriya Azerbaydjana po dokumentam i publikatsiyam, B, 1991, s. 270
- 432 İrada Kasumova, *Razmuşlyaya nad dokumentami*, Gafqazda Sovet Totalitarizmi, Bakı , Hazar Universiteti , 1998, s. 71
- 433 *Pravda* Gazetesi 13 Ocak 1953
- 434 G. Kostirenko, Stalin protiv “kosmopitov”, Vlast i evreyskaya intelegentsiya v SSR, M, 2009, s. 254
- 435 G. Kostirenko, *Delo Vraçey, Rodina*, 1994, N 7, s. 67
- 436 İgor Simbirtsev, Spetsslujbı Pervıh Let SSSR 1923-1939, Moskva, 2008, s. 253
- 437 İgor Simbirtsev, a.g.e, s. 253.
- 438 Celal Gasımov, Hagani Bağırov, Azerbaycan Tehlükesizlik Organlarının Kısa Tarihi, Bakı , 2008, s. 269
- 439 İrade Eliyeva, “*Azerbaycan*” gazetesi, 18 aprel 2015
- 440 C. Gasımov, H. Bağırov , a.g.e. s. 289.
- 441 Rossiya. XX Vek, Dokumenti. Beriya 1953, Moskva, 1999, s. 216
- 442 C. Gasımov , H. Bağırov , a.g.e. s. 314
- 443 V. İ. Daşıçev, Ot Stalina do Putina, Moskova, 2015, s. 50-51
- 444 M. Geller, Sedmoy Sekretar, London , 1991, s. 16
- 445 M. Geller, a.g.e. s. 51
- 446 *Novaya Gazeta*, 2000, 27mart-5aprel, *Nezavisimaya Gazeta*, 2000, 18 fevral
- 447 O. M. Blotskiy, Vladimir Putin, İstoriya Jizn, M. 2001, s. 50
- 448 Ot pervogo litsa. Razgovori s Vladimirom Putinim. M, 2000. s. 24-25
- 449 O. M. Blotskiy, Vladimir Putin. İstoriya Jizni. M, 2001.
- 450 R. A. Medvedyev, Vremya Putina, Veb-kniga , 2014, s. 19
- 451 Y. S. Bortsov, Vladimir Putin, Rostov D, 2001, s. 78
- 452 O. M. Blotskiy, Vladimir Putin. Doroga k vlasti, s. 229
- 453 İzvestiya gazetesi , 2003, 4mart
- 454 Komersant- Vlast, 2000, 14 mart, s. 9
- 455 Ot Pervogo litsa. Razgovori s Vladimirom Putinim, M. 2000, s77

